İMPARATORLUĞUN BEDELİ

Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)

Nadir Özbek

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İMPARATORLUĞUN BEDELİ Nadir Özbek

İMPARATORLUĞUN BEDELİ

İMPARATORLUĞUN BEDELİ

Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)

Nadir Özbek

BOĞAZİÇİ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

Nadir Özbek

İmparatorluğun Bedeli

Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet, 1839-1908

© BÜTEK A.Ş. 2015. Tüm hakları saklıdır.

ISBN 978-605-4787-58-6

BÜTEK Boğaziçi Eğitim Turizm Teknopark Uygulama ve Dan. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Rumeli Hisarı Mahallesi, Boğaziçi Üniversitesi Güney Kampüs No: 11/2, Sarıyer/İstanbul
Telefon: (0212) 359 46 30

Yönetim Yeri:
Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
Boğaziçi Üniversitesi Uçaksavar Kampüsü
Garanti Kültür Merkezi, Arka Giriş
Etiler/İstanbul

bupress@boun.edu.tr
www.bupress.org
Telefon ve faks: (212) 257 87 27
Sertifika No: 10821

Genel Yayın Yönetmeni: Murat Gülsoy
Yönetici Editör: Ergun Kocabıyık
Yayıma Hazırlayan: Berna Akkıyal
Kapak Tasarımı: Kerem Yeğin
Baskı: Acar Basım ve Cilt Sanayi Ticaret A.Ş.
Beysan San. Sitesi Birlik Cad., No: 26
Acar Binası, Haramidere/Avcılar, İstanbul
Telefon: (0212) 422 18 00
Sertifika No: 11957

Birinci Basım: Ekim 2015 (1.000 adet)

İçindekiler

Sunuş, ix

Önsöz ve Teşekkür, xiii

1. KAMU MALİYESİ, VERGİ VE SİYASET, 1839-1908, 17

Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve Maliye/Vergi Tarihçiliği, 19 ❖ Tarımsal Üreticilerin Vergilendirilmesi ve İltizam, 22 ❖ Gelir ve Servetin Vergilendirilmesi, 29 ❖ Vergi Tahsildarlığı Teşkilatı, 32 ❖ Köylü Sorunu ve Vergi İsyanları, 34 ❖ Gider Bütçesi: Askerî Harcamalar ve Borç Faiz Ödemeleri, 36.

2. TARIMSAL ÜRETİCİLER, AŞAR VERGİSİ VE İLTİZAM SİSTEMİ, 1839-1908, 39

Aşar Vergisi ve Toplumsal Adalet, 39 ❖ Aşar İdare ve Tahsil Usullerinin Gelişimi, 45 ❖ *İltizamın Kaldırılması Yönünde İlk Girişimler, Muhassıllık Sistemi ve Aşarın Emaneten İdaresi, Usul-i Cedid, 1840-1843,* 46 ❖ *Usul-i Tadiliyye, Aşarın Mültezimlere Maktuan İhalesi, 1843-1850,* 48 ❖ *Usul-i Cedid: Aşarın Maktuan Ahali-i Kurâya Devredilmesi, 1850-1853,* 50 ❖ *Kırım Savaşı Yılları ve Emaneten İdare, 1853-1855,* 54 ❖ *Büyük Mültezimlerle Mücadele, Aşarın Müzayede Yoluyla Küçük Mültezimlere İhalesi, 1855-1861,* 54 ❖ *Aşarın Ahaliye Maktuan İhalesi, 1861-1871,* 55 ❖ *Aşarın Köy Köy Müzayede Yoluyla Mültezime İhalesi, 1871-1876,* 58 ❖ *Meşrutiyet, Osmanlı-Rus Harbi ve Aşarın Emaneten İdaresi, 1876-1880,* 59 ❖ *Aşar ve Ağnam Emaneti, 1880-1887,* 62 ❖ *Mültezime Maktuan İhale Sistemine Dönüş, Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyyesi, 1887-1895,* 68 ❖ *Islahat Layihası ve Aşar Vergisi, 1895-1905,* 74 ❖ *Aşarın Arazi Vergisine Dönüştürülmesi Tasarısı, 1896-1904,* 82 ❖ Sonuç ve Değerlendirme, 87.

3. MÜLTEZİMLER, DEVLET VE OSMANLI KÖYLÜSÜ, 92

Mültezimler, Devlet Memurları ve "Hafiyye Kumpanyaları", 93 ❖ Aşar Mültezimleri ve Osmanlı Köylüsü, 97 ❖ Aşar Vergisi, Zulüm ve İsyanlar, 105.

4. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GELİR VERGİSİ, 1839-1908, 113

Tanzimat Sonrası Osmanlı Vergi Rejimi ve Gelir Vergisi Meselesi, 121 ❖ 1903 Tarihli Vergi-i Şahsi Nizamnamesi, 130 ❖ İlk Uygulamalar ve Yaşanan Sıkıntılar, 134 ❖ 1905 Tarihli Vergi-i Şahsi Talimatnamesi ve Toplumsal Muhalefet, 138 ❖ 1906 Tarihli Vergi-i Şahsi Talimatnamesi, 143 ❖ Vergi İsyanları ve Şahsi Verginin Lağvı, 147 ❖ Sonuç ve Değerlendirme, 152.

5. İMPARATORLUĞUN MALİ SINIRLARI:
VERGİ TAHSİLDARLIĞI TEŞKİLÂTI, 1839-1908, 154

Giriş, 154 ❖ Sivil Vergi Tahsildarlığı Teşkilatı Oluşturulmasına Yönelik İlk Girişimler, 1860-1879, 158 ❖ Tahsil-i Emval Nizamnameleri, 1879-1908, 166 ❖ *1879 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi,* 167 ❖ *1886 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi*, 172 ❖ *1894 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi,* 175 ❖ *1902 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi*, 176 ❖ Anadolu, Rumeli ve Arap Vilayetlerinde Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908, 179 ❖ *Anadolu Vilayetlerinde Vergi Tahsildarlığı,* 180 ❖ *Rumeli Vilayetlerinde Vergi Tahsildarlığı*, 184 ❖ *Arap Vilayetlerinde Vergi Tahsildarlığı*, 188 ❖ "Anadolu Islahatı" ve Vilayat-ı Sitte'de Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908, 192 ❖ *Ahmet Şâkir Paşa ve Vilayat-ı Sitte'de Vergi Tahsildarlığı*, 194 ❖ *Vilayat-ı Sitte'de Vergi Tahsildarlığı ve Ermeni Sorunu,* 202 ❖ Sonuç ve Değerlendirme, 212

EKLER, 217

Ek 1: 1861: Vâridât-ı 'Öşriyenin Zürrâ'-i Ahâlîye İhâlesi Hakkında Nizâmnâme, 219 ❖ **Ek 2:** 1905: A'şârın Arâzi Üzerinden Sûret-i İstîfâsını Mübeyyin Ta'lîmât, 222 ❖ **Ek 3:** 1866: Haleb Vilâyeti Dâhilinde Kâ'in Mahallerde Emvâl-i Mîriye Tahsîlâtı İçin İstihdâm Olunan Tahsîldârların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâ'if-i Me'mûriyetleri

Hakkında Ta'lîmâttır, 229 ❖ **Ek 4:** 1871: Emvâl-i Mîriye Tahsîlâtı İçin İstihdâm Olunacak Tahsîldârların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâ'if-i Me'mûriyetleri Hakkında Ta'lîmâttır, 232 ❖ **Ek 5:** 1875: Tahsîlât-ı Emvâl-i Mîriyeye Dâ'ir, 235 ❖ **Ek 6:** 1879: Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi, 237 ❖ **Ek 7:** 1886: Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi, 244 ❖ **Ek 8:** 1894: Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi, 250 ❖ **Ek 9:** 1896: Erzurum ve Van ve Bitlis ve Diyarbekir ve Mamüretülaziz ve Sivas Vilâyetlerinde İstihdâm Olunacak Tahsîldârlara Mahsûs Ta'lîmât Süretidir, 255 ❖ **Ek 10:** 1902: Tahsîldârların me'mûrîn-i mâliyeye irtibâtlarıyla müteferri'âtı hakkında 8 Zilhicce 1319 târîhli Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'ne müzeyyel mevâdd-ı nizâmiye, 257 ❖ **Ek 11:** 1902: Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi, 258 ❖ **Ek 12:** 1903: Vergi-i Şahsî Hakkında Nizâmnâme, 266 ❖ **Ek 13:** 1905: Vergi-i Şahsî Hakkında Ta'lîmât, 269 ❖ **Ek 14:** 1906: Vergi-i Şahsî Hakkında Ta'lîmât, 273 ❖ **Ek 15:** 1906: Vergi-i Şahsînin Tarhı Hakkındaki Usûlün Ta'dîline Dâ'ir İrâde-i Seniyye, 280 ❖ **Ek 16:** 1907: Vergi-i Şahsînin Tarhı Hakkındaki Usûlü Mu'addil İrâde-i Seniyye, 284 ❖ **Ek 17:** 1907: Vergi-i Şahsî ile Hayvânât-ı Ehliye Resminin Lağvı Hakkında İrâde-i Seniyye-i Husûsiye, 285 ❖ **Ek 18:** Hicaz Vilâyetinden Mâ'adâ Bi-l-cümle Vilâyât-ı Şâhânede İcrâ Olunacak Islâhât Lâyihasıdır, 287.

Kaynakça, 291

Dizin, 303

Tablo Listesi

Tablo 1.1 Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı 24
Tablo 1.2 Kişi Başına Bütçe Gelirleri 28
Tablo 1.3 Bütçe Giderlerinin Türlerine Göre Dağılımı 37-38
Tablo 2.1 Aşar ve Ağnam Emaneti Merkez Teşkilatı 65-66
Tablo 2.2 Aşar ve Ağnam Emaneti Taşra Teşkilatı 67-68
Tablo 2.3 Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyesi'nin Teşkilat Şeması .. 71-73
Tablo 2.4 İzmid Sancağı'nın 1313 Senesi Aşar İhale Sonuçları 77
Tablo 4.1 Vergi Gelirlerinin Yıllar İçinde Değişimi 123
Tablo 4.2 1903 Tarihli Vergi-i Şahsi Nizamnamesi'ne Göre Vergi Basamakları 133
Tablo 4.3 1905 Tarihli Vergi-i Şahsi Hakkında Talimat'a Göre Vergi Basamakları 140
Tablo 4.4 1906 Tarihli Vergi-i Şahsi Talimat Layihası'na Göre Vergi Basamakları 146
Tablo 5.1 Tahsildarlar Aracılığıyla Toplanan Vergilerin Miktar ve Oranları 174
Tablo 5.2 Vilayat-ı Sitte'de Vergi Tahsildarlarının Sayısı 198
Tablo 5.3 1895/1896 (1311) Yılı Bütçe Rakamları 199

Grafik Listesi

Grafik 1.1 Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (kuruş olarak) 25
Grafik 1.2 Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (% olarak) 26

Sunuş

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu dağılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Avrupa'da Avusturya ve Rusya'ya karşı girişilen savaşlarda alınan yenilgiler büyük toprak kayıplarına yol açmıştı. Savaşlardaki yenilgilerin nedeni, Osmanlıların askerî teknolojide geri kalmalarından çok, güçlü bir ordu için gerekli mali güçlerinin olmamasıydı. Avrupa devletlerinin vergi gelirleri hızla artarken, Osmanlı Devleti taşrada toplanan vergileri merkeze çekemiyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki merkezî devletler içinde kişi başına en az vergiyi Osmanlılar ile Polonya toplamaktaydı. Vergi toplayamayan ve askerî direnç gösteremeyen Polonya yüzyıl sona ermeden komşu devletler arasında paylaşıldı. Osmanlı Devleti'ni de buna benzer bir son bekliyordu. Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin düşük kalmasının en önemli nedeni, az vergi toplanması değil, toplanan vergilerin önemli bir bölümüne aracıların el koymasıydı. Osmanlı Devleti ile taşradaki ayan arasında savaş için asker sağlama ve vergi toplama konusunda zaman zaman işbirliği yapılsa da, uzun dönemli ve iki taraf için de güvenilir ve istikrarlı bir uzlaşma sağlanamamıştı.

Avrupa devletlerinin giderek iyileşen mali ve askerî koşulları 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılar üzerinde büyük baskı yaratmıştı. Mali sıkıntılar merkezî yönetimi özellikle savaş dönemlerinde ek gelir sağlayabilmek için tağşişlere, olağanüstü vergilere, görevden ayrılan üst düzey bürokratların servetlerinin müsaderesi gibi olağanüstü önlemlere zorlamıştı. Belki daha da önemlisi, mali sıkıntılar nedeniyle sadece dış güvenlik değil iç güvenlik de giderek bozuluyordu.

Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa devletlerinin artan iktisadi ve askerî gücü karşısında Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesi her şeyden önce merkezî devletin daha fazla vergi toplayabilmesine bağlıydı. 19. yüzyılda merkezî devlet, yeni askerî teknolojilerin ve ulaşım araçlarının da desteğiyle bir reform ve merkezileştirme hamlesi başlatarak gelirlerini artırmayı başardı. Enflasyon dikkate alınarak hesaplandığında 1780'lerden Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar Osmanlı Devleti'nin merkezde topladığı kişi başına verginin 10 kattan

fazla arttığı görülüyor. Bu sonuç taşradaki ayanla uzlaşmaya varılarak değil, tam tersine, taşradaki unsurların gücünün azaltılmasıyla sağlanmıştı.

19. yüzyıl boyunca vergi gelirleri artarken askerî harcamalar da artmaya devam etti. Ortaya çıkan bütçe açıklarını kapatmak için yüzyılın ortalarından itibaren büyük miktarlarda dış borç alındı. Böylece Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasına ve Batı Avrupa devletlerinin Osmanlı maliyesi üzerinde denetim kurmasına giden yol açılmış oluyordu. Yine de artan gelirler sayesinde İmparatorluk Birinci Dünya Savaşı'na kadar bir yüzyıl daha bir arada tutulabildi.

İşte bu nedenle, reformlar çağı olarak kabul edilen 19. yüzyılda Osmanlı merkezî yönetiminin vergi gelirlerini nasıl ve hangi koşullarda artırabildiği önemli bir tarihsel mesele. Osmanlı'nın son dönemine ilişkin özgün çalışmalarıyla tanıdığımız Nadir Özbek bu önemli kitapta bu soruya yanıt arıyor. Reformlar ve mali merkezileşme sürecinin merkezî hazineye giren vergi gelirlerini önceki dönemlerde görülmeyen oranlarda artırdığını gösteren Özbek, bu sürecin toplumsal ve siyasal bedelinin de bir hayli ağır olduğunu gözler önüne seriyor. İktisadi yapıların büyük ölçüde tarıma ve tarımdaki küçük ölçekli aile işletmelerine dayandığı bir ortamda, vergi adaleti sağlanmadığı, servet sahibi kesimlerin ve kent ekonomisinin ödediği vergilerin payı yeterince artmadığı için, artan vergilerin yükünün küçük ölçekli aile işletmelerinin üzerine bindiğini görüyoruz.

Özbek'in vurguladığı önemli bir diğer nokta ise, daha fazla vergi toplanması için geniş halk yığınları üzerindeki baskının artırılmasının, siyasi rejimin meşruiyetinin sorgulanmasına zemin hazırlamış olması. Vergi rejiminin eşitlik ve adaletten uzak bir biçimde şekillendirilmesi ve yoksul köylülük üzerinde artan baskı uluslararası koşullarla birleşince, İmparatorluğun birçok bölgesindeki milliyetçi hareketler ivme kazanıyor. Bu çalışma, önce Rumeli'de, sonra Doğu Anadolu'da patlak veren Sırp, Yunan, Bulgar ve Ermeni sorunlarının ardında vergi meselesinin de olduğunu ortaya koyuyor.

19. yüzyıl boyunca merkezî devletin vergi gelirleri artarken, öte yandan devletin temsilcileri, devlet adına vergi toplayan aracılar ve vergiyi ödeyen yığınlar arasındaki gerginlikler, mücadeleler ve çatışmalar yayılıyor, kolluk güçlerinin devreye girmesini gerektiren bir duruma sürükleniyordu. Özbek, yükselen toplumsal ve siyasal hoşnutsuzlukların, vergi ödemekten kaçma çabalarının, vergi direniş ve isyanlarının toplumsal hayatın temel unsurları arasına girdiğini çarpıcı bir biçimde gözler önüne seriyor. Vergilerin niteliğinin, vergi

toplama yöntemlerinin, vergilerin hangi kesimlerin sırtına yüklendiğinin ayrıntılı biçimde incelendiği bu çalışmada, maliye ve vergi alanlarında gerçekleşen dönüşümlerin sonuçlarını, özellikle de köylülerin nasıl bir bedel ödediğini gündelik hayatın somutluğu içinde görüyoruz. Özbek böylece merkezileşme ve modernleşme olarak adlandırılan süreçlerin içeriğini de tekrar gözden geçiriyor.

Osmanlı'nın son döneminin can alıcı konularından birini büyük ustalıkla ele alan Özbek'in çalışması hem tarih meraklıları hem de profesyonel tarihçiler için önemli ve okunması gereken bir eser.

Şevket Pamuk
Boğaziçi Üniversitesi

Önsöz ve Teşekkür

19. yüzyıl Osmanlı maliyesi ve vergi sistemiyle ilgili bu çalışma nasıl gündeme geldi? Osmanlı taşrasındaki güvenlik kurumları ve uygulamaları üzerine araştırma yürütürken, Osmanlı jandarmasının asayişi sağlamanın yanı sıra vergi tahsilatı da yaptığını öğrenmem bir başlangıç oldu. Başta amacım jandarmanın sosyal tarihini yazmaktı, fakat jandarma konusu kaçınılmaz olarak vergi tahsildarlığına ilişkin uygulamaların araştırılmasını dayattı. 19. yüzyıl Osmanlı tarihi genel kanının aksine bir bilinmezler dünyası. Hangi konuya el atarsanız atın, ikincil kaynakların yetersiz olduğunu fark ediyorsunuz. Bu nedenle bir yandan ilgilendiğiniz konunun genel çerçevesine ilişkin temel bilgileri arşiv kaynaklarından derleyerek konuyu öğrenmeye çalışıyorsunuz, diğer yandan da ele aldığınız meseleleri analitik bir düzlemde tahlil ediyorsunuz. Jandarma ve vergi tahsildarlığıyla ilgili çalışmalarım da bu çerçevede gelişti. Vergi sisteminin toplumsal adaletin temel unsurlarından birisi olduğuna ilişkin kanaatim, Osmanlı siyasal ve toplumsal düzenine bir de vergi penceresinden bakma isteğimi pekiştirdi. Sonuçta vergi tahsildarlığı kurumunu ve uygulamalarını öğrenmeye çalışırken 19. yüzyıl Osmanlı maliyesine ve vergi rejimine ilişkin bu kitap ortaya çıktı. Bu kitap 19. yüzyıl Osmanlı maliyesine ve vergi sistemine ilişkin analitik bir çerçeve oluşturmayı ve sunduğu çok sayıda örnek üzerinden siyasi bir tahlil yapmayı amaçlıyor. Örneklerin bu denli çok olmasının nedeni hem derlediğim bilgileri okuyucuyla paylaşmak, hem de somut durumun çeşitliliğini ve karmaşıklığını genellemelerle örtmekten kaçınmak istemem.

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda bölüşüm ilişkileri, vergi adaleti, siyasal ve toplumsal meşruiyet, vergi tahsil kurumu ve uygulamaları kitabın her bölümünde karşımıza çıkacak olan temalar. Kitabın ana teması ise, günümüz tarihçiliğince olumlu çağrışımlarla modernleşme olarak isimlendirilen reformların, özellikle maliye ve vergi alanlarında gerçekleştirilen idari dönüşümlerin, Osmanlı toplumunu oluşturan geniş halk kesimlerine nasıl bir bedel ödettiğinin tespiti. Elinizdeki çalışma, toplumun üreten kesimleri için İmparatorluğun bedelinin ağır olduğunu, Tanzimat ve Abdülhamid dönemlerinde huzur, düzen ve adalet getirmek vaadiyle atılan adımların geniş kesimlerin gündelik hayatlarına genellikle kargaşa getirdiğini, siyasal kutuplaşmayı ve şiddeti artırdığını ortaya koyuyor.

Bu kitabın hazırlık aşamasında birçok kişi ve kurumun desteğini aldım. Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirdiğimiz Osmanlı tarihi tartışma toplantıları görüşlerimi olgunlaştırmam bakımından son derece yararlı oldu. Atatürk Enstitüsü bünyesinde açtığım "Vergi ve Siyaset" başlıklı yüksek lisans dersine katılan öğrencilerimin eleştiri ve önerileri düşüncelerimi daha iyi ifade etmeme imkân sağladı. Araştırma aşamasında, özellikle güvenlik teşkilatıyla ve vergi tahsil uygulamalarıyla ilgili dördüncü ve beşinci bölümlerin araştırmalarında Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri'nin 1850 ve 6009 numaralı projelerinden mali destek aldım. Yine Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu (SPF) bünyesinde yürütülen "Sosyal Alanda Araştırmacı İnsan Gücü Geliştirilmesi Projesi" başlıklı proje kapsamında mali desteğe ulaştım.

Kitabın ana gövdesini oluşturan 19. yüzyıl Osmanlı kamu maliyesi, aşar vergisi tahsil uygulamaları ve iltizam sisteminin dönüşümü konularında ise 2013 yılı Eylül ayından itibaren yürütmekte olduğum 113K142 kodlu ve "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aşar Vergisi ve Tahsilatı Ekseninde Toplum ve Siyaset, 1839-1925" başlıklı proje çerçevesinde TÜBİTAK'tan önemli mali destek aldım. TÜBİTAK projesinin sağladığı destek sayesinde Osmanlı maliyesi ve vergi sistemiyle ilgili önceki çalışmalarıma kapsamlı bölümler ekleyebildim.

Kitabı oluşturan bölümlerin hazırlık aşamasında Atatürk Enstitüsü'nden birçok yüksek lisans ve doktora öğrencim yürüttüğüm projelerde araştırmacı ve bursiyer sıfatıyla görev alarak kitabın özellikle kaynak toplama faslına önemli katkıda bulundular. Ekler bölümünde yer alan metinlerin tercümesini ve tercümesi önceden yapılmış metinlerin kontrolünü Özkan Akpınar gerçekleştirdi. Aşar vergisi ve iltizam sistemiyle ilgili bölümlerde kullanılan belgelerin çevriyazılarının yapılmasında Özkan Akpınar ve Erhan Bektaş'ın katkısı oldu. Gülce Başer bölüm taslaklarını okuyup dil üzerinde düzeltmeler yaptı. Projemde görev alan bütün öğrencilerime teşekkür borçluyum.

Osmanlı maliyesi ve vergi sistemine ilişkin çalışmalarımda Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Yücel Terzibaşoğlu'nun ve Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden Alp Yücel Kaya'nın desteklerini de ayrıca anmalıyım. Her ikisi de yazdığım birçok taslağı önceden okuyup görüş bildirdiler. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nden Şevket Pamuk Osmanlı maliyesiyle ilgili yenilikçi çalışmalarıyla yol gösterici oldu, vergi konusundaki çalışmalarımı her zaman teşvik etti ve kitap taslağının tamamını okuyarak tavsiyelerde bulundu. Şevket Pamuk'a kitap için bir sunuş yazısı

yazmayı kabul ettiği için de ayrıca teşekkür borçluyum.

Kapakta Osmanlı köylerinde icra edilen vergi tahsilatının askerî niteliğini, baskı ve şiddet boyutunu yansıtan bir fotoğraf kullanmayı çok istemiş, ancak kapak tasarımına uygun kalitede fotoğraf bulamamıştım. Bu noktada Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Yavuz Selim Karakışla imdadıma yetişti ve 19. yüzyıl Osmanlı köylülerinin yaşam koşullarını yansıtan birçok fotoğrafı ve kartpostalı paylaşma nezaketini gösterdi. Kapak malzemesini bu arşivden seçtik. Kitabın yayıma hazırlanması aşamasında gösterdikleri özenli çalışma için Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi ekibine teşekkür borçluyum. Özellikle Berna Akkıyal metin üzerinde titizlikle çalıştı ve kitabın dilini daha akıcı ve okunur hale getirdi.

Kitabın gelir vergisi konusunun ele alındığı dördüncü bölümü *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* dergisinde makale olarak yayımlandı. Vergi tahsildarlığı teşkilatının ele alındığı beşinci bölüm ise *Doğu Batı*, *Toplumsal Tarih* ve *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* dergilerinde yayımlanmış üç makalenin önemli ölçüde kısaltmalar yapılarak bir araya getirilmesi suretiyle oluşturuldu. Bu makalelerin kitap içinde kısmen ve tamamen yayımlanmasına rıza gösteren her üç dergiye de teşekkür ederim.

Tanzimat sonrası Osmanlı maliyesiyle ilgili konuların tek bir kitapta bütünlüklü bir şekilde ele alınmasının imkânsızlığını sanırım ifade etmeye gerek yok. Örneğin gümrük vergisi gibi önemli bir konu ve 1881 sonrasında Osmanlı vergi gelirlerinin azımsanmayacak bir kısmını denetimine geçiren Düyun-ı Umumiye İdaresi bu çalışmanın tamamen dışında bırakılmıştır. Bu açıdan elinizdeki çalışma yalnızca mütevazı bir başlangıç niteliğindedir. Bir konuda bilgimiz arttıkça, o konudaki bilgimizin eksiklerini ve sınırlarını daha iyi idrak etme imkânına kavuşuyoruz. Bu tespit maliye tarihçiliği için bilhassa geçerli. Maliye, vergi sistemi ve toplumsal adalet konularıyla ilgili çalışmalarımı gerek 19. yüzyıl gerek Cumhuriyet dönemine uzanan bir çerçevede bir yandan birincil kaynak araştırması yaparak diğer yandan da kavramsal ve analitik çerçeveyi derinleştirerek sürdürüyorum.

Osmanlı vergi sistemiyle ilgili çalışmalarım hayatımın yoğun bir dönemine denk düştü. Vergi tarihi konusunda çalışmalara başladığım 2009 yılında oğlum Ardıç dünyaya geldi. 2012 yılında ise kızım Üzüm doğdu. Bu yoğun dönemde eşim Müge'nin kendi önceliklerini tamamen bir kenara bırakarak bana verdiği destek, gösterdiği anlayış ve sevgi olmadan bu çalışmayı tamamlamam mümkün olamazdı.

1 | KAMU MALİYESİ, VERGİ VE SİYASET 1839-1908

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden silindi. İmparatorluğun dağılmasında savaş sonrası uluslararası siyasi ortamın etkisi belirgin olmakla birlikte, 19. yüzyılın bütününe yayılan iktisadi ve mali süreçlerin etkisi de göz ardı edilemez. Osmanlı yöneticileri "uzun 19. yüzyıl" boyunca Avusturya, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi bazıları modern sanayi imparatorluklarına dönüşmüş güçlü devletlerin dahil olduğu bir uluslararası sistemde Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmeye çalışmıştı. Bu çabanın başarısı her şeyden önce maliyenin gücüne ve devletin toplumsal rıza çerçevesinde vergi toplama kapasitesine bağlıydı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir sanayi toplumuna dönüşememiş olması, iktisadi yapının tarımsal niteliğini koruması ve tarımda da küçük ölçekli geçimlik üretimin yaygınlığı, toplumun vergilendirilebilir değer üretme kapasitesini önemli ölçüde sınırlandırmaktaydı.

Osmanlı yöneticileri sanayi imparatorluklarının hüküm sürdüğü bu çağda söz konusu sınırlı iktisadi altyapıya rağmen vergi gelirlerini artırmak ve maliyeyi güçlendirmek durumundaydılar. Tanzimat sonrası dönemde, mali alanda merkezileşme ve vergi gelirlerinin artırılması yönünde önemli ilerlemeler kaydedildi. Ancak bu ilerlemelerin toplumsal ve siyasal bedeli ağır oldu. İmparatorluğun bütün bölgelerinde köylüler üzerindeki vergi yükü arttı. Vergi tabanı, kısmi ilerlemelere rağmen, servet sahibi kesimlere ve kent ekonomisine kaydırılamadı. Vergi yükü büyük oranda tarımsal ekonomiyle ve geçimlik üretimle yaşamını sürdüren küçük köylünün üzerine bindirildi. Devletin artan askerî harcamalarını ve borç ödemelerini karşılayabilmek amacıyla vergi yükü gittikçe artırıldı. Devletin bekası için vergi ne pahasına olursa olsun toplanmalıydı. Vergi tahsilinde zor kullanıldı. Bunun sonucunda toplumsal ve siyasal hoşnutsuzluklar, vergi ödemekten kaçınma çabaları ve vergi isyanları toplumsal hayatın asli unsurları arasına girdi. Bu hoşnutsuzluklar Rumeli'de, Doğu vilayet-

lerinde ve İmparatorluğun diğer birçok bölgesinde siyasal boyutlar kazandı. Toplumsal ve sınıfsal bir nitelik taşıyan bu sorun yerel ve uluslararası koşullar içinde milliyetçi renklerle ifade buldu ve Sırp, Yunan, Bulgar ve Ermeni sorunları olarak şekil kazandı.

Osmanlı maliyesi, el konulan toplumsal artığın merkezî hazineye aktarılması üzerine kurulu bir siyasal rejimdi. Bu siyasal rejim, merkezdeki bürokratların yerel unsurlarla, yani mahalli idarecilerle ve yerel eşraf olarak isimlendirebileceğimiz çeşitlilik arz eden bir kesimle ittifakını esas alıyordu. Bu sınıfsal ittifakın iktisadi temeli, gelişmişlik düzeyi son derece sınırlı bir tarımsal ekonomide üretilen artığın ne pahasına olursa olsun ele geçirilmesine ve paylaşılmasına dönük bir mücadeleye dayalıydı. Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğindeyse, Osmanlı vergi rejimi artık rıza ve meşruiyet temelinden büyük oranda yoksundu. Bu koşullarda yığınların devlete bağlılığını pekiştirmek için babacıl bir devlet imgesini yaygınlaştırma, bunun da yeterli olmadığı durumlarda militarist ve şoven öğeleri gittikçe artan karşı milliyetçilikler inşa etme yoluna gidildi. Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyıl başlarında söz konusu iktisadi temel üzerine kurulmuş adaletten yoksun ve şiddete dayanan vergi rejimiyle ayakta kalması mümkün müydü? Bu sorunun kesin cevabını bilmiyoruz. Ancak Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı hâkim sınıflar ittifakının merkezî ve yerel unsurları tarafından inşa edilen mali sistemin ve vergi rejiminin barış, adalet ve eşitlik temelli bir toplumsal yapı oluşturmaktan uzak olduğu açık. Elinizdeki çalışma Osmanlı vergi sisteminin Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e uzanan dönemdeki yapısal sorunlarını, toplumsal ve siyasal niteliğini güncel boyutları içinde ele almayı amaçlıyor.

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin gündemindeki en önemli maddelerden biri maliyeyle ilgili sorunlardı. Tanzimat Fermanı'yla birlikte yeni bir mali rejimin temellerinin atılması için kararlı bir çalışmaya girişilmişti. Tanzimat'tan önceki son elli yıllık dönem bir bunalım ve yapısal dönüşüm evresiydi.[1] Tanzimat Fermanı bir bakıma bu bunalım ve arayış döneminin sonucunda ulaşılan programsal çerçevenin bir ifadesiydi. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin temel sorunu yeni askerî ve idari teknolojilerin finansmanı için kaynak yaratılması olmuştu. Savaş teknolojilerindeki değişimin yakalanabilmesi için gelirlerin artırılması ihtiyacı mali sistemin yapısal olarak dönüştürülmesini zorunlu kılıyordu. Osmanlı

[1] Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, XVII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

maliyesinin geçirdiği yapısal dönüşümler, devletin niteliğinde de belirleyici dönüşümleri beraberinde getirmişti. Maliyeyle ilgili sorunlar ve yeni düzenlemeler devletin niteliğini etkilerken, bu sorunlar aynı zamanda rejimin meşruiyeti, toplumsal muhalefet, direniş ve isyanlar gibi konularda toplumsal ve siyasal hayata ilişkin önemli göstergeler barındırıyordu. Bu nedenle maliyeyle ilgili meseleleri siyasetle birlikte incelemek gerekiyor.

Bir devletin gücünün temel ölçütünün gelir elde etme kapasitesi olduğu açıktır. Buna karşılık, gelir elde etme kapasitesiyle ve maliyeyle ilgili diğer konuların incelenmesi bir devletin gücünün tespitinden daha fazlasını sunar. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda vergilerin niteliği, vergi tahsil yöntemleri, vergilerin hangi toplumsal kesimlerin sırtına yüklendiği, bütçe gelirlerinin harcama kalemleri arasındaki dağılımı gibi konular bize hem devletin yapısı hakkında bilgi veriyor, hem de toplumsal sistemin niteliği, siyasal sistemin meşruiyetinin sınırları ve hatta siyasal kültür hakkında önemli ipuçları sağlıyor.

OSMANLI TARİH YAZICILIĞI VE MALİYE/VERGİ TARİHÇİLİĞİ

Tarih yazımında son yirmi-otuz yıl içinde yaşanan gelişmeler sosyal tarihçilik ve kültür tarihçiliği konularını ön plana çıkarırken, iktisat tarihçiliği çekiciliğini önemli ölçüde kaybetti, maliye tarihçiliği ise bütünüyle teknik bir uzmanlık alanına dönüştü. Toplumsal sınıf gibi kavramlar büyük oranda terk edilerek kimlik oluşumuna ağırlık verildi ve siyasal iktisat itibar görmeyen bir yaklaşıma dönüştü. Akademik alanda gözlenen bu dönüşümleri elbette bütünüyle olumsuz bir gelişme olarak nitelemiyorum. Sosyal bilimler ve tarih alanında 1980'lerden bu yana gerçekleşen dönüşümler toplumsal deneyimin daha bütünlüklü bir çerçevede incelenebilmesine imkân tanıyan bir düşünsel ortam yarattı. Sosyal tarihçilik ve kültür tarihçiliği tarih çalışmalarını yapısalcılığın cenderesinden kurtararak, tarih anlatısında sesini duyuran aktörlerin çoğalmasına imkân tanıdı. Toplumsal cinsiyet kavramının devreye girmesiyle sınıf kavramı dar kalıbından çıkartılabildi, sınıf dahil bütün siyasal kimliklerin ve pozisyonların gündelik hayatın içinde kültürel ve siyasal dolayımlarla belirlendiği fikri ağırlık kazandı. Bu yeni dönemde sosyal bilimler gündelik pratiğe ve tekil olana yöneldi, ancak gündelik ve tekil olanın toplumsal deneyimin bütünlüğü içinde kavranması gerektiği düşüncesine de alan açıldı. Böylece aktörlerin deneyimlerini ve gündelik olanın somutluğunu esas alan bir yaklaşım için siyasi, sosyal,

kültürel ve iktisadi alanlar gibi ayrımların analitik olmaktan öte bir işlevi kalmadı. Bu yeni çerçeve, iktisat ve özellikle maliye tarihçiliği gibi şimdiye kadar dar ve teknik alanlar olarak algılanan alt disiplinlerin tarihçiliğin genel alanına taşınmasını kolaylaştırıyor.

Bu kitap yukarıda genel çerçevesini çizdiğim yaklaşımdan hareketle Tanzimat sonrası Osmanlı vergi sistemini tarihsel ve gündelik siyasal bağlamı içine oturtmayı hedefliyor. Burada vergi sistemi, maliyeye ilişkin teknik bir konu olarak değil, gündelik hayatın somutluğu içinde cereyan eden idari ve siyasi uygulamalar bağlamında değerlendiriliyor. Bu yöntemle, gündelik hayatın somutluğu dışında konumlandırılan soyut, tarih dışı ve 'şeyleştirilmiş' bir "Osmanlı Devleti" kurgusunun ötesine geçmeyi de hedefliyorum. Böylece geniş bir aktörler dizisine tarih anlatısı içinde yer açabilmeyi umuyorum.

19. yüzyıl maliye ve vergi konularını sosyal tarihçiliğin imkânlarıyla siyasal bir çerçeveye oturtmayı amaçlayan bu çalışmanın bir boşluğu dolduracağını düşünüyorum. İktisat tarihçiliği alanındaki çalışmaların azımsanmayacak bir birikim oluşturduğu söylenebilirse de, vergi rejimi ve vergi politikaları üzerine yoğunlaşmış eserlerin son derece sınırlı kaldığını vurgulamalıyız.[2] Tanzimat Fermanı'nda vergi sistemi için köklü bir dönüşümün öngörülmüş olması nedeniyle, bu dönemin maliyesini ele alan eserler arasında vergi sistemine görece daha fazla yer verilmiştir. Bu çalışmalar arasında Ayla

[2] Burada 19. yüzyıl Osmanlı maliyesine ilişkin ancak kısıtlı bir yazın listesi sunabilirim; bu da önemli eserler vermiş birçok tarihçiye haksızlık olur. Ancak yine de belli başlı eserlerin bazılarını kısaca saymam gerekirse Tevfik Güran'ın 19. yüzyıl bütçeleri ve kamu maliyesiyle ilgili çalışmaları hatırlanabilir. Yine Ali Akyıldız'ın Osmanlı'da para sistemi üzerine çalışmaları, Edhem Eldem'in Osmanlı Bankası'yla ilgili çalışması, Şevket Pamuk'un Osmanlı'da parayı konu alan kitabının 19. yüzyılla ilgili bölümleri hatırlanabilir. Tevfik Güran, "Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1* içinde, Mehmet Genç ve Erol Özvar (ed.), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 65-93; Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003; Edhem Eldem, *A History of Ottoman Bank*, İstanbul: Osmanlı Bankası, 1999; Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000. Son yıllarda Osmanlı maliyesiyle ilgili henüz kitaplaşmamış birçok doktora tezi hazırlandı. Bu kitap açısından önem arz eden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Mehmet Karakaş, "Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003; Yakup Akkuş, "Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Malî İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011; Ayla Efe, "Muhassıllık Teşkilatı", Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2002.

Efe'nin Tanzimat'ın hemen sonrasında gündeme gelen "muhassıllık teşkilatı"nı ayrıntılı bir şekilde ele aldığı doktora tezi istisnai bir yere sahip.[3] Abdüllatif Şener'in çalışması ise Tanzimat dönemi vergi sisteminin genel bir şemasını içermesi nedeniyle temel bir başvuru kitabı niteliğindedir.[4] Stanford Shaw'un Osmanlı vergi sistemi üzerine bir başvuru kaynağı niteliğindeki İngilizce makalesi de yalnızca Tanzimat dönemiyle sınırlı olmayıp 19. yüzyılın bütününü ele alması bakımından önemlidir.[5] Şevket Pamuk son çalışmalarında Tanzimat sonrası dönem maliyesini uluslararası karşılaştırmalar yaparak geniş bir tarihsel bağlam içine oturtmaktadır.[6]

Tanzimat dönemi mali politikalarına ilişkin yazın arasında Halil İnalcık'ın 1940'larda hazırladığı "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" başlıklı doktora tezi ve bu çalışmayı temel alarak yayımladığı makaleler ayrıcalıklı bir yere sahiptir.[7] İnalcık "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler" başlıklı makalesinde Balkanlar'daki yeni vergi politikalarını mali konular olarak sınırlamamış, bu politikaların Rumeli'deki köylü isyanlarının arka planını oluşturduğunu tespit etmişti.[8] Bununla birlikte İnalcık, Osmanlı merkez yöneticilerini yaşanan olumsuz gelişmelerden sorumlu tutmama ve vebali daha çok mahalli uygulayıcılara yükleme eğilimindedir. Tanzimat politikalarının ahalinin beklentisinin aksine vergi yükünü ağırlaştırdığı ve bunun çeşitli toplumsal ve siyasal tepkilere yol açtığı fikri Ahmet Uzun ve Coşkun Çakır'ın çalışmalarında daha ayrıntılı bir şekilde tekrar gündeme getirilmektedir.[9]

Abdülhamid ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinin mali politikalarını vergi sistemi açısından ele alan yayımlanmış çalışmalar ise birkaç eserle sınırlıdır. Abdülhamid dönemine ilişkin hayli geniş bir

[3] Ayla Efe, "Muhassıllık Teşkilatı", Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2002.

[4] Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

[5] Stanford J. Shaw, "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System", *International Journal of Middle East Studies* 6, 4 (1975): 421-459.

[6] K. Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, "Ottoman State Finances in European Perspective, 1500-1914", *The Journal of Economic History* 70, 3 (2010): 593-629.

[7] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50. Yılı)*, İstanbul: Eren Yayınları, 1992.

[8] Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* içinde, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s. 361-383.

[9] Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, İstanbul: Eren Yayınları, 2002; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

siyasal ve sosyal tarih literatürü bulunmakla birlikte, bu çalışmaların çoğunda dönemin mali politikalarına ve vergi uygulamalarına değinilmemektedir.[10] Maliyeyle ilgili konular ve vergi politikaları ise Şevket Kamil Akar ve Yakup Akkuş'un doktora tezleri, Ö. Faruk Bölükbaşı'nın yeni çalışması ve Düyun-ı Umumiye idaresiyle ilgili bir iki çalışma istisna olmak üzere neredeyse tamamıyla inceleme dışında bırakılmıştır.[11] İkinci Meşrutiyet dönemi maliyesiyle ilgili olarak da Muharrem Öztel'in yeni çalışması dışında önemli bir eser bulunmamaktadır.[12] Bununla birlikte Zafer Kars'ın, Kudret Emiroğlu'nun ve Aykut Kansu'nun çalışmaları, İkinci Meşrutiyet'i hazırlayan koşullar arasında artan vergi yükünün ve vergi isyanlarının rolüne işaret etmeleri bakımından önem taşıyor.[13]

TARIMSAL ÜRETİCİLERİN VERGİLENDİRİLMESİ VE İLTİZAM

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı bürokratlarının temel amacı, aracı unsurların rolünü mümkün olduğu ölçüde azaltarak vergi gelirlerinin büyük ölçüde merkezî hazineye aktarılmasıydı. 19. yüzyıl Osmanlı bürokratlarının bu açıdan bir hayli başarılı oldukları söylenebilir. Örneğin 1780 yılı itibariyle merkezî hazine gelirleri hemen

[10] Fikret Adanır'ın Makedonya sorunuyla ilgili kitabı bu açıdan bir istisna oluşturmaktadır. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001. Engin Deniz Akarlı'nın yayımlanmamış doktora tezi yine Abdülhamid döneminin mali sorunlarını bütünlüklü bir şekilde ele alan öncü bir çalışma niteliğindedir. Engin Deniz Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdolhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, History, Princeton: Princeton University, 1976.

[11] Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005; Şevket Kamil Akar, "1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdulhamid Dönemi Maliyesi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998; Yakup Akkuş, "Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Malî İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011; Düyun-ı Umumiye'ye ilişkin bkz. Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993; Murat Birdal, *The Political Economy of Ottoman Public Dept: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century*, New York: I.B. Tauris Publishers, 2010.

[12] Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Kitabevi, 2009.

[13] Zafer Kars, *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997; Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

hemen 1560 yılı rakamlarına yakın bir seyir izlerken, 1780 yılından Birinci Dünya Savaşı'na uzanan dönemde gelirler yaklaşık on beş kat artmıştı.[14] Tablo 1.1'den de izlenebileceği üzere bütçe gelirleri 1849/1850 yılından 1916/1917 yılına kadar 3,5 kat, Tanzimat'ın ilanının hemen ertesinden, yani 1841/42 yılından 1911/1912 yılına kadarki yetmiş yıllık sürede ise kuruş olarak yaklaşık 5 kat artış göstermiştir.[15]

Bütçe gelirlerindeki bu artışın bedelini hangi toplum kesimlerinin ödediği konusunu şimdilik bir kenara bırakırsak, Osmanlı bürokratlarının bu başarısını mümkün kılan en önemli unsurun idari alandaki merkezileşme olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu kayda değer artışa rağmen Osmanlı Devleti'nin gelir elde etme kapasitesi dönemin bazı Avrupa ülkelerine göre son derece sınırlı kalmıştır. Fuad Paşa 1861 yılında Padişaha sunduğu bir takrirde Osmanlı Devleti'nin vergi toplama kapasitesini İngiltere ve Fransa'yla karşılaştırmış ve Osmanlı'da kişi başına yaklaşık 45 kuruş vergi toplanabilirken, İngiltere'de bu rakamın 300, Fransa'da ise 250 kuruştan daha yüksek olduğunu ifade etmişti.[16] Tablo 1.2'de gösterildiği üzere, 1844 yılında Osmanlı Devleti'nin kişi başına bütçe gelirleri 17 kuruş iken, bu rakam 1881-1893 yılları ortalaması olarak neredeyse dört katına çıkarak 62 kuruşa ulaşmıştı. Ancak bu rakam yine de dönemin Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında bir hayli sınırlıydı.

Bu karşılaştırmalı veriler 19. yüzyıl Osmanlı kamu maliyesinin en temel sorununu ortaya koymaktadır. Söz konusu dönemde bütçe gelirleri önemli ölçüde artmakla birlikte, Osmanlı ekonomisinin niteliğinde sanayileşme doğrultusunda bir dönüşüm gerçekleşe-

[14] K. Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, "Ottoman State Finances in European Perspective, 1500-1914", *The Journal of Economic History* 70, 3 (2010): 593-629.

[15] 1841/1842 yılına ait bütçe gelirleri 562.911.000 kuruş iken, 1911/1912 yılında gelirler 2.847.793.100 kuruştur. Bütçe gelirleri kuruş olarak ele alındığında artışın 5 kat olduğunu görüyoruz. Ancak söz konusu yıllar arasındaki enflasyonu hesaba katmak için gram gümüş cinsinden tüketici fiyat endekslerini dikkate aldığımızda (1841/1842 yılı 1 kabul edildiğinde 1911/1912 yılında endeks 1,71 olmuştur) bu artışın 5/1,71=3 olarak düzeltilmesi gerekmektedir. Bütçe gelir rakamları için bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003, s. 8-9. Fiyat endeksleri için bkz. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998: 500 Years of Prices and Wages in Istanbul and Other Cities*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2001, s. 17-18.

[16] Abdüllatif Şener, *a.g.e.*, s. 201-202.

Tablo 1.1
Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı

Gelir Türü	(1265) 1849/1850 (Bin kuruş)	(%)	(1277) 1861/1862 (Bin kuruş)	(%)	(1291) 1875/1876 (Bin kuruş)	(%)	(1303) 1887/1888 (Bin kuruş)	(%)	(1321) 1905/1906 (Bin kuruş)	(%)	(1332) 1916/1917 (Bin kuruş)	(%)
Toplam Gelirler	710.000	100,00	1.221.184	100,00	2.388.294	100,00	1.757.382	100,00	2.229.131	100,00	2.501.257	100,00
Vergi-i Mahsusa, Emlak, Temettü	242.018	34,09	289.371	23,70	332.850	13,94	303.710	17,28	399.457	17,92	371.000	14,83
Askerlik bedeli (cizye)	46.658	6,57	59.609	4,88	80.000	3,35	60.536	3,44	135.200	6,07	40.000	1,60
Maktu vergiler	37.750	5,32	46.847	3,84	81.772	3,42	106.372	6,05	113.632	5,10	89.015	3,56
Aşar	155.867	21,95	361.355	29,59	875.500	36,66	416.818	23,72	503.084	22,57	521.000	20,83
Koyun, deve ve domuz			88.873	7,28	205.195	8,59	190.449	10,84	192.594	8,64	171.050	6,84
Tütün, tuz ve alkollü içkiler			41.461	3,40	285.000	11,93	164.500	9,36	191.714	8,60	176.990	7,08
Gümrükler	110.322	15,54	165.228	13,53	207.500	8,69	201.424	11,46	274.000	12,29	311.500	12,45
Diğer gelirler	117.385	16,53	168.440	13,79	320.477	13,42	313.574	17,84	419.451	18,82	820.702	32,81

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003, s. 13-14. Gelir tablosunun birinci satırında yer alan "Vergi-i mahsusa, Emlak, Temettü" başlığı altındaki gelirler Güran tarafından "Gelir ve Servet Vergileri" olarak isimlendirilmiştir. Bu ifade gelir vergisi tartışmaları bakımından yanlış anlaşılmalara yol açabileceği için tarafımızdan değiştirilmiştir.

Grafik 1.1
Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (kuruş olarak)

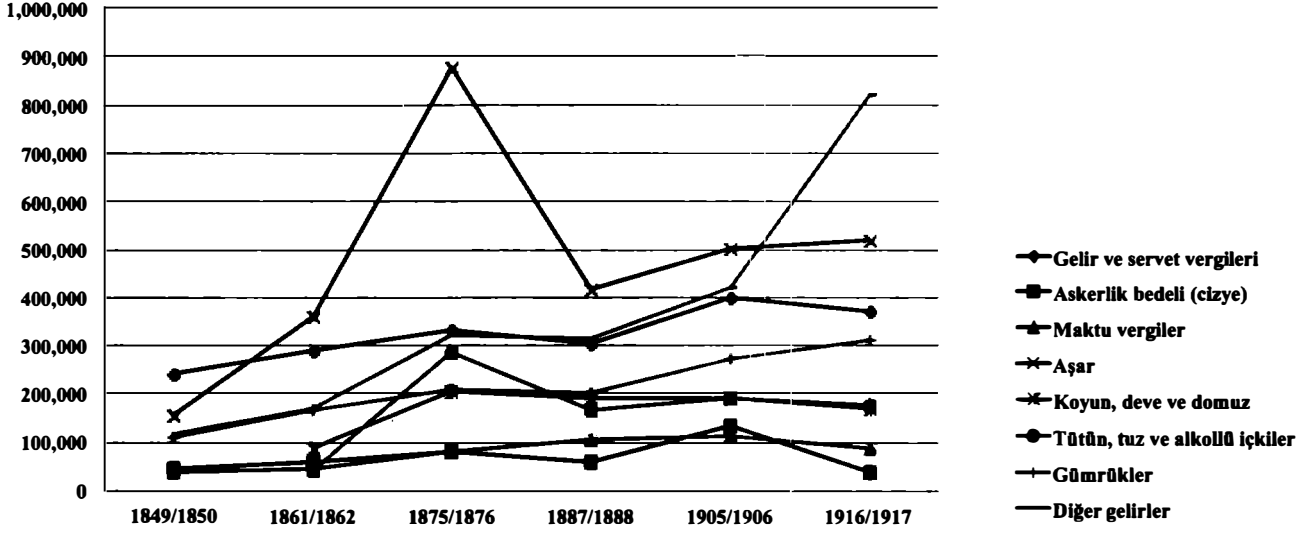

Tablo 1.1'deki verilerle hazırlanmıştır.

Grafik 1.2
Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı (% olarak)

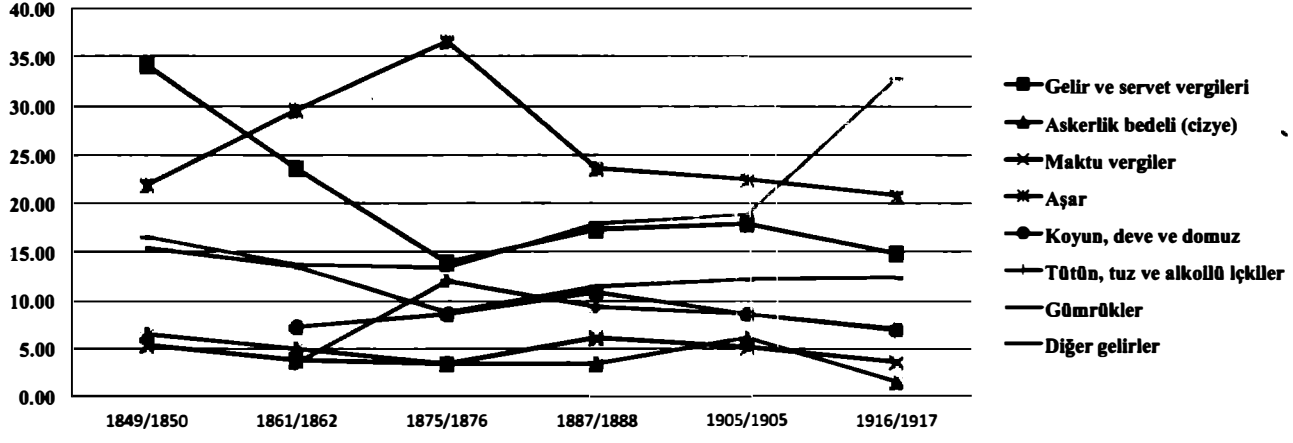

Tablo 1.1'deki verilerle hazırlanmıştır.

medi. 19. yüzyıl boyunca İngiltere ve Fransa gibi devletler modern sanayi imparatorluklarına dönüşürken, Osmanlı ekonomisinin küçük ölçekli tarımsal üretime dayanan yapısı büyük ölçüde korundu. Bu dönemde kırsal kesimde kadın ve çocuk emeğine dayanan ve el tezgâhlarında yürütülen bir tür "ön sanayileşme" yaygınlaşmış olsa da, katma değeri yüksek bir sanayileşmeden bahsetmek mümkün değildir.[17] Merkezî hükümetin gelirlerindeki artışta aracı unsurların payının azaltılmasının etkisi olmakla birlikte, bunun tek başına belirleyici olduğunu düşünmek doğru değildir. Osmanlı ekonomisinin değer üretme kapasitesinde önemli bir değişiklik yaşanmazken bütçe gelirlerinde sağlanan bu olağanüstü artış, vergi mükellefleri üzerindeki yükün önemli ölçüde artırılmasıyla ilişkilidir.

19. yüzyıl boyunca özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu ciddi boyutlarda toprak ve nüfus kaybı yaşamıştı. 1872-1874 yılları arasında 40 milyon civarında olan nüfusun 1881-1893 yılları arasında yaklaşık 28 milyona düşmesi, vergi kaynaklarında önemli azalmalara yol açmıştı. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin harcama kalemlerinde 93 Harbi'nden sonra bir azalma olmamış, bilakis artış yaşanmıştı. Bu da vergi gelirlerinin artırılması yönündeki baskıyı şiddetlendirmiştir. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı köylüsü üzerindeki vergi yükünün giderek arttığını kanıtlamaktadır.

Bu açıklamalar, merkezî hazinenin vergi gelirlerinin artmasının Osmanlı köylüsü üzerindeki vergi yükünün ağırlaşmasıyla mümkün olduğunu ileri sürmek için yeterli görülmeyebilir. Tarıma açılmış toprakların genişlemesi, ulaşım araçlarının gelişmesinin piyasa için üretimi teşvik etmesi ve sınırlı da olsa verimlilik artışının üretim artışına yol açarak merkezî hazinenin gelirlerinin yükselmesine yardımcı olduğu düşünülebilir. Ancak söz konusu dönemde bir yandan aşar vergisi paraya dönüştürülürken, diğer yandan, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde, iç ve dış piyasada tarımsal ürünlerin fiyat hadlerinde dramatik bir düşüş yaşanmıştır. Fiyatların düşük olduğu bir dönemde tarımsal üreticilerin parasal gelirlerinde artış düşünülemez. Yine dönem boyunca aşar vergisi, bir ürün vergisi olma niteliği korunmakla birlikte, sıklıkla maktu olarak, yani önceden belirlenmiş sabit

[17] Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993; Donald Quataert, "Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914", *The Modern Middle East: A Reader* içinde, Albert Hourani ve diğ. (ed.), Berkeley: University of California Press, 1993, s. 255-269.

Tablo 1.2
Kişi Başına Bütçe Gelirleri

	Nüfus	Bütçe Gelirleri (kuruş)	Kişi başına bütçe gelirleri (kuruş)
1844	35.350.000	593.955.500	17
1867	40.000.000	1.597.993.883	40
1872-1874	40.512.111	2.218.130.167	55
1881-1893	27.788.604	1.709.813.558	62

Kaynak: Nüfus rakamları için bkz. Cem Behar (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927) - The Population of the Ottoman Empire and Turkey*, c. II, Tarihi İstatistikler Dizisi, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 28, 29, 39, 42. Bütçe gelir rakamları için bkz. Tevfik Güran, *a.g.e.*, s. 8-9. 1844 bütçe geliri için 1257 (1841/42) ve 1262 (1846/47) yıllarının ortalaması alınmıştır. 1867 bütçe geliri için 1283 (1867/68) bütçe rakamı alınmıştır. 1872-1874 bütçe gelirleri için 1288-1290 arasının ortalaması alınmıştır. 1881-1893 bütçe gelirleri için 1296, 1297, 1307 ve 1308 yıllarının ortalaması alınmıştır.

bir değer üzerinden ihale edilen ve nakdi bedel olarak hesaplanarak tahsil edilen bir vergi niteliği kazanması, tarımsal üreticilerin, ürünlerinin gittikçe artan bir oranını vergi ödemelerine ayırmak zorunda kaldığı anlamına gelmektedir. Bu çerçevedeki hesaplamalarımız 1861/62 yılından 1887/88 yılına kadar kişi başına düşen aşar vergisinin ürün olarak %50'den fazla arttığını gösteriyor. 1905/1906 yılına gelindiğinde ise artışın %70'lere yaklaştığı görülüyor. Uluslararası arenada sanayi imparatorluklarına karşı bir varoluş mücadelesi sürdüren fakat ekonomik yapısını dönüştüremeyen Osmanlı İmparatorluğu, bütçe gelirlerini artırmak için bir yandan aracı unsurların payını azaltmaktan diğer yandan da vergi mükellefleri üzerindeki yükü giderek ağırlaştırmaktan başka bir yol bulamamıştır.

Vergi tahsil yetkisinin özel şahıslara devredildiği bir yöntem olan iltizam sisteminin bütünüyle kaldırılamaması, Osmanlı maliyesinin onulmaz yaralarından biriydi. Osmanlı vergi gelirlerinin önemli kalemlerinden birisi, küçük köylü üreticilerin sırtında ağır bir yük olan aşar vergisiydi. Gayrisafi hasıla üzerinden hesaplanan aşar, Osmanlı vergi rejimini kaçınılmaz olarak adaletsiz bir niteliğe büründürüyordu. Osmanlı yöneticileri son derece sınırlı birkaç deneme dışında, aşar vergisinin kaldırılarak yerine bir arazi vergisi konulmasını gündemlerine alamamış olsalar da, iltizam sisteminin sınırlanması ve nitelik değiştirmesi yönünde büyük çaba sarf etmişlerdir.

İltizam, İngiltere'de 17. yüzyılın sonlarında tasfiye edilmiş, Fransa'da ise 19. yüzyıldan önce devrimle birlikte uygulamadan kaldırılmıştı.[18] Osmanlı İmparatorluğu'nda iltizam sistemi uygulamadan kaldırılamamış olmakla birlikte, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde sistemin bütünüyle nitelik değiştirdiğini söylemek mümkündür. Yüzyıl başlarında iltizam ihaleleri ancak güçlü sarrafların ve büyük mültezimlerin altından kalkabilecekleri büyük idari birimler üzerinden yürütülürken, yüzyıl sonu itibariyle büyük mültezimler tamamen tasfiye edilmiş ve ihaleler köy düzeyinde küçük birimlerle sınırlanmıştı. Ayrıca çoğu durumda ihaleler müzayede yoluyla değil, maktu olarak düzenlenmiştir. Aşar vergisi tahsilinde ihalenin bizzat ahaliyi temsilen köy ihtiyar heyetlerine verilmesi veya emaneten idare edilmesi yönünde de önemli adımlar atılmıştır. Bu dönüşümler özel şahısların vergi gelirlerinden aldığı payın azalmasını, merkezî hazinenin payınınsa artmasını sağlamıştır. 19. yüzyılın sonunda Osmanlı maliyecileri mültezimlere "kaptırılan" vergi payının %15 ile %20 arasında değiştiğini düşünüyorlardı. Bu payın azaltılması ya da ortadan kaldırılmasıyla açığa çıkacak gelirin hazineye kazandırılması için çaba sarf ediliyordu.

GELİR VE SERVETİN VERGİLENDİRİLMESİ

Üretim ölçeğinin küçük, verimliliğin ise düşük olması nedeniyle aşar vergisi Osmanlı köylüleri üzerinde önemli bir yük oluşturuyordu. Ancak Tanzimat sonrası dönemde köylülük üzerindeki vergi yükünün yalnızca aşar vergisinden kaynaklandığını düşünmek doğru olmaz. Tanzimat'tan sonra yürürlüğe giren ve zaman zaman "ancemaatin vergi", genellikle de "vergi-i mahsusa" yada basitçe "vergi" olarak nitelenen yeni vergi, Osmanlı köylüsünün belini büken bir başka unsur oldu. Başlangıçta köy veya mahalle topluluklarının kendi aralarında anlaşarak paylaştırmaları öngörülen bu vergi 19. yüzyılın son çeyreğinde emlak tahrirlerinin yaygılaşmaya başlamasıyla eşgüdümlü bir şekilde emlak vergisi kapsamına alınmıştı. Tablo 1.1'den de anlaşılacağı üzere, bu vergiden elde edilen gelir 1849/1850 yılında 242.018.000 kuruş iken, 1916/1917 yılına gelin-

[18] Fransa'da iltizam sistemi üzerine bkz. Eugene N. White, "From Privatized to Government-Administered Tax Collection: Tax Farming in Eighteenth-Century France", *The Economic History Review* 57, 4 (2004): 636-663.

diğinde 371.000.000 kuruşa çıkmış, yani yaklaşık 1,5 kat artmıştır. Öte yandan, söz konusu yıllarda parada görülen değer kaybı dikkate alındığında, gelir ve servet vergilerinden elde edilen meblağda önemli bir artış olmadığı görülüyor.

Ancak gelir ve servet vergilerinin miktarından çok, hangi toplum kesimlerinin üzerine yüklenmiş olduğu önemlidir. Osmanlı idaresi tarafından kadastro tekniklerinin bir hayli geç uygulamaya konulabildiğini ve uygulamanın da İmparatorluğun küçük bir kısmını kapsadığını biliyoruz.[19] Ayrıca, taşra idari yapısında nüfuz sahibi olan yüksek servet ve gelir sahibi kesimlerin servet ve gelir vergilerini ödememek için türlü yollara başvuruyorlardı. Sonuçta emlak vergisi, "vergi" kalemi adı altında büyük servet sahibi kesimlerden çok, Osmanlı köylüsünün üzerine yükleniyordu. Burada ilginç olan bir başka nokta da, aslında esnafa yönelik bir vergi olan temettü vergisinin, aşar ve "vergi-i mahsusa" gibi kalemlerin yükü altında beli zaten fazlasıyla bükülmüş olan köylü kesimin tamamına da teşmil edilmesi yönünde birtakım girişimlerin bulunmasıdır. Bu girişim Osmanlı vergi sisteminin küçük tarımsal üreticiler aleyhine işleyen adaletsizliğini ortaya koyuyor. Bununla birlikte, vergi rejimini daha adil bir zemine oturtmak yönünde arayışlar da mevcuttu. Örneğin bazı Osmanlı bürokratları, aşar vergisinin arazi üzerinden alınan oranlı bir vergiye dönüştürülmesi ve tarımsal üreticilerin emlak vergisi yükünden kurtarılması yönünde birtakım projeler sunmuşlardır, hatta bu doğrultuda denemeler de yapılmıştır; ancak bunlar son derece sınırlı olmuş ve kalıcı bir nitelik kazanamamıştır.

Tanzimat Fermanı'yla birlikte, herkesin gelir ve serveti oranında vergilendirileceği bir sistemin kurulması planlanmıştı. Yukarıda da vurguladığımız gibi gayri safi hasıla üzerinden alınan bir ürün vergisi olan aşar vergisi yürürlükte olduğu sürece, verginin servet ve gelire göre tayin edildiğini söylemek mümkün olamazdı. Osmanlı yöneticileri vergi tabanını tarımsal ekonomiden kent ekonomisine ve servet sahibi kesimlere doğru kaydırmaya çaba sarf etmiş olsalar da, 19. yüzyıl vergi sistemine bir bütün olarak bakıldığında gelir ve servetin büyük oranda vergi kapsamı dışında kaldığı görülüyor. Emlak ve gelir sayımları alanındaki ilerlemeler kuşkusuz vergi tabanının kent ekonomisine ve servet sahibi kesimlere doğru kayması yönünde

[19] Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: 'kadastro tabir olunur tahrir-i emlak'", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 9 (2009).

bir katkı sağlamıştı. Ancak bu sayımların İmparatorluğun tamamını kapsamaktan uzak olduğunu ve çoğunlukla vergi uygulamalarına dahil edilemediğini biliyoruz.

Yine yukarıda işaret ettiğimiz gibi Osmanlı köylüsü aşar vergisinin yanı sıra emlak vergisi de ödüyordu. Bir gelir vergisi niteliği kazanamamış olan temettü vergisi, ihtisap vergisi yerine ikame edilen ve küçük esnafı kapsayan son derece sınırlı bir vergi olarak kalmıştı. Yüzyıl boyunca artan veya azalan oranlı bir gelir vergisi sisteminin yerleştirilmesi de mümkün olmadı. Bununla birlikte, yüzyılın sonlarına doğru özellikle bütçe açıklarının yaşandığı dönemlerde, basit tekniklere dayanan fakat artan oranlı ve genel nitelikli, yani nüfusun büyük çoğunluğunu kapsamına alan bir gelir vergisi ("vergi-i şahsi") oluşturulması yönünde önemli girişimler oldu. Bu doğrultudaki denemelerde, zaten ağır bir yükle boğuşan ve vergilendirilebilecek bir artık üretme kapasitesi son derece sınırlı Osmanlı köylüsünün kapsam dışında tutulması gerektiği kısa sürede anlaşıldı. Ancak özellikle servet sahibi kesimlerin yoğun muhalefeti sonucunda, genel bir gelir vergisi görünümüne sahip şahsi vergiler kalıcı hale getirilemedi.

Osmanlı köylülerinin üzerindeki vergi yükünün yukarıda kısaca değindiğimiz çerçeveyle de sınırlı kalmadığını belirtelim. Merkezî hükümetin kontrolünün sınırlı olduğu bölgelerde köylüler yerel güç odaklarının istismarı neticesinde çifte vergilendirmeye maruz kalıyorlardı. Aşiret ilişkilerinin yaygın ve güçlü olduğu Doğu vilayetlerinde ve özellikle bu güçlerin bazılarının Hamidiye Alayları örneğinde olduğu gibi devletin güvenlik teşkilatı bünyesine dahil edilmesi durumunda tarımsal üreticiler üzerindeki zulüm ve baskı yoğunlaşmış ve çifte vergilendirmeye ilişkin şikâyetlerde artış olmuştur.[20] Çifte vergilendirme, yani köylülerin hem devletin ihdas ettiği vergileri yüklenmeleri, hem de geleneksel ilişkilerden ileri gelen bir konuma sahip yerel güç odaklarına ayrı bir vergi ödemeleri kuşkusuz yeni bir şey değildi. Tanzimat'ın ilk yıllarında özellikle Rumeli vilayetlerinde çifte vergilendirmelerin bir hayli yaygın olduğunu ve bu uygulamanın Tanzimat rejimine karşı direnişlere yol açtığını biliyoruz.[21]

[20] Nadir Özbek, "The Politics of Taxation and the 'Armenian Question' during the Late Ottoman Empire, 1876–1908", *Comparative Studies in Society and History* 54, 4 (2012): 770-797.

[21] Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* içinde, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s. 361-383. Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, İstanbul: Eren Yayınları, 2002.

VERGİ TAHSİLDARLIĞI TEŞKİLATI

Vergi rejiminin bu kadar adaletsiz olduğu bir yapıda tahsil işlemleri nasıl gerçekleştiriliyordu? Aşar vergisinin ve iltizam sisteminin 19. yüzyılda geçirdiği değişim Osmanlı tarihçiliğinde ayrıntılarıyla incelenmediği için, vergilerin büyük oranda mültezimler tarafından tahsil edildiği düşünülür. Ancak Tablo 1. 1'den de görüleceği üzere, yüzyılın sonlarına doğru aşar vergisinin bütçe gelirleri içindeki payı azalarak yaklaşık %20'lik bir düzeye kadar inmiştir. Bu dönemde kısmen tercih kısmen de zorunluluk sonucu, aşarın devlet memurları eliyle emaneten idare edildiğini biliyoruz. Hesaplamalarımız 19. yüzyılın son çeyreği itibariyle bütçe gelirlerinin kabaca %15'lik bir bölümünün mültezimler aracılığıyla tahsil edildiğini ortaya koyuyor. Yine bu dönemde Tablo 1.1'de gelir ve servet vergileri başlığı altında toplanan vergilerin tamamının maliye teşkilatı bünyesinde tahsil edildiğini biliyoruz. Ayrıca önemli bir kalem teşkil eden gümrük vergileri de kısmen maliye teşkilatı kapsamında tahsil ediliyordu. Düyun-ı Umumiye'nin yönetiminde olan vergiler hariç, Osmanlı maliyesi vergi gelirlerinin ağırlıklı kısmını kendi bünyesindeki tahsildarlar teşkilatı aracılığıyla tahsil etmekteydi. Osmanlı tarihçilerinin söz konusu tahsildarlar teşkilatına ve tahsilat uygulamalarına ilişkin şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapmamış olmaları dikkat çekici.

Osmanlı Devleti, farklı bölgelerde çalışan birtakım ekipler oluşturmasına rağmen, personel sayısı yüksek, sivil bir vergi tahsildarlığı teşkilatı kuramamıştı. Tanzimat'tan sonraki dönemde Osmanlı vergi tahsildarlığında iki unsur öne çıktı. İmparatorluğun son yıllarına kadar mahalle ve köylerde vergilerin tahsili işi muhtar, imam, papaz ve ihtiyar heyeti mensuplarına bırakıldı. Vergi memurları yerine muhtarların vergi tahsilatında görevlendirilmesi bir yandan merkezî devletin gücünün sınırlarına işaret etse de, aslında yerinden denetimi mümkün kılan son derece ucuz bir sistemdir.

Muhtarların vergi tahsilatında başarılı olamadıkları durumda ise devreye genellikle asakir-i zaptiye yani jandarma giriyordu. Bu durum Tanzimat sonrası vergi tahsil uygulamalarının en önemli ikinci özelliğidir. Vergi tahsilatı nedeniyle gerilimlerin ve vergi bakayalarının yani ödenmemiş vergilerin bir hayli yaygın olduğu dikkate alınırsa, jandarmanın vergi tahsilatının asli unsurlarından birisi olduğu anlaşılır. İlgili nizamnamelerde vergi tahsilinin zaptiyenin asli görevleri arasında sayılması hiç de şaşırtıcı değil. Yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle Berlin Kongresi'nden sonraki dönemde sivil bir vergi

tahsildarlığı teşkilatı oluşturulması yönünde ciddi girişimler olmuş, bu doğrultuda önemli adımlar da atılmıştı. Ancak 1890'larda bütçe imkânlarının sınırlı olması nedeniyle sivil tahsildarlar teşkilatı sınırlı bir çerçevede kaldı ve İmparatorluğun tamamında görevli personel sayısı 1.000 ile 1.500 arasında kaldı. Bu nedenle vergi tahsilatında sıklıkla jandarmaya başvurulmaya devam ediliyor, hatta bazı durumlarda vergi tahsilatı ancak nizami ordu birliklerinin yardımıyla gerçekleştirilebiliyordu. Kısacası, Tanzimat'tan sonraki dönemde şiddet içeren polisiye ve askerî yöntemler Osmanlı vergi tahsilat teşkilatının ve uygulamalarının asli unsurunu oluşturuyordu.

Merkezî hükümetin 19. yüzyılın ikinci yarısında kişi başına düşen bütçe gelirlerinin 40 ile 60 kuruş arasında değiştiğine ve bu miktarın Fransa ve İngiltere'yle karşılaştırıldığında son derece düşük olduğuna yukarıda değinmiştik. Vergi tahsilatının asker müdahalesiyle gerçekleştirilmesine ve kırsal kesimde mültezim, jandarma ve vergi tahsildarları tarafından baskı ve zulüm uygulanmasına rağmen kişi başına elde edilen bütçe gelirinin bu derece düşük kalması ilk bakışta şaşırtıcı görünebilir. Bu durumun Osmanlı toplumunun iktisadi gelişmişlik düzeyiyle, yani değer üretme kapasitesinin düşüklüğüyle ilgili olduğuna değinmiştik. Osmanlı örneği böylece, kişi başına elde edilen vergi gelirinin baskının boyutuyla doğru orantılı olmadığını ortaya koyuyor. Vergi tahsilatına hâkim olan baskı, şiddet ve zulüm aynı zamanda vergi rejimine yönelik toplumsal rızanın da sınırlı olduğuna işaret ediyor. Kişi başına vergi geliri bakımından en başarılı ülke olan İngiltere'de vergi rejiminin geniş bir toplumsal mutabakat ve rıza üzerine inşa edildiğini belirtelim.[22]

Bakaya konusunun Osmanlı vergi sisteminin temel özelliklerinden biri olması da aslında yukarıdaki çerçeveyle ilişkili. Maliye verilerine göre ödenmemiş veya tahsil edilememiş vergilerin görece yüksek görünmesi, Osmanlı yöneticilerinin tahsilatta şiddet ve askerî yöntemleri daha da artırmasına yol açmıştı. Ancak bakayanın kâğıt üzerinde yaygın görünmesi aslında vergilerin ödenmemiş olmasından çok, Osmanlı maliyesinin vergi mükelleflerinin durumlarına ilişkin bilgi eksikliğiyle ilgiliydi. Örneğin bir köyde çeşitli nedenlerle hane sayısının azalması gibi durumlarda Osmanlı maliyesi kayıtlarda gerekli düzeltmeyi yapmak yerine, önceden tarh edilmiş vergi miktarını tahsil etmeye çalışıyordu. Toplumsal ve siyasal karışıklığın yaygın

[22] Martin Daunton, *Trusting Leviathan: The Politics of Taxation in Britain, 1799-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

olduğu bölgelerde, özellikle Balkanlar'da ve Doğu vilayetlerinde çatışmaların ve katliamların ardından dışarıya göç yönünde önemli nüfus hareketlilikleri yaşanıyordu. Bu gibi durumlarda vergi rejiminin baskıcı niteliğinin daha da artırılması, halk nezdinde siyasal rejimin meşruiyetini ciddi ölçüde sarsmıştır.

KÖYLÜ SORUNU VE VERGİ İSYANLARI

Genellikle sanılanın aksine, Osmanlı taşrasında vergi konusunda uygulanan baskılara karşı direnişler ve isyanlar gündelik hayatın bir parçasıydı. Gerek iktisadi gelişmişlik düzeyinin bir sonucu gerekse idari ve mali yapının sınırlılığı nedeniyle vergi toplama kapasitesi son derece kısıtlı olan Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti, bütçe gelirlerini ne pahasına olursa olsun artırabilmek için ağır bir baskı rejimi kurmak durumunda kalmıştı. Bu koşullarda geniş köylü yığınlarının hoşnutsuzluğunun açık direnişlere ve isyanlara dönüşmesi kaçınılmazdı. Gerçekten de Tanzimat'ın ilanının hemen ardından yeni idari rejimin yürürlüğe konulduğu bölgelerde vergi rejimine karşı direnişler ve hatta isyanlar yaşanmıştı. Osmanlı kamu maliyesi bir bütün olarak küçük ölçekli tarımsal üreticilik esasına dayanan geniş köylü yığınlarının ürettiği değerin mümkün olan en az kayıpla merkezî hazineye aktarılması ilkesi üzerine kurulmuştu. Bu baskı rejimine karşı zaman zaman tekil direnişler şeklinde gerçekleşen, birçok durumda da vergi isyanlarına veya bölgesel kalkışmalara dönüşen yaygın muhalefet aslında söz konusu baskı ve sömürü rejimine karşı bir köylü ayaklanmasından başka bir şey değildi. Bu direnişler ve ayaklanmalar son derece karmaşık yerel ve uluslararası koşullarla da eklemlenerek milliyetçi renkler kazanmıştır. Rumeli'de Rum, Sırp ve Bulgar sorunu, Doğu vilayetlerinde de Ermeni ve Kürt sorunu olarak nitelenen ayaklanmaların temelinde aslında bir köylü meselesi, bir sınıf sorunu yatmaktaydı. Devrimci, milliyetçi unsurlar bu sınıf mücadelesinin önderliğini ele geçirmek için çaba sarf ediyor, uluslararası güçler ise bu kaos ve çatışma ortamından istifade etmeye uğraşıyordu.

Tanzimat devleti, maliyesi ve vergi rejimi açısından belli bir sınıfın hâkimiyetine dayanıyordu. Merkezdeki yöneticiler toplumun ürettiği artığı, ki küçük ölçekli tarımsal ekonominin hâkim olduğu bir yapıda bunun ne ölçüde bir artık olduğu tartışmaya açıktır, merkeze aktarmaya çabalıyordu. Taşrada ise yerel mülki amirler ve eşraf, yani her türlü yerel güç odağı, iktidar konumunda bulunuyordu. İl-

tizam sisteminin geçerli olduğu bölgelerde bu unsurlar mahalli idare üzerindeki kontrolleri aracılığıyla vergi gelirlerinden pay almak için mücadele ediyorlardı. Osmanlı tarihçilerinin eleştirel bir perspektif getirmeksizin, yerel yönetimlerin gelişimi olarak tanımladıkları ve olumlu bir adım olarak değerlendirdikleri yerel idare meclisleri söz konusu sınıf ittifakının cisimleşmiş halinden ibaretti. Bu kesimler bir yandan ticari faaliyetleri ve iltizam sistemi içindeki rolleri aracılığıyla, diğer yandan da idari pozisyonlarda yer edinerek veya bu pozisyonlar üzerinde nüfuz oluşturarak, artığın paylaşılması konusunda kısmen bir çekişme kısmen de ittifak yürütüyorlardı.

İktisadi gelişmişlik düzeyi itibariyle değer üretme kapasitesi hayli sınırlı olan Osmanlı rejiminin, uluslararası siyasal tehdit ve rekabetin iyice kızıştığı 19. yüzyıl ortamında toplumsal adalet temelli bir yapıyı hayata geçirebilme imkânı hayli sınırlıydı. Bu koşullarda Osmanlı Devleti'nin varlığını Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam ettirebilmiş olması Osmanlı yönetici sınıfının hanesine yazılacak bir başarı olarak da değerlendirilebilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca ayakta kalması refah eksenli politikaların sağladığı meşruiyet, rıza ve katılım temelli bir siyasetle olmadı. 19. yüzyılda yaşanan dönüşümler Osmanlı toplumuna refah ve barış değil, terör ve kargaşa getirdi.

Sıradan Osmanlı köylülerinin gündelik hayatlarına yerleşen terör ve kaosun yerel ve gayri nizami unsurlardan mı yoksa devletin nizami kurum ve uygulamalarından mı kaynaklandığını ayırt etmek bir hayli zor. Nizami ve gayri nizami unsurların çoğu durumda ittifak halinde oldukları, hatta bir ve aynı şey oldukları söylenebilir. Tanzimat devletinin hayata geçirmeye çalıştığı yeni düzen, yeni siyasi yapı ve hukuk rejimi ile idari ve mali uygulamalar bütünü 19. yüzyıl Osmanlı köylüsüne ağır bir bedel ödetti. Tanzimat bürokratlarının yeni nizamına eşlik eden devlet terörü yerel güç odaklarının iktidar hırslarıyla da eklemlenerek tek bir potada eritildi. Bu terör ve kaos rejiminin izleri Balkanlar'da Sırp, Rum ve Bulgar köylülerinin direniş tarihinde, Kozan bölgesinde Cevdet Paşa'nın idaresi altında düzen getirmek adına yürütülen Fırka-i Islahiye'nin açık ve ağır şiddet içeren operasyonlarına maruz bırakılan yerel halkların yaşadıkları zulümde ve Gavur Dağı'nın doğusunda, Vilayat-ı Sitte'de devletin güvenliğini sağlamak üzere Hamidiye Alayları'nın ve Zeki Paşa'nın komutasındaki Dördüncü Ordu'nun nizami birlikleri tarafından Ermeni ve Kürt köylüleri üzerinde estirilen terör dalgasında açıkça görülüyor.

GİDER BÜTÇESİ: ASKERÎ HARCAMALAR VE BORÇ FAİZ ÖDEMELERİ

19. yüzyıl Osmanlı kamu maliyesinin bir diğer önemli sorunu da gider bütçesi içindeki askerî harcamalar ve borç ödemeleri kalemlerinin yüksekliğiydi. Tablo 1.3'ten izlenebileceği üzere, yüzyıl boyunca bütçe giderlerinin yaklaşık %30 ile %50'lik bir bölümünü askerî harcamalar oluşturmuştur. Yine aynı dönemde bütçe giderlerinin %25 ile %50 arasında değişen bir oranı iç ve dış borç ödemelerine ayrılmıştır. Borç ödemeleri ve askerî harcamalar, 1846/467 yılında bütçe harcamalarının %57'sini, 1861/62 yılında %61'ini, 1875/76'da %70'ini ve 1887/88 yılında ise %76'sını teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde sergilediği bu durum, Avrupa devletlerininkinden tamamen farklıydı. Napolyon Savaşları'ndan sonraki dönemde Fransa ve özellikle İngiltere'de askerî harcamalar nominal olarak artmakla birlikte, oran olarak önceki dönemlerle karşılaştırıldığında düşüş göstermişti.[23] Osmanlı Devleti'nde ise askerî harcamalar hem nominal olarak hem de bütçe içindeki oran itibariyle artış göstermiştir. Bu durum güven telkin etmek, toplumsal mutabakatı güçlendirmek ve siyasal rejimin meşruiyetini pekiştirmek bakımından son derece önemli olan hizmet ve sosyal harcamalar için bütçede pay kalmamasına yol açıyordu. Vergi tahsil sistemi polisiye ve askerî yöntemlerin devreye girdiği bir baskı ve zulüm rejimine dönüşürken, siyasal rejime ve vergi sistemine güveni pekiştirecek sosyal politikalar devreye sokulamamıştır. Hâkim sınıfın elinde, halkın devlete ve sultana itaatini pekiştirmek için babacıl motiflerle bezenmiş hayırseverlik gösterilerinden başka bir araç kalmamıştı.[24] Devletin güvenliğini pekiştirmek için toplumsal muhalefete yatkın görünen kesimlere karşı, toplumun diğer bazı kesimlerinin şiddet içeren bir çerçevede ve genellikle siyasal rejime itaati öne çıkaran bir milliyetçilik vurgusuyla mobilize edilmesi yoluna gidildi. Bu da siyasal ve toplumsal kargaşayı kalıcı kıldı.

[23] *A.g.e.*

[24] Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002; Nadir Özbek, "Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism and the Hamidian Regime, 1876-1909", *International Journal of Middle East Studies* 37, 1 (2005): 59-81.

Tablo 1.3
Bütçe Giderlerinin Türlerine Göre Dağılımı

Gider Türü	(1262) 1846/1847 (Bin kuruş)	(%)	(1277) 1861/1862 (Bin kuruş)	(%)	(1291) 1875/1876 (Bin kuruş)	(%)	(1303) 1887/1888 (Bin kuruş)	(%)	(1321) 1905/1906 (Bin kuruş)	(%)	(1332) 1916/1917 (Bin kuruş)	(%)
Toplam Giderler	633.212	100,00	1.393.407	100,00	2.892.909	100,00	2.272.113	100,00	2.196.223	100,00	3.972.472	100,00
Askeri harcamalar	294.408	46,49	525.383	37,70	550.291	19,02	1.157.362	50,94	794.107	36,16	1.208.966	30,43
İç işleri	123.290	19,47	207.699	14,91	293.377	10,14	120.556	5,31	138.225	6,29	174.883	4,40
Dış işleri	4.561	0,72	14.809	1,06	17.500	0,60	16.298	0,72	25.040	1,14	36.409	0,92
Sultanın harcamaları	62.500	9,87	129.864	9,32	133.776	4,62	88.184	3,88	92.226	4,20	51.992	1,31
Maliye			80.744	5,79	174.190	6,02	103.034	4,53	135.033	6,15	446.472	11,24
İç borç ödemeleri	64.017	10,11	222.257	15,95	766.605	26,50						
Borç yönetimi							568.521	25,02	716.297	32,61	1.058.912	26,66
Dış borç ödemeleri			104.750	7,52	720.320	24,90						

Borç ödemeleri toplam	64.017	10	327.007	23	1.486.925	51	568.521	25	716.297	33	1.058.912	27
Sağlık					8.539	0,30	7.992	0,35	9.721	0,44	24.127	0,61
Adalet			10.664	0,77	47.897	1,66	67.398	2,97	79.514	3,62	112.774	2,84
Bayındırlık, ulaştırma, ticaret, tarım, orman ve maden	18.844	2,98	4.609	0,33	101.443	3,51	65.949	2,90	82.971	3,78	171.374	4,31
Eğitim	4.253	0,67	2.468	0,18	12.706	0,44	11.782	0,52	1.151	0,05	104.323	2,63
Vakıflar ve kutsal yerler	18.739	2,96	60.960	4,37	3.500	0,12	11.748	0,52	17.084	0,78	36.889	0,93
Sosyal güvenlik							20.027	0,88	75.449	3,44	529.553	13,33
Diğer	42.600	6,73	29.200	2,10	62.765	2,17	33.262	1,46	29.405	1,34	15.798	0,40

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003, s. 14-15.

2 TARIMSAL ÜRETİCİLER, AŞAR VERGİSİ VE İLTİZAM SİSTEMİ, 1839-1908

AŞAR VERGİSİ VE TOPLUMSAL ADALET

Tanzimat öncesinde de sonrasında da Osmanlı vergi gelirlerinin en önemli kalemlerinden birini aşar vergisi oluşturmuştur. Aşarın anlamı "onda bir" olsa da, verginin oranı, ürünün cinsine ve toprağın verimliliğine bağlı olarak mahsulün onda biri ile üçte biri arasında değişiyordu.[1] Tahsil yöntemleri nedeniyle zaten şikâyet konusu olan bu vergi, vergi rejiminin adaleti açısından başlı başına bir sorundu. Küçük ölçekli ve geçimlik üretim yapan köylü nüfus, üretiminin kendi tüketimini ve tohumluk ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamayacağı dikkate alınmaksızın aşar vergisi mükellefi sayılıyordu; hatta aşardan elde edilen gelirlerin çoğunluğu bu kesim tarafından ödeniyordu. Önceki kısımda, Osmanlı ekonomisinin 19. yüzyılda hâlâ tarımsal bir nitelik taşıdığını ve temel tarımsal yapının küçük üreticiliğe dayandığını söylemiştik. Buradan hareketle aşar vergisinin çok geniş bir köylü nüfusu kapsamına aldığını belirtebiliriz. Osmanlı tarımsal üreticilerinin neredeyse tamamı aşar vergisi nedeniyle devletin memurlarıyla veya aşar toplama yetkisini satın alan mültezimlerin adamlarıyla karşı karşıya geliyordu. Bu nedenle, tarımsal üreticiler için Osmanlı toplumsal ve siyasal rejiminin adaletli olup olmadığının temel ölçülerinden birisi aşar vergisinin tahsil ediliş şekli, verginin oranı ve tahsil yöntemleriydi.

Bilindiği gibi Tanzimat Fermanı'nda aşarın toplanma usulü, yani iltizam sistemi açıkça eleştirilmiş ve "hiçbir vakitte semere-yi nâfi'ası görülemiyen âlât-ı tahribiye" olarak nitelenmişti.[2] Ancak söz konusu

[1] *Aşar, öşr* kelimesinin çoğuludur. Öşürün sözlük anlamı, onda bir, ondalık, onda biri alınan vergidir.

[2] Tanzimat Fermanı'nın metni için bkz. Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 281-284.

tarihlerde Osmanlı bürokratlarının aşarın vergi adaleti ve toplumsal adalet bakımından doğurduğu sorunlara ilişkin bir değerlendirmede bulundukları görülmüyor. Osmanlı tarihçileri genellikle Tanzimat Fermanı'nın vergi adaletini sağlamak yönünde bir niyeti ortaya koyduğunu kabul ederler. Gerçekten de Ferman'da iltizam sisteminin kaldırılacağı ve ardından herkesin "emlâk ve kudretine göre bir vergiyi münasib ta'yin olunarak kimseden ziyade bir şey" alınmayacağı ilan edilir. Ayrıca, Osmanlı yöneticilerinin Tanzimat'ın ilk yıllarında iltizam sistemini kaldırarak yerine "muhassıllık sistemi"ni geçirmeye çalıştıklarına sık sık değinilir.[3] Oysa muhassıllık sisteminin kurulmasındaki asıl amaç, bir zümre olarak mültezimlerin, onlara kredi sağlayan sarrafların ve eyalet valilerinin gücünü kırarak merkezî hazinenin payını artırmaktı. Muhassıllar bir bakıma mültezimlerin yerine getirilmişti; muhassıllık taşra yönetim sisteminde eyalet valilerinin gücünü sınırlamak üzere, valilerle kıyaslanabilecek yetki ve maaşa sahip bir memuriyet olarak tasarlanmıştı. Tanzimat Fermanı vergi adaletinin tesisi konusunda bir program ortaya koymamakla birlikte, geniş toplum kesimlerinde beklenti yaratmıştı. Bu beklentinin karşılanması muhassıllık sisteminin getirilmesiyle değil, verginin dağılımının servet ve gelir tahririne dayanan bir esasa bağlanmasıyla mümkün olabilirdi. Bu yöndeki çabalar ise uygulamaya geçirilemedi.[4]

Tanzimat yöneticilerinin aşar vergisini gelir ve serveti esas alan bir çerçevede yeniden düzenlemek yönünde bir düşünceleri yoktu. Tanzimat'ın vergi konusunda getirdiği en önemli değişiklik, önceki dönemde tekalif-i örfiye genel başlığı altında alınmakta olan birçok vergi kaleminin birleştirilerek "vergi-i mahsusa" veya basitçe "virgü" veya "vergi" adı altında yeni bir vergi tahsis edilmesidir.[5] Ferman'da sözü edilen ve herkesin servet ve gelirine göre ayarlanması öngörülen vergi işte bu vergi-i mahsusaydı; yoksa aşar vergisinin niteliğine ilişkin bir rejim değişikliğine gidilmesi söz konusu değildi.[6] Yeni

[3] Muhassıllık sistemi için bkz. Ayla Efe, "Muhassıllık Teşkilatı", Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2002.

[4] Bu beklentilerin karşılanması sonucu İmparatorluğun birçok bölgesinde vergi isyanları çıkmıştır. Bkz. Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, İstanbul: Eren Yayınları, 2002; Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* içinde, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s. 361-383.

[5] Tevfik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik - Data and Statistics in the Ottoman Empire* içinde, Şevket Pamuk ve Halil İnalcık (ed.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 73-94.

[6] Osmanlı belgelerinde çoğunlukla basitçe "vergi" olarak anılan bu yeni vergi konu-

"vergi"nin servet ve gelire göre hesaplanabilmesi için her şeyden önce emlak ve temettü sayımlarının yapılması gerekiyordu. Tanzimat'ın ilk yıllarında yöneticiler İmparatorluk çapında emlak ve temettü tahrirleri oluşturmak için girişimlerde bulundular. Ancak bütün çabalara rağmen, tahrir ve kadastro çalışmalarının 1858 yılında yeniden başlatılmasına kadar yeni "vergi"nin tahrire dayanan bir niteliğe büründürülmesi mümkün olmadı.[7] Bu nedenle mahalle ve köylerde vergi-i mahsusanın vergi mükellefleri arasında "komşuca" ilişkiler çerçevesinde paylaştırılması öngörülmüştü. Köy veya mahalle topluluğu vergi-i mahsusanın tamamından kolektif olarak sorumlu tutuluyordu ve belirlenen vergi toplamı mükellefler arasında topluluk tarafından paylaştırılıp tahsil edildiği için bu vergi "ancemaatin vergi" adıyla anılıyordu. Tahrire dayalı bir vergi olmayan ancemaatin vergi, 1860'ta yeni kadastro usullerinin yaygınlaşmasıyla, yerini emlak ve temettü vergilerine bıraktı.

Emlak ve temettü vergilerinin, vergi yükünün tarımsal ekonomiden kent ekonomisine ve servet sahibi kesimlere kaydırılması ve vergi adaletinin tesis edilmesi yönünde önemli bir adım olduğu açık. Ancak vergi-i mahsusanın benzer doğrultuda bir katkısı olduğunu düşünmek mümkün değil. Vergi-i mahsusa, Tanzimat'la birlikte vergi konusunda bir rahatlama beklentisine giren ve aşarla zaten önemli bir vergi yükünü omuzlamış bulunan Osmanlı köylüsünü daha da güç bir duruma sokmaktan başka bir etki yaratmadı. Ağırlıklı olarak küçük ölçekli tarım veya geçimlik üretimle meşgul Osmanlı köylüsü için vergi adaletinin sağlanması bakımından her şeyden önce vergi yükünün tarımsal ekonomiden kent ekonomisine ve gelir ile servet sahibi kesimlere kaydırılması gerekiyordu. Bu ise ancak gelir yerine gayrisafi hasıla üzerinden alınan bir vergi olan aşarın lağvedilmesiyle veya kapsamlı bir dönüşüm geçirmesiyle mümkün olabilirdi. Ancak Tanzimat yöneticilerinin tarımsal nitelikli bir ekonomide vergi yükünü küçük köylü üreticilerin sırtından kaldırmayı düşünmesini beklemek gerçekçi olmaz. Önceki bölümde de gösterdiğimiz gibi, Osmanlı köylüsü üzerindeki vergi yükünün azaltılması bir yana, devlet harcamaları arttıkça tarımdan beklenen vergi gelirleri ve dolayısıyla

sunda bir karışıklığa yol açmamak için bundan böyle "vergi-i mahsusa" ifadesi kullanılacaktır.

[7] Tahrir ve kadastro konusunda bkz. Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: 'kadastro tabir olunur tahrir-i emlak'", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (2009).

vergi tahsilatına ilişkin önlemler daha da artmış, sonuçta aşar vergisinin vergi gelirleri içindeki payı önemli ölçüde yükselmiştir.

18. yüzyılın sonlarından itibaren Avusturya, Rusya ve daha sonraları İngiltere ve Fransa'nın askerî ve diplomatik baskıları sonucunda Osmanlı merkezî yönetimi askerî harcamalara önemli ölçüde kaynak ayırmak durumunda kalmıştı. Modern silahlarla donatılmış düzenli bir ordu kurmak, merkezî bürokrasiye dayanan yeni bir idari yapı oluşturmak büyük ölçekli mali kaynakların seferber edilmesini gerektiriyordu. 19. yüzyıl öncesinde vergi kaynaklarının önemli bir kısmı aracı unsurların ve eyaletlerdeki yerel güç odaklarının elinde bulunduğundan, merkezî hazineye aktarılabilen kaynaklar hayli sınırlıydı. 1760'lardan 1830'lara kadarki dönemde büyük toprak kayıplarına yol açan savaşların finansmanı Osmanlı Devleti için büyük bir sorun oldu. İlk aşamada bütçe açıklarının kapatılması ve savaşların finansmanı için genellikle iç ve dış piyasalarda borçlanma arayışına gidilmiş ve bir başka çözüm olarak da kâğıt para uygulamasına geçilmişti.[8] Esham ve kaime olarak isimlendirilen bu uygulamalarla mali sorunlara kısa vadeli çözümler bulunsa da, bütçe üzerindeki baskının kalıcı olması vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik uzun vadeli yapısal reformları zorunlu kılıyordu.[9]

Her şeye karşın, Tanzimat dönemi reformları Osmanlı Devleti'ni güçlendirmiş ve merkezî hazine gelirlerini önemli ölçüde artırmıştır. Örneğin Tanzimat'ın ilanını takip eden yetmiş yılda bütçe gelirleri kuruş olarak yaklaşık beş kat arttı.[10] Ne var ki, söz konusu dönemde devlet harcamaları gelirlerden daha hızlı arttı. Kırım Savaşı yıllarında askerî harcamaları finanse edebilmek için önemli miktarda dış borç alındı. Yüzyılın son çeyreğinde gelirlerin yaklaşık %50'si askerî harcamalara ayrılmış, toplam devlet harcamalarının da %40'ı bu amaçla kullanılmıştır.[11] 1887/1888 yılında askerî harcamalar bütçe harca-

[8] Veli Aydın, "Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması", *Türkler* içinde, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 340-50; Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

[9] Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, XVII. Yüzyıldan Tanzimat'a Malî Tarih*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

[10] Bkz. dipnot 1, s. 21.

[11] Engin Deniz Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions", Doktora Tezi, Princeton University, 1976, s. 190-191.

malarının yaklaşık %51'ine ulaşmıştı.[12] 1875-76 yılında borçlarını ve faizlerini ödeyemeyecek duruma gelen Osmanlı yönetimi, Avrupa mali çevrelerin doğrudan gözetimi, hatta boyunduruğu altına girince maliye üzerindeki baskılar daha da arttı.[13] 1881'de, İkinci Abdülhamid döneminde yapılan anlaşma gereği bazı önemli vergi ve gelir kalemleri Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakıldı. Borçların düzenli ödenebilmesi için Osmanlı bütçesinin önemli bir kısmının borç ve faiz ödemesine ayrılması gerekiyordu. Bu dönemde gider kalemleri içinde Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan kısım %25 ile %30 oranına ulaştı.[14] 1887/1888 mali yılı verilerine göre, bütçe harcamalarının yarısı askerî giderlere, dörtte biri ise borç ödemelerine ayrılmıştı.[15]

Yeni bir ordunun kurulması ve silahlanma ihtiyacı, modern idari kurum ve teknolojilere sahip merkezî ve bürokratik bir devlet aygıtı oluşturma çabası ve 1856'dan itibaren içine düşülen borç kıskacı Osmanlı maliyesi üzerinde ağır bir baskı oluşturuyordu. Dış borçlanma kısa vadede bir çözüm gibi görünse de, Osmanlı yöneticileri bütçe üzerindeki harcama yönlü baskıların ancak devlet gelirlerinin artırılması yoluyla karşılanabileceğinin farkındaydılar.[16] Bu doğrultuda yapılan çalışmalarla, 1841/1842 mali yılında 562.911.000 kuruş olan toplam gelir, 1874/1875'te 2.480.742.000 kuruşa, yaklaşık 4,5 katına çıkartılabilmişti.[17] Bu rakamlar, Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı merkezî yönetiminin vergi toplama kapasitesinin önemli ölçüde güçlendiğine işaret ediyor. Bununla birlikte 1877-78'deki Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Rumeli'de önemli miktarda toprak ve nüfus kaybedilmesinin yanı sıra, uluslararası mali krizin de etkisiyle gelirlerde

[12] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003.

[13] Murat Birdal, *The Political Economy of Ottoman Public Dept: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century*, New York: I.B. Tauris Publishers, 2010.

[14] Engin Deniz Akarlı, *a.g.e.*, s. 182; Tevfik Güran, *a.g.e.*

[15] Tevfik Güran, *a.g.e.*, s. 16.

[16] Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005.

[17] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003, s. 8. Enflasyon oranını hesaba dahil etmek için bu artış kuruş yerine gram gümüş cinsinden hesaplandığında gelir artışının 3 katına çıktığı görülür. Gram gümüş cinsinden fiyat endeksleri için bkz. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998: 500 Years of Prices and Wages in Istanbul and Other Cities*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2001, s. 17-18.

önemli bir düşüş gerçekleşti. Savaşın hemen ardından özellikle aşar vergisi gelirlerinde hem nominal değer olarak hem de bütçe gelirleri içindeki pay itibariyle düşüş oldu. Bunda kuşkusuz Rumeli'deki verimli toprakların kaybının payı yüksektir. Dünya ekonomisinden kaynaklanan krizin etkisi Abdülhamid döneminde, özellikle 1890'lardan itibaren kırılmaya başlamış olmasına rağmen, savaş öncesi rakamlara ancak 1904 yılından itibaren ulaşılabildi. Rumeli'nin kaybı nedeniyle nüfusun önemli miktarda azaldığını dikkate aldığımızda, 1904 yılında kişi başına toplanan vergi miktarının bir hayli artmış olduğunu söyleyebiliriz.

Vergi gelirlerinde 1890'larda gerçekleşen bu kayda değer artış, bir açıdan Osmanlı bürokrasisinin hanesine başarı olarak yazılabilir. Kuşkusuz bu mali başarı Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı önemli bir bölgesel güç olarak tamamlamasını mümkün kılan en önemli unsurlardan birisi oldu. Bu başarının bedelini ödeyenler ise aşar ve ağnam vergisinin toplandığı Osmanlı köylüleriydi.[18] Söz konusu dönemde işlenen toprak miktarında ve verimlilikte artış olduğunu biliyoruz. Ancak vergi gelirlerindeki artışı tek başına bu unsurlarla açıklamak mümkün değil. Uluslararası ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine geliştiği bu yüzyılda, Atlantik ekonomisinin tarımsal ürünler alanında yarattığı olumsuz rekabet ortamı da düşünülürse, Osmanlı yöneticilerinin söz konusu mali başarısının küçük üretimle meşgul köylülüğün sırtına ne denli ağır bir yük yüklediği anlaşılır.[19]

Osmanlı tarihçileri, aşar vergisinin köylülük üzerinde önemli bir mali yük ve eziyet kaynağı olduğunu genellikle kabul ederler. 19. yüzyıl boyunca iltizam sisteminin bütün teşebbüslere rağmen kaldırılamaması, ahali üzerindeki asıl baskının mültezimlerden kaynaklandığı yönünde bir kanıyı pekiştirmiştir. Oysa 19. yüzyıl boyunca aşarın küçümsenemeyecek bir bölümü iltizam sistemi dışında, bizzat devlet tarafından emaneten idare edildi. Daha da önemlisi iltizam sisteminin geçerli olduğu durumların çoğunda aşarın müzayede ve ihalesi süreçlerinde vilayet, sancak ve kaza idare meclislerinin etkin rol alması sonucu, eşrafla devlet memurları arasında çoğunlukla yakın bir çıkar birliği oluştu. Aşar tahsilatıysa yukarıda da işaret edildiği gibi mültezimlerin adamları ve onların yeterli olmadığı durumda zaptiye ve jandarmanın devreye girmesiyle azımsanmayacak bir sıklık-

[18] Engin Deniz Akarlı, *a.g.e.*, s. 155.

[19] Dünya ölçeğinde tarım ürünleri fiyatındaki düşme eğilimi ve bunun Osmanlı üreticileri üzerindeki olumsuz etkisine ilişkin bkz. Engin Deniz Akarlı, *a.g.e.*, s. 169.

ta cebrî yöntemlerle hatta askerî harekâtla gerçekleştirildi. Bu cebir unsuru 19. yüzyıl Osmanlı vergi rejiminin temelinde yatan en önemli olgulardan biridir.

AŞAR İDARE VE TAHSİL USULLERİNİN GELİŞİMİ[20]

Aşar vergisinin idare ve tahsil yöntemleri 19. yüzyıl boyunca sürekli değişti. Osmanlı yöneticileri iltizam sisteminden kurtulmak, aracı unsurların vergi üzerinden elde ettiği payı tamamen ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için İmparatorluğun son yıllarına kadar bıkmadan usanmadan birbiri ardına yeni yöntemler denedi. İltizam sistemi gereği verginin önemli bir kısmının tahsilatı üçüncü şahıslara devrediliyordu ve bu uygulama hem hazinenin hem de tarımsal üreticilerin zararına işliyordu. Osmanlı yöneticileri mültezim kârını kabaca %20 olarak hesaplamış, mültezimlerin aradan çıkartılmasıyla söz konusu miktarın bütçe gelirlerinde önemli bir artış sağlayacağını öngörmüşlerdi. Mültezim payının yarısının bile hazineye aktarılmasının, bütçe açıklarını kapatmak için uluslararası piyasalarda yüksek faizlerle borçlanmak zorunda kalan hazineyi önemli ölçüde rahatlatacağını düşünüyorlardı. Ahmet Şakir Paşa gibi İkinci Abdülhamid döneminin reformcu bürokratları, iltizamın kaldırılmasıyla mültezim payının hazine ve halk arasında makul bir oranda paylaştırılarak ahali üzerindeki vergi yükünün hafifletilebileceğini

[20] Tanzimat'tan sonra aşar idare sisteminin geçirdiği evreler konusunda elimizdeki çalışmalar genellikle Abdurrahman Vefik'in 1912 yılında basılan *Tekalif Kavaidi* başlıklı eserinde yer alan kısmen özet ve kısmen de belirsizlikler içeren çerçeveyi tekrar etmekle yetiniyor. Abdurrahman Vefik [Sayın], *Tekâlif Kavaidi*, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1999. Bu konuda Mehmet Karakaş'ın doktora tezi bir istisna oluşturuyor. Karakaş'ın çalışması esas olarak Tanzimat dönemiyle sınırlanmış ve aşar uygulamalarında önemli dönüşümlerin yaşandığı İkinci Abdülhamid dönemi ele alınmamış. Karakaş'ın çalışmasında da aşar toplama usullerinin geçirdiği dönüşüm incelenirken (s. 82-107) esas olarak Abdurrahman Vefik'in çizdiği genel çerçeveye bağlı kalınmış olmakla birlikte, bu çalışma arşiv belgelerine dayanması itibariyle önem taşıyor. Benim çalışmamın bu bölümü Karakaş'ın tezinin ilgili bölümleriyle kısmen örtüşse de, aşar tahsil usullerinin Tanzimat sonrasını da kapsaması bakımından ve usullerdeki değişime ilişkin yeni ve analitik bir dönemleme önermesi itibariyle farklılık arz ediyor. Aşağıda Tanzimat dönemi aşar tahsil usullerini incelediğim kısımlarda ağırlıklı olarak kendi tespit ettiğim ve kullandığım birincil kaynaklara referans veriyorum. Mehmet Karakaş, "Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.

ve mültezim baskısının ortadan kaldırılabileceğini ileri sürüyorlardı. Böylece devletle köylü arasında daha yakın bir ilişki kurularak siyasal rejimin meşruiyetini pekiştirmek mümkün olacaktı. Ancak aşağıda ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere, onca yeni nizamnameye ve tecrübeye rağmen aşar vergisini devlet ile köylü arasında rızaya dayanan bir ilişki şeklinde yeniden biçimlendirmek mümkün olamadı. Tanzimat'ın ilanından Abdülhamid döneminin sonuna kadar uzanan yetmiş yıllık dönemde aşar idare ve tahsil usullerindeki dönüşüm de Osmanlı vergi yönetiminin etkinliğini istenen oranda artırmaya yetmedi.

İltizamın Kaldırılması Yönünde İlk Girişimler, Muhassıllık Sistemi ve Aşarın Emaneten İdaresi, Usul-i Cedid, 1840-1843

Aşar vergisinin yönetim usulünün değiştirilmesi yönündeki ilk önemli adım hemen Tanzimat sonrasında muhassıllık sisteminin kurulmasıyla gündeme geldi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda iltizam sisteminin kaldırılacağı ifade ediliyordu. Konu Meclis-i Umumi'de görüşüldükten sonra Bosna, Arnavutluk, Erzurum, Trabzon, Van, Kars, Diyarbekir ve Bağdat dışında tüm Anadolu, Rumeli ve Adalar "dahil-i tanzimat" ilan edildi ve uygulamanın Mart 1840'ta başlatılması kararlaştırıldı. Buna göre, Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerle sınırlı olmak üzere iltizam sistemine son verildi ve aşar muhassıllar yönetiminde emaneten idare edilmeye başladı.[21] Tanzimat'a dahil olmayan bölgelerde ise eski usulün devam etmesi öngörüldü. "Usul-i cedid" olarak isimlendirilen yeni uygulamadan beklenen sonuçlar alınamayınca 1843'te sistemde önemli değişiklikler gerçekleştirildi ("usul-i tadiliye") ve aşarın muhasıllar aracılığıyla emaneten idare sisteminden vazgeçilerek aşarın ikişer yıllığına maktuan mültezimlere ihalesine karar verildi. Ancak Tanzimat öncesi dönemde de izlerine sıklıkla rastlanan aşarın emaneten idaresi usulü sistemde yerini korumaya devam etti ve özellikle aşar ihalelerinden sonuç alınamayan durumlarda mecburen emaneten idareye başvuruldu.

Muhassıllık sistemine geçişteki asıl amaç, vergi kaynaklarının mümkün olduğu ölçüde merkezî hazineye aktarılması ve aracı unsurların paylarının azaltılmasıydı. Tanzimat öncesinde iltizam müzayedeleri büyük oranda İstanbul'da konumlanmış büyük sarrafların

[21] Muhassıllık sistemin uygulamaya konuluşu ve kaldırılışı için bkz. Ayla Efe, "Muhassıllık Teşkilatı", Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2002.

ve nüfuz sahibi yüksek bürokratik bir elitin kontrolündeydi.[22] Oligarşik bir nitelik kazanmış olan bu finansal ve bürokratik elit kazandığı iltizamları bilfiil işletmek yerine taşrada daha küçük ikinci ve hatta üçüncü seviye mültezimlere devrediyordu.[23] Bu nedenle merkezî hazine vergi gelirlerinde önemli kayıplar yaşıyordu.

Tanzimat Fermanı'nda da açıkça ifade edildiği üzere Osmanlı yöneticileri iltizam sisteminin hem hazine hem de köylü için son derece zararlı bir sistem olduğunun farkındaydı. Ancak tarihçiler, Osmanlı yöneticilerinin bu şikâyetlerine fazla önem atfettiklerinden, Tanzimat'ın hemen ardından gündeme gelen muhasıllık sistemini radikal bir dönüşüm olarak değerlendirmişlerdir. Muhasıllık sisteminin birkaç yıllık uygulamadan sonra beklenen sonuçların elde edilememesi nedeniyle yürürlükten kaldırılması da iltizam sistemine topyekûn bir geri dönüş şeklinde yorumlanıyor. Her iki yorum da yaşanan sürecin karmaşık boyutlarını kavramaktan uzak. Her şeyden önce, iltizam sisteminin merkezî bir mali yapıyla kategorik olarak tezat teşkil ettiği önkabülü hatalı. Mali merkezileşme çabasını doğru bir şekilde 19. yüzyıl idari reformlarının temel unsuru olarak gören tarihçilerimiz iltizam sisteminin bu merkezî mali yapı içine intibak ettirilebileceği ihtimalini göz önüne almıyorlar. Oysa aşağıda ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere Osmanlı maliyecileri iltizam sistemini topyekûn kaldırmak yerine, muhassıllık döneminden ve hatta öncesinden başlamak üzere son derece pragmatist bir yaklaşımla yeniden şekillendirmişlerdir. Bu sistem 19. yüzyıl boyunca önemli ölçüde dönüşüme uğratılarak merkezî vergi rejiminin içinde tutulmuştur.

Vergilerin eyalet ve sancaklarda muhasılların yönetimi altında emaneten idare edilmesi anlamına gelen muhassıllık sistemi tarihçilerimiz tarafından yanlış bir şekilde devletin mültezimleri topyekûn

[22] İltizam sistemine ilişkin uzun dönemli sistematik bir değerlendirme için bkz. Mehmet Genç, "İltizam", *İslam Ansiklopedisi* içinde, s. 154-58.

[23] Tanzimat'ın hemen öncesi ve sonrasında eyaletlerde iltizam sisteminin nasıl uygulandığına dair bir örnek için bkz. Keiko Kiyotaki, "The Practice of Tax Farming in the Province of Baghdad", *Frontiers of Ottoman Studies* içinde, Colin Imber (ed.), Londra: I.B. Tauris, 2005, s. 91-107. İstanbul'da ihaleleri kontrol altına almış olan yüksek bürokrat ve sarraflardan oluşan çıkar grubu için bkz. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, İstanbul: Türk Ekonomi Bankası, 1991; Araks Şahiner, "The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1995; Mustafa Erdem Kabadayı, "Mkrdich Cezayirliyan or the Sharp Rise and Sudden Fall of an Ottoman Entrepreneur", *Merchants in the Ottoman Empire* içinde, Suraiya Faroqhi ve Gilles Veinstein (ed.), Paris: Peeters, 2008, s. 281-299.

tasfiye edip doğrudan kendi memurları aracılığıyla vergi tahsil işine giriştiği şeklinde yorumlanmıştır; buna göre, muhassıllar da vergi tahsildarlarıdır. Oysa 1840 gibi idari teknolojilerin ve bürokratik altyapının son derece sınırlı olduğu erken bir tarihte Osmanlı yöneticilerinin vergileri ve özellikle aşar vergisini İmparatorluğun tamamında doğrudan devlet memurları aracılığıyla tahsil etmeye giriştiğini düşünmek isabetli olmaz. Başlangıçta İmparatorluğun tamamında 137 muhassıllık oluşturulmuş, 1841 tarihinde ise muhassıl sayısı 51'e düşürülmüştü.[24] Söz konusu tarihte İmparatorluğun 35 eyaletten oluştuğunu dikkate alarak, muhassılların daha çok eyalet düzeyindeki büyük mültezimlerin yerini almış görevliler olduğunu söyleyebiliriz. Mahalle ve köy düzeyinde bilfiil vergi tahsil işlemlerinin ise muhtar, ihtiyar heyeti mensupları gibi o birimin ileri gelenleri tarafından yapılmasının öngörüldüğünü biliyoruz. Asakir-i zaptiye ve asakir-i tahsiliyelerden oluşan devlet görevlileri ise ancak vergi tahsil işlemlerinde sorun yaşandığı takdirde devreye girmekle yükümlüydü.

Yukarıda da değinildiği gibi muhassıllık sistemi, taşra ayan ve eşrafının iltizam sistemi yoluyla edindikleri nüfuzu kırmak ve merkezî yönetimin temsilcilerini güçlendirilmek için devreye sokulmuştu. Benzer bir kaygıyla daha 1811 yılında taşrada mukataalar bölgelerin vali ve sancak beylerine iltizam olarak verilmeye başlamıştı.[25] 1840-41 yılında ise hayli güçlenmiş olan eyalet valilerinin gücünün kırılması amacıyla valilerinkilere yakın yetkilerle donatılmış muhassıllar vergi tevzi, tarh ve tahsil işlerini yönetmek üzere taşraya yollanmıştı. "Usul-ı cedid" denen bu uygulamada eski mültezimlerin görevleri muhassıllara verilmişti ve en önemlisi, vergi birimlerinin ihale yoluyla satılmasından vazgeçilmişti. Oysa iltizamın yegane biçiminin vergi birimlerinin ihale yoluyla özel şahıslara satılması olmadığının altını ısrarla çizmeliyiz. Yine bu uygulamaların Tanzimat'ın yürürlükte bulunduğu eyaletlerle sınırlı olduğunu bir kez daha hatırlatalım.

Usul-ı Tadiliyye, Aşarın Mültezimlere Maktuan İhalesi, 1843-1850

1843 yılında alınan karar ise muhassıllık sisteminin yani usul-i cedid uygulamasının lağv edilmesine değil, usul-i tadiliye ismiyle revizyona tabi tutulmasına yönelikti. Bu tarihten itibaren yetki ve sorumlulukları artırılarak eyalet merkezlerine vali konumunda müşirler ve sa-

[24] Muhassıl sayıları için bkz. Ayla Efe, *a.g.e.*
[25] *A.g.e.*, s. 4.

caklara kaymakamlar atandı. Burada kurumların isimleri mültezim, muhassıl, müşir şeklinde değişiklik geçirirken bu görevlerdeki şahısların pek çoğunun da konumlarını koruduğunu belirtelim. Daha 1839 yılında muhassıllık sisteminin müzakere edildiği dönemde Esad Efendi, yeni usule geçişin kolaylaştırılması için eski mültezimlerin tasfiye edilmeyip muhassıl olarak, ayan ve vücuhun ise muhassıllık meclisi üyeleri olarak görevlendirilmesini önermişti. Usul-i cedid'in gözden geçirildiği 1842-43'ten sonra eski mültezim ve muhassılların da müşirlik görevine geçerek konumlarını koruduklarını görüyoruz.[26]

Konuya aşar tahsil usulleri açısından yaklaşıldığında ise muhassıllık sistemiyle birlikte Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerle sınırlı olmak üzere müzayede veya ihale sistemi yerine emaneten idarenin temel alındığını söyleyebiliriz. Ancak usul-i cedid'in tadilata uğradığı 1843'ten sonra emaneten idare sisteminin kaldırılmadığını, dağınık bir şekilde olmakla birlikte varlığını sürdürdüğünü görüyoruz. Bu yeni dönemde hâlâ emanet sistemine başvurulduğu görülüyor; hatta bazı bölgelerde muhassıllık sisteminin izlerine 1845 tarihinde bile rastlanıyor.[27] 1843'ten sonra Tanzimat öncesi iltizam sistemine topyekûn dönüldüğünü söylemek bir başka açıdan da yanlış olur: Yeni dönemde aşar ihaleleri klasik iltizam sisteminde olduğu gibi müzayede yoluyla değil maktu bir bedel üzerinden gerçekleştiriliyordu ve aşarın sancak veya vilayet düzeyinde büyük birimler halinde toptan ihalesinden vazgeçilerek kaza düzeyinde ve ikişer yıllık sürelerle ihale edilmesi kararlaştırılmıştı.[28] 1843-1847 yılları arasında ikişer yıllık ihaleler gerçekleştirilmişti; ancak ikişer yıllık ihale uygulamasının sakıncaları olduğu anlaşılınca, ihale süresinin beş yıla uzatılması kararlaştırılmıştı. Bu yöntem 1850 yılına kadar yürürlükte kaldı. Maktuan ihale yoluyla devredilmeye çalışılan kaza aşarlarına talip çıkmadığı durumlarda ise emaneten idare yoluna gidiliyordu.[29] Neticede bu dönemde Osmanlı vergi tahsil sistemi iltizam sisteminin çok çeşitli formlarının emaneten idare sistemiyle uyumlu bir şekilde bir arada bulunduğu dağınık ve parçalı bir nitelik kazandı. Tanzimat

[26] *A.g.e.*, s. 9, 143.

[27] *A.g.e.*, s. 117-118.

[28] *Maktû':* kat'olunmuş, kesilmiş, değeri biçilmiş, pazarlıksız, götürü.

[29] 1840-1850 yılları arasında aşar tahsil usullerinde yapılan değişiklik konusunda bkz. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s. 132-36; Mehmet Karakaş, "Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003, s. 84-95.

idari şemasının uygulamaya konmadığı toprakların genişliği dikkate alınırsa, bu dağınıklık ve parçalılık daha iyi anlaşılır.

Usul-i Cedid: Aşarın Maktuan Ahali-i Kurâya Devredilmesi, 1850-1853

1843-1850 tarihleri arasında uygulanan "maktuan ihale" sistemi Tanzimat öncesi uygulamalara tam bir dönüş olmasa da, aracı unsurlar niteliğindeki mültezimlerin sistem içindeki işlevlerini pekiştirdi ve bu da ahali üzerindeki mültezim baskısının devamına yol açtı. Ahalinin mültezimlerden şikâyetleri önceki dönemlerdekilere benziyordu. 1850 tarihli bir belgede bu şikâyetler kabaca üç başlık altında toplanıyordu: *i.* Resmi aşar oranı daha düşük olmasına rağmen mültezimlerin daha kolay hesaplandığı gerekçesiyle köylüden yedide bir ya da sekizde bir oranında tahsilat yapmaları; *ii.* Harman yerindeki ürünü vaktinde taşir etmeyip ürünün tarlada kalmasına ve zarar görmesine yol açmaları;[30] *iii.* Ayni olarak alınan aşarın kasaba, sancak veya vilayet merkezlerine naklini üstlenmesi için köylüye baskı yapmaları.[31] Osmanlı yöneticilerinin ise aşar iltizamı konusundaki en önemli şikâyeti vergi gelirlerinin önemli bir kısmının mültezimlere kaptırılmasıydı. Ayrıca mültezimlere aşar taksitlerinin ödetilmesi hiç de kolay olmuyordu. 1850 yılına gelindiğinde Osmanlı yöneticileri aşar tahsili konusunda hem halkın hem de hazinenin mültezimlerden kurtarılması için yeni bir yöntem ("usul-i cedid") uygulamaya başladılar.

1850 tarihli usul-i cedid kapsamında getirilen en önemli yenilik, aşar ihalesinde mültezimlerin tamamen aradan çıkartılmasının hedeflenmesiydi. Yeni yöntemde kaza ve köylerde aşar işleri bizzat köylülere bırakılacaktı. Aşar bedeli önceki beş yılın ortalaması alınarak belirlenecek ve köy ahalisinden maktuan alınacaktı. Köylülerin kendilerine tevdi edilen aşarın tahsilinde ise vergi-i mahsusa için geçerli olan yöntemler uygulanacaktı: "İlerideki beş senelik aşar için dahi o kadar bedel tahsis ve takdir ile toptan maktuan o karyeye ihale olunup senevisine isabet eden miktarı beher sene o karyenin erbab-ı ziraatından emval-i vergi misillü tahsil olunacaktır."[32]

Daha önce de değinildiği gibi vergi-i mahsusanın tahsilinde hayli basit bir yöntem uygulanıyordu. Vergi-i mahsusa için mahalle veya

[30] *Ta'şîr* kelimesi öşr kökünden türetilmiştir ve onda birini alma anlamına gelir. Osmanlı mali kayıtlarında ise aşar sayımı anlamında kullanılır. "Ta'şîr memuru" sayım işlemini yapan kişidir.

[31] BOA, İ.MVL, 185/5609, 1266.12.22/29 Ekim 1850.

[32] A.g.k.

köy temel birim olarak alınıyor ve verginin, mükelleflerin gelir ve servetlerine göre paylaştırılması öngörülüyordu. Kapsamlı bir maliye teşkilatının bulunmadığı bölgelerde paylaştırma işi köy imamlarına ve muhtarlarına veya köy ihtiyar heyetine havale ediliyor ve bu işin "komşuca ve adilane" bir şekilde yapılması isteniyordu. Kuşkusuz köy ileri gelenlerinin böyle bir yetkiyle donatılması istismara açık bir alan yarattı. Tahsilattan sorumlu kılınan muhtar, imam ve ihtiyar heyeti mensuplarından, topladıkları vergileri kaza mal sandıklarına teslim etmeleri isteniyordu. Verginin toplanmasında sorun yaşandığı takdirde devreye zaptiyenin girmesi öngörülüyordu.

Aşar vergisinin köylüler arasında paylaştırılma ve tahsilat usulleri "Varidat-ı Aşariyenin Suret-i İdaresine Dair Ta'limat-ı Seniyye" başlıklı metinde vergi-i mahsusa örneği esas alınarak açıkça tarif ediliyordu.[33] Aşarın mükellefler arasında adil bir şekilde paylaştırılmasının vergi-i mahsusanın paylaştırılmasına göre bir hayli zor olduğuna dikkat çekilen talimatta bu işlemin hasat zamanında yapılması gerektiği belirtilerek, oranın onda biri geçmemesine özen gösterilmesi ve takside bağlanması isteniyordu. Kolaylık olması için, tarlada hasat kaldırılırken mahsulün onda dokuzu üreticiye, onda biri ise devlete bırakılacaktı. Öte yandan, aşar bedeli belirlenirken başvurulan son beş yıllık aşar gelirleri aslında mültezimlerin devlete ödediği tutar olduğu ve mültezim kârını kapsamadığı için, son beş yılın aşar geliri ortalamasına bir miktar zam yapılması öngörülüyordu. Bu yeni uygulama sayesinde ahali mültezimin ve mutasarrıfın baskı ve zulmünden kurtarılmış olacaktı. İncelediğimiz talimatın gündeme geldiği tarihte Anadolu'nun ve Rumeli'nin birçok bölgesinde aşar emaneten idare ediliyordu. İhale süreleri, iltizama verilmiş olan bölgelerin bir kısmında 1850'de ve bir kısmında da 1851'de sona erecekti. Bu nedenle, usul-i cedidin birçok yerde derhal uygulamaya konmasının önünde bir engel bulunmuyordu.

Talimatname Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra 30 Ekim 1850 tarihinde yürürlüğe girdi ve ilk olarak Kırkkilise Kazası'nda denendi.[34] Bu amaçla Kırkkilise'ye gönderilen Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası memurlarından Hulusi Bey, talimatnameye uygun vergi defterleri hazırladı. Hulusi Bey'in Kırkkilise'deki çalışmalarının başarılı bulunması üzerine, yeni talimatın, defterleri geldikçe diğer kazalarda

[33] Talimat için bkz. a.g.k.

[34] BOA, İ.MVL, 189/5711, 1267.01.07/12 Kasım 1850, BOA, İ.MVL, 195/5962, 1267.02.19/24 Aralık 1850.

da uygulamaya konması kararlaştırıldı.

Aşarın iltizam yoluyla mültezime ihale edilmek yerine maktuan köy ahalisine devredilmesinde, yani açık artırmaya gidilmeyip önceden belirlenmiş bir rakam üzerinden bizzat köylülerden tahsil edilmesinde vergi-i mahsusa usullerinin uygulanması olarak özetleyebileceğimiz yeni usul herhangi bir bölgeye öncelik verilmeksizin hayata geçirildi. Aşarı emaneten idare edilmekte olan, iltizam ihale süresi biten veya sözleşmesi feshedilen birçok bölgede usul-i cedid uygulamaya kondu. Örneğin 1850 yılı itibariyle yeni yöntemin uygulandığı yerlerden biri Harput eyaletine bağlı Palu Kazası'ydı. Başlangıçta Harput Kazası'nın aşar vergisi 1850 ve 1851 senelerini kapsamak üzere iki yıllığına açık artırmaya çıkarılmıştı ve ihaleyi Yahya Ağa ve Ali Bey kazanmıştı. Ancak ihalenin hazine lehine sonuçlanmadığının anlaşılması üzerine ihale sözleşmesi iptal edildi ve mültezimlerin yaptıkları masrafların devlet tarafından karşılanmasını takiben Palu'da önceki beş yılın ortalamasına %5'lik bir ilaveyle usul-i cedidin hemen uygulanması kararlaştırıldı.[35] Yeni yöntemin 1852 senesi içinde Vidin'de de uygulandığını görüyoruz. Vidin Kazası aşarı mültezim Haşim Efendi üzerindeyken, sözleşme bazı sebeplerle iptal edildi. Önce emaneten idare yoluna gidildi, ancak kısa süre sonra yeni yönteme uygun bir şekilde "ahali uhdelerine ihalesi" doğrultusunda karar alındı.[36]

Emaneten idare yerine usul-i cedidin getirildiği örnekler olduğu gibi, tersi yönde geçişlere de rastlamak mümkün. Örneğin 1851 yılında Biga Sancağı'nda bu uygulamadan vazgeçilerek emaneten idare yönünde karar alındı.[37] Burada kısaca değindiğimiz örneklerden, 1850-1852 tarihleri arasında İmparatorluğun farklı bölgelerinde, aşar vergisinin yönetim ve tahsilatında emaneten idare, maktuan mültezimlere ihale ve maktuan köylüye tevdi gibi birden çok yöntemin bir arada kullanılmakta olduğu anlaşılıyor.

Burada Tanzimat'ın uygulamaya konduğu bölgeler ile henüz uygulamaya konmadığı bölgeler arasında bir ayrım yapmamız önemli. Aşar vergisine ilişkin yeni yöntemler, Tanzimat'ın uygulamaya konduğu eyalet, sancak ve kazalarda uygulanıyordu. Tanzimat'ın henüz uygulanmadığı bölgelerde ise genellikle eski usullerin ve hatta yerel bazı geleneklerin varlığını devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

Bütün bu karmaşık ve dağınık yapıya rağmen Tanzimat yöneti-

[35] BOA, İ.MVL, 210/6804, 1267.07. 12/13 Mayıs 1851.
[36] BOA, İ.MVL, 229/7869, 1268.03. 29/22 Ocak 1852.
[37] BOA, İ.MVL, 206/6639, 1267.06. 14/16 Nisan 1851.

cileri mültezimlerin devre dışı bırakılması konusunda ısrarcıydılar. İki yıllık uygulamadan elde edilen tecrübeler ışığında usul-i cedid talimatı 1852 yılında gözden geçirilerek uygulamanın devamına karar verildi.[38] Aşar gelirlerinin idaresi konusunu değerlendirmek üzere oluşturulan geçici komisyon aşar hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştı. Raporda aşarla ilgili dört ayrı yöntemin yürürlükte olduğu belirtiliyor, her birinin sakıncalarına da yer veriliyordu. Bu yöntemler *i.* emaneten memurlar aracılığıyla idare, *ii.* maktuan hariçten mültezime verilmesi, *iii.* "mahalleri vücuhuna"[39] ihale kılınması ve *iv.* doğrudan halktan tahsilat olarak sıralanıyordu. Raporda "emaneten idaresi suretinde envai müşkülat ve hazinece hasar ve telefat olacağından bu suretin münasip görülmeyeceği" ifade ediliyor, aşarın müzayede yoluyla hariçten mültezime ihale edildiği durumlarda ise mültezimler tarafından düşük bedelle alınarak elden ele geçirilebildiği vurgulanıyordu. Ayrıca mültezimlerin aşar taksitlerini zamanında ve tam olarak ödemeyerek "emval-i miriyeyi zimmetlerinde çürütmekte" oldukları iddia ediliyordu. İhalenin mahalleri vücuhuna verildiği durumda ise bunların kuvvetli kefil bulamayacakları, sarraf veya müteahhidleri olmayacağından ödemeyi geciktirecekleri, dışarıya verilse mültezimlerin "hilaf-ı usul tadiyata cüret ederek" ahali üzerinde baskı uygulayacaklarından şikâyet edecekleri, ancak ihaleyi kendileri aldıkları takdirde söz konusu istismarlara ses çıkarmayacakları ifade ediliyordu.

Bu koşullar göz önüne alınınca en uygun yöntemin aşarın doğrudan doğruya ahaliye ihalesi olduğu düşünülmüş ve usul-i cedid yöntemine başvurulmuştu. Ancak yine beklenen sonuçlar alınamadı, Rumeli ve Anadolu'da bu yöntemin uygulandığı bölgelerde önceden belirlenen aşar bedelinin ancak üçte biri tahsil edilebildi. Komisyon raporunda sonuç olarak bu sene ya ahaliye ihale usulüne devam edilmesi ya da bu usulün bırakılarak aşarın tamamıyla iltizama verilmesi yönünde bir karar alınması gerektiği belirtiliyordu. Meclis-i Vâlâ'da söz konusu rapor incelendiğinde emaneten idare veya tamamen mültezime ihale yöntemlerinden büyük ölçüde vazgeçilerek usul-i cedid uygulamasının esnek bir şekilde devam ettirilmesi kararlaştırıldı. Bu dönemde köylülerin istekli olduğu yerlerde aşarın ahaliye verilmesi, köylülerin isteksiz olduğu yerlerde ise müzayedeyle taliplerine ihale edilmesi yönünde karar alındı. Ancak Meclis-i Vâlâ

[38] BOA, İ.MVL, 230/7942, 1268.04. 20/ 12 Şubat 1852.
[39] *Vücüh*: Bir memleketin ileri gelenleri.

beş yıllık sürenin uzun olduğu gerekçesiyle aşarın bundan sonra ikişer yıllığına verilmesini istedi. Beş yıllık süre için ahaliye verilmiş bulunan aşar sözleşmeleri feshedilemezdi, ancak bu gibi yerlere iki yıllık sözleşmeye geçmeleri veya bir yıllık bedelin verilmesi suretiyle sözleşmelerinin iptal edilmesi seçenekleri sunuldu.

Kırım Savaşı Yılları ve Emaneten İdare, 1853-1855

1853-1855 yılları arasında Kırım Savaşı nedeniyle aşar idare ve tahsil usullerinde zorunlu bir dönüşüm yaşandı. Savaş yıllarında ürün olarak tahsil edilen aşarın nakde çevrilmesi sorunu büyük oranda ortadan kalktığından, özellikle ordunun hareket sahalarına yakın bölgelerde aşarın emaneten idaresi tercih edildi. Bu bölgelerde ürün olarak toplanan aşar doğrudan doğruya ordunun ihtiyacını karşılamak üzere ihtiyaç olan bölgelere nakledildi. Diğer bölgelerde ise taliplisi olduğu takdirde mültezimlere ihale edildi ve aşar bedeli mültezimlerden kısmen aynî kısmen de nakdi olarak tahsil edildi.[40] İleride göreceğimiz üzere, Osmanlı idarecileri bu tarz bir uygulamaya 1877-1878 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı sırasında da başvurmak zorunda kalacaktı.

Büyük Mültezimlerle Mücadele, Aşarın Müzayede Yoluyla Küçük Mültezimlere İhalesi, 1855-1861

Kırım Savaşı'ndan önce aşar idaresinde karma bir sistemin uygulanmakta olduğunu gördük. Aşar bu dönemde ya iki yıllığına ve maktuan köy halkına ya da yine iki yıllığına ancak açık artırma yoluyla mültezimlere ihale ediliyordu. Taliplisi çıkmaması durumunda ise aşarın emaneten idaresi zorunlu oluyordu. Savaştan sonra karma yapı devam etmekle birlikte, müzayede yoluyla mültezime ihale yöntemi ağırlık kazandı. Bu doğrultuda ilk olarak 21 Aralık 1855 tarihinde "Aşar ve Rüsumatın İhale ve İdare-i Müzayedesine Dair Nizamname" başlıklı mevzuat hazırlandı.[41] Bu nizamnameyle, müzayede usulüyle iltizam uygulamasına yeni bir çerçeve kazandırıldı.

Bu yeni nizamnameyle iltizam sistemi ön plana çıkartılsa da, mültezimlere yönelik önemli kısıtlamalar getirilerek hazinenin kay-

[40] Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, s. 136; Abdurrahman Vefik [Sayın], *Tekâlif Kavaidi*, s. 507.

[41] "Aşar ve Rüsumatın İhale ve İdare-i Müzayedesine Dair Nizamname", 1272. 04. 11/9 Kanun-ı Evvel 1271/21 Aralık 1855, *Düstur*, 1. Tertib, c. II, s. 41-46.

bının ve ahalinin iltizam sisteminden kaynaklanabilecek mağduriyetinin önü alınmaya çalışılmıştı. Yeni nizamnameyle ihalelerin kaza ve sancak merkezlerinde ve kesinlikle halka açık olarak gerçekleştirilmesi hükme bağlandı. Böylece bir mültezimin eyalet bünyesinde birden çok sancağın ihalesini kazanarak bunları birleştirmesi engellenmeye çalışıldı. Nizamnamenin dördüncü maddesine göre bir mültezim bir sancak dahilinde istediği kadar kaza aşarını alabiliyor, fakat aynı eyalet dahilinde iki sancağın aşar ihalesini alamıyordu. Bu kararla ihalenin mümkün olduğu kadar yerel ve küçük ölçekte kalması amaçlanıyordu. Böylece büyük sermaye sahibi mültezimlerin ihaleleri eyalet düzeyinde kapatarak bunları küçük parçalar halinde ikinci ve hatta üçüncü kademe mültezimlere devretmeleri de önlenebilecekti. Ayrıca aşar mültezimleriyle yerel düzeyde devlet memurlarının işbirliği yaparak aşarı ucuza kapatmalarını engellemek için İstanbul veya taşrada muvazzaf veya gayr-i muvazzaf devlet memurlarının ihalelere katılmaları yasaklandı.

Aşarın Ahaliye Maktuan İhalesi, 1861-1871

1855 yılından 1871 yılına kadarki dönemde aşarla ilgili birçok talimat ve nizamname hazırlandı ve koşulların dayatması sonucu sistemde ufak tadilatlar gerçekleştirildi. 1861 yılı başlarında ardı ardına hazırlanan üç talimat ve nizamnameyle aşar idare ve tahsil usullerinin belirginleştirilmesine çalışıldı. Osmanlı yöneticileri iltizam sisteminden vazgeçemiyorlardı, ancak aşarın köy halkına maktuan ihalesi yöntemi de tamamıyla bir kenara bırakılamıyordu. 1860 yılı sonu ve 1861 yılı başlarında aşarın ahaliye maktuan ihalesi konusunu değerlendirmek üzere bir komisyon oluşturuldu. Komisyon tarafından sekiz maddelik bir talimat hazırlandı.[42] Ardından Talimatın iradesi 9 Şubat 1861 tarihiyle çıktı, ancak uygulamaya konulamadan 22 Şubat 1861 tarihli 12 maddelik "Varidat-ı Öşriyenin Zürra-i Ahaliye İhalesi Hakkında Nizamname" yürürlüğe girdi.[43]

Her iki belgenin de aynı yaklaşımla hazırlandığını, ikincisinde köy düzeyinde aşar ta'şîr ve tahsil usullerinin daha ayrıntılı açıklan-

[42] "İrade Meclis-i Mahsus- 928: Varidat-ı Öşriye ile İlgili Talimat ve Nizamnameler: 1277.07.15/23 Kanun-ı Sani 1276/4 Şubat 1861", *Osmanlı Vergi Mevzuatı*, Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1999, s. 223-235.

[43] "Varidat-ı Öşriyenin Zürra-i Ahaliye İhalesi Hakkında Nizamname", 1277.08.11/10 Şubat 1276/22 Şubat 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1/1279 Tab, s. 284-290.

dığını görüyoruz. 9 Şubat tarihli talimatın birinci maddesine göre köy aşar bedelleri, önceki uygulamalara benzer bir şekilde, 1856-1860 yılları ortalamasının alınması suretiyle belirlenecekti. Böylece elde edilecek yıllık aşar bedeli beş seneliğine maktu olarak köy ahalisine doğrudan ihale edilecekti. Dördüncü maddede ahalinin mültezim mezaliminden kurtarılması ve herkesin ürününü istediği zamanda ve istediği gibi ekip biçip kaldırmakta serbest olması için çalışıldığı açıkça belirtiliyordu. Bu temel amacın ahaliye anlatılması için kaza müdürlerinin köy imamlarıyla papazlarını, muhtarları ve her köyden itibar sahibi birkaç kişiyi kaza merkezinde toplayarak yeni talimatı bütün ayrıntılarıyla anlatması, söz konusu kişilerin de köylerine döndüklerinde köy halkını toplayıp durumu aktarmaları istendi.

22 Şubat tarihli 12 maddelik nizamnamede, yukarıda değindiğimiz talimattan farklı olarak aşar gelirlerinin mültezimlere ihale usulünün irade-i seniyyeyle kaldırıldığı vurgulanıyordu. Bu nizamnamede ayrıca aşar ta'şîr ve tahsil usulleri ayrıntılı bir şekilde sayısal örneklerle tarif ediliyordu. Özellikle "ta'şîr hususu maktû'iyyet vechile zurra'ın heyet-i mecmuasına muhavveldir" ifadesiyle, maktu olarak belirlenen aşarın köy halkına tevdi edildiği vurgulanıyordu. Maktu aşar bedelinin mükellefler arasında adil bir şekilde paylaştırılması ve tahsili konusuna özen gösterilecek, bu amaçla Müslüman köylerinde imam ve muhtarlar, Hıristiyan köylerinde ise papaz ve muhtarlar ve ahalinin güvendiği itibar ve söz sahibi kimselerden oluşan bir "ta'şîr meclisi" oluşturulacaktı. Bu noktaya kadar özetlediğimiz maddelerden, aşar vergisinin tevzi ve tahsilinde benimsenen yeni usulün aslında 1850-1853 yıllarında uygulamaya konmuş olan yöntemden pek de farklı olmadığını anlıyoruz. Bu yeni yöntem, vergi-i mahsusanın tevzi ve tahsilinde uygulanan yöntemin bir benzeriydi.

Yeni nizamnamenin farkı, ta'şîr işlemleri konusunda belirsizlikleri gidermek üzere konuyu ayrıntılı sayısal örneklerle açıklamasıydı. Bir köy için maktu olarak belirlenen aşar miktarının mükellefler arasında hangi yöntemle paylaştırıldığını (benzer nizamnamelerde bu işlem son derece karmaşık bir biçimde anlatılmıştı ve suiistimallere açık bırakılmıştı) görmek açısından bu örneklere kısaca değinmekte fayda var. Aşarın paylaştırılması konusundaki en büyük zorluk, çiftçinin farklı zamanlarda kaldırılan birden fazla ürün üretmesi durumunda ortaya çıkıyordu. 1890'lardaki uygulamalarda göreceğimiz üzere, aşarın arazi üzerinden dönüme bakılarak paylaştırılması bir miktar kolaylık sağlayacaktı. Ancak henüz 1860'larda aşar maktu bir vergiye dönüştürülmeye çalışılmış olsa da, hâlâ ürün üzerinden

alınan bir vergiydi. Aşarın ürün vergisi olma niteliğinin korunması, verginin meşruiyet temelinin topyekûn değiştirilememesinden ileri geliyordu.

Nizamnamede tevzi yöntemi, toplam hasılat bedeli 150.000 kuruş olan bir köy üzerinden örnekleniyordu. Buna göre çiftçi her hasatta hasılatın miktarını ta'şîr meclisine haber verecek, meclis de gerek gördüğü takdirde verilen bilginin doğruluğunu tahkik edecekti. Bir kişinin hasılatını eksik göstermesi "komşularına gadr ve hıyanet" anlamına geleceği için, böyle bir durumun tespit edilmesi halinde ta'şîr meclisi ceza olarak söz konusu kişiden köy aşar bedeline mahsuben iki kat aşar alacaktı. Bir ürünün o yılki rayiç bedeli, köyden gelen kimselerin de katılımıyla kaza meclisinde köyün mevkiine bakılarak belirlenecekti. Köylerdeki ta'şîr meclisleri ise bu birim fiyatları temel alarak defterlere kaydedilen mahsullerin karşısına fiyat olarak değerlerini de yazacaktı. Köydeki bütün ürünler kaldırıldıktan sonra her bir mükellefin hasılatının toplam bedeli elde edilmiş olacaktı. Bundan sonra söz konusu köyün toplam hasılatı o köyün maktu olarak belirlenmiş olan aşar bedeli üzerine oranlanacak ve her bir mükellef üretimi oranında aşara katılacaktı. Örneğin toplam hasılat bedeli 150.000 kuruş olan örnek köyün maktu aşar bedelinin 12.000 kuruş olduğunu farz edersek, iki rakamın bölünmesinden elde edilecek oran 1/12,5 olur. Herkesin toplam mahsulünün bedeli zaten tayin edilmiş olduğundan, ödemesi gereken aşar miktarı bu oran esas alınarak kolayca tespit edilebilecekti.

Yukarıda incelediğimiz 22 Şubat 1861 tarihli nizamnamede aşarın iltizam usulünün irade-i seniyyeyle ilga edildiği belirtilmekle birlikte, 28 Şubat 1861 tarihi itibariyle aşarı ahalisine ihale olunmayan mahallerin müzayede yoluyla mültezime ihale edileceğini ve bunun usulünü bildiren bir talimat daha gönderilmişti.[44] Söz konusu nizamnamenin altıncı maddesinde, mültezimler tarafından teklif edilen aşar bedellerinin önceki yılın aşar bedellerinden çok daha düşük olması halinde aşarın emaneten idaresinin tercih edilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Yukarıda da ifade edildiği üzere 1861 yılı itibariyle Osmanlı yöneticilerinin iltizam sisteminin kaldırılması, aracı unsur olan mültezimlerin tasfiye edilmesi ve aşarın devletle ahali arasında daha doğrudan bir ilişki olması, aşar vergisinin de ağırlıklı olarak

[44] "Aşarı Ahalisine İhale Olunmayan Mahallerin Karye-be-karye Bilmüzayede Mahalli Mültezimlere İhalesi Hakkında Talimat", 1277.08.17/16 Şubat 1276/28 Şubat 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1, s. 291-293.

maktuan ve nakit ödenen bir vergiye dönüştürülmesi yönünde bir irade gösterdikleri anlaşılıyor. Buna rağmen iltizam sisteminin ve emaneten idare yöntemlerinin de tamamen ortadan kaldırılmadığı nizamnamelerle tescil ediliyordu.

Aşarın Köy Köy Müzayede Yoluyla Mültezime İhalesi, 1871-1876

On yıllık tecrübenin sonunda, 1871 yılı itibariyle aşar konusu tekrar gündeme geldi, vilayetten görüşler alındı ve 72 maddelik son derece ayrıntılı ve kapsamlı yeni bir aşar nizamnamesi hazırlanarak uygulamaya kondu.[45] Bu nizamnamede aşarın idaresinin "müzayede yoluyla mültezimlere ihale" veya "emaneten idare" olmak üzere iki yöntemle yapılması öngörülüyordu. Aşarın köy ahalisine veya mültezime maktuan ihalesi usulüne ise bu nizamnamede rastlamıyoruz.[46] Yani maktuan ihaleden müzayede yöntemine geri dönülüyordu. Aşar müzayedelerinin kapsayacağı birim köy olacaktı ve müzayedeler kaza merkezlerinde gerçekleştirilecekti. İdari ve iktisadi açıdan görece daha fazla gelişmiş olan Tuna ve Aydın vilayetlerinde aşarın daimi surette emaneten idaresine karar verildi. Suriye, Bağdat, Musul, Trablusgarp ve Bingazi vilayetlerinde ise eski usuller yürürlükte kaldı. Her zaman olduğu gibi, müzayedeye çıkılan yerlerde aşara talip çıkmadığı takdirde yine emaneten idare yöntemi geçerli olacaktı.[47]

Çok geçmeden söz konusu nizamnamede bir miktar tadilat yapılması gerekti.[48] Aşar meselesini ele almak üzere bir Islahat Komis-

[45] "Bilumum Vilayetler Varidat-ı Öşriyesinin Müzayede ve İhale İdaresi Hakkında Talimat-ı Cedide", 1288.03.16/24 Mayıs 1287/5 Haziran 1871, *Düstur*, 1. Tertib, c. 3, s. 243-267.

[46] Abdurrahman Vefik, bu nizamnameyle maktuan ihale usulünün devam ettiğini söylüyor. Bkz. Abdurrahman Vefik [Sayın], *Tekâlif Kavaidi*, s. 510.

[47] Abdurrahman Vefik [Sayın], *a.g.e.*, s. 511-512.

[48] Düstur 1. tertip ikinci ciltte 1855 tarihli "Aşar ve Rüsumatın İhale ve İdare-i Müzayedesine Dair Nizamname" başlıklı nizamnamenin hemen arkasında "Varidat-ı Öşriyenin Karye-be-Karye İhalesi Hakkında Zeyl-i Nizam" başlıklı 7 maddelik tarihsiz bir nizamname daha bulunuyor. Düstur'u hazırlayan ekip, zeylin yayın tarihini bilmediği için kronolojik sıraya dikkat etmeden iki nizamnameyi arka arkaya koymuş olmalı. Abdurrahman Vefik ve onu takiben Abdüllatif Şener, zeylin ilk nizamnamenin hemen ardından gündeme getirildiğini varsayıyorlar. Oysa söz konusu 7 maddelik zeyl nizamname 1289 tarihinde hazırlanmıştı ve iradesi 17 Muharrem 1289 tarihinde çıkmıştı. Bkz. BOA, İ.MMS, 43/1762, 1289.01.16/26 Mart 1872, "Aşar ve Rüsumatın İhale ve İdare-i Müzayedesine Dair Nizamname", 1272.04.11/9 Kanun-ı Evvel 1271/21 Aralık 1855, *Düstur*, 1. Tertib, c. 2, s. 41-46; "Varidat-ı Öşriyenin Karye-be-Karye İhalesi Hakkında Zeyl-i Nizam", 1289.01.16, *Düstur*, 1. Tertib, c. 2,

yonu oluşturuldu. Komisyon tarafından hazırlanan yedi maddelik nizamname taslağı Encümen-i Has-ı Vükela'da görüşülerek padişahın onayına sunuldu ve 27 Mart 1872 tarihinde iradesi alınarak yürürlüğe kondu. Bu tadilatla mültezimlerin ahaliyi ve hazineyi zarara sokan istismarlarını önlemeye yönelik maddeler güçlendirildi.[49] Bu doğrultuda örneğin her kazanın aşarı köy köy müzayede yoluyla ihaleye çıkarılacaktı; ancak önceki nizamnameden farklı olarak, köy müzayedeleri sonuçsuz kaldığı takdirde, açık artırmalar liva ve vilayet merkezlerinde ya da İstanbul'daki Maliye Nezareti bünyesinde tekrar edilmeyecekti. Müzayedede önceki yılların bedeli tutturulduğunda veya aşıldığında, aşar derhal taliplerine verilecekti. Bedel-i sabıkını bulamayan köyler konusunda valilikler tarafından Maliye Nezareti'nin görüşü alınacak ve ona göre hareket edilecekti. Talibi çıkmayan köy aşarları ise emaneten idare olunacaktı. Bir mültezimin birden çok köyün ihalesini alması önünde yine bir engel olmamakla birlikte, bunların muamelelerinin ayrı ayrı yapılması koşulu getiriliyordu. En önemli madde ise, mültezimin ya da emanet memurlarının harman yerinde ta'şir işlemini zamanında yapmamaları durumunda, hasadın ve köylünün zarar görmesini engellemek için köy muhtarlarının ve ihtiyar heyetlerinin aşarı ayırarak harmanı kaldırmaya yetkili kılınmalarıydı.

Meşrutiyet, Osmanlı-Rus Harbi ve Aşarın Emaneten İdaresi, 1876-1880

1876 yılında Meşrutiyetin ilanıyla birlikte aşar konusunun yeniden gözden geçirilmesi gündeme geldi. Bu amaçla Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun talep ve teklifi üzerine Maliye Nazırı'nın başkanlığında bir heyet oluşturuldu. Heyet aşarın ağırlıklı olarak emaneten idare edilmesi, ahalisi aşiretlerden oluşan vilayetlerdeyse ihale usulüne devam edilmesi yönünde karar aldı. Rumeli ve Anadolu'nun bazı seçilmiş bölgelerinde aşarın maktu olarak arazi üzerinden alınması konusunda pilot uygulama başlatılması tavsiye edildi.[50] Komisyon'un kararları doğrultusunda 1877 yılı itibariyle Aşar ve Ağnam Emaneti adlı bir idari birim oluşturuldu.[51] Osmanlı-Rus Harbi'nin başlaması

s. 47-48. Abdurrahman Vefik [Sayın], *a.g.e.*, s. 507-508.

[49] Yedi maddelik söz konusu zeyl nizamname için bkz. BOA, İ.MMS, 43/1762, 1289. 01.16/26 Mart 1872, "Varidat-ı Öşriyenin Karye-be-Karye İhalesi Hakkında Zeyl-i Nizam", *Düstur*, 1. Tertib, c. 2, s. 47-48.

[50] Abdurrahman Vefik [Sayın], *a.g.e.*, s. 513.

[51] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başba-

nedeniyle, aşarın arazi vergisine dönüştürülmesi yönündeki deneme hayata geçirilemedi, ancak emaneten idare yönünde önemli adımlar atıldı. 93 Harbi sırasında emaneten idare ağırlık kazandı ve ordunun ihtiyacını karşılamak üzere özellikle cephelere yakın bölgelerde aşarın ürün olarak tahsiline ağırlık verildi.

Yukarıdaki bölümlerde ortaya konduğu üzere, aşarın emaneten idaresi Tanzimat sonrasında Osmanlı maliyesinin sık başvurduğu bir yöntemdi. Osmanlı idarecileri zaman zaman kendi tercihleriyle, çoğunlukla da aşar ihalelerinde talip çıkmadığı takdirde emaneten idare sistemine yöneldiler. Araştırmamızın bu aşamasında Tanzimat'tan 19. yüzyılın sonuna kadarki dönemde aşar gelirlerinin ne kadarının emaneten idare edildiğini, ne kadarının mültezime ihale olunduğunu, ne kadarının da köy halkına tevdi edildiğini sağlıklı tablolarla ortaya koyma olanağına sahip değiliz. Ancak özellikle savaş yılları gibi olağanüstü dönemlerde emaneten idarenin ağırlık kazandığını biliyoruz. Emaneten idare, tercih edilmediği dönemlerde bile uygulamada yer bulmuş ve bir bakıma kendi teşkilat yapısını doğurmuştu. Aşar ve Ağnam Nezareti 1877 yılında kurulmuştu. Ancak emaneten idare teşkilatı çok önceden teşekkül etmişti. Bu idari yapı 1871 tarihli "Bilumum Vilayetler Varidat-ı Öşriyesinin Müzayede ve İhale İdaresi Hakkında Talimat-ı Cedide" başlıklı metinde sistematik biçimde tanımlanmıştı.[52] Bu noktada emaneten idare usulünün gerekli kıldığı teşkilat sistemini söz konusu metindeki şekliyle özetlemekte fayda var.

Öncelikle emaneten idare köy düzeyinde bir muaşşir, kaza düzeyinde bir kaza aşar memuru, liva düzeyinde ise bir liva aşar müdürü tarafından temsil ediliyordu. Köy aşar ihalelerinin sonuçsuz kalması ve ardından kaza aşarının toptan ihalesinden de bir netice alınamaması durumunda, kaza idare meclislerinin kararıyla büyüklükleri ve mevkileri dikkate alınarak dörder veya beşer köyün bir araya getirilmesi suretiyle kollar oluşturuluyordu.[53] Her kol için uygun miktarda maaş ve yevmiyeyle birer muaşşir tayin ediliyor, gerektiği takdirde refakatlerine muharrir ve kolcular veriliyordu. Kaza merkezlerindeyse iki kâtiple çalışan bir kaza memuru tayin ediliyordu. Bir kazada

kanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003, s. 5.

[52] "Bilumum Vilayetler Varidat-ı Öşriyesinin Müzayede ve İhale İdaresi Hakkında Talimat-ı Cedide", 1288.03.16/24 Mayıs 1287/5 Haziran 1871, *Düstur*, 1. Tertib, c. 3, s. 243-267.

[53] Köy aşar ihaleleri "karye be-karye"gerçekleştiriliyordu. "Karye be-karye" ifadesi köylerin tek tek ihaleye çıkartılması anlamına gelmektedir.

emanete kalan köylerin sayısı sınırlı olursa o kaza için kaza memuru tayin edilmiyordu. Bir sancağın toptan veya iki üç kazasının aşarı emanete kalırsa kaza memurlarına nezaret etmek üzere sancak düzeyinde liva aşar müdürü adıyla bir de müdür atanıyor ve refakatine de ihtiyaca göre iki veya üç kâtip veriliyordu. Ayrıca kol muaşşirleri, kaza aşar memurları ve liva aşar müdürlerinin yanlarına yine gerekli görüldüğü takdirde süvari ve piyade zaptiyesi veriliyordu. Görüldüğü gibi, taşradaki aşar idaresi için daimi bir teşkilat yapısı bulunmuyor ancak aşar ihalelerine talipli çıkmaması halinde emaneten idare yöntemine gidilerek söz konusu köy, kaza ve sancaklar için genel çerçevesini kısaca özetlediğimiz idari yapı oluşturuluyordu.

Yukarıda incelediğimiz talimatnamede muaşşir, aşar memuru ve aşar müdürlerinin görevleri, ta'şîr, tahsil, nakil ve diğer aşar işlemlerinin nasıl yapılacağı ayrıntılı maddelerle belirlenmişti. Yetmiş iki maddelik talimatnamenin ikinci kısmında yer alan kırk yedi maddenin tamamı aşarın emaneten idaresi konusuna ayrılmıştı. Buna göre ta'şîr memurlarının maaş ve masrafları, ambar kirası ve zahire nakliyesi gibi giderlerin tamamı aşar hasılatından alınmak üzere mahalli mal sandıkları tarafından karşılanacaktı. Ürünlerin bir miktarını veya tamamını muaşşire haber vermeden tarladan kaldıran olursa, bu kimseler ceza olarak iki kat vergi ödeyecekti. Köylüler aşar hasılatını tarladan harman yerine ve harman yerinden köy aşar ambarlarına bedel almadan taşımakla yükümlüydü. Köyde ambar yoksa bir saatlik mesafedeki ambara yine bedelsiz olarak taşımaları gerekiyordu. Aşar ambarının daha uzakta olması durumunda, bir saatin üstünün masrafı yerel idare meclisinin belirleyeceği rayiç üzerinden köylülere ödenecekti. Öşrü bedel olarak nakden alınacak ürünler için her kazanın idare meclisi tarafından bir fiyat çizelgesi oluşturulacak ve bu fiyatlar esas alınarak mahsul miktarları bedele çevrilip, mükelleflerin ödemesi gereken aşar miktarı belirlenecekti.

Osmanlı-Rus Savaşı yıllarında aşar işlerinin idaresinde maliye bir hayli zorlukla karşılaştı. Cephelere yakın bölgelerde aşar hasılatının ağırlıklı olarak askerî birliklerin ihtiyacı için kullanılması, vergi olarak toplanan mahsulün birliklerin bulunduğu bölgelere ve kent merkezlerine nakli, aşar işlerinin takip ve muhasebesini zorlaştıran unsurlardı. Emaneten idare edilen aşarın muamelat ve muhasebatının tetkiki için 1878 yılında Maliye Nezareti bünyesinde üç üyeden oluşan Aşar Nezareti isimli bir komisyon oluşturuldu. Daha sonra bu nezaretin lağvedilmesi yönünde bir karar alındı, ancak Rumeli vilayetlerinin tamamında, Anadolu vilayetlerinin de çoğunda ema-

neten idare usulünün yürürlükten kalkmadığı gerekçesiyle bundan vazgeçildi.[54]

Osmanlı-Rus Savaşı yıllarında emanet teşkilatının yapısında da bazı değişiklikler oldu. Öncelikle aşarın idare ve teftiş işlemleri için vilayet merkezlerine 7.500 kuruş maaşla birer müfettiş tayin edildi. Bu uygulama Rumeli'nin tamamında, Anadolu'da ise maktuan ihalenin başarıyla sonuçlanmadığı bölgelerde geçerli olacaktı. 1878'den önce liva merkezlerinde 1.500 kuruş maaşla birer aşar müdürü ve merkez kaza aşar işlerine bakmak üzere ek birer memur daha görevlendirildi. Kazalarda ise aşar işlerine kaza memurları bakıyordu. Ancak 1878'de liva merkezlerindeki müdürlükler, müfettişlik ismi verilerek yeninden yapılandırıldı ve liva müfettiş maaşı 5.000 kuruşa çıkarıldı. Merkez kaza aşar işlerine bakmak üzere bu müfettişlerin mahiyetlerine ayrıca birer kaza memuru verildi. Kazalardaysa aşar kaza memurları göreve devam etti.[55]

Yukarıda kısaca özetlediğimiz bu yapı bazı ufak değişikliklerle varlığını sürdürdü ve aşar idaresinde müzayede yoluyla mültezime ihale usulünün benimsendiği dönemlerde bile emaneten idare yöntemi tamamıyla bırakılamadı. Bu nedenle aşarın emaneten idaresine yönelik yukarıda genel çerçevesini verdiğimiz taşra teşkilat yapısının, aşarın emaneten idare edildiği her durumda devrede olduğunu söylemek mümkündür.

Aşar ve Ağnam Emaneti, 1880-1887

Emaneten idare usulü, Osmanlı maliyecilerinin tercihlerinden bağımsız olarak ve birçok durumda zorunluluk sonucu uygulamada kaldı. Önceki bölümlerde emaneten idarenin daimi bir teşkilat yapısıyla yürütülmediğine, ancak emaneten idareye ilişkin bir teşkilat şablonunun oluştuğuna ve taşrada gerekli olan yer ve zamanda bu şablonun yürürlüğe sokulduğuna işaret etmiştik. 1880 yılına gelindiğinde, aşarın emaneten idaresini temel alan bir sistem oturtmak ve teşkilat yapısına daimi bir nitelik kazandırmak üzere önemli adımlar atıldı. Örneğin, 16 Şubat 1880 tarihinde hazırlanan yirmi maddelik bir nizamnameyle emaneten idareye ilişkin kalıcı bir teşkilat yapısı oluşturuldu.[56] Nizamname öncesinde Maliye Nezareti bünyesinde

[54] BOA, İ.DH, 771/62808, 1295.07.06/6 Temmuz 1878.
[55] BOA, İ.ŞD, 40/2086, 1295.08.08/7 Ağustos 1878.
[56] BOA, İ.MMS, 65/3084, 1297.03.04/15 Şubat 1880.

Vergi Emaneti ve Aşar ve Ağnam Emaneti adları altında iki ayrı birim bulunuyordu. 16 Şubat 1880 tarihli nizamnamenin ilk bölümü emlak ve temettü vergisine ayrılmış, ikinci bölümde ise aşar ve ağnam vergilerine ilişkin usuller düzenlenmişti. Aşağıda göreceğimiz üzere, hemen uygulamaya geçirilememiş olsa da, söz konusu düzenleme son derece radikal değişiklikleri öngörüyordu. Öncelikle emlak ve temettü vergileri ile aşar ve ağnam vergilerinin tek bir yönetim altında birleştirilmesi önemliydi. Böylece aşar vergisine de emlak vergisinde (tahrirleri henüz gerçekleştirilmeyen bölgelerde vergi-i mahsusa) olduğu gibi nakdi bir nitelik kazandırılması amaçlanıyordu.

Ağnam vergisine de nakdi nitelik kazandıran bu kararname, Osmanlı vergi gelirlerinin en önemli üç kalemini tek bir idari yapı altında birleştirecekti. Bu dönüşümler kuşkusuz iltizam sisteminin topyekûn kaldırılmasını ve bir ürün vergisi olan aşarın bir tür arazi vergisine dönüştürülmesini gerekli kılıyordu. Nizamname bu konuda hiçbir şüpheye yer bırakmayacak açıklıkta yazılmıştı. Örneğin, 12. Maddede ifade edildiği şekliyle "aşar hakkında iltizam sureti terk ve ilga olunmuş" ve "varidat-ı öşriyye mukabilinde arazi vergisi tayin edilmesi" kararlaştırılmıştı. Arazi vergisine ilişkin usuller belirleninceye kadar geçecek sürede ise merkezde Aşar Emaneti, taşrada ise daimi aşar memuriyetleri aşar işlerinin takibinden sorumlu olacaktı. Aşar Emaneti'yle vilayette bulunacak aşar memurlarının görevlerine ilişkin mevzuat ise hazırlanacak bir talimatla ilgililere bildirilecekti. Bu dönemde ağnam vergisinin idaresi de Aşar Emaneti'ne bırakılmıştı.

1880 yılı itibariyle Aşar Emaneti'nin merkezde 100 ve taşrada 2.704 olmak üzere toplam 2.804 personeliyle devasa bir teşkilata dönüştürülmesi öngörülüyordu. Bu personele ödenmesi gereken maaşların yıllık toplamı taşra idaresi için 25.284.400 kuruşa, merkez teşkilat için 57.480 kuruşa ulaşıyordu.[57] Aşar ve Ağnam Emaneti'nin merkez teşkilatı bu tarihte 100 kişilik bir kadroya sahipti. Nezaretin başında Aşar ve Ağnam Emini sıfatıyla ve 12.000 kuruş maaşla Münir Bey bulunuyordu. Yardımcısı Cemal Bey'in maaşı ise 5.000 kuruştu. Merkez teşkilat, müdür ve muavini dışında muhasebe kalemi, tahrirat kalemi ve evrak odası olmak üzere üç ana birimden ve odacılardan oluşuyordu. Bu birimler arasında en önemlisi, tahmin edileceği üzere muhasebe kalemiydi. Osmanlı vilayetleri üçerli-dör-

[57] A.g.k. Aşar ve Ağnam Emaneti teşkilat yapısı için ayrıca bkz. Mehmet Karakaş, "Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003, s. 110-111.

derli gruplar halinde on ayrı gruba ayrılmıştı ve her bir grubun işlerini takip etmek üzere bir veya iki kâtip atanmıştı; Hüdavendigâr, Aydın, Adana ve Konya kâtibi; Kosova, Yanya ve Tırhala kâtibi; Selanik, Manastır ve İşkodra kâtibi; Diyarbekir, Bitlis ve Mamuretülaziz kâtibi gibi. Her bir kâtibin refakatinde ise yeterli miktarda yardımcı bulunuyordu.

Emanetin taşra teşkilatı ise görevinin kapsamı ve karmaşıklığı gereği daha kalabalıktı. Vilayetler için nezaret, sancaklar için müdüriyet ve kazalar için memuriyetlerden oluşan bir hiyerarşik yapı mevcuttu. Vilayet, sancak ve kazalar büyüklük ve önemlerine göre birinci veya ikinci sınıf olarak sınıflandırılmışlardı. Bu durumda teşkilatta 10'u birinci sınıf olmak üzere 25 nazır, 46'sı birinci sınıf olmak üzere toplam 106 müdür ve 231 tanesi birinci sınıf olmak üzere toplam 491 kaza memuru yer alıyordu. Nazırların maaşları sınıflarına göre 5.000 ve 4.000 kuruş, müdürlerin 2.000 ve 1.750 kuruş, kaza memurlarının ise 1.500 ve 1.000 kuruş olarak belirlenmişti. Nazırların mahiyetine bir başkâtip ve üç yardımcısı, bir tahrirat kâtibi, mübeyyiz ve mukayyit verilmişti. Müdürlerin mahiyetinde üç kâtip ve bir ambar memuru, kaza memurlarının mahiyetinde ise iki kâtip ve bir ambar memuru bulunuyordu. 1880 yılı içinde vilayetlerin hemen hemen tamamına aşar nazırlarının atanması işlemi tamamlanmıştı.[58]

Aşar Emaneti'nin bu daimi yapısı 1887 yılına kadar varlığını sürdürdü. Ancak aynı dönemde aşarın arazi vergisine dönüştürülmesi yönünde bir adım atılmadı. Yaklaşık on yıllık bir tecrübenin ardından 1887 yılında emaneten idare usulünden vazgeçilmesi yönünde karar alındı. Aşar ve Ağnam Emaneti lağvedilerek yerine İhale-i Aşar Müdürlüğü kuruldu.[59] Bu yeni dönemde aşarın müzayede yoluyla değil, önceden belirlenmiş sabit bir fiyat üzerinden satılması uygulamasına ağırlık verilmeye çalışıldı. Her zaman olduğu gibi, aşar ihalelerine talip çıkmadığında zorunlu olarak emaneten idare yoluna gidildi.

[58] Bağdat, Manastır, Adana, Musul, Kosova, Yanya, Mamüretülaziz vilayetlerine ilişkin atamalar hakkında bilgi için bkz. BOA, İ.DH, 801/64907, 1297. 04.03/15 Mart 1880; BOA, İ.DH, 808/65333, 1297.07.26/4 Temmuz 1880; BOA, İ.DH, 810/65445, 1297.08. 17/25 Temmuz 1880.

[59] BOA, İ.MMS, 92/3904, 1304.11.28/18 Ağustos 1887.

Tablo 2.1
Aşar ve Ağnam Emaneti Merkez Teşkilatı

	Vezaif		Muhassasat-ı Şehriye	
	Aşar ve Ağnam Emini	1	12.000	
	Muavini	1	5.000	
Yekün			17.000	17.000
	Muhasebe Kalemi			
	Müdür	1	4.000	
	Mümeyyiz	1	2.250	
	Suriye, Haleb, Kudüs, Girid Katibi	1	1.350	
	Muavini	2	900	
	Hüdavendigâr, Aydın, Adana, Konya Katibi	1	1.350	
	Refiki	3	450	
	Diğeri	3	450	
	Elviye-i Mülhaka, Edirne, Cezair-i Bahr-i Sefid Katibi	1	1.350	
	Refiki	3	450	
	Diğeri	3	450	
	Bağdat ve Musul Basra Katibi	2	900	
	Refiki	3	450	
	Trablusgarb, Bingazi, Yemen Katibi	2	900	
	Refiki	3	450	
	Selanik, Manastır, İşkodra Katibi	1	1.350	
	Muavini	2	900	
	Refiki	3	450	
	Diyarbekir, Bitlis, Mamuretülaziz Katibi	2	900	
	Refiki	3	450	
	Kosova, Yanya, Tırhala Katibi	2	900	
	Refiki	3	450	
	Diğeri	3	450	
	Ankara, Kastamonu, Sivas Katibi	2	900	
	Refiki	3	450	
	Diğeri	3	450	
	Trabzon, Erzurum, Van Katibi	2	900	
	Refiki	3	450	
	Diğeri	3	450	
Yekün			25.150	25.150

	Tahrirat Kalemi			
	Müdür	1	3.000	
	Mümeyyiz	1	2.250	
	Müsevvid	1	1.350	
	Müsevvid	1	1.350	
	Müsevvid	2	900	
	Müsevvid	2	900	
	Mübeyyiz	3	450	
	Mübeyyiz	3	450	
	Mübeyyiz	3	450	
	Mübeyyiz	3	450	
	Mübeyyiz	3	450	
Yekün			12.000	12.000
	Evrak Odası			
	Memur	1	1.350	
	Tezakir ve Telgraf Mukayyidi	3	450	
	Muharrerat Mukayyidi	3	450	
	Muharrerat Mukayyidi	3	450	
Yekün			2.700	2.700
	Kapı Çokadarı ve Odacılar			
	Kapı Çokadarı	1	360	
	Emanet Odacısı	1	135	
	Aklam Odacısı	1	135	
Yekün			630	630
Cümle-i Yekün		102		57.480

Kaynak: BOA, İ.DH, 800/64881, 1297.03.08/19 Şubat 1880.

Tablo 2.2
Aşar ve Ağnam Emaneti Taşra Teşkilatı

	Vezaif	Memurinin Adedi	Beherine Şehri	Miktar-ı Şehriyesi	Miktar-ı Seneviyesi
Birinci Sınıf Nezaret					
	Nazır	10	5.000	50.000	600.000
	Baş Katip	10	2.000	20.000	240.000
	Refik-i Evvel	10	1.000	10.000	120.000
	Refik-i Sani	10	600	6.000	72.000
	Refik-i Salis	10	400	4.000	48.000
	Tahrirat Katibi	10	1.000	10.000	120.000
	Mübeyyiz	10	400	4.000	48.000
	Mukayyid	10	350	3.500	42.000
	Yekün	80	10.750	107.500	1.290.000
İkinci Sınıf Nezaret					
	Nazır	15	4.000	60.000	720.000
	Baş Katip	15	1.750	26.250	315.000
	Refik-i Evvel	15	750	11.250	135.000
	Refik-i Sani	15	400	6.000	72.000
	Refik-i Salis	15	300	4.500	54.000
	Tahrirat Katibi	15	750	11.250	135.000
	Mübeyyiz	15	300	4.500	54.000
	Mukayyid	15	250	3.750	45.000
	Yekün	120	8.500	127.500	1.530.000
Birinci Sınıf Müdüriyet					
	Müdür	46	2.000	92.000	1.104.000
	Katib-i Evvel	46	1.000	46.000	552.000
	Katib-i Sani	46	700	32.200	386.400
	Katib-i Salis	46	400	18.400	220.800
	Anbar Memuru	46	750	34.500	414.000
	Yekün	230	4.850	223.100	2.677.200
İkinci Sınıf Müdüriyyet					
	Müdür	62	1.750	108.500	1.302.000
	Katib-i Evvel	62	800	49.600	595.200
	Katib-i Sani	62	500	31.000	372.000
	Katib-i Salis	62	300	18.600	223.200
	Anbar Memuru	62	500	31.000	372.000
	Yekün	310	3.850	238.700	2.864.400

Birinci Sınıf Kaza Memuriyetleri					
	Memur	231	1.500	346.500	4.158.000
	Katib-i Evvel	231	750	173.250	2.079.000
	Katib-i Sani	231	400	92.400	1.108.800
	Anbar Memuru	231	750	173.250	2.079.000
	Yekün	924	3.400	785.400	9.424.800
İkinci Sınıf Kaza Memuriyetleri					
	Memur	260	1.000	260.000	3.120.000
	Katib-i Evvel	260	600	156.000	1.872.000
	Katib-i Sani	260	300	78.000	936.000
	Anbar Memuru	260	500	130.000	1.560.000
	Yekün	1.040	2.400	624.000	7.488.000
Cümle-i Yekün		2.704	33.750	2.106.200	25.274.400

Kaynak: BOA, İ.DH, 800/64881, 1297.03.08/19 Şubat 1880.

Mültezime Maktuan İhale Sistemine Dönüş, Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyesi, 1887-1895

Osmanlı yöneticilerinin 1840'lardan itibaren emaneten idare sisteminden kaçınmaya çabalamalarının sebebi ta'şir, tahsil, nakliye ve depolama masraflarının yüksekliği, ürün olarak toplanan aşarın nakde çevrilmesindeki zorluklar ve bu işlemlerin her birinde yaşanabilen çeşitli suiistimallerdi. Yukarıda da görüldüğü gibi savaş yıllarında, özellikle 93 Harbi sırasında emaneten idare sistemi ağırlık kazanmış ve savaş sonrasında da bu sistemin devamı yönünde karar alınmıştı; bir yandan da aşar vergisinin bir tür arazi vergisine dönüştürülmesi yönünde denemeler yapılması düşünülüyordu. 1887'ye gelindiğindeyse, maliye bürokrasisi, emaneten idare usulünün beklendiği ölçüde gelir artışı sağlayamadığı gerekçesiyle iltizam sistemini yeniden ön plana çıkardı. Ancak bu yeni dönemde aşarın mültezime müzayede yoluyla satılması değil, maktuan ihalesi tercih edildi. Daha önce de ifade edildiği gibi, müzayede yerine mak-

tuan ihalenin tercih edilmesindeki amaç bir yandan mültezimlerin kendi aralarında anlaşarak aşarı ucuza kapatmalarını engellemek, diğer yandan da bütçe ihtiyaçları çerçevesinde önceden belirlenen gelir düzeyini güvence altına almaktı. Bu karar gereği, aşarın maktuan ihalesi uygulamasına geçilmesiyle birlikte önce Aşar ve Ağnam Emaneti lağvedilerek yerine ihale sisteminin idaresi için İhale-i Aşar İdaresi kuruldu. Aynı yıl içinde bir başka adım daha atılarak aşar, ağnam, emlak vergisi ve diğer bazı vergilere ilişkin mevzuat ve teşkilattaki dağınıklığı gidermek üzere Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyesi adlı yapı oluşturuldu.[60] Osmanlı vergi gelirlerinin en temel üç kalemine ilişkin mevzuatın ve idarenin bu şekilde birleştirilmesiyle, bir önceki dönem için de söz konusu olduğu üzere, aşar işlerinde merkezin denetimini artırmanın amaçlandığı açıkça görülüyor.

Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyesi merkez teşkilatı, Aşar Şubesi, Tescil Şubesi, Emlak ve Rüsumat Şubesi, Hesabat-ı Atika Şubesi, Mukataa Evrak Memuriyeti ve Evrak Şubesi olmak üzere altı şubeden oluşan bir yapıya sahipti. Her şubeye 2.000 kuruş maaşla birer mümeyyiz ve bunların üzerinde de 3.500 kuruş maaşla Muamelat-ı Umumiye Mümeyyizi olarak adlandırılan memurlar atandı. Aşar şubesi bünyesinde Osmanlı vilayetleri beş gruba ayrılarak her bir grup için bir kâtip, bir muavin ve iki memurdan oluşan dört kişi tahsis edilmişti. Emlak ve Rüsumat Şubesi'nde 9, Aşar Şubesi'nde 21, Hesabat-ı Atika Şubesi'ndeyse 10 kişi görev yapıyordu. Merkez idarenin toplam memur sayısının 64 olduğu dikkate alınırsa, bunların önemli bir kısmının aşar işlerini takiple görevlendirildiği anlaşılıyor.[61]

Yeni dönemde aşar vergisinin idaresiyle ilgili yaşanan sorunlar ile iltizam sisteminin uygulandığı önceki dönemlerdekiler arasında önemli bir fark bulunmadığını söylemek mümkün. Bu sorunlar genel hatlarıyla kazalarda ihalelerin başarıyla sonuçlanamaması, mültezimlerin ahaliye uyguladıkları zulüm ve mültezimlerin çeşitli gerekçelerle hazineye olan aşar borç taksitlerini geciktirmeleri veya ödememeleri olarak sıralanabilir. Bu dönemde de maktuan açılan ihalelere talip çıkmadığı durumlarda ve ihalelerin satışının gerçekleşmesi için uygulanan yöntemlerden sonuç alınamadığında her zaman olduğu gibi zorunlu olarak emaneten idare yoluna gidiliyordu. Bu nedenle, emaneten idarenin tamamen devre dışı bırakıldığını söylemek zor.

İltizam sisteminin yeni şeklinden kaynaklanan sorunlarla ilgili

[60] A.g.k.
[61] A.g.k.

arşiv belgeleri arasında çokça örnek bulmak mümkün. Bu sorunlara ilişkin burada tek bir örnek vermekle yetineceğiz. 1888 yılında İzmir'in Urla Kazası aşarının parça parça ihalesine talip çıkmaması üzerine, vilayette kaza aşarının toptan ihale edilmesi düşünülür. Aşar Nizamnamesi'nin 14. Maddesine göre bir kaza aşarının toptan ihalesi mümkün olmamakla birlikte, bu kuraldan kaçınmak için açık kapı bırakan bazı maddeler mevcuttu. Urla örneğinde Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyesi toptan ihaleye izin verilmesi için Maliye Nezareti'ne başvurur ve konu Meclis-i Vükela'da görüşülüp gerekli izin verilir.[62] Urla'daki mültezimler muhtemelen kaza aşarının toptan satılması durumunda fiyatın bir miktar daha düşürüleceğini düşünürler ve bir önceki sene zarar etmiş oldukları gerekçesiyle parça parça ihaleye ilgi göstermezler. Bunda haklı da çıkarlar: Maliye Nezareti emaneten idareden kaçınmak için nizamnamenin istisnai maddelerinden hareketle düşük fiyatlı da olsa toptan ihaleyi tercih etmek durumunda kalır.

Bu örnekte de görüldüğü üzere aşarın maktuan mültezimlere ihale edildiği 1887 sonrası dönemde yaşananların iltizam sisteminin benzeri bir biçimde yürürlükte olduğu önceki dönemlerden pek farkı yoktu. Kuşkusuz bu dönemde, maliye bürokrasisinin önceki dönemlerden daha gelişkin olması sayesinde mültezimler daha sıkı denetleniyordu. Bunun sonucunda da, halen iltizam sistemi uygulanmasına karşın merkezî hazineye aktarılabilen aşar gelirlerinde kayda değer bir artış gerçekleşmişti. Ancak merkezî yönetimin kendi payını artırmak üzere mültezimlere uyguladığı denetim ve baskı, mültezimlerin kendi kârlarını artırmak üzere ahaliye yaptıkları baskıyı da aynı oranda veya daha fazla artırmasına yol açmıştı. 1890'ların ortalarına gelindiğinde, genel olarak vergi, özel olarak da aşar vergisi Osmanlı köylüleri için katlanılması gittikçe zorlaşan bir baskı, eziyet ve zulüm rejiminin ana unsurlarından biriydi. Anadolu'nun birçok bölgesiyle birlikte Rumeli'de ve Doğu vilayetlerinde huzursuzlukların artması ve aslında vergi rejiminden kaynaklanan bu huzursuzlukların siyasi bir nitelik kazanması, uluslararası bağlamın da etkisiyle Osmanlı yönetimi, vergi tahsili ile aşar idare ve tahsil usullerinde ahaliyi rahatlatmak ve siyasi rejimin meşruiyetini pekiştirmek üzere reform çabalarına yöneldi. Bu yeni girişimlerin ayrıntılarını aşağıda inceleyeceğiz.

[62] BOA, İ.MMS, 100/4212, 1305.11.21/30 Temmuz 1888.

Tablo 2.3
Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyesi'nin Teşkilat Şeması

Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyesi'nin Teşkilat Defteridir

	Sıfat-ı Memuriyet	Mikdar-ı Maaş	İcmal
	Muamelat-ı Umumiye Mümeyyizi	3.500	
	Aşar Şubesi Mümeyyizi	2.000	
Aydın, Hüdavendigâr, Cezair-i Bahr-i Sefid, Karesi Vilayetleriyle Şehremaneti Mülhakatı ve Çatalca Sancağı Kitabeti	Katib	1.400	
	Muavin	800	
	Refik	500	
	Refik	400	
Ankara, Sivas, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Hakkari, Dersim Vilayetleri Kitabeti	Katib	1.000	
	Muavin	800	
	Refik	400	
	Refik	150	
Konya, Adana, Kastamonu, Diyarbekir, Trablusgarb, Bingazi, Van Vilayetleri Kitabeti	Katib	1.000	
	Muavin	800	
	Refik	400	
	Refik	400	
Edirne, Manastır, Kosova, Yanya, Selanik, İşkodra Vilayetleriyle Serfice Sancağı Kitabeti	Katib	1.400	
	Muavin	800	
	Refik	500	
	Refik	400	
Suriye, Bağdat, Basra, Haleb, Yemen, Musul Vilayetleriyle Kudüs-ü Şerif ve Zor Sancakları Kitabeti	Katib	1.200	
	Muavin	800	
	Refik	400	
	Refik	400	
		19.450	19.450

	Tescil Şubesi Mümeyyizi	2.000	
İhale ve Emanet Aşar Tescil Kitabeti	Katib	1.000	
	Muavin	800	
	Refik	500	
	Refik	400	
	Refik	250	
	Refik	100	
Aşar ve Ağnam Tahsilat Tescil Kitabeti	Katib	900	
	Muavin	600	
	Refik	100	
	Refik	100	
		6.750	6.750
	Emlak ve Rüsumat Şubesi Mümeyyizi	2.250	
Ağnam ve Rüsumat Kitabeti	Katib	1.000	
	Muavin	400	
	Refik	400	
	Refik	400	
Emlak Kitabeti	Katib	800	
	Muavin	450	
	Refik	150	
	Refik	50	
		5.900	5.900
	Hesabat-ı Atika Şubesi Mümeyyizi	2.000	
Aydın, Hüdavendigâr, Ankara, Trabzon, Konya, Kastamonu Vilayetleri Kitabeti	Katib	1.200	
	Muavin	800	
	Refik	400	
Karesi, Sivas, Erzurum, Bitlis, Hakkari, Dersim, Adana, Diyarbekir, Van Vilayetleri Kitabeti	Katib	1.200	
	Muavin	800	
	Refik	400	

Suriye, Bağdat, Basra, Haleb, Yemen, Musul, Trablusgarb, Bingazi Vilayetleriyle Kudüs ve Zor Sancakları Kitabeti	Katib	800	
	Muavin	800	
	Refik	400	
		8.800	32.100
Edirne, Manastır, Kosova, Yanya, Selanik, İşkodra, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetleriyle Şehremaneti Mülhakatı ve Serfice ve Çatalca Sancakları Kitabeti	Katib	1.000	
	Muavin	500	
	Refik	150	
		10.450	10.450
Hıfz-ı Evrak Memuriyeti	Memur	1.350	
	Muavin	800	
	Refik	400	
		2.550	2.550
Evrak Şubesi	Memur	1.000	
	Muavin	400	
	Refik	400	
	Refik	400	
	Refik	400	
	Refik	400	
		3.000	3.000
			48.100

Kaynak: BOA, İ.DH, 800/64881, 1297.03.08/19 Şubat 1880.

Islahat Layihası ve Aşar Vergisi, 1895-1905

Aşar idare ve tahsilat yöntemlerindeki bir başka önemli evre, 1895 sonrası dönemdir. Bu dönemde öncelikle Vilayat-ı Sitte olarak isimlendirilen Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Sivas ve Diyarbekir vilayetlerinde jandarma teşkilatıyla, adli, idari ve mali konularla ilgili bir reform paketi uygulamaya kondu. Bu reform paketinin önemli başlıklarından biri de aşar vergisiydi. Doğu vilayetlerinde vergi sisteminin ve özellikle vergi teşkilat ve tahsilat uygulamalarının ıslahını da içeren reform paketi, Berlin Kongresi'nden sonraki iç ve dış siyasal koşulların belirlediği ortamda "Ermeni sorunuyla" ilişkili olarak gündeme gelmişti.[63] Paketin ana çerçevesini halkla devlet arasındaki kopukluğun giderilmesi çabası oluşturuyordu. Buradaki önemli sorunlardan biri zaptiyenin ahali üzerindeki baskıları ile mültezim ve vergi tahsildarlarının zulmüydü. Kuşkusuz bu sorunların arka planında aşiret liderlerinin ve yerel eşrafın oluşturduğu iktidar ilişkilerinin önemli bir yeri vardı. Ancak iltizam sisteminin aktörleri ile yerel eşraf, gelir, servet ve iktidar imkânlarının paylaşımı konularında çoğunlukla işbirliğine dayanan ancak çatışmayı da dışlamayan bir ilişki içindeydiler. Aşar, iltizam gelirleri ve vergi tahsilatı meseleleri bu karmaşık ilişkiler ağının önemli bir bileşeniydi. Merkezî devletin Doğu vilayetlerindeki güvenlik kaygıları ve siyasi tercihleri bu tablonun ve sürecin daha da karmaşıklaşmasına yol açıyordu.

1895 yılına gelindiğinde, Abdülhamid yönetimi dış baskıların da etkisiyle öncelikle Vilayat-ı Sitte'de uygulanacak reformların çerçevesini çizen bir ıslahat layihası hazırladı. Ahmet Şakir Paşa'nın müfettişliğinde yürütülecek reform paketinin genel çerçevesini çizen 32 maddelik ıslahat layihasının 31. Maddesi aşar konusuna ayrılmıştı. Ancak Meclis-i Vükela ıslahatın bölgesel kapsamda kalmasını engellemek için, 22 Eylül 1896'da Hicaz dışındaki bütün vilayetleri de kapsayan 22 maddelik bir ıslahat layihası daha hazırladı ve böylece reformlar Ermeni nüfusun belli bir ağırlığa sahip olduğu vilayetlerle sınırlı kalmaktan kurtarılıp İmparatorluğun bütününe yayılmaya çalışıldı.[64] Bu durum ıslahatın "yalnız vilayat-ı mezkurede değil her

[63] Bu konunun ayrıntıları için bkz. Nadir Özbek, "The Politics of Taxation and the 'Armenian Question' during the Late Ottoman Empire, 1876–1908", *Comparative Studies in Society and History* 54, 4 (2012): 770-797.

[64] Vilayat-ı Sitte için hazırlanan 32 maddelik Islahat layihasının metni için bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 217-222.

tarafta icrası menfaat-i hükümet ve ahali hakkında icra-yı adalet ve makasıdını cem edeceği" sözleriyle ifade edildi.[65]

Vilayat-ı Sitte için hazırlanan ıslahat layihasının 31. Maddesi, aşarın iltizam yoluyla tahsil ve idare edileceğini, ancak ihalenin köy halkına verilmesinin tercih edildiğini açıkça ortaya koyuyordu. Ancak bu yeni dönemde maktuan ihale yerine müzayede yoluyla ihale tercih edildi. Böylece bir bakıma iltizam sisteminin klasik formatına daha yakın bir sistem yürürlüğe girdi. Osmanlı mali sisteminde artık yerleşmiş bir kuralın gereği olarak aşarın toptan ihalesinden kaçınılıyor ve müzayedenin köy düzeyinde tek tek gerçekleştirilmesi öngörülüyordu. Bu yeni düzenleme Osmanlı belgelerinde şu şekilde ifade buldu: "Toptan ihale-i aşar usulü mülga kalub, yerine karye bekarye ve ahali namına müzayede kaidesi vaz olunmuştur. Bir karye aşarına talib zuhur etmez veyahud bedel-i layıkını bulmaz ise, Aşar Nizamnamesi mucibince emaneten idare olunur."[66]

Hicaz dışındaki vilayetleri kapsayan 22 Eylül 1896 tarihli ıslahat layihasının 21. Maddesi benzer içerikle kaleme alınmıştı, ancak burada daha açık ifadeler kullanılmıştı.[67] Toptan aşar ihalesinin kaldırıldığı, ihalenin köy köy gerçekleştirileceği ve "ahali-i karyenin sair mültezimlere tercih edileceği" ifade ediliyordu. Ayrıca uygulamada çok kargaşaya yol açacak bir ifadeyle "ihaleye talip olmaz veya bedel-i sabıkını bulmaz ise emaneten idare kılınacağı" kurala bağlanarak bütün vilayetlere bu doğrultuda talimat gönderildi. Islahat layihasıyla gündeme gelen aşar ihalesinin köy halkına verilmesi, daha doğrusu ahali namına muhtar, imam veya ihtiyar heyetinden kişilere devredilmesi fikri aslında Osmanlı vergi sistemi bakımından yeni bir uygulama değildi. Yukarıda da gördüğümüz üzere bu yönde bir uygulama 1850 yılında başlatılıp yaklaşık üç yıl yürürlükte kalmıştı. Ancak ıslahat layihasında ihalenin maktuan değil müzayede yoluyla gerçekleştirilmesi öngörülüyordu. Bir diğer farksa müzayedenin köy halkıyla birlikte mültezimlere de açık olmasıydı. Aşağıda ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere bu uygulama Osmanlı köylüsünün mültezimlerden gördüğü zulme bir çözüm getirmekten uzaktı.

Islahat layihasının 21. Maddesinin uygulanması doğrultusunda vilayetlere gönderilen talimata gelen cevaplarda çok sayıda şikâyet

[65] BOA, İ.ML, 18/S-25, 1314.02.09/20 Temmuz 1896.

[66] Ali Karaca, *a.g.e.*, s. 222.

[67] BOA, Y.PRK.BŞK, 46/38, 1313.12.30/12 Haziran 1896. Ayrıca bkz. BOA,Y.EE.KP, 5/426, 1312.12.29/23 Haziran 1895.

dile getiriliyordu. Öncelikle layihada köylülerin mültezimlere tercih edilmesi gerektiği kuralı vurgulanmakla birlikte, köylülerin mültezimle rekabet edecek gücü olmayacağı için pratikte bu maddenin geçersiz olacağı ifade ediliyordu.[68] Gümülcine Sancağı'na bağlı Ahi Çelebi Kazası kaymakamlığı tarafından mutasarrıflığa yazılan17 Haziran 1897 tarihli yazıda 21. Maddenin açık olmaması nedeniyle uygulamada doğabilecek sorunlar etraflıca dile getiriliyordu.[69] Örneğin ahali mültezimden daha az teklif ettiği takdirde hangi yolla tercih edileceği soruluyor ve aşar nizamnamesine göre ahali ile mültezimin eşit kabul edilmesi gerektiği için müzayedede ahalinin tercih edilmesinin mümkün olamayacağı vurgulanıyordu. En çok kargaşaya yol açan ve üzerinde durulan konu ise talimat maddesinde yer alan "bedel-i sabık" ifadesiydi. İncelediğimiz belgede ve diğer birçok vilayetten gelen yazılarda, ürün miktarın her yıl farklılık gösterebileceği için, ihalede bir önceki yıl bedelinin tutturulması koşulunun gerçekçi olmadığı belirtiliyordu.

Vilayetlerin birçoğu, bedel-i sabıka ulaşılamadığı için aşar ihalesinin sonuçlanamadığını ve ne doğrultuda hareket edileceği konusunda kararsız kalındığını bildiriyordu. Bedel-i sabıka ulaşılamayan ihalelerde ya İstanbul'dan yönlendirici bir bilgi gelinceye kadar mahsul tarlada bekletilmiş, ya da emaneten idare yöntemine başvurulmuştu. Her iki durumda da hem ahali hem de hazine zarara uğramıştı. Arşiv belgelerinde, söz konusu maddenin yerel idarecileri son derece zor bir durumda bıraktığına ilişkin çok sayıda vakaya rastlıyoruz. Örneğin Edirne Valiliği'nin 23 Haziran 1897 tarihli bir telgrafla bedel-i sabıkı bulmayan köylerin aşarının ne yapılacağı konusunda İstanbul'dan acilen talimat istediği görülüyor. Edirne'ye yazılan 17 Temmuz 1897 tarihli cevapta, o yıl mahsul çok iyi olduğu için kesinlikle bedel-i sabıkın altında bir rakamın kabul edilmemesi ve bu gibi yerlerin emaneten idare edilmesi isteniyordu.[70] Musul Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Haziran 1897 tarihli raporda "hadd-ı layıkını" bulan mahaller aşarının ihale olunduğu, merkez kaza ve mülhakatında "bedel-i sabıkını bulamamış" yerlerin meclis-i idarece emaneten idaresine karar verildiği bildiriliyordu.

Maliye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 22 Temmuz 1897 tarihli yazıdaysa dikkate alınması gereken noktanın

[68] BOA, DH.TMIK.S, 11/68, 1315.02.1i/12 Temmuz 1897.
[69] BOA, DH.TMIK.S, 12/81, 1315.03.05/4 Ağustos 1897.
[70] BOA, DH.TMIK.S, 11/101, 1315.02.17/18 Temmuz 1897.

Tablo 2.4
İzmid Sancağı'nın 1313 Senesi Aşar İhale Sonuçları

	Kura Adedi Emaneten İdareye	Kura Ahalisine	Mültezimine İhale	Yekün
İzmid Merkez Kazası			70	70
Adapazarı Kazası	26	1	23	90
Kandıra Kazası		5	131	136
Geyve Kazası	71		24	95
Karamürsel Kazası			30	30
Yekün	97	6	318	421

Kaynak: BOA, DH.TMIK.S, 14/43, 1315.05.07/4 Ekim 1897.

"bedel-i sabıkını bulmak değil, hadd-ı layıkını bulmak" olduğu yönünde bir açıklama yapılmıştı.[71] Bedel-i sabık, yani önceki yıllara ait bedel ifadesinin birçok vilayette sorun oluşturması üzerine, Dahiliye Nezareti bünyesinde oluşturulan ve ıslahat layihasının takibinden sorumlu olan Tesrii Muamelat Komisyonu 27 Temmuz 1897 tarihinde Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda ihalelerde bedel-i sabık yerine bedel-i layığın dikkate alınmasını istedi.[72] Tesrii Muamelat Komisyonu ayrıca bir dizi vilayete ve livaya, bedel-i layığını bulduğu takdirde, bedel-i sabıkını bulamadığı gerekçesiyle aşarın taliplerine ihalesinde tereddüt edilmemesi gerektiği yönünde genel bir tebligat gönderdi.[73]

Bu dönemde, Aydın Vilayeti'ne bağlı Milas Kazası'nda olduğu gibi, biraz farklı durumlar da yaşanıyordu: Aydın Valisi Kamil Paşa imzalı yazıda, başlangıçta Milas Kazası aşarının toptan ihale edildiği, ancak Dahiliye Nezareti'nin bu uygulamanın ıslahat layihasına aykırı olduğu uyarısı üzerine aşarın emaneten idaresinin tercih edildiği

[71] BOA, DH.TMIK.S, 12/27, 1315.02.24/25 Temmuz 1897; BOA, DH.TMIK.S, 12/81, 1315.03.05/4 Ağustos 1897.
[72] BOA, DH.TMIK.S, 12/46, 1315.02.26/27 Temmuz 1897.
[73] A.g.k.

bildiriliyordu.[74]

Islahat layihasındaki belirsizliklerden biri de, köylülerin hangi durumda mültezime tercih edileceği meselesiydi.[75] Bu konudaki şikâyetler, ihale müzayede usulüyle yapıldığında ahalinin mültezimle rekabet etme imkânının olamayacağı noktasında yoğunlaşıyordu. Vilayetlerin birçoğunda bütün teşviklere rağmen ahali aşar ihalesine ilgi göstermedi.[76] Yukarıda incelemiş olduğumuz Ahi Çelebi Kazası kaymakamının yazısında, köy ahalisinin aşar ihalesini tercih etmemesinin nedeni olarak köylüler arasında birlik olmaması gösterilmişti. Mevzuata göre köy halkından birisinin ihaleyi alması durumunda senet vermek zorunda olması caydırıcı bir etki yaratıyordu. İhaleyi alan kişi köylülerden aşar taksitlerini toplayamadığı takdirde senet vermiş bulunduğu için zor durumda kalacağından, köylüler aşar ihalesinden uzak durmayı yeğlemişlerdi.[77]

Ahalinin mültezim baskısından kurtarılması ve devletle köylü arasında aracısız ilişki kurulması ıslahat layihasının önemli amaçlarından biriydi. Bu durum hiç şüphesiz hem Doğu vilayetlerinde hem de İmparatorluğun bütününde devletin ahali nezdinde meşruiyetini pekiştirecek önemli bir adım olacaktı. Ayrıca, bir yandan maliyenin vergi gelirleri artacak diğer yandan da köylü üzerindeki vergi yükü bir miktar azaltılmış olacaktı. Bütün bu öngörülere rağmen uygulamada başarılı olunduğunu söylemek zor. Dahiliye Nezareti'nin durum tespiti yapmak üzere aşar ihale mevsiminin sona ermesiyle birlikte vilayetlere bir yazı göndererek istediği raporlarda aşar ihalelerinin ne kadarının köylü ve ne kadarının mültezim tarafından alındığı, ne kadarının emanete kaldığı, aşar gelirlerinde bir önceki seneye göre artış olup olmadığı bilgileri de talep ediliyordu.[78]

Vilayetlerin çoğu, Dahiliye Nezareti'nin bu isteğine gecikmeden cevap verdi. 1897 yılı itibariyle aşarın tahsiline ilişkin İmparatorluk çapındaki genel tabloyu gösterebilmek için bu cevapları kısaca özetleyelim. Trabzon Valiliği'nin 8 Eylül 1897 tarihli yazısında, vilayette fındık öşürü hariç hububat ve benzeri ürünler aşarının köylüye ihale olunduğu belirtiliyordu. Ayrıca Canik Sancağı'nda başlıca ürünün mısır ve fasulye olduğu ve burada şimdiye kadar mültezime rastlan-

[74] BOA, DH.TMIK.S, 11/89, 1315.02.6/17 Temmuz 1897.
[75] BOA, DH.TMIK.S, 16/20, 1315.07.14/9 Aralık 1897.
[76] BOA, DH.TMIK.S, 12/16, 1315.02.19/20 Temmuz 1897.
[77] BOA, DH.TMIK.S, 12/81, 1315.03.05/4 Ağustos 1897.
[78] BOA, DH.TMIK.S, 13/76, 1315.04.09/7 Eylül 1897.

madığı, vilayette aşar ihalesinin yeni başladığı ve gelişmelerin ileride rapor edileceği de belirtiliyordu.[79]

Vilayetlerden gelen cevaplar, köy aşar ihalelerinin çoğunlukla mültezimler tarafından alındığını ortaya koyuyordu. Örneğin Adana Vilayeti'nde 153 köyün aşarı köylülere, 1.124 köyün aşarı ise mültezimlere ihale edilmişti.[80] Kastamonu Vilayeti'ndeyse 1.049 köy ahaliye, 1.829 köy de mültezimlere ihale edilmişti.[81] İzmid Sancağı'nda 421 köyün 6'sı köy halkına, 318'i de mültezime ihale edilmiş, 97 köy ise emanete kalmıştı.[82] Rumeli vilayetlerinde de benzer bir tabloya rastlıyoruz. Örneğin Kosova'da 196 köy ahaliye, 2.677 köy mültezime ihale edilmiş, 22 köy de emanete kalmıştı.[83] Yanya'da da durum hemen hemen aynıydı. Bu vilayette 159 köy ahaliye, 1.098 köy mültezime ihale edilmiş, 234 köy ise emanete kalmıştı.[84]

Osmanlı idaresinin yeteri kadar güçlü olmadığı bazı Arap vilayetlerinde aşar idare ve tahsil işlerinde önemli sorunlar yaşanıyordu. Bu durum ıslahat layihasının uygulamaya konduğu dönemde de değişmedi. Bu vilayetler içinde Yemen'in durumu dikkat çekiyor. Yemen Valisi ve Umum Kumandanı imzalı 11 Ağustos 1897 tarihli telgraftan öğrendiğimize göre, vilayette aşar ihalelerine rağbet gösterilmiyordu, aşar ahali adına ihale edildiğinde de başvuru olmuyordu. Valinin ifadesine göre vilayetin birçok bölgesinde ahalinin "bedeviyyet-i halleri cihetiyle" aşarın emaneten idaresi veya muhammin ve memur gönderilmesi yoluyla tahmin ve ta'şîr ettirilmesi de mümkün değildi. Vilayetin aşarı bedel-i sabıkına uygun bir zamla emaneten idare edilmesi durumunda ahalinin isyana kalkışabilecek olması nedeniyle, bu gibi yerler uzun süreden beri mahsulün durumuna göre meşayih üzerine zimmetlenmekte ve "kuvve-i askeriye ile istihsal olunmakta"ydı.[85] Bingazi Mutasarrıflığı da Yemen Vilayeti gibiydi. Mutasarrıflıktan gelen 19 Ağustos 1897 tarihli telgrafta aşar ihalesine talip olmayacağı ve bu nedenle emaneten idare edileceği açık bir dille ifade ediliyordu.[86]

Kudüs Mutasarrıflığı'nda ise ters yönde bir eğilim görülüyordu. Mutasarrıfın 28 Eylül 1897 tarihli cevabında, 300 köyün 182'sinin

[79] BOA, DH.TMIK.S, 13/78, 1315.04.10/8 Eylûl 1897.
[80] BOA, DH.TMIK.S, 13/106, 1315.04.22/20 Eylûl 1897.
[81] BOA, DH.TMIK.S, 14/6, 1315.04.25/23 Eylûl 1897.
[82] BOA, DH.TMIK.S, 14/43, 1315.05.07/4 Ekim 1897.
[83] BOA, DH.TMIK.S, 15/56, 1315.06.11/7 Kasım 1897.
[84] BOA, DH.TMIK.S, 16/29, 1315.07.17/12 Aralık 1897.
[85] BOA, DH. TMIK. S, 13/92, 1315.04.16/14 Eylûl 1897.
[86] BOA, DH. TMIK. S, 13/81, 1315.04.12/10 Eylûl 1897.

kefaletle ahalisine, 95'inin mültezimlere ihale edildiği, 26 köyün de emanete kaldığı bildiriliyordu.[87] Vilayat-ı Sitte dahilinde bulunan Mamuretülaziz Vilayeti'nde de durumun genel eğilimlerle paralellik taşıdığını görüyoruz. Bu vilayette 2.298 köyün 378 tanesinde aşar köy ahalisine, 1.683 tanesinde ise mültezime ihale edilmişti; emaneten idareye kalan köy sayısı ise 81'di. Ancak vilayete bağlı Dersim Sancağı'nda durum farklıydı. Burası "daire-i itaat haricinde" bulunmasından dolayı aşarı ahalisi üzerine zimmetlenmişti.[88]

Islahat layihasının uygulandığı vilayet ve livalarda aşarla ilgili tablo, ahalinin mültezime tercih edilmesi yönündeki maddenin son derece sınırlı bir ölçüde hayata geçirilebildiğini ortaya koyuyor. İncelediğimiz yaklaşık on vilayet ve sancakta yer alan on bin civarında köyün en fazla %20'sinin aşarı köy ahalisine ihale edildiğini, köylerin yaklaşık %75'inin aşarını mültezimlerin aldığını, emaneten idare edilen köylerin oranının ise %5'te kaldığını görüyoruz. Bu uygulamaların sonucu olarak köylüyle devlet arasında daha doğrudan bir ilişki kurmak, mültezimlerin aşardan aldıkları payı ortadan kaldırarak bir yandan ahali üzerindeki vergi yükünü azaltmak, diğer yandan da hazinenin payını artırmak gibi hedeflerin tutturulduğunu söylemek mümkün değil.

Vilayat-ı Sitte'de ıslahat layihasının aşarla ilgili maddelerinin uygulanmasından elde edilen sonuçlar bölgenin özel durumu itibariyle ayrıca değerlendirmeye tabi tutulmuştu. Bu çerçevede 10 Temmuz 1904 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Erzurum, Bitlis, Van, Mamuretülaziz, Diyarbekir ve Sivas vilayetlerine yazı gönderilmiş ve uygulamanın sonuçları hakkında bilgi istenmişti.[89] Diyarbekir Vilayeti'nden gelen 3 Ağustos 1904 tarihli cevapta vilayette iki yıldır zahire fiyatlarının düşük olduğu, ancak o sene %25'lik bir fiyat artışı beklendiği, ahalinin tamamına ihbar yapıldığı halde muhtemelen alışmamış oldukları için ihaleye rağbet etmedikleri, merkez sancağındaki 81 köyün 5 tanesinin ahaliye zimmetlendiği ve mültezimden bir şikâyet olmadığı bildiriliyordu.

Sivas Vilayeti'nden gönderilen 11 Temmuz 1904 tarihli yazıda, aşarın köylülere ihale edilmesi durumunda yaşanan sorunlarla ilgili son derece çarpıcı bilgilere rastlıyoruz. Valiliğin yazısına göre, ihaleler genellikle köyün ileri gelenleri tarafından idare ediliyordu; bunlar

[87] BOA, DH. TMIK. S, 14/24, 1315.05.02/29 Eylül 1897.
[88] BOA, DH. TMIK. S, 15/69, 1315.06.22/18 Kasım 1897.
[89] BOA, DH. TMIK. S, 54/21, 1322. 04. 26/10 Temmuz 1904.

da genellikle taksitleri ödemeyerek veya geciktirerek, aşar hasılatını ellerinde tutuyorlardı. Söz konusu köy ileri gelenleri devre dışı bırakılıp ta'şîr olunan aşar tamamen köylüye ihale edildiğindeyse, köylüler sermaye sahibi olmadıklarından, taksit zamanı geldiğinde ürünü ucuz pahalı ellerinden çıkarmak zorunda kalıyor, üstelik zahire bedelleriyle borçlarını bile kapatamıyorlardı. Vali bu nedenle iltizam usulünün tercih edilmesi ve mültezimlerin köylülere baskı uygulamaması için azami özenin gösterilmesi gerektiğini söylüyordu. Mamuretülaziz Vilayeti'nden gelen yazıda da, ahaliye duyuru yapıldığı halde, iltizama alışkın olmadıklarından ve ta'şîr yüzünden aralarında uyuşmazlıklar çıkabileceğinden, iltizama rağbet etmedikleri bildiriliyordu. Vali "köylerde türemiş ve merkezde sahabet kazanmış ağaların" aşar işlerini kendi lehlerine çevirebildiklerine de işaret ediyordu. Erzurum ve Bitlis vilayetlerinden gelen cevaplardaysa köylerin çoğunun mültezime ihale edildiği haber veriliyordu.

Van Vilayeti'nin diğer vilayetlerden bir hayli farklı olduğunu görüyoruz. Valiliğin 4 Ağustos 1904 tarihli telgrafında, şimdiye kadar her yıl ahalinin tercih edilmiş olduğu belirtiliyordu. 26 Eylül 1904 tarihli telgraftaysa, 1904 senesine mahsuben köy aşarının önemli bir kısmının yine köylerin ahalilerine ihale edildiği ve önceki yıla göre nakdiyatından %70 ve ayniyatından %44 oranında fazla gelir elde edildiği bildiriliyordu. Aşiret yapısının güçlü olduğu Van Vilayeti'nde köy aşar ihalelerinin genellikle aşiret liderlerinin emrindeki kişilerce ele geçirildiğine şüphe yok. Kâğıt üzerinde ıslahat layihasının başarıyla uygulandığı izlenimi verilse de, Van'da ve benzer sosyo-ekonomik yapıya sahip bölgelerde sıradan köylülerin aşiret liderlerini alt ederek aşarı ta'şîr ve tahsil etmeleri imkân dahilinde değildi.

Vilayat-ı Sitte'ye ilişkin bu raporlar, durumun söz konusu altı vilayette de farklı olmadığını ortaya koyuyor. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, ıslahat layihasının en azından kâğıt üzerindeki amacı mültezim baskısını ortadan kaldırmak, köylülerin aşarlarını kendilerinin idare etmelerini sağlayarak devletle köylü arasındaki her türlü aracı unsuru ortadan kaldırmaktı; fakat İmparatorluğun hiçbir bölgesinde istenen doğrultuda bir ilerleme sağlanamadı. Aşar idare ve tahsil usulüne yönelik 1895 yılında gündeme gelen uygulama, iltizam sisteminin doğurduğu mali ve siyasi sorunların aşılmasına yaramamıştı. Köylüyle devlet arasındaki ilişkiyi daha barışçıl bir çerçeveye oturtmak ve hem köylünün üzerindeki vergi yükünü azaltmak hem de hazinenin gelirlerini artırmak için aşar konusunda daha köklü reformlar gerekiyordu. 1890'larda aşarın ıslahı konusunda Ahmet Şa-

kir Paşa örneğinde olduğu gibi kapsamlı layihalar hazırlandı, aşarın arazi vergisine dönüştürülmesi doğrultusunda projeler tasarlandı ve bu doğrultuda, aşağıda inceleyeceğimiz türde bazı pilot uygulamalar gerçekleştirildi.

Aşarın Arazi Vergisine Dönüştürülmesi Tasarısı, 1896-1904

Aşarın nakit olarak alınan arazi vergisine dönüştürülmesi aslında son derece radikal nitelikte bir tasarıydı. Böyle bir dönüşüm aşar vergisinin bir tür servet ve gelir vergisi niteliği kazanması anlamına gelirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son derece karmaşık ve farklılıklar arz eden beşerî ve siyasi coğrafyası dikkate alındığında, böyle bir uygulamanın hayata geçirilmesinin hiç de kolay olmayacağı açıktı. Osmanlı yöneticileri aslında 1850'lerde aşar vergisini vergi-i mahsusaya benzer bir şekilde nakdi bir vergi olarak yeniden yapılandırmaya niyetlenmişlerdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1850'lerde nüfus sayımı, kadastro kayıtları ve denetim gibi idari alanlarda son derece sınırlı imkânlara sahip olduğu dikkate alındığında, bu uygulamanın hayata geçirilememiş olması hiç de şaşırtıcı değil. Aşar vergisinin arazi üzerinden alınmasına yönelik bir başka girişimse, 1878'den sonra, Aşar ve Ağnam Emaneti'nin kuruluşu sırasında gündeme geldi. Bu dönemde de aşarın arazinin verimliliğine göre tahsili yolunda denemeler yapılması kararlaştırıldı.[90] Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, 1895 tarihli ıslahat layihasına kadar bu doğrultuda kayda değer bir adım atılamadı.

Aşar vergisinin arazi vergisine dönüştürülmesine yönelik bir sonraki adım, Ahmet Şakir Paşa'nın 1895 yılında umum müfettiş sıfatıyla Vilayat-ı Sitte'de gerçekleştirdiği girişimlerdir. Ahmet Şakir Paşa görev yaptığı bölgelerde aşarın arazi üzerinden alınan nakdi bir vergiye dönüştürülmesine çabalıyordu. Şakir Paşa, Vilayat-ı Sitte'deki tecrübelerinden hareketle, ahalide devlete karşı güven tesis edilebilmesi için iltizam sisteminin kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle ıslahat layihasının aşarla ilgili 31. Maddesinin mutlaka değiştirilmesini istemişti. Şakir Paşa aslında aşar ve iltizam konusunda daha kapsamlı bir düzenlemenin gerekli olduğunu defalarca dile getirmişti. Bu konuda bizzat İkinci Abdülhamid'e başvurmuş ve ıslahat layihasının birçok noktayı belirsiz bıraktığına ve bu durumun karışıklıklara yol açacağına dikkat çekmişti. Abdülhamid bunun

[90] BOA, İ.MMS, 63/2984, 1296.08.17/6 Ağustos 1879; BOA, İ.MMS, 65/3077, 1297.01.01/15 Aralık 1879.

üzerine, aşarın ıslahı meselesinin öteden beri gündemde olmasını da dikkate alarak, konunun derinlemesine incelenmesi için Bâb-ı Âli'de Adliye ve Dahiliye nazırlarının da dahil olduğu bir komisyon oluşturulmasını ve hazırlanacak raporun Mecis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşülmesini istedi.[91]

Şakir Paşa ıslahat layihasının aşarla ilgili maddesinin gözden geçirilmesi konusundaki ısrarını sonraki yıllarda da sürdürdü ve öncelikle layihada yer alan aşarın "karye be-karye ahali namına müzayede" olunması ifadesinin netleştirilmesi için uğraştı. "Ahali namına" ifadesiyle, amaç ihaleyi ahaliye vermek ise müzayedeye imkân olmayacaktı; müzayede aşarın en yüksek bedeli verenlere ihale olunması anlamına geldiğinden "ahali namına" ibaresi işlevsiz kalıyor ve neticede iltizam sistemine geri dönülmüş oluyordu. Gerçekten de, yukarıda da incelemiş olduğumuz gibi ıslahat layihasının uygulandığı dönemde İmparatorluğun hemen hemen bütün bölgelerinde köy aşarlarını çok büyük bir çoğunlukla mültezimler almış ve ahali namına ihale olunan köyler son derece sınırlı kalmıştı. Şakir Paşa'nın bu doğrultudaki talepleri Sadaret, Maliye Nezareti ve Dahiliye Nezareti arasında sürdürülen yazışmalarda ele alındı. Maliye Nezareti, bazı vilayetlerde deneme amacıyla uygulanan aşarın arazi üzerinden alınması usulünün, başarılı sonuçlar alınması durumunda ileride diğer vilayetlerde de uygulamaya konacağını ve böylece iltizam sisteminin kendiliğinden ortadan kalkacağını belirterek bu aşamada bir şey yapılmasına gerek görmedi. Nezaret, ayrıca, aşarın çoğunlukla mültezimlerin eline geçtiğini kabul etmekle birlikte, aşar ihalelerinin köylüler tarafından alınması için gerekli çabayı sarf etmekten geri durmadıklarını ifade ediyordu.[92]

Ahmet Şakir Paşa aslında İkinci Abdülhamid'e sunmuş olduğu birçok layihada aşar meselesine ayrı bir yer ayırmış, memleketin kalkınması bakımından aşar işlerinin ıslah edilmesi gerektiğini vurgulamış ve bu konularda özgün görüşler ileri sürmüştü. Şakir Paşa'nın bu layihalarda yer alan görüşleri, iltizamın mutlak surette kaldırılmasının ve yerine arazi üzerine tarh olunan nakdi bir vergi konulmasının gerekliliği şeklinde özetlenebilir. Paşa'ya göre, aşardaki ticari unsur ortadan kaldırılmadıkça sorun çözülemez: "Aşar meselesi erbab-ı ihtikarın tamamını celb edecek ticaret muamelesinden çıkarılmadıkça matlub hasıl olamaz. Usul-ü iltizam ise envai muamelat-ı

[91] BOA, İ.HUS, 50/Ca-47, 1314.05.27/3 Aralık 1896.
[92] BOA, DH.TMIK.S, 29/71, 1317.12.05/6 Nisan1900.

na-meşruiyeye bir büyük kapı açmakta olmasıyla bundan" bir an önce kurtulmak icap eder.[93] Şakir Paşa'nın aşarın, köy namına köylülerin kendilerine ihale olunması kuralına karşı çıkmış olması da önemlidir. Ona göre bu yöntem uygulandığında aşar köy muhtarları veya ihtiyar heyeti mensuplarının elinde kalıyor ve mültezimin yerini köy muhtarları alıyordu; köylüler bu kez de onların suiistimaline maruz kalıyordu.

Bu eleştirilerinin yanında alternatif bir sistem şekillendirmeye çalışan Şakir Paşa, köyler için belirlenecek aşar bedelinin tasarruf olunan arazi üzerine dönüm hesabıyla paylaştırılmasını öneriyordu. Aşar bedeli, son beş veya on yılın aşar ortalaması alınarak elde edilecek rakama bütçe açığına göre belirlenecek bir miktar zammın yapılmasıyla hesaplanacaktı. Şakir Paşa arazi üzerine tarh edilen söz konusu verginin dışında köy halkından ayrıca hane veya emlak vergisi alınmasının da doğru olmayacağını savunuyordu. Ona göre bu tarz mülkler "edevat-ı çift" olarak değerlendirilmeli ve vergiden muaf tutulmalıydı.[94] Paşa bu görüşlerini içeren 32 maddelik bir taslak nizamname hazırlamıştı.[95]

Şakir Paşa aşar vergisine ilişkin gündeme getirdiği öneriyi farazi bir köy üzerinden rakamlarla örneklemişti. Öncelikle bu köyün 1307-1311 seneleri aşar vergisi ortalamasını alıyor ve elde ettiği rakama köyün emlak vergisiyle temettü vergisini de ekleyerek toplam vergi miktarını buluyor, ulaştığı yeni rakamı da köyün farazi toplam arazisinin dönümüne bölerek dönüm başına düşecek vergi miktarını belirliyordu. Yine aynı layihada Diyarbekir Vilayeti'nin 1312 senesine ilişkin gerçek verilerinden hareketle örnek bir hesaplama sunmuştu.[96] Şakir Paşa'nın bütün bu çabalarının uygulamada ciddi bir karşılık bulduğunu söylemek zor. Kendisi umum müfettiş sıfatıyla Vilayat-ı Sitte'de bulunduğu dönemde kendi inisiyatifiyle bazı denemeler yapmış ve olumlu sonuçlar almıştı. Ancak bu tecrübelerini Vilayat-ı Sitte'de bile yaygınlaştırması mümkün olamadı.

Aşar vergisinin arazi üzerinden alınması yöntemi 1896'dan itibaren Edirne, Kosova ve Manastır vilayetlerinin bazı kazalarında da

[93] Mustafa Durusoy, "Sultan II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar Işığında Dönemin İktisadi Özellikleri", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995, s. 93.
[94] Mustafa Durusoy, *a.g.e.*, s. 94.
[95] Nizamname taslağı için bkz. Mustafa Durusoy, *a.g.e.*, s. 98-104.
[96] Mustafa Durusoy, *a.g.e.*, s. 119-120.

deneme amacıyla uygulamaya kondu.[97] Aşar vergisine arazi üzerine tarh edilmiş bir tür servet ve gelir vergisi niteliği kazandıracak bu uygulamanın öncelikle Rumeli'de denenmesi, bu bölgede milliyetçi hareketlerin köylüler arasında taban bulmasıyla ilişkiliydi. Osmanlı belgelerinde bu ilişki "Bulgaristan müfsidleri taraflarından vilayat-ı mezkureye mülhak mahaller Bulgarlarının ezhanına ilka edilmekte olan tesvilatın bazı tedabir-i ıslahiye ile müdafaası lüzumu" cümlesiyle ifade edilmişti. Köylülerin aşar vergisi dolayısıyla maruz kaldığı baskılar ve bu baskılar neticesinde ahalinin devletten uzaklaşarak milliyetçi hareketlere yönelmesi tehlikesi kuşkusuz Doğu vilayetlerinde de aynı ölçüde ihtimal dahilindeydi. Şakir Paşa'nın aşar vergisinin köylü üzerinde bir zulüm kaynağı olmaktan çıkartılması ve vergi konusunda daha adil bir sistemin oluşturulması yönündeki ısrarları da bu tespitten kaynaklanıyordu. Ancak Abdülhamid rejimi Doğu vilayetlerinde güvenlik tedbirlerine öncelik vermeyi tercih etti.

Rumeli vilayetlerinde aşarın arazi vergisine dönüştürülmesi usulü denendiğinde, bu sistemin de bazı sıkıntılar doğurabileceği ortaya çıktı. Özellikle önceki tahrirlerde arazi ve mülklerini düşük gösteren servet sahibi kesimler yeni uygulamaya direnç gösterdiler. Söz konusu nüfuz sahibi kimselerin önceki sistemde ödedikleri vergiyle, yeni sistemde arazileri üzerine tarh olunacak vergi miktarı arasında önemli bir fark oluşacaktı. Hazırlanan raporda beş yılda bir gözden geçirilmesi gereken arazi tahrirlerinin yirmi yıldır yenilenmediği ve elde sağlıklı bilgi olmadığı belirtiliyordu. Tahrirlerin yenilenmesinin zaman alacağı ancak eski verilerle aşarın arazi vergisine nispetle dönüm üzerinden alınmasının da haksızlığa yol açacağı vurgulanıyordu. Konuyu bu boyutuyla görüşen Meclis-i Vükela, yeni sistemin şimdilik yalnız pilot bölgelerde uygulanmasına ve yeni bir kargaşanın yaratılmaması için diğer bölgelerde eski uygulamanın sürmesine karar verdi.

Aşarın arazi vergisi gibi dönüm üzerinden alınması yöntemi böylece oldukça sınırlı bir çerçevede, Rumeli'nin üç kazasında uygulamaya kondu. Ancak bu arada, Van Valiliği'nden bu yöntemin kendi vilayetlerinde de uygulanması yönünde bir talep geldi. Konuyu bir gazete haberinden öğrenen valilik, talebini 25 Ocak 1897 tarihli bir telgrafla Dahiliye Nezareti'ne ulaştırdı. Dahiliye Nezareti ve Maliye Nezareti arasında yapılan yazışmalar sonucu Van Valiliği'ne gönderilen yanıtta, Rumeli'deki pilot uygulamalardan olumlu sonuçların

[97] BOA, İ.ML, 18/S-25, 1314.02.09/20 Temmuz 1896.

alınması durumunda diğer vilayetlerde de benzer bir uygulamaya geçileceği bildiriliyordu.[98]

Ancak sonraki yıllarda uygulamanın yaygınlaştırılmadığını biliyoruz. 1904'te yine Rumeli'nin bazı köylerinde aşarın köylüye müzayedesiz ihalesi şeklinde bir yöntem de denendi. Burada da aşar mükellefler arasında temlik olunan arazi miktarı esas alınarak paylaştırılmıştı. Bölgedeki vergi adaletsizliğine karşı gelişen güçlü toplumsal ve siyasal muhalefetin giderilmesi amacıyla pilot uygulama için yine Rumeli seçilmişti. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişi olduğu dönemde, Manastır Vilayeti'ndeki köylerden üçü Müslüman, dördü Hıristiyan ve üçü Müslüman ve gayrimüslim karışık olmak üzere seçilen toplam on köyde uygulama başlatıldı.[99] Hüseyin Hilmi Paşa uygulamanın bölgede memnuniyetle karşılandığını ve diğer köylerden de başvurular alındığını nezarete bildirirken, ilave olarak on ve hatta yirmi köyde daha bu usulün uygulanmasını istedi. Maliye Komisyonu ise beş köyde aşarın münasip bir bedelle, müzayede yapılmaksızın köylüye ihale edilmesini, diğer beş köyde ise müzayede yoluyla ihale edilmesini ve sonuçların karşılaştırılmasını önerdi. Bir sonraki yıl Hüseyin Hilmi Paşa sonuçların olumlu olduğunu bildiriyor ve usulün yaygınlaştırılmasını talep ediyordu.[100] Paşa'nın raporuna göre, aşarı arazi ve hasılat üzerine tevzi edilen 30 köyün bedelinde bakaya oranı %4,5 iken, mültezimlere ihale olunan köy aşarında bakaya oranı %10,5'ti.

Aşarın arazi vergisine dönüştürülmesi yönündeki girişimler, bu son tecrübe başarılı sonuçlar vermesine rağmen yine yaygınlaştırılmadı. 1905'e gelindiğinde, aşar vergisinin idare ve tahsili konusunda mutat uygulamaya büyük ölçüde geri dönüldüğünü görüyoruz. Bilindiği üzere iltizam sistemi ve aşar vergisi ancak 1925 yılında Cumhuriyet döneminde kaldırılabildi. Cumhuriyet rejimi, bütçede önemli bir kalem teşkil eden bu vergiyi kaldırırken, yerine toprak mahsulleri vergisi adında yeni bir vergi ihdas etmeyi planlamıştı.[101] Aşarın arazi vergisi olarak dönüm üzerinden alınması ve ürün vergisi niteliğinin ortadan kaldırılması Osmanlı vergi rejimi bakımından gerçekten de son derece radikal bir dönüşümdü ve bürokrasi içinde bu reformun

[98] BOA, DH.TMIK. S, 18/15, 1315.11.06/29 Mart 1898.
[99] BOA, İ.ML, 59/Ca-15, 1322.05. 18/31 Temmuz 1904.
[100] BOA, İ.ML, 63/S-15, 1323.02.17/23 Nisan 1905.
[101] Nadir Özbek, "Köylü Aşar Yükünden Kurtuldu", *Cumhuriyetin 75 Yılı, Cilt 1, 1923-1953* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 46.

gerçekleştirilmesi gerektiğine inanan etkin bir kesim bulunuyordu. Bunlara rağmen reformun gerçekleştirilememesini tek bir nedenle açıklamak kuşkusuz mümkün değil. Başarısızlıklarda, tahrir ve kadastro alanlarındaki teknik yetersizliklerin mutlaka payı vardı. Ancak mülk sahibi sınıfların, aşarın gelir ve serveti esas alan bir temelde arazi vergisine dönüştürülmesine karşı gösterdikleri direnç de bu başarısızlıkta önemli rol oynadı. Bu girişimler sonuçlandırılamadığı için Osmanlı vergi rejiminin servet ve geliri esas alan adil bir temele oturtulması mümkün olamadı. Sürecin bu doğrultuda gelişmesi, Osmanlı yöneticileri ile söz konusu servet sahibi kesimler arasında çelişkiden çok uyum olduğunu açıkça ortaya koyuyor.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde aşar vergisinin tahsil usullerinin Tanzimat'ın ilanından sonra geçirdiği değişimi inceledik. Tanzimat yöneticileri, iltizam sisteminin zararlarından kurtulma arzularını ferman metninde açıkça ifade etmişlerdi. Osmanlı tarihçileri, Tanzimat'ın ilk yıllarında gündeme getirilen "muhassıllık sistemi"ni bu amacın hayata geçirilmesi yönünde bir girişim olarak değerlendirirler. Muhassıllık sistemiyle aslında mültezimlerden çok, mültezimlere finansman sağlayan güçlü sarrafların devre dışı bırakılması hedeflenmişti. Uygulamada ise, eski mültezimlerin yeni muhassıllık sistemine hızla uyum sağlayarak konumlarını belli oranda sürdürebildikleri görülüyor. Ancak mültezimliğin özel girişimcilik vasfının kaldırılması ve büyük mültezimlerin yerine gelen muhassılların maaşlı devlet memuru olarak tanımlanmaları, devletin bürokratik denetim araçlarının kısıtlı olması nedeniyle sistemin beklenen sonucu vermesini zorlaştırdı. Bu nedenle, Tanzimat'ın ilk yıllarından başlamak üzere aşar tahsil usullerinde defaten ve mütemadiyen düzenlemelere gidildi.

Osmanlı tarihçilerinin aşar tahsil usullerinin ve iltizam sisteminin geçirdiği evrim konusunda sunduğu bilgiler son derece sınırlı. Genellikle Abdurrahman Vefik'in *Tekalif Kavaidi* başlıklı eserinde sunduğu kronolojik çerçevenin tekrarıyla yetinilmiş, bu konuyla ilgili ayrıntılı çalışma yapılmamıştır.[102] Çalışmaların azlığı nedeniyle ilti-

[102] Şener, Çakır ve Karakaş'ın eserleri bu konuda istisna oluşturmaktadır. Ancak her üç eserin inceleme dönemleri yalnızca Tanzimat dönemiyle sınırlı kalmış, 19. yüzyıl bir bütün olarak değerlendirmeye alınmamıştır. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dö-*

zam sisteminin aşağı yukarı klasik yapısı içinde Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürdüğü yönünde genel ve yanlış bir kanı yerleşmiş durumda. Ancak bu bölümde ayrıntılarıyla ortaya konulduğu üzere, iltizam sistemi ve aşar tahsil yöntemleri Tanzimat ve İkinci Abdülhamid dönemleri boyunca önemli ölçüde değişti.

19. yüzyılın Osmanlı yöneticileri öncelikli olarak aşar ihalelerine konu olan idari birimlerin mümkün olduğu ölçüde küçültülmesi yönünde çaba sarf ettiler. Tanzimat'tan önce aşar ihaleleri büyük mültezimlerin ve güçlü sarrafların hâkimiyetiyle sonuçlanmasına yol açacak şekilde İstanbul'da ve eyalet birimi esas alınarak yürütülürken, Tanzimat sonrasında ihaleye konu olan birim, ihalelerin "karye bekarye" gerçekleştirilmesi ifadesinde de karşılığını bulduğu üzere, köy düzeyine çekilmeye çalışılmıştır. Zaman içinde büyük mültezimlerin sistem üzerindeki hâkimiyetlerini kırmak üzere aşar nizamnamelerine daimi surette kısıtlayıcı yeni maddeler eklenmiştir. Örneğin bir mültezimin bir vilayet dahilinde birden çok kazanın ihalesini alabilmesine izin verilirken, aynı mültezimin aynı vilayet dahilinde birden çok sancağın ihalesini almasına izin verilmemiştir. Buradaki öncelikli amaç büyük mültezimlerin devre dışı bırakılması iken, bir diğer amacı da aşar ihalesinde taşeronluk sisteminin önünü almak oluşturuyordu. Aşar ihalelerinin büyük mültezimlerden küçük mültezimlere doğru elden ele dolaşarak ikinci ve hatta üçüncü kademe mültezimlere satılması aracı unsurların sayısını artırmakta bu da bir yandan merkezî hazineye aktarılan vergi miktarının azalmasına diğer yandan da köylü üzerindeki aşar vergisi yükünün daha da artmasına yol açmaktaydı.

Aşar ve iltizam sistemiyle ilgili 19. yüzyıla hâkim olan bir başka özelliği ise ihalelerin açık artırma yerine götürü usulüyle yapılması eğilimi oluşturmaktadır. Osmanlı yöneticileri, maktuan ihale olarak isimlendirilen bu yöntemle risk faktörünü azaltmayı ve önceden belirlenmiş bir gelir tutarını güvence altına almayı amaçlamıştı. Maktuan ihale bedelinin belirlenmesinde ise sayımlara başvurulmamıştır. Genellikle önceki yıllar aşar geliri ortalaması esas alınmış ve elde edilen ortalamaya bütçe ihtiyaçlarına göre yıllık bir miktar zam yapılması tercih edilmiştir. İhalelere talip çıkmaması durumunda ise son çare olarak emaneten idare yöntemine başvurulmuştur.

Tanzimat sonrası aşar idare usullerine hakim olan üçüncü özelliği, ölçeği değişmekle birlikte emaneten idare siteminin kalıcı bir

nemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul: Küre Yayınları, 2001; Mehmet Karakaş, "Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.

nitelik kazanması oluşturmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi ihalelere talep olmadığı durumlarda emaneten idare bir zorunluluk oluyordu. 1853-56 Kırım Savaşı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı dönemlerinde ise büyük oranda emaneten idare yöntemine geçilmiştir. Ancak bu gibi dönemlerde bile coğrafi ve siyasi koşulları itibariyle özel durum arz eden bölgelerde eski usuller yürürlükte kalmıştır. 93 Harbi sonrasında emaneten idarenin güçlendirilmesi ve kalıcı hale getirilmesi yönünde ciddi girişimlerde bulunulmuştur. Ancak aşarın devlet memurları aracılığıyla idare edilmesinin beklenenden fazla masraflı olması bu sistemin de tasfiye edilmesine yol açmıştır. Bu dönemde Aşar ve Ağnam Emaneti kaldırılarak iltizam sistemi tekrar tesis edilmiş ve mültezimler üzerindeki denetim yeni oluşturulan Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyyesi adlı yeni bir yapıyla güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı yöneticilerinin mültezimlerin etkisini azaltmak üzere gündeme getirdikleri bir diğer uygulamayı da aşar ihalelerinin mültezimler yerine bizzat köy ahalisine verilmesi yönündeki çabalar oluşturmuştur. Burada köy halkıyla kastedilen çoğunlukla muhtar, imam, papaz veya ihtiyar heyeti mensupları olmuştur. Kuşkusuz bu tür ihalelerde açık artırma değil bedelin maktu olarak belirlenmesi gerekmiştir. Ancak mültezimlerin aradan çıkartılması, ihalelerde finansman kaynağı olarak işlev gören sarrafların da devre dışı kalmasına yol açmıştır. Bu durumdaysa aşar ihalesi verilen muhtar veya diğer ileri gelenlerin sermayeleri hazinenin acilen ihtiyaç duyduğu nakit akışını karşılamaktan uzak olmuştur. Yine muhtar veya köy ileri gelenlerinin vergi tahsilatında istenilen sonucu alması çoğu zaman mümkün olamamış ve bakayalarda artış görülmüştür. 1890'lı yıllarda benzer bir sitem yürürlüğe konularak köy halkının kendi aşar ihalelerini alması teşvik edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemde ihalelerde müzayede yöntemi geçerli olduğu için, köylülerin mültezimlere karşı başarılı olma şansı iyice azalmıştır. Böylesi ara bir yöntemin uygulanmasındaki amaç, köylülerin mültezimlere yönelik şikâyetlerinin önünü almak olmuştur.

Aşar vergisi ve iltizam sistemine ilişkin en radikal değişikliği ise aşarın bir tür arazi vergisine dönüştürülmesi yönündeki çabalar oluşturmuştur. Bu çerçevedeki ilk uygulama 1850'li yılların ilk yarısında gündeme gelmiş ve köy düzeyinde maktu olarak belirlenen aşar bedelinin arazi büyüklüğüne göre paylaştırılması öngörülmüştür. 1890'lı yılların ikinci yarısında ise yine bu doğrultuda özellikle Ahmet Şakir Paşa gibi reformcu bürokratların çabalarıyla bazı pilot uygulamalar

gerçekleştirilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Rumeli'de Hüseyin Hilmi Paşa'nın müfettişliği döneminde bazı pilot bölgelerde başarılı sonuçların alındığı denemeler yapılmıştır. Ancak bu tür bir yöntemin aşar vergisi yükünün mülk ve servet sahibi kesimlere kaydırılması sonucunu doğuracağı açıktır. Söz konusu pilot uygulamalar mülk ve arazi sahibi kesimlerin sert muhalefetiyle karşılaşmış ve bu yöntemin yaygınlaştırılması yönünde istekli davranılmamıştır.

Aşar vergisi ürün üzerinden alınan bir vergi olmasına rağmen ihalelerin bedel üzerinden maktuan gerçekleştirilmesi vergiye konu olan ürünlerin rayiç fiyatını son derece önemli bir konuma getirmiştir. Bu uygulamada fiyatların düşük olduğu dönemlerde mültezimler veya emanet memurları tarafından ürün olarak alınan aşar miktarının artırılması yönünde bir baskının ortaya çıkacağı açıktır. Fakat mahsul miktarıyla yerel fiyatlar arasında genellikle ters orantılı bir ilişki olduğu ve bunların birbirini dengeleyeceği düşünülebilir. Ancak on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve özellikle yüzyılın son çeyreğinde Atlantik ekonomisindeki değişimlerin de etkisiyle özellikle hububat fiyatlarının düşme eğiliminde olduğunu biliyoruz. Bu durum, iltizamın geçerli olduğu durumlarda mültezimlerin, emaneten idarenin geçerli olduğu durumlarda da devlet memurlarının köylüden ürün olarak gittikçe daha fazla miktarda aşar talebinde bulunmaları sonucunu doğurmuştur.

Aşar vergisi 19. yüzyıl boyunca Osmanlı maliyesi için vazgeçilmez bir gelir kalemi olma özelliğini sürdürmüştü. Gayrisafi hasıla üzerinden alınan aşar vergisi üreticinin elde ettiği mahsulün kendi tüketimi ve tohumluk ihtiyacına yeterli olup olmadığına bakılmaksızın her koşulda tahsil edilmeye çalışılıyordu. Bu niteliğiyle aşar Osmanlı toplumunda vergi adaletsizliğinin en temel kaynağı durumundaydı. İncelemekte olduğumuz dönemde aşar vergisinin kaldırılması veya arazi vergisine dönüştürülmesi mümkün olamamıştı. Aşar vergisinin tahsil yöntemleri ve ürün bazında artan miktarı Osmanlı köylüsü üzerinde büyük bir yük ve baskı kaynağı oluşturuyordu. Osmanlı Devleti yüzyıl boyunca her ne kadar büyük mültezimleri, onlara kaynak sağlayan büyük sarrafları ve bu kesimlerin İstanbul bürokrasisi içindeki yüksek rütbeli hamilerini tasfiye edebilmiş olsa bile, şimdi de taşra düzeyinde eşraf ve yerel mülki amirler arasında iltizam gelirlerinin paylaşılması noktasında yeni bir ittifakla mücadele etmek durumunda kalmıştı. Yerel idare meclislerine hâkim olan ve mülki amirler üzerinde nüfuz sahibi olabilen bu ittifak aşar vergisinin nitelik değiştirmesi veya iltizam sisteminin kaldırılması önündeki

en büyük engeli oluşturuyordu.

Osmanlı köylüsü aşar vergisi nedeniyle maruz kaldığı zulme ve adaletsizliğe kuşkusuz sessiz kalmamıştı. İmparatorluğun bütün bölgelerinde aşar vergisine karşı direnişler kırsal kesimde gündelik hayatın temel unsurlarından birisi haline gelmişti. Bu direnişler zaman zaman açık çatışmalara ve isyanlara dönüşme potansiyeli de taşımıştı. Direnişlerin arttığı ve mültezimin adamlarının vergiyi tahsil edemediği durumlarda yerel kolluk kuvvetleri çoğunlukla mültezim lehine devreye girdi. İstanbul hükümetleri ise mültezimler tarafından baskı, zulüm ve adaletsizliklere maruz bırakılan köylü lehine görünme noktasında kararlı bir çizgi izledi. Bu tarz bir siyasal söylem Osmanlı padişahının adaletin teminatı olma iddiasının sürdürülmesi bakımından da önemliydi. Ancak Osmanlı merkezî yöneticileri için her şeyden önemli olan ne pahasına olursa olsun vergi gelirlerinin artırılmasıydı. Bu koşullarda vergi sisteminin güven ve rıza eksenli bir toplumsal mutabakat ve meşruiyet siyasetine temel oluşturması Osmanlı yöneticilerinin gündemindeki en son konulardan biriydi.

3 | MÜLTEZİMLER, DEVLET VE OSMANLI KÖYLÜSÜ

19. yüzyıl boyunca çeşitli suiistimallere ve yolsuzluklara konu olan aşar vergisi, mültezimlerin, eşrafın ve mahalli idarecilerin köylü üzerinde kurduğu baskının başlıca aracı olmuştu. Aşar gelirleri mahalli düzeyde servet ve iktidar mücadelelerinin temel meselelerinden biriydi ve bu mücadelede taraflar arasında zaman zaman sert sürtüşmeler çıkmış, çoğunlukla da Osmanlı köylüsü aleyhine sağlam işbirlikleri yapılmıştı. Ahmet Şakir Paşa'nın da işaret ettiği gibi iltizam sistemi yürürlükte olduğu sürece aşar meselesi "erbab-ı ihtikârın tamamını celb edecek ticaret muamelesinden" olma özelliğini korudu. Mültezim olarak nitelediğimiz şahıslar genelde yerel eşrafın arasından çıkıyor ve yerel idare meclisleri üzerindeki nüfuzlarının avantajını kullanıyorlardı. Kaymakam, mutasarrıf, müftü, defterdar, müdde-i umumi gibi görevlerde bulunan devlet memurları da aşar gelirleri üzerindeki iktidar ve paylaşım ilişkilerinin dışında kalmıyorlardı. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda aşar gelirlerinin paylaşılması geniş bir toplumsal, siyasal ve idari ittifak sisteminin oluşmasına yol açtı. Aşar vergisinin idare ve tahsil usullerindeki ıslahat çabalarının neredeyse hiçbir koşulda sonuçlandırılamamasında tarımsal üreticiler aleyhine oluşan bu geniş tabanlı ittifakın payı büyüktü.

Bu bölümde öncelikle taşrada Osmanlı memurlarının parçası olduğu usulsüzlüklere ilişkin bir tablo çıkarmaya çalışacağız. Mültezimlerin ahali üzerinde türlü yöntemlerle icra ettikleri ve yerel idarecilerin de çoğunlukla görmezden geldikleri veya iştirak ettikleri baskılar üzerinde duracağız. İkinci olarak aşar ihaleleri sırasında yaşanan usulsüzlükleri, eşraf, devlet memurları ve mültezimler arasında oluşan çıkar birliklerini ve ihtilafları inceleyeceğiz. Son olarak Osmanlı köylülerinin devlet memurları, eşraf ve mültezimler tarafından uygulanan bu çok yönlü baskıya karşı gösterdikleri direnişlerin, kalkışmaların ve isyanların örneklerini vereceğiz.

MÜLTEZİMLER, DEVLET MEMURLARI VE "HAFİYYE KUMPANYALARI"

Aşarla ilgili usulsüzlükler Osmanlı belgelerinde genellikle "ihaleye fesat karıştırmak" veya "kumpanya oluşturmak yoluyla aşarın ekserisini kapatmak" ifadeleriyle özetlenirdi. Aşar işlerine fesat karıştırmanın türlü yolları vardı. Örneğin, 1849'da Gediz'in aşarı maktuan talibine ihale edildiği halde, ihale iptal edilerek kaza aşarı emaneten idareye verilmişti. Emaneten idare sonucunda fazla gelir elde edilmesine rağmen kaymakam Sait Paşa gelirlerin bir kısmını gizleyerek zimmetine 53.865 kuruş geçirmişti. Konu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldüğünde kaymakam hakkında gereğinin yapılmasına, öncelikle de zimmetine geçirdiği paranın tahsiline karar verildi.[1]

Tahmin edileceği üzere aşar gelirlerinden zimmete para geçirme en sık karşılaşılan usulsüzlükler arasında yer alıyordu. Bu tarz suiistimaller genellikle aşar ihalesini alamayan mültezimlerin ihbarlarıyla ortaya çıkıyordu. Zimmete para geçirme zaman zaman münferit bir eylem olsa da, genellikle geniş bir ekip tarafından gerçekleştiriliyordu. Örneğin Biga Sancağı'na bağlı İnöz Kazası aşarından kaza müdürünün ve diğer bazı yetkililerin elbirliğiyle zimmetlerine para geçirdikleri tespit edilmişti. Meclis-i Vâlâ'da zimmete geçirilen paranın misliyle tahsili, yolsuzluğa karışan kişilerin rütbelerinin sökülerek beş yıllığına İstanköy Adası'na sürgün edilmeleri kararlaştırıldı.[2] Yine 1879 yılına ait bir başka vakada Manastır Kazası'nın aşar memurlarından Yani ile aşar muharriri Ahmet Şükrü Efendi, köyün papaz ve kocabaşısı, ihtiyar meclisi üyelerinden üç kişi ve köy bekçisinin köy aşar hasılatından zimmetlerine 6.000 kuruş geçirdikleri tespit edilmişti. Olay, Ahmet Şükrü Efendi'nin ihbarı üzerine ortaya çıkmış ve kendisi cezadan muaf tutulmuştu. Diğer şahısların ise olayın ciddiyetinden haberdar olmadıkları ifade edilmişti. Ceza kanunun 82. Maddesi bu tür suçlar için beş yıl kalebendlik öngörüyordu. Ancak Şura-yı Devlet bu cezayı fazla buldu ve söz konusu kişilerin çaldıkları zahire bedelinin iki katını ödemelerine ve bir yılı geçmemek üzere muhtelif sürelerde hapis cezasına çarptırılmalarına karar verdi.[3]

Aşar işlerine fesat karıştırmanın bir diğer yolu ise "şirket-i hafiyye kurmak veya kumpanya oluşturmak suretiyle aşarın ekserisini kapatmak"tı. Yerel yöneticilerin ve idare meclisi azalarının söz ko-

[1] BOA, İ.MVL, 229/7918, 1268.04.14/6 Şubat 1852.
[2] BOA, İ.MVL, 374/16413, 1273.11.28/20 Temmuz 1857.
[3] BOA, İ.ŞD, 51/2849, 1297.08.25/2 Ağustos 1880.

nusu şirket-i hafiyyelere dahil olduklarına ilişkin çok sayıda örneğe rastlıyoruz. Bu gizli işbirliklerini ihbarlar olmaksızın tespit etmek elbette olanaksızdı. Birçok durumda yerel memurların doğrudan aşar müzayedelerine katılmak suretiyle ve nüfuzlarını kullanarak kendilerine ve çevrelerindekilere çıkar sağlama yoluna gittiklerini görüyoruz. Oysa aşar nizamnamesine göre devlet memurlarının müzayedelere katılmaları katiyen yasaktı. Aksi yönde hareket edenler ise tespit edildiklerinde genellikle sürgün olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılıyorlardı.

1859 yılında Edirne'nin Dimetoka Kazası'nda aşar gelirlerinin paylaşımı için geniş bir memur, tüccar ve eşraf tabakası mücadeleye girişmişti ve rekabetin açık bir çatışmaya dönüşmesine ramak kalmıştı. Bu tarihte uygulanan usule göre aşarın önce köy düzeyinde ihaleye çıkarılması, burada sonuç alınamadığı takdirde kaza düzeyinde aşarın toptan ihalesinin denenmesi, oradan da sonuç alınamadığı takdirde liva düzeyinde aşarın toptan ve halka açık bir şekilde müzayede yoluyla ihalesi gerekiyordu. Dimetoka'da bu prosedür takip edilmiş ve köy ihalelerine talip çıkmayınca aşarın toptan ihalesi yoluna gidilmişti. Bu tür ihalelerde mültezimler genellikle köy ihalelerinin sonuçsuz kalmasını sağlayarak aşarı kaza veya sancak düzeyinde toptan ve daha ucuz bir fiyata kapatma taktiğine başvuruyorlardı. Osmanlı merkez yöneticileri, ihalelerin bu şekilde sonuçlanmasını işin içinde bir "şirket-i hafiyyenin" olduğuna işaret olarak değerlendiriyorlardı. Dimetoka'da köy ihalelerinden sonuç alınamayınca, aşar kaza düzeyinde toptan mültezim Ziya Efendi'ye ihale edildi. Edirne'ye gelen Ziya Efendi toptan aldığı kaza aşarını taliplerine devretmek üzere işlemlere başladı. Salim Efendi isimli bir şahıs Edirne'ye gelerek 15 hisseli ve 16 kişiden oluşan bir şirket oluşturarak ihaleleri aldı. Ancak söz konusu şirketin üyesi bulunan Hamamcı Tahir Ağa isimli bir şahıs arkadaşlarından habersiz mültezim Ziya Efendi'yle anlaşarak köy aşarlarını üzerine geçirdi. Ziya Efendi'nin muhtemelen 15 hisseli şirket yerine doğrudan Tahir Ağa ile anlaşarak pastadan daha büyük bir pay alma hevesine kapıldığı anlaşılıyor.

Bu olaya konu olan şirketin kurucuları incelendiğinde aralarında ağırlıklı olarak kaza idare meclisi üyelerinin ve kaza müdürü İzzet Efendi'nin kayını, Hakim Efendi'nin damadı gibi yüksek mevki sahibi memurların yakınlarının yer aldığını görüyoruz. Taraflar açıktan açığa çekişmeye başlayınca, konu Meclis-i Vâlâ'ya taşındı. "Şirket-i hafiyye" mensubu memurların, niyet ve çabalarının fiiliyata dönüştürülememiş olması nedeniyle, cezai müeyyideye çarptırılıp çarptırıla-

mayacakları Meclis-i Vâlâ'da tartışma konusu edildi. Sonuçta "tedib ve terbiyeleri için mevcut kanunlarda bir madde olmasa dahi bunların memuriyetlerinin devamının uygun olmayacağı" gerekçesiyle, şirket senedinde mühürleri bulunan memurların görevlerine son verildi.[4]

1864 yılında Trabzon Vilayeti'ne bağlı Bucak Sancağı'nda aşar ihalesine yine şirket-i hafiyye kurmak yoluyla fesat karıştırıldığını görüyoruz. Kayıtlarda, dört kişiden oluşan "şirket-i hafiyye meydana çıkarılarak yedlerinde bulunan şirket senetleri derdest edildi" ifadesi yer alıyor. Bu olayda kaymakam Mahmut Bey'in de parmağının olduğu anlaşılınca Trabzon Valisi bizzat Bucak'a giderek olaya el koymuş ve söz konusu kişilerin ve kaymakamın bir an önce cezalandırılmasını istemiş. Meclis-i Vâlâ'daki görüşmeler neticesinde dört kişinin yargılanmalarına ve mahkemenin kararına göre hareket edilmesine karar verildiği anlaşılıyor.[5]

Vidin Sancağı'ndaysa 1874 yılında yine mülki amirlerin de dahil olduğu bir kumpanya yoluyla ihaleye fesat karıştırma vakasına rastlıyoruz. Burada bir grup şahıs kumpanya oluşturmak yoluyla birçok kaza aşarını iltizamlarına geçirmişti. Kumpanya üyeleri muhtemel rakipleri üzerinde baskı uygulayıp müzayedeye katılmalarını veya müzayedede bedel yükseltmelerini de engellemişti. Konu kaymakam Hurşit Paşa'ya haber verilmiş ancak kendisi olayı ciddiye almamıştı. Valilik tarafından ifadesi alınan Hurşit Paşa kumpanyanın varlığından habersiz olduğunu söyledi, fakat ifadesi inandırıcı bulunmadı. Kaymakam Hurşit Paşa'nın hafiyye kumpanyasına doğrudan iştiraki tespit edilemedi ancak kumpanyayı dağıtmadığı ve bu konuda vilayete bilgi vermediği için kusurlu bulundu. Çözüm olarak söz konusu kumpanya mensubu mültezimlerin aldığı ihalelere zam yapılması kararlaştırıldı.[6]

1880 yılında Selanik Vilayeti dahilinde bazı kazaların aşar ihale ve müzayedesine fesat karıştırıldığı yine ihbar üzerine ortaya çıktı. İnceleme sonucunda kaza aşar ihalelerini alan şirketin üyeleri arasında eşrafın yanı sıra vilayet idare meclisi üyelerinden bazı şahısların da bulunduğu tespit edildi. Memleketin nüfuz sahibi kimseleri idare meclisindeki adamlarının da yardımıyla ihaleyi ucuza kapatmışlardı. Tahkikat raporuna göre müzayedenin tekrarlanması halinde hazinenin önemli miktarda ek gelir elde etmesi ihtimal dahilindeydi. Ayrıca

[4] BOA, İ.MVL, 412/17981, 1275.06.28/2 Şubat 1859.
[5] BOA, İ.MVL, 522/23473, 1281.07.05/4 Aralık 1864.
[6] BOA, İ.MMS, 50/2194, 1291.11.13/22 Aralık 1874.

ihalenin karye be-karye yapılması gerekirken kazaların toptan müzayedeye sokulması mahalli hükümeti de töhmet altında bırakmıştı. Müzayedeyi tekrarlamak ve zan altındaki hükümet mensuplarını yargılamak üzere Şura-yı Devlet'ten münasip ve muktedir bir kişinin acilen görevlendirilmesi kararlaştırıldı.[7]

Mahalli idarecilerin veya idare meclisi üyelerinin ihaleye dahil olmalarına ilişkin örnekler çoğaltılabilir. Burada son olarak 1896 yılında Manastır Vilayeti'nde yaşanan bir vakayı aktarmakla yetineceğiz. Bu vakada belde müftüsü İbrahim Edhem Efendi ve vilayet idare meclisi üyelerinden bir kişi birlikte aşar müzayedesine katılmışlardı. Bu örnekte ilginç olan nokta, ikilinin satın aldığı köylerin aşar evraklarında bizzat müftünün mührünün bulunmasıydı. Sonuçta her iki şahsın da uygun bir şekilde cezalandırılması kararlaştırıldı.[8]

İdare meclisi üyelerinin ve yerel yöneticilerin yanı sıra aşar memurlarının da çeşitli yolsuzluklara ve görevi suiistimallere dahil olduklarını görüyoruz. Örneğin Midilli Adası'na bağlı Mandamanda Nahiyesi aşar memuru Hasan ve Patoha efendilerin on bir mengenede günlük işlenen zeytinleri deftere eksik işledikleri ve bazı mengeneleri tatil gösterdikleri tespit edilmişti. Mengene sahiplerinin defterleri ile adı geçen memurlar tarafından tutulan aşar defterlerinin karşılaştırılması sonucunda yolsuzluk açığa çıkartıldı. Söz konusu iki aşar memuru önce liva idare meclisinde yargılandı ve ceza kanununun 82. Maddesine göre beşer sene süreyle kalebentlik cezasına çarptırıldı. Ayrıca rütbe ve memuriyetten mahrumiyetlerine, zimmetlerine geçirdikleri aşar bedelinin iki katıyla mahkeme masrafının kendilerinden tahsil edilmesine "kabil-i istinaf olmak üzere" karar verildi. Her iki memur da mahkeme kararına itiraz etti. İtiraz üzerine dosyalar temyiz müdde-i umumiliğine havale edildi ve konu sonunda Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi'nde görüşüldü. Daire mahkemenin kararını onaylamakla birlikte, bu gibi davalarda istinafa gerek olmadığı için "kabil-i istinaf olmak üzere" ibaresinin karardan çıkartılması yönünde karar aldı.[9]

Yolsuzluk vakalarının sayısını ve vergi tahsilatlarının bir türlü istenen düzeye ulaştırılamamasını bir arada düşünürsek, ihaleye fesat karıştırmanın aşar işlemlerinde son derece yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda değindiğimiz örnekler bir şikâyet veya ihbar

[7] BOA, İ.ŞD, 55/3147, 1298.10.27/22 Eylül 1881.
[8] BOA, DH.TMIK. S, 15/10, 1315.05.25/22 Ekim 1897.
[9] BOA, İ.ŞD, 64/3754, 1300.07.29/5 Haziran 1883.

nedeniyle ortaya çıkan vakalar. Şikâyet veya ihbar olmadıkça bu tür yolsuzlukların ve suiistimallerin gündeme gelmesi ve tespit edilmesi zaten mümkün değildi. Osmanlı yöneticileri Tanzimat'tan sonraki dönemde aşar müzayedelerinin köy köy yapılması konusunda ısrarcı olmuş, kaza veya sancak düzeyinde toptan aşar ihalesine genellikle izin vermemişlerdi; toptan ihale ise son çare olarak uygulanıyordu. Buna karşılık, mültezimler genellikle idare meclis üyelerinin, mahalli yöneticilerin ve memurların da işbirliğiyle köy ihalelerinin sonuçsuz kalmasını sağlayarak aşar ihalesini kaza düzeyinde toptan ve düşük fiyatla kapatmak yoluna gittiler. Osmanlı merkez yöneticileri bunun üzerine bir önceki bölümde gördüğümüz gibi ya aşarı bizzat ahali namına köy muhtarına veya ileri gelenlerine vermeye çalıştılar, bunda da başarılı olunamadığı durumda son çare olarak emaneten idare yöntemine başvurdular.

Burada kaza veya sancak düzeyinde mültezim olarak nitelediğimiz şahısların aslında taşra eşrafından ibaret olduğunu belirtelim. Örneklerde de görüldüğü gibi, taşra memurlarının ve idare meclisi üyelerinin desteği olmaksızın mültezimlerin ihaleleri istedikleri şekilde sonuçlandırmaları bir hayli zordu. Mültezimlerle memurlar arasında bir işbirliğinin gerçekleşemediği durumlarda ya mültezimler üst makamlara memurların yolsuzluk yaptığı yönünde şikâyette bulunuyor ya da memurlar mültezimlerin usulsüzlükleri hakkında tahkikat açılmasını sağlıyorlardı. Aşar gelirlerinin paylaşılması yönündeki bu mücadelenin taraflarının farklı gruplaşmalar içine girip birbirlerine rakip olduklarına, hatta mücadeleyi zaman zaman açık çatışmaya döktüklerine ilişkin fazlasıyla örnek bulunuyor. Burada incelediğimiz örnekler, Osmanlı merkezî hazinesi ile yerel unsurların küçük üretici niteliğindeki Osmanlı köylüsünden alınan aşar vergisinin yarattığı artığı paylaşma konusunda amansız bir mücadeleye girdiklerini ortaya koyuyor. Bu mücadele, mültezimin tarımsal üreticiler üzerindeki baskısını ve zulmünü zaman zaman katlanılmaz derecelere çıkarıyor ve vergi isyanlarına zemin hazırlıyordu.

AŞAR MÜLTEZİMLERİ VE OSMANLI KÖYLÜSÜ

Mültezimlerin tarımsal üreticilere yönelik baskısı ve zulmü, Osmanlı vergi rejiminin temel niteliklerindendir. Tanzimat'tan sonraki dönemde jandarma baskısıyla birlikte mültezim zulmü, Osmanlı köylülerinin hayatlarında bir bakıma devlet şiddetinin ve zorunun cisimleştiği

alanlar oluşturmuştur. Askerlik bir kenara bırakıldığında, vergi Osmanlı merkezî devletinin sıradan köylüyle temasını sağlayan yegâne ilişki türüydü. 19. yüzyıl boyunca niteliği değişmiş ve önemi bir miktar azalmış olsa da iltizam usulünün sistem içindeki yeri korunmuş, bu da Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarıyla vergi vesilesiyle doğrudan bir ilişki kurma imkânını bir hayli kısıtlamıştı. Neticede vergi konusu devletin meşruiyetinin kurulduğu bir zemin niteliği kazanamamıştı; bilakis iltizam sisteminin yürürlükte olduğu durumlarda mültezim zulmü, emaneten idarenin söz konusu olduğu durumlarda da aşar memurlarının eziyetleri devletin meşruiyetini zedelemişti. Devletin meşruiyetinin güçlendirilmesi ve merkezî devletin vergi gelirlerinin aracı unsurlara kaptırılmaması gibi iki önemli sebepten dolayı, mültezimlerin ahaliye dönük eziyet ve zulümlerinin önlenmesi konusu daima Osmanlı merkezî hükümetinin gündeminde yer almıştı.

Tanzimat'tan sonraki dönemde mültezimlerin ahali üzerinde uyguladıkları türlü baskı ve suiistimallerin aslında süreklilik taşıyan bir repertuar çerçevesinde cereyan ettiğini söylemek mümkün. Aşağıda söz konusu repertuardan örnekler vererek mültezimlerin ahali üzerindeki baskılarının mahiyetini ortaya koymaya çalışacağız. Örneğin Tanzimat'ın ilanından hemen sonraki dönemde aşar vergisini ürün yerine nakit olarak tahsil etmeye çalışmaları, mültezimlerin zaman zaman mevzuatların dışına çıkarak bir hayli keyfî davranabildiklerinin bir kanıtı. Bazı durumlardaysa ürünü olduğu gibi köylüye bırakıp aşar bedeline bir miktar zam yaparak "vergi gibi köy efradından istedikleri" görülüyor. 1846 tarihli bu örnek, mültezimlerin aşar tahsili konusunda ne kadar cüretkâr davranabildiklerini ortaya koyuyor. Burada söz konusu olan girişim, aşarın vergi-i mahsusa, yani ancemaatin vergi gibi tahsil edilmesiydi. Köylüler ise baskı karşısında istenen meblağı "vergi gibi telakki edip kendi aralarında tarh ve tevzi etmişlerdir". Yukarıda gördüğümüz üzere aşarın vergi gibi idare ve tahsili usulü, maliyenin 1850'lerde gündeme getirip denediği ama istenen sonucu alamadığı bir yöntemdi.

Aşarın mültezimler tarafından vergi gibi tahsil edilmesine hazine birkaç nedenden ötürü karşı çıkıyordu. Öncelikle bu yöntem aşarın elden ele satılmasını kolaylaştırıyordu. Elden ele satılan aşarın fiyatıysa halkanın en sonundaki mültezime ulaştığında hayli yükselmiş oluyor, bu da köylü üzerindeki baskıyı artırıyordu. Sorun Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve konunun bütün boyutlarını özetleyen şu ifadeyle ilgililerin uyarılması kararlaştırılmıştı: "[V]akt-i mahsulatta zahireden aynen ve meyve ve bostan misillü şeylerden bedelen ve

aynen aşar-ı şeriyesi alınması ve zinhar zahire öşüründen bedel alınmaması, aşarın iltizamat-ı zemaimle elden ele geçmemesi ve kapatma suretiyle alınmaması."[10]

Mültezimler, çeşitli usulsüzlükler ve ahaliye uyguladıkları baskılar nedeniyle, özellikle şikâyet olduğunda, kovuşturmaya uğruyor ve suçlu bulundukları takdirde çoğu durumda ceza görüyorlardı. Mültezimi şikâyet edenler ise bazen baskı ve zulümden bıkan ve adalet arayışına giren köylüler, bazen de müzayede sonucunda ihaleyi kaybeden rakip mültezimler oluyordu. Örneğin Samsun'un Canik Sancağı'na bağlı Çarşamba Kazası'nda yapılan bir teftiş sırasında aşar mülteziminin halk üzerinde çeşitli baskılar uyguladığı ortaya çıkmıştı. Teftiş şikâyet üzerine gündeme gelmişti; mültezim ise bu durumu "her nasılsa erbab-ı garazın nifakına" uğradığı şeklinde yorumlamıştı. Adamlarının "bazı tadiyata cüret ettikleri" gerekçesiyle, mültezim Serkez üç yıllığına Sinop'ta kalebentliğe mahkûm edildi. Yetmiş yaşını aşmış olan mültezim yaşını gerekçe göstererek af dilekçesiyle kalan ömrünü çocuklarıyla beraber Padişaha dua ederek geçirmek istediğini belirtti. Meclis-i Vâlâ, Samsun'da "iltizam alışverişinde bulunmamak ve devletçe taahhüdüne itibar olunmamak" üzere affına karar verdi.[11]

Anadolu Hisarı, Kanlıca ve civar köyler ahalisinin 1870 yılında Çaylak Kirkor isimli mültezimle yaşadıkları anlaşmazlık da ihaleye konu olan sınırların mültezimler tarafından kolayca ihlal edilebildiğini ortaya koyuyor. Köylülerin iddiasına göre 1840'lardan beri "vergi, aşar-ı hububat ve tekalif-i saire-i şahaneden muaf" olmalarına rağmen, Beykoz aşarını alan Kirkor kendilerinden öşür talep etmeye başlamış ve hatta cebren alma yoluna gitmişti. Köylülerin mültezimden şikâyetlerini içeren arzuhalin Zaptiye Nezareti'ne ulaştığını görüyoruz; ancak ne gibi bir işlem yapıldığı konusunda bilgiye ulaşamadık.[12]

Aşar mültezimlerinin ahali üzerindeki zulüm ve baskıları, Osmanlı hükümetine karşı muhalefet yürüten milliyetçi siyasi hareketlerin halk desteği kazanmalarına zemin hazırlıyordu. Mültezimlerin ve devlet memurlarının vergi dolayısıyla uyguladıkları zulme karşı direnen Osmanlı köylülerinin her durumda milliyetçi hareketlere yaklaştıklarını düşünmek doğru olmaz. Ancak bu baskılar özellikle

[10] BOA, İ.MVL, 76/1489, 1262.04.29/26 Nisan 1846.
[11] BOA, İ.MVL, 535/24054, 1282.03.02/26 Temmuz 1865.
[12] BOA, ZB, 3/53, 1287.05.25/23 Ağustos 1870.

Rumeli ve Doğu vilayetlerinde milliyetçi siyasal hareketler için uygun bir malzeme sunuyordu. Vergi isyanlarının milliyetçi renkler alarak siyasi bir mahiyet kazanması, başka bir ifadeyle Osmanlı rejimine karşı geniş tabanlı tepkilerin milliyetçi bir kanala akması Tanzimat sonrası Osmanlı siyasal tarihinde belirgin bir motiftir.[13]

Bu konuda kapsamlı tahlillere girmek yerine birkaç örnek vermekle yetineceğiz: Selanik Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Ağustos 1895 tarihli yazıdan anlaşıldığı üzere, aşar mültezimlerinin ahali üzerindeki baskıları karşısında gayrimüslim ahali, Müslümanların Hıristiyan ahaliye saldıracakları iddiasını "düvel-i muazzamaya" duyuracak bir imza kampanyası başlatmıştı. Valiliğin ifadesine göre, söz konusu imza kampanyasını örgütleyenler "bazı ecnebi hafiyye memurlarıydı". Yine valiliğin ifadesine göre yapılan tahkikat neticesinde olayın aslının olmadığı anlaşılmış, buna karşılık, Köprülü Kazası'nda aşar mültezimlerinin ahaliye ciddi ölçüde şiddet ve baskı uyguladığı tespit edilmişti. Köprülü kaymakamının ve naibinin konuyla ilgili raporlarında mültezim eziyeti şu sözlerle ifade ediliyordu: "Köprülülü Hüseyin Beyzade Tevfik ve Fettah Beyzade Süleyman ve biraderi Hüseyin ve biraderzadeleri Rıza ve hemşerizadeleri Celaleddin beylerle Osman ve biraderlerleri Emin ve Mustafa ağaların mezaliminden ve aşar iltizamıyla ahali-i kurâya taadiyatından bahisle bunların oradan kaldırılmaları lüzumu." Selanik Valiliği, konunun yakından takip edildiğini, ancak söz konusu şahıslara isnat edilen suçların hukuki bir zeminde ispat edilmesinin zor olduğunu ve bu koşullarda yargılama olmadan başka bir yere sürgün edilmelerinin mümkün olmadığını bildiriyordu. Ancak yine de "ıslah-ı nefisleri için" Tevfik, Süleyman ve Celaleddin beylerle Osman Ağa'nın bir seneliğine vilayet merkezine gönderilerek gözetim altına alınmaları kararlaştırılmış ve gereği yapılmıştı. Adı geçen şahıslar altı ay sonra ailelerinin ve işlerinin ortada kaldığını ileri sürüp sağlık durumlarını da gerekçe göstererek memleketlerine geri dönmek için izin istediler. Selanik Valisi "aşar deruhdesinden memnu olmak üzere memleketlerine iadelerinin" uygun olacağı yönünde görüş bildirdi ve 28 Ekim 1895 tarihinde bu doğrultuda irade çıktı.[14]

[13] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50. Yılı)*, İstanbul: Eren Yayınları, 1992; Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* içinde, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s. 361-383.

[14] BOA, İ.DH, 1327/Ca-09, 1313.05.09/28 Ekim 1895.

1897 tarihinde Zor Sancağı'nda yaşanan olaylar da mültezimlerin ahaliye uyguladıkları baskının boyutlarını yansıtması bakımından anlamlı bir örnek sunuyor. Maliye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 4 Kasım 1897 tarihli yazıdan öğrendiğimize göre, mültezimler öncelikle mahsulü fazla takdir etmişler ve mahsulden ayrı olarak zor kullanarak ahalinin ziraat aletlerine ve hayvanlarına varıncaya kadar neleri varsa el koymuşlardı. Bunları yeterli bulmadıklarında ise bir sonraki yılın mahsulünden almak üzere ahaliye zorla senet imzalatmışlardı. Zor ahalisi aslında "aşair-i seyyareden"di. Fırat kıyısında tarım yapmaya başladıkları dönemden itibaren üzerlerindeki mültezim baskısı artmıştı. Baskılar yüzünden tarımı bırakma noktasına geldikleri resmi belgelerde de açıkça ifade ediliyordu. Maliye Nezareti aşarın maktuan aşiretlere ihale edilmesini ve mültezimler hakkında da hukuki işlem yapılmasını önermekle birlikte imzalanmış bulunan senetler hakkında bir şey yapılmasının zor olacağını ifade etmekteydi. Ahaliye zulüm uygulayan liva mültezimleri mahkemeye havale edilmişler ancak mahkemeden bir sonuç almak mümkün olamamıştı. Böylece aynı şahıslar mültezim sıfatıyla ahaliye tasallutlarına devam etme imkânı bulacaklardı. Belgede mültezimlerin ahaliden %25 oranında fazla aşar aldıklarının tespit edildiği bilgisi de yer alıyordu. Dahiliye Nezareti ile Adliye Nezareti arasında gerçekleşen yazışmalarda köylülerin mültezimlere verdikleri senetlerden hangi hukuki yollarla kurtarılabilecekleri tartışılıyor ve bunun için mahkemede yargılanmaları ve mahkümiyet kararının gerekli olduğu vurgulanıyordu.[15]

Aktardığımız örneklerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı merkezî yönetimi ahalinin mültezimler hakkında bir şikâyeti olup olmadığı konusunda duyarlılık sergiliyordu; ayrıca yerel idareciler, memurlar ve mahkemeler işi savsaklama ve çeşitli yollarla direnme eğiliminde olmalarına rağmen, merkez, vatandaştan yana görünmeye dikkat ediyordu. Özellikle aşarın maktuan köy halkına tevdi edilmesi usulünden geri adım atılarak müzayede yoluyla ihale sistemine dönüldüğü dönemlerde bu duyarlılığın arttığını görüyoruz. Örneğin 1898'de vilayetlere mültezimler hakkında bir şikâyet olup olmadığının bildirilmesini talep eden bir tebligat gönderilerek "bu sene mültezimler hakkında ne gibi şikâyet olduğu, nerelerde kaç mültezimin takibat-ı kanuniyeye duçar edildiğinin" rapor edilmesi istenmişti. Ayrıca mültezimlerin haddinden fazla aşar almalarının Ceza Kanunu'nun 180.

[15] BOA, DH.TMIK.S, 17/29, 1315.10.08/2 Mart 1898.

Maddesine göre suç teşkil ettiği ve bu gibi durumlarda yasal yaptırım uygulanması ("müdde-i umumilerin hukuk-ı umumiye adına tatbikat-ı kanuniye yapmaları gerektiği") hatırlatılmıştı. Dahiliye Nezareti'nin bu soruşturmasına birçok vilayet cevap verdi. Örneğin Ankara Vilayeti'nden gelen cevapta Kırşehir Sancağı'ndaki Hacıbektaş kazası mültezimi tarafından görevlendirilen muaşir ve refakatindeki Mehmed Çavuş aleyhinde "hadd-i nizamiyesinden fazla aşar almak ve muamele-i cebir ve şiddet eylemekten" şikâyet olduğu, bu konuda tahkikat yapıldığı ve bu iki şahıs aleyhine üç şahidin bulunduğu bildirildi.[16]

Aydın Vilayeti'nden gelen 6 Ocak 1898 tarihli cevapta vilayette mültezimler hakkında bir şikâyet olmadığı gibi mültezimlerin usulsüz hareketlerine dair bir duyum da alınmadığı söyleniyordu;[17] Edirne Valisi 16 Mart 1898'de,[18] Kudüs Mutasarrıflığı ise 16 Mart 1898'de mültezimlerle bir sorun yaşanmadığını bildiren yazılar gönderdiler.[19]

Mültezimler hakkında şikâyetin olmadığı bu gibi örneklerin genel durumu yansıttığını söylememiz doğru olmaz. Yukarıda yer alan birçok örnekten de anlaşılacağı üzere, mültezim baskısı ve ahalinin direnişi Osmanlı taşra hayatının temel unsurlarından biriydi. Bu tarz ihtilaflarda yerel idare meclislerinin ve mahkemelerin birçok durumda mültezimler lehine tavır aldığını önceden de söyledik. Bu çerçevede değerlendirilebilecek bir vakaya Yanya Vilayeti'ne bağlı Berat Sancağı köyleri örneğinde rastlıyoruz. Konu ahalinin Sadaret'e arzuhal vermesiyle merkezî idarenin gündemine girmişti. Köylülerin iddiasına göre mültezim Abdülkerim Ağa kendilerinden "hadd-i nizamından fazla olarak gerek aynen gerek bedelen öşür namıyla birçok zehair ve akçe tahsil eyliyor ve makbuz vermeyerek bedelat-ı öşriyenin mükerreren tahsiline teşebbüs ediyor"du. Ahalinin mahalli hükümete başvurusu dikkate alınmamış ve hatta liva idare meclisinin kararıyla aşar zorla tahsil edilmişti. Köylülerin verdiği arzuhalde, bir önceki sene aşar borçlarını ödemiş olmalarına rağmen mültezimin mükerreren tahsile giriştiği de ifade ediliyordu. Bürokratik bir tavır sergileyen Tesri-i Muamelat Komisyonu, anlaşmazlık ta'şîr sırasında gerçekleşmişse "muamele-i lazımenin meclis-i idarece aşar nizamnamesine tevfiken tertib ve icrasının lazım geleceği", anlaşmazlık

[16] BOA, DH.TMIK.S, 16/105, 1315.08.18/12 Ocak 1898.
[17] BOA, DH.TMIK.S, 17/19, 1315.10.06/28 Şubat 1898.
[18] BOA, DH.TMIK.S, 18/25, 1315.11.11/3 Nisan 1898.
[19] BOA, DH.TMIK.S, 19/69, 1316.02.14/4 Temmuz 1898.

ta'şîrden bir hayli sonra gerçekleşmişse işin mahkemeye havalesinin uygun olacağı yönünde görüş bildirdi.[20]

Mültezim Ömer Ağa'nın ifadesiyse konunun göründüğünden daha karmaşık olduğunu ortaya koyuyordu. Dahiliye Nezareti tarafından Şura-yı Devlet'e gönderilen 17 Ekim 1900 tarihli yazıda "öşür vermek istemeyenlerden mültezim hakkının zabit marifetiyle istifa edildiğinin sabit olduğu" bildirilmiş ve zaptiye aracılığıyla aşar tahsilinin nizamnameye aykırı olduğuna dikkat çekilmişti. Ömer Ağa'nın iddiasına göre ahali ihaleden önce ve sonra hükümete ve mültezimlere haber vermeksizin mahsulü tarladan kaldırmış ve aşarı vermek istememişti. Mültezimin talebi üzerine konu ilgili memurlar tarafından incelenmiş ve bu tavrın çevreye "sirayet ihtimali olduğundan aşarın zabit marifetiyle idare-i tahsili" kararlaştırılmıştı. Bu örnekte, yerel idarenin mültezime karşı direniş konusunda son derece katı bir şekilde hareket ettiğini görüyoruz. Bu yaklaşım incelediğimiz belgede "umur-ı idareden olmak hasebiyle esna-yı ta'şîrde ahalinin mültezime karşı muhalefetleri halinde idarece işe müdahale ve mecalis-i idare kararıyla mültezimlerin hukukunun himaye" olunması gerektiği şeklinde ifade edilmişti. Ancak köylüler mültezimin kendilerinden mükerreren tahsilata giriştiği iddiasında ısrarcı oldular. Dahiliye Nezareti ise yazısında köylülerin muhalefetinin ta'şîr sırasında olduğunun altını çizerek, meclisin mültezimin hakkını korumak yönündeki hareketinin isabetli olduğunu belirtti, yine de köylülerin mükerrer tahsilat iddialarıyla ilgili olarak mahkemeye başvurabileceklerini ifade etti.[21]

Ahaliden haddinden fazla aşar alınmasının doğurduğu ihtilaflara ilişkin örnekleri kolayca çoğaltabiliriz. Muş Sancağı'nda geçen aşağıda özetleyeceğimiz vaka iki açıdan önemli: Öncelikle ahali idari ve adli mercilere başvurusundan bir sonuç alamadığı takdirde son çare olarak "terk-i ziraat" veya "terk-i vatan" gibi yollara başvurabiliyordu. Şikâyete göre Muş'ta mültezimler aşar oranını yüksek tutarak ahaliden fazla miktarda tahsilat yapmışlar ve köylüyü tohumluğa muhtaç duruma düşürmüşlerdi. Muşlu N. imzalı 18 Ekim 1899 tarihli arzuhalde tahsilat işlemlerinin önceleri zaptiye, bazen de asker aracılığıyla yapıldığı ve bu yüzden birçok mezalim görüldüğü belirtiliyordu. Islahat layihası gereği jandarmanın ve zaptiyenin vergi tahsilinde kullanılmasından vazgeçilerek tahsildarların devreye sokulduğu, ancak bu yeni düzenlemeyle eski kötülüklerin önünün alınamadığı be-

[20] BOA, DH.TMIK.S, 25/6, 1317.01.06/17 Mayıs 1899.
[21] BOA, DH.TMIK.S, 31/90, 1318.06.22/17 Ekim 1900.

lirtiliyordu. Dahiliye Nezareti 22 Kasım 1899 tarihinde konuyu Bitlis Valiliği'ne aktardı. Bitlis Valiliği ise 25 Aralık 1899 tarihli telgrafıyla bu ihbarın gerçekleri yansıtmadığı yönünde bilgi verdi.[22]

Kosova Vilayeti'nde yaşananlar, mültezimlerin ahaliye yönelik mezaliminin bir sınırı olmadığına ilişkin bir başka örnek. Bu bölgede köylülerin maruz kaldığı mültezim baskısının ve baskılara karşı gösterdikleri direnişin kolayca etnik bir renge bürünebildiğini ve hatta uluslararası bir nitelik de kazanabildiğini görüyoruz. Kosova Valisinin 5 Ağustos 1901 tarihli yazısında ifade edildiği üzere, Yeni Pazar'da bir grup mültezim yalnızca Hıristiyan köylerin aşarını alarak köylülere çeşitli baskılar uyguluyordu. Bu mültezimler yanlarında yirmişer silahlı adamla gezerek köylülerden misliyle öşür alıyor, bazen de öşürü tahsile yanaşmayarak herkes mahsulünü kaldırdıktan sonra kışın gelip köylülere borçları nedeniyle baskı uyguluyordu. Mahalli hükümet bu durumu engellemeye çalışıyor ancak kazanın büyüklüğü nedeniyle başarılı olamıyordu. Baskıların önü alınamadığı için Hıristiyan köylüler Sırbistan'a firar etmek zorunda kalıyordu; bu durum ise hazinenin zarara uğramasına neden oluyordu. Valilik Hıristiyanların "rencide edilmemelerinin matlub-ı ali" olduğunu, ancak kendilerinin de çaresiz kaldığını ifade etmişti. Dahiliye Nezareti ise 14 Ağustos 1901 tarihli yazısında mültezimler hakkında kanuni işlem yapılmasını ve aşar ihalesinde ahalinin mültezime tercih edilmesini önerdi.[23]

Ahalinin aşar vergisi nedeniyle maruz kaldığı baskıların bir başka kaynağı da, ayni olarak toplanan verginin aşar ambarlarına nakliydi. Bu noktada aşarın mültezim elinde olması veya emanete kalması köylüler bakımından sonucu pek değiştirmiyordu. Yukarıda da açıklandığı gibi, nizamnameye göre köylülerin ürünlerini köy yakınındaki ambarlara kadar taşımaları gerekiyordu. Yakında ambar bulunmadığı durumda ise bir saatten uzak mesafeler için köylülere taşıma bedeli ödenmesi gerekiyordu. Ancak bu kuralın kolaylıkla ve sıklıkla ihlal edildiğine ilişkin çok sayıda örnek mevcut. Burada Halep Vilayeti'ne ilişkin bir örnekten söz etmekle yetineceğiz: Dahiliye Nezareti'nin Halep Vilayeti'ne gönderdiği 21 Ağustos 1901 tarihli yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, bir grup köy muhtarı aşarı on iki saat uzaklıktaki vilayet merkezine kadar taşımaya zorlandıkları yönünde şikâyette bulunmuşlar ve aşarın kaza merkezlerinde kabul edilmesi

[22] BOA, DH.TMIK.S, 29/8, 1317.10.07/8 Şubat 1900.
[23] BOA, DH.TMIK.S, 34/109, 1319.04.28/14 Ağustos 1901.

talebiyle İstanbul'a telgrafla başvurmuşlardı. Dahiliye Nezareti ise konunun incelenmesi ve gereğinin yapılması yönünde direktif vermişti.[24]

AŞAR VERGİSİ, ZULÜM VE İSYANLAR

Buraya kadar incelediğimiz örneklerde aşar vergisi nedeniyle türlü baskı ve şiddete maruz kalan Osmanlı köylüsünün kaymakamlığa, mutasarrıflığa ve valiliğe arzuhal vererek şikâyette bulunmak, sorunlarına idari bir çözüm bulamadığı takdirde yerel mahkemelere başvurmak, burada da bir çözüm bulunamaz ise telgraf yoluyla İstanbul'a şikâyet arzuhali göndermek gibi araçları devreye soktuğunu görüyoruz. Çoğu durumda yerel idareciler ile merkezî yöneticilerin yaklaşımları farklı oluyordu. Mahalli idareciler, ahalinin mültezimlere yönelik şikâyette bulunmaları durumunda mültezimler hakkında işlem başlatmaya yanaşmıyorlar, ancak ihtilafın rekabet halindeki mültezim grupları arasında cereyan etmesi durumunda derhal müdahalede bulunuyorlardı. Merkezî yönetim ise bu gibi ihtilaf durumlarında konunun araştırılmasını ve nizamnamelerde öngörüldüğü şekilde hareket edilmesini istiyor, mültezimlerin ve memurların suiistimallerinin önlenmesi için çaba sarf ediyor, isyan ve kalkışma olmaması koşuluyla ihalelerde ahalinin mültezimlere yeğlenmesi yönünde görüş bildiriyordu. Yüzyılın sonlarına doğru vergi eksenli hoşnutsuzlukların milliyetçi bir eksende siyasallaşmasıyla ve uluslararası gündeme taşınmasıyla, merkezî yönetim taşra yönetimlerinden ahaliye karşı daha dikkatli davranmalarını istemeye başladı.

Osmanlı köylülerinin arzuhal vermek ve şikâyette bulunmak dışında, vergiyi ödememek için direnme yoluna gittikleri görülüyor. Özellikle sınır bölgelerindeki köylerde mültezimlerin adamlarının, zaptiyenin ve vergi tahsildarlarının baskısı arttığı takdirde "terk-i vatan" etme yoluna başvurdukları da oluyordu. Sosyal yapının göçer aşiret hayatına uygun olduğu ve yerleşik tarımın sınırlı kaldığı bölgelerde ise "terk-i ziraat eylemek" gibi bir direniş şekli de gözleniyordu. Bütün bu direniş ve mücadele çabalarından bir sonuç alınamadığı ve çıkış yollarının tamamıyla kapalı olduğu durumlarda ise hoşnutsuzluk yaygın direnişe ve isyana dönüşebiliyordu. Rumeli vilayetlerinde Tanzimat'tan sonraki dönemde, Doğu vilayetlerinde ise yüzyılın sonlarına doğru bu tür direniş ve mücadelelerin milliyetçi siyasal kanal-

[24] BOA, DH.TMIK.S, 35/9, 1319.05.06/21 Ağustos 1901.

lara akmasını mümkün kılan bir zemin oluşmuştu. Ancak vergi zulmü nedeniyle ortaya çıkan bazı direniş ve hatta kalkışmalar herhangi bir siyasal kanala akmadan ahalinin rejimden genel hoşnutsuzluğunu ortaya koyuyor ve Osmanlı siyasal rejiminin meşruiyet sınırlarını açığa çıkartan eylemler olarak kalıyordu. Aşağıda aşar vergisine karşı açık direnişe dönüşen hareketlerden örnekler inceleyeceğiz.

Aşar ta'şîr ve tahsili, tarımsal üreticilerin ürünlerinin bir bölümüne devlet memurları veya mültezim ve adamları tarafından el konulması anlamına geldiği için, üreticilerden meşru bulunan ölçünün ötesinde vergi alınmaya kalkıldığında taraflar arasında ihtilaf çıkması ve bu ihtilafın şiddetinin hızla tırmanması son derece kolay oluyordu. Osmanlı arşivlerinde aşar memurlarının veya mültezimlerin köylüler tarafından darp edilmesi, yaralanması veya öldürülmesi vakalarına ilişkin azımsanmayacak miktarda belgeye rastlanır. Burada tek bir örnekle yetineceğiz. Kıbrıs Adası'nın Magosa Kazası'na tabi Mesarya Nahiyesi'ne bağlı bir köyün 1874 yılındaki aşarcısı Aksendi Efendi aşar tahsili sırasında yaşanan bir sürtüşmenin büyümesi sonucunda Luka veled-i Hacı Nikola tarafından öldürüldü. Kıbrıs Mutasarrıflığı'nda görülen dava Divan-ı Ahkam-ı Adliye'ye havale edildi. Luka, Ceza Kanunu'nun 170. Maddesine göre idam cezasına çarptırıldı.[25]

Aşar vergisinin ta'şîr ve tahsil işlerinin köy namına ihtiyar heyetine havale edildiği durumlarda aşar tevziatının adil bir şekilde yapılıp yapılmadığı konusunda sıklıkla anlaşmazlıklar çıkıyor ve adil olmadığı düşünülen vergiye karşı gelindiğinde, bu sefer muhatap devlet memurları veya mültezimin kendisi veya adamları değil, bizzat köy muhtarları veya ihtiyar heyetleri oluyordu. Örneğin 1902'de Konya Vilayeti'ne bağlı Ortahisar'da Hacı Paşaoğlu Seyyid isimli bir şahıs kendisinden aşar isteyen ihtiyar heyetine karşı geldi, hatta ahaliyi de bu doğrultuda kışkırttı. Zaptiye Nezareti konunun araştırılması için Konya Vilayeti polis komiserliğine yazı gönderdi.[26]

Aşar vergisinin tahsiline ilişkin tepkiler zaman zaman bu iki örnekteki gibi münferit nitelikte olsa da, birçok durumda halkın geneline yayılıyor, hatta örgütlü mücadeleye dönüşüyordu. 1894 yılında Girit'te yaşanan olaylar bu tür direnişlere örnek verilebilir. Aşarın tahsilinde uygulanan "usul-i tesdis"e[27] Giritliler kati surette karşı çıkarak, aşar vergisine karşı direniş başlattılar. Girit Valiliği tarafından

[25] BOA, İ.DA, 13/494, 1291.01. 21/10 Mart 1874.
[26] BOA, ZB, 466/93, 1320.09.10/11 Aralık 1902.
[27] Aşarın altıda bir olarak alınması.

Bâb-ı Âli'ye gönderilen ve aşar tahsilatında yeni bir usul bulunması talebini içeren yazıya da bir cevap alınamayınca, adada aşar tahsili icra edilemedi ve jandarmalar maaşları ödenmediği için "terk-i silah ederek istihkaklarını şiddetle talebe" başvurdu. Ödeneklerini alamayan Hıristiyan mektepleri muallimleri de metropolitler tarafından Kandiye'de toplantıya çağrıldı. Böylece aşar vergisinin tahsili usulüne karşı başlayan direniş genel bir isyan boyutu kazanmaya başladı. [28] Gelişmelerin ciddiyetini gören İstanbul hükümeti sonunda harekete geçti ve isyancıların neredeyse bütün talepleri karşılandı. Öncelikle adada cari olan "usul-i tesdis"in tadili, bir önceki sene bütçesinde açık olarak görünen meblağın 1894 senesi açığı olarak hazinece karşılanması, aşar vergisinde yaşanacak açığın tömbeki hasılatıyla ve tasarruf yoluyla kapatılması ve aşar tahsilatında vilayet idare meclisi tarafından önerilen yeni yöntemin uygulanması yönünde karar alındı.[29] Ahalinin aşar vergisine karşı başlattığı direnişlerin çoğunun benzeri bir başarıya ulaştığını söylemek zor. Bu örnekte halkın eylemliliği neticesinde topyekûn bir başarı elde edilmesinde Girit adasının özel durumunun ve uluslararası kamuoyunun buradaki olayları yakından takip etmesinin etkisi büyüktü.

Aşar tahsilatının taşrada son derece karmaşık bir iktidar ilişkileri ağı içinde yapıldığını önceki bölümlerde birçok kez belirttik. Osmanlı köylüsünün aşar vergisine karşı direnişleri de bu son derece karmaşık iktidar ilişkileri ağına mensup unsurlarla eklemleniyordu. 1893'te Trabzon Vilayeti'ne bağlı Of Kazası'nda son derece geniş bir toplumsal zemine yayılan direniş, biraz uzunca olsa da, ayrıntılarıyla aktarılmayı hak ediyor.[30]

Of Kazası'ndaki olayların ciddi boyutlara ulaşarak isyan niteliği kazanması üzerine, Bâb-ı Âli'den ve Maliye Nezareti'nden tayin edilen memurlarla bir tahkikat komisyonu kuruldu ve konu etraflı bir şekilde değerlendirildi. Komisyonun hazırladığı rapor Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nde incelendi, konu bütün boyutlarıyla ele alınarak neler yapılması gerektiği konusunda kapsamlı bir mazbata hazırlandı. Şura-yı Devlet mazbatası daha sonra Meclis-i Vükela'da görüşülerek onaylandı ve 10 Ağustos 1893 tarihinde Padişahın iradesi alındı. Konuyu bütün ayrıntılarıyla aktaran tahkikat komisyonu layihasına ve Şura-yı Devlet mazbatasına dayanarak Of Kazası'nda yaşanan

[28] BOA, İ.MTZ.GR, 28/1026, 1312.01.05/9 Temmuz 1894.
[29] BOA, İ.MTZ.GR, 28/1028, 1312.01.20/24 Temmuz 1894.
[30] BOA, İ.ML, 7/M-21, 1311.01. 27/10 Ağustos 1893.

vergi isyanının boyutlarını ortaya koymaya çalışalım.

Ağırlıklı olarak mısır üretimi yapılan kazada emaneten idare usulünün kaldırılışından itibaren (son beş-altı yıldır) aşar tahsilatı mültezim tarafından yapılmamış ve nizamnamesine uygun şekilde her sene uygun bir miktar zamla bizzat köylüler tarafından yürütülmüştü. Bu süre zarfında da hazineye ödenmesi gereken aşar bedeli sorunsuz bir şekilde toplanmıştı. 1308 yılında ahali aşarı yine cüzi bir zamla almaya hazırlanıyordu. Ancak Hafız Mesud Efendi ahalinin yaptığı zamma oranla bir miktar fazla zam teklif ederek ihaleyi almaya kalkışmış, bu arada İstanbul'dan bir mültezimin bedeli bir miktar daha artırması üzerine teklifini daha da artırmak durumunda kalmış, ancak sonunda aşar ihalesini almıştı. İşte bu aşamada köylülerin aşarı artırılmış bedelle alıp almayacaklarının tespit edilmesi gerekirken, yerel idareciler herhangi bir soruşturma yapma gereği duymamışlardı.

İşlemlerin uzaması sonucunda ta'şîr ve tahsilat gecikmiş ve ahaliden bazıları da mısır mahsulünü tarladan kaldırarak kendi yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanmaya başlamıştı. Mültezim Mesud Efendi tam bu sırada köylere muaşirler göndermişti. Ürünü tarlada bulamayan muaşirler köylülerin ambar ve hanelerindeki mahsule yönelmiş, buradaki ürünün son derece az olduğu gerekçesiyle her bir köylünün tarlasının büyüklüğüne göre bir tahmini bedel tespit etmeye çalışmıştı. Ahali muaşirlerin tahminini kabul etmeyince, uyuşmazlık baş göstermişti. Bunun üzerine Mesud Efendi "sanki ahali ta'şîre külliyen muhalefet ediyormuş gibi" vilayete şikâyetler yağdırmaya başlamıştı.

Vilayet, gereğinin yapılması ve muhalefetin bertaraf edilmesi için kaymakamlığa emir göndermişti. Bu arada köylüler de şikâyetlerini vilayete bildirmekten geri durmamışlardı. Taksitlerini ödemesi için maliye tarafından sıkıştırılan mültezim ise yaşanan ihtilafı gerekçe göstererek ödemelerini geciktirmişti. Bu arada tahsilat mevsimi tamamen geçmişti ve Akçaabat Kaymakamı Ziya Paşa bu keşmekeşi bir an evvel çözmek üzere Of Kazası'na gönderilmişti.

Ancak Ziya Paşa'nın Of Kazası'na gelmesiyle işler iyice sarpa sarmıştı. Paşa ilk olarak mültezim Mesud Efendi'nin evine giderek "memleketin en müteneffizan ve mütegallibesinden Sarı Alioğlu Hasan Efendi'yi ve sonra da dilediklerini celp ile müzakereye koyularak" bu işi her iki tarafı da tatmin edecek bir şekilde çözmeye çalışmıştı. Neticede mültezim Mesud Efendi'ye %40 civarında bir kâr verilerek aşarın her zaman olduğu gibi ahaliye bırakılması önerilmişti. Ancak

bu, köylüye tarh edilen aşarda önemli miktarda zam yapılmasını gerektiriyordu. Toplantıya katılan kaza ileri gelenleri köylülerin bu çözümü kabul etmeyeceğini bildirmişlerdi. Ziya Paşa bunun üzerine eşrafı tekrar davet ederek, köylerden de muhtarları, imamları ve birkaç ihtiyar meclisi üyesini zaptiye aracılığıyla ve tehdit yoluyla "cebren celb" ederek kazada "meclis-i umumi" adıyla bir toplantı düzenlemişti. Toplantıda mültezimin o noktaya kadar tahsil ettiği mahsulü hesaba katmadan, aşar tutarına %30'luk bir zam yaparak köylerin muhtarlarına tahsilatı ahali namına kabul etmeleri yönünde baskı uygulamıştı.

Muhtarlar bu baskıya direnmeye çalışmışlarsa da, "haklarında envai tazyikat ve tehdidat icra olunarak karar-ı mezkur kerhen kabul" ettirilmişti. Ayrıca Sarı Alioğlu Hasan Efendi tarafından kaleme alınan toplantı tutanağı da, mealini bile anlamadıkları halde muhtarların çoğuna zorla mühürletilmişti. Bazı muhtarlar mühürlerinin yanlarında olmadığı gerekçesiyle, sonra mühürleyeceklerine söz vererek toplantıdan ayrılmıştı.

Yine aynı toplantıda kazaya bağlı köyler birkaç kola ayrılarak, her bir kolun "mu'teberan-ı memleketten birine verilerek bedel-i öşrün ahali-i kurâya onlar tarafından kabul ettirilmesi ve kabul etmeyen köy ahalisinin mahsulatı kendileri" tarafından mültezime teslim edilmesi yönünde karar alınmıştı. Kolların müteahhitleri sıkıştırılarak köylerin imamlarını, muhtarlarını ve ihtiyar heyetlerini kaza merkezine getirmeleri istenmişti. Gelmek istemeyenler zaptiye birliklerinden oluşturulan muaşir ve kolcular aracılığıyla zorla kaza merkezine getirilerek hapis ve tutuklama tehditleriyle türlü baskılara maruz bırakılmıştı. Bu baskılar ve tehditler sonucunda on beş gün içinde doksan beş köyün ahalisine aşar bedeline karşılık senetler mühürletilmiş, gelemeyenlerin gıyabında senetler hazırlanıp mühür bastırılmıştı.

Bu arada Sarı Alioğlu Hasan Ağa'nın kolundan on beş-yirmi köyün halkı baskılara karşı direnme kararı almıştı. Köylüler gizlice vilayet merkezine giderek yaşananları valiliğe aktardı. Valilik, köylülerin taleplerini dikkate alarak aşar vergisini nakden değil de aynen vermeyi tercih edenlere bu şekilde cebir uygulanamayacağı yönünde ilgilileri uyardı.

Of Kaymakamı Şefik Bey ile olayı yoluna koymakla görevli Akçaabat Kaymakamı Ziya Paşa ise valiliğin olaya müdahale etmesinden son derece rahatsız olmuşlardı. Kaza merkezinde bütün kararların köylülerin rızasıyla alındığını, şikâyete gelen köylülerin "müfsid" olduğunu ve işler zor bela yoluna konmuşken bu müdahaleyle işlerin bozulacağını belirterek, şikâyete gelenlere taviz verilmeyip sert mu-

amele edilmesini istediler. Ancak valiliğin müdahalesinden cesaret alan söz konusu doksan beş köy ahalisinin bazıları kaza merkezine, bazıları da vilayet merkezine giderek telgraflarla "makamat-ı aliyye"den yardım istedi. Bir kısmı da Rize tarafına giderek burada ikamet eden hemşerileri Saatçi İsmail Kemal Efendi isimli şahsı ilgili makamlara dilekçe vermek üzere kendilerine vekil ve sözcü tayin etti.

Tahmin edileceği üzere, bu gelişmelerden sonra aşar tahsilatı bütünüyle imkânsız hale gelmişti. Ancak Of Kaymakamı Şefik Bey ve sorunu çözmekle görevlendirilmiş olan Akçaabat Kaymakamı Ziya Paşa'nın desteğini alan eşraf, işin baskı ve zor boyutunu bir adım ileriye götürdü. Öncelikle zaptiye alay beyi ve ellinin üzerinde zaptiye eri, eşraftan birkaç kişi ve mültezimin adamlarının bir araya gelmesiyle kuvvetli bir silahlı güç oluşturarak köyleri bastılar ve "yirmi beş gün zarfında kuvve-i cebriye ile tahsilatı" icra ettiler. Tahsil ettikleri meblağın bir kısmını mültezime, bir kısmını emlak ve temettü vergisine mahsuben kaza mal sandığına aktardılar. Bakaya kalan aşarın tahsilatı işini ise köy muhtarlarına bıraktılar.

İncelediğimiz Şura-yı Devlet mazbatasında söz konusu silahlı grubun köylüler üzerinde uyguladığı mezalim ve kanuna aykırı davranışlar ayrıntılarıyla ortaya konuyor. Öncelikle "tahsilat vazifesi mültezime ait iken hiçbir karara müstenid olmaksızın bu iş" keyfî bir şekilde icra edilmişti. Emlak ve temettü vergisine ilişkin tahsilat ise, bu vergiyle ilgili birçok tadilata uğramış bulunan tahrirler dikkate alınmaksızın icra edilmişti. Tahsilat zamanında köylüleri darp ve hapsetmek ve bazılarının eşya ve hayvanlarını süre vermeden derhal "pek dün fiyatla erbab-ı servete aldırarak yok pahasına sattırmak" gibi uygulamalara başvurulmuştu. Tahsilat sırasında ise asâkir-i zaptiye neferleri ve kolcular köylerde bedava yiyip içmişler, hayvanlarının yem ve yiyecekleri için bedel ödememişlerdi. Köylülerin mültezim Mesud Efendi'ye işler henüz bu noktaya gelmeden önce yapmış oldukları ödemeler dikkate alınmamıştı. Konuyu incelemekle görevlendirilen tahkikat heyeti de üzerine düşeni yapmamış, "hikâye-i hal ile yetinmişti".

Şura-yı Devlet olayların bu şekilde gelişmesinden mahalli hükümeti ve Ziya Paşa'nın başında bulunduğu tahkikat heyetini sorumlu tuttu. Mahalli hükümet, "ahkam-ı nizamiye-i mevcudeye uyulmamak, mültezimin çıkarına hareket edilmek, mültezimin verdiği rakamdan ahaliye ihale olunmak gerekirken öyle yapmamak, aşar nizamnamesine göre toptan ihale memnu ve karye be-karye ihale gerekli iken bu kuralı ihlal etmek, ta'şîr zamanını geciktirmek, hasılatı tahrir için memur tayini gerekirken bu yola gitmemek" gibi bir yığın

noktada kusurlu bulundu. Şura-yı Devlet mazbatasında bu kusurların bir kısmı şu şekilde sıralanıyordu: "[M]ültezim ile köylüler arasında aşar tahmini noktasında ihtilaf çıktığı durumda meclis-i idareden muhammen tayin kılınmak icap ederken mültezime yüzde otuz-yüzde kırk kâr ettirmek maksadıyla mültezimden aşarı maktuan deruhdeye ahali mecbur edilmiş ve eşraf-ı memleketin bu teklifini kabul edinceye kadar zabıta maarifetiyle odadan çıkmalarına izin verilmemiş, ahali arzuhalden dahi men edilmiş, mültezimin ahali nezdindeki matlubunun tahsili bidayet mahkemesine ait ve icra kanununa tabi iken elli zaptiye ve diğerleri ile zor yoluyla ahalinin malı düşük fiyata derhal sattırılmış, bu yetmezmiş gibi muhtarana kuruşta iki para tahsilat harcı verdirilmiş, bazı kimseler hapis ve tevkif edilmiş ve bir takım mezalim icra edilmiş."

Şura-yı Devlet neticede kaza kaymakamı Mehmet Şefik Bey ile Akçaabat Kaymakamı Ziya Paşa'nın, alaybeyi ile mültezimin, zaptiye neferlerinden ve mültezimin adamlarından darp gibi fiillere cüret edenlerin yargılanmaları yönünde karar verdi. Böylesi bir davanın mahalli bidayet mahkemesine bırakılmasının uygun olmayacağı da ifade edildi. Saatçi İbrahim Efendi'nin durumu ise ayrıca ele alındı. Bu şahsın ahaliye vekâleten çeşitli mercilere dilekçeler göndermesinin bir sorun oluşturmadığı belirtilmekle birlikte, konuyla ilgili Almanya Sefareti'ne telgraf göndermeye cüret etmesi kabul edilemez bulundu. "[S]aye-i adaletvaye-i cenab-ı padişahide kâfe-i makamata müraca'ata hakları derkâr ve bu cihetle müraca'at edenlerin nail-i adalet olacakları aşikar iken, Almanya işine cüret eden ve fikrinde ısrar eden böyle bir şahsın orada ikametinin uygun olmayacağı, vilayet-i mezkureden idareten ihracı selamet-i maslahat muktezi-yatından idüğü" ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, İbrahim Efendi hakkında bir tür sürgün kararı verildi.

Trabzon'un Of Kazası'nda yaşanan bu vaka, mültezim ve adamlarından, eşraftan, mahalli yöneticilerden ve zaptiye birliklerinden oluşan bir grubun aşar gelirlerini ele geçirmek için sınır tanımayan bir mücadeleye girişebildiklerini ortaya koyuyor. Of Kazası köylerinin ahalisi ise beş-altı yıldır aşar vergisini kendi aralarında komşuca ve başarıyla idare edebilmenin verdiği tecrübe ve cesaretle güçleri açık baskı ve şiddete dayanan ve mahalli idarenin imkânlarını kullanan ittifaka karşı sonuna kadar direnme yoluna gitmişti. Bu çabaları sayesinde, maruz kaldıkları onca mezalime rağmen, konuyu İstanbul'a taşıyabilmiş ve Padişahın adaletin teminatı olma iddiasına dayanarak haklarını kazanmışlardı. Bu örnek, tarımsal üreticilerin

artı ürünlerinin paylaşımı için mücadele eden tarafların berrak bir şekilde görülmesini mümkün kılıyor. Bu örnek ayrıca artığın oranı ve miktarı konusunun da mücadele konusu olduğunu ortaya koyuyor.

Osmanlı merkez yönetimi bakımından ise, bu tür ihtilaflar Padişahın adaletin teminatı olma iddiasını pekiştirmesi için imkân sunuyordu. Kuşkusuz aşar vesilesiyle gündeme gelen ihtilafların açık bir direniş ve isyana dönüşme eğilimi gösterdiği birçok durumda, Osmanlı merkez yönetimi kanun ve nizamlar hilafına davranan mahalli memurlara ve eşrafa karşı ahalinin hukukunu savunuyor görünmeye özen gösteriyordu. Ancak asıl soru, Osmanlı köylüsünün ihtilafların yaşandığı durumların ne kadarında direnebildiği ve davalarını İstanbul hükümetine aktarıp aktaramadığıyla ilgili. Of örneğinde bunun başarılabildiğini görüyoruz. Merkezin ve Padişahın adalet dağıtma konusundaki güvenilirliklerinin sarsıldığı durumlarda ise, ahalinin yabancı konsolosluklara başvurduğunu da hatırlatalım. Rumeli ve Doğu vilayetlerinde buna ilişkin sayısız örnek mevcut. Of olayında İstanbul hükümetinin üzerinde en çok durduğu ve kabul edilemez bulduğu sorun, Saatçi İbrahim'in Almanya Sefareti'ne başvurmuş olmasıydı.

***

Osmanlı köylüsünün aşar vergisi dolayısıyla maruz kaldığı baskı ve şiddeti tasvir etmek bakımından burada ele aldığımız sınırlı sayıda örneğin yeterli olduğunu söylemek zor. 19. yüzyıl boyunca gerek Rumeli, gerek Anadolu ve Arap vilayetlerinde vergi tahsilatı ahali üzerinde katlanılmaz bir baskı unsuru oldu. Osmanlı maliyesinin yüzyılın sonlarına doğru içine düştüğü çıkmaz her ne pahasına olursa olsun vergi gelirlerinin artırılmasını gerektiriyordu ve bu nedenle de vergi rejiminde rıza yerine baskı ve açık askerî şiddet ön plana çıkıyordu. Osmanlı vergi tahsilat rejimini bir bütün olarak ele aldığımızda askerî niteliğinin belirgin olduğunu görüyoruz. Osmanlı yöneticileri, giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, Tanzimat'tan sonraki dönemde vergi gelirlerini önemli ölçüde artırmayı başarabildiler. Ancak bunun devlet ile köylü arasında doğrudan ve rızaya dayanan bir ilişkiyle gerçekleştiğini söylemek son derece zor. Bu baskılar sonucu vergi tahsildarlarına karşı başlayan direnişler ve vergi isyanları Osmanlı köylüsünün gündelik hayatının unsurları arasına girmişti. Kuşkusuz bu gerilimler Osmanlı siyasal rejiminin meşruiyetini ciddi ölçüde zedeledi ve yönetime karşı mücadele eden siyasal grupların taban kazanmasını kolaylaştırdı.

4 | OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GELİR VERGİSİ, 1839-1908[1]

Bu bölümde, 1903 yılında gündeme gelen ve 1907 tarihinde lağvına karar verilen "vergi-i şahsi" örneğinden hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde gelir vergisi konusunu ele alacağım.[2] Vergi-i şahsi her ne kadar sınırlı bir dönemde ve sınırlı bir çerçevede uygulanabilmişse de, Osmanlı İmparatorluğu'nda verginin kolektif bir temelden uzaklaştırılarak şahısların tespit edilmiş gelir ve servetlerini esas alan nispi bir çerçeveye oturtulması yönündeki adımlardan biri olarak nitelenebilir. Söz konusu vergiyi hem mevzuat hem de uygulama düzeyinde inceleyerek, 19. yüzyılda şekillenen Osmanlı bürokratik aygıtının mali gücünün sınırlarını ve Osmanlı'nın son dönemindeki vergi rejiminin toplumsal ve siyasal niteliğini belirlemeye çalışacağız.

Şahsi vergi uygulaması, bütçe açığının kapatılması yönündeki tedbirler kapsamında 1903'te gündeme geldi ve 18 yaşından büyük ve 70 yaşından küçük erkek nüfusun tamamını mükellefiyet kapsamına alarak İmparatorluk coğrafyasını oluşturan bütün vilayetlerde yürürlülüğe kondu.[3] Uygulamadan elde edilen deneyimler ışığında şahsi vergiyle ilgili nizamname ve talimatlar birçok kez gözden geçirildi ve verginin genel çerçevesinde önemli değişiklikler yapıldı.

[1] Bu bölüm daha önce makale formatında *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* dergisinde yayımlandı. Kitaba aktarırken yazıda önemli bir değişiklik yapmadım, yalnızca tekrardan kaçınmak için bazı bölümleri kısalttım: Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli *Vergi-i Şahsi* Uygulaması", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 10 (2010): 43-80.

[2] Osmanlı belgelerinde "vergi-i şahsi" yerine sıklıkla "şahsi vergi" tabiri kullanılıyordu. Bu yazıda telaffuz kolaylığı nedeniyle "şahsi vergi" ifadesini tercih edeceğim.

[3] "Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname", 1321.05.26/7 Ağustos 1319/20 Ağustos 1903, *Düstur*, 1. Tertib, c. 7, s. 1064-1067. Başlangıçta 18 yaş olarak belirlenen mükellefiyet sınırı daha sonraki talimatlarda 20 olarak değiştirilecekti.

Tanzimat sonrası Osmanlı mali sisteminde gelir vergisinin yeri incelenirken öncelikle temettüat vergisinin ele alınması gerektiği düşünülür. Ancak temettüat vergisinin hazine gelirleri içindeki payı küçük kaldı ve genel bir nitelik kazanamadı.[4] 19. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı idarecileri temettüat vergisinden ayrı olarak gelir vergisi kapsamında değerlendirilebilecek birtakım başka vergileri uygulamaya koydular. Örneğin 1880'lerin başında, Yunanistan'la yaşanan sınır anlaşmazlığının sıcak çatışmaya dönüşme ihtimalinin arttığı bir ortamda askerî harcamalara kaynak oluşturmak üzere yine "vergi-i şahsi" ismiyle bir vergi tahsis edildi.[5] 1881 tarihli vergi-i şahsi, İstanbul ve Bilad-ı Selase (Üsküdar, Galata ve Eyüp) ahalisinden bir defaya mahsus olmak üzere toplanacak bir çeşit servet ve gelir vergisi niteliğindeydi. Bu nedenle esnaf ve tüccarların yanı sıra ameleler de söz konusu vergi kapsamına alınmıştı.[6] Olağanüstü koşulların zorlamasıyla gündeme gelen fakat yine servet ve gelir vergisi özellikleri taşıyan bir başka uygulama da Osmanlı-Rus Savaşı sırasında tahsil edilen "istikraz-ı mecburi"ydi. 1877 tarihli istikraz-ı mecburi aslında klasik anlamda bir vergi olmaktan çok bir tür zorunlu iç borçlanma özelliği taşıyordu.[7] Yine askerî ihtiyaçlara sarf olunmak üzere mükelleflerden "servet ve iktidarları nispetinde" tahsil olunacak ve bir borçlanma olarak değerlendirilip faiziyle birlikte on-üç yıl içinde geri ödenecekti.[8]

[4] 1321(1905/06) senesinde temettüat vergisi bütçe gelirlerinin %1,66'sına karşılık geliyordu. Bu oran 1322 (1906/07) senesinde %1,62'ydi. Bütçe rakamları için bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003. Hesaplamalar için bkz. Tablo 3.1. Bu düşük oran İkinci Meşrutiyet döneminde de değişmeyecekti. Temettüat vergisinin oranı 1325 (1909/10), 1326 (1910/11), 1327 (1911/12) ve 1328 (1912/13) yıllarında sırasıyla %1,86, %1,57, %1,12 ve %0,93 oldu. Meşruiyet dönemi rakamları için bkz. Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Kitabevi, 2009, s. 87.

[5] 1881 tarihli vergi-i şahsi uygulaması için bkz. Arzu Terzi, "Osmanlı-Yunan Tashih-i Hudud Meselesi Sırasında Başvurulan Bir Mali Kaynak: Vergi-i Şahsi", *Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan*, 15 (1997): 535-545.

[6] 1881/82 mali yılı bütçe gelir tablolarında vergi-i şahsi için 8.000.000 kuruşluk bir meblağ öngörülmüştü. Bu rakam bütçe gelirlerinin %0,44'lük bir oranına karşılık geliyordu. Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003, s. 103. Ayrıca bkz. Tablo 3.1.

[7] "İdare-i Umur-ı Maliye ve Ahkam-ı Arazi ve Emlak ve Musakkafat-ı Mevkufe", 1294.07.18/17 Temmuz 1293/29 Temmuz 1877, *Düstur*, 1. Tertib, c. 4, s. 376-379.

[8] 1908'den sonra ilk olarak 1912'de Balkan Savaşları'nın masrafları için harp vergisi yürürlüğe kondu. Bu vergi Birinci Dünya Savaşı yıllarında da yürürlükte kaldı.

Olağanüstü koşullarda gündeme gelen 1877, 1881 ve 1903 tarihli bu vergilerin üçü de hazinenin acil ihtiyaçlarının karşılanması için başvurulan bir tür teberru, bağış veya iane görünümündeydi. Üç vergide de, şahısların serveti ve geliri esas alınıyordu. Bununla birlikte vergilendirilenler gelir ve giderleriyle tüzel kişilik niteliği kazanmış bireyler değildi; bireylere ait ayrı ayrı gelir ve servet kalemlerinden vergi kesiliyordu. Bu haliyle söz konusu vergilerin Fransa'da Devrim sonrasında gündeme gelen ve 19. yüzyıl boyunca alınan *contribution personnelle* adlı vergiyle benzerlik taşıdığı düşünülebilir. Bu benzerlik dönemin bürokratları arasında şahsi vergiye ilişkin fikir ayrılıklarına da konu oldu. Fransız Devrimi sonrasında oluşturulan dört ayaklı vergi rejiminin bileşenlerinden biri olan bu verginin tam adı *contribution personnelle et mobiliere*'di; şahıslardan alınan bir tür kafa vergisi ile emlak ve menkul servetten alınan bir tür servet vergisinin bileşimi niteliğindeydi.[9] 1903 tarihli şahsi verginin *contribution personelle* ile isim benzerliği açık olmakla birlikte, söz konusu vergi, bu çalışmada ayrıntılarıyla ortaya konulacağı üzere, kafa vergisi değildi.[10]

Emlak, arazi ve çeşitli iktisadi faaliyetlerden elde edilen tek tek gelirlerin vergilendirilmesi, gerek Avrupa ülkelerinde gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl öncesinde de mevcut bir vergi pratiğiydi.[11] Oysa bir verginin "kişisel gelir vergisi" olarak değerlendirilebilmesi için bireyin gelir ve gider kalemleriyle tüzel kişilik kazanmış olması ve bu tüzel kişiliğin verginin konusu haline gelmesi gerekir.[12]

Bkz. Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Kitabevi, 2009, s. 219-220.

[9] Fransız Devrimi'nin gündeme getirdiği dört ayaklı vergi rejimi arazi ve emlak vergisi, patent vergisi, kapı ve pencere vergisi ve şahıs ve şahsi mülkiyet vergisinden oluşmaktaydı. Edwin R. A Seligman, *The Income Tax: A Study of the History, Theory, and Practice of Income Taxation at Home and Abroad*, New York: The Macmillan Company, 1914, s. 273-275.

[10] İbrahim Fazıl Pelin gibi Cumhuriyetin ilk dönem maliyecileri 1903 tarihli şahsi verginin bir tür kafa vergisi olduğunu iddia etmiş olsalar da, bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında söz konusu görüşün doğru olmadığını ayrıntılarıyla ortaya koyacağım.

[11] Osmanlı için ihtisap vergileri bu tür bir örnek oluşturuyor.

[12] 1931 tarihli bir ders kitabında kişisel gelir vergisi şu şekilde tanımlanıyor: "Şahsi vergilerde, mükellefin muhtelif menabiden terakküm eden iratları tayin edildikten sonra, mükellefin şahsi vaziyeti yani borçlarını, çocukları adedini nazarı itibara almak suretiyle vergi tayin olunur. Mükellef tutulan emval, kazanç veya irat değil, doğrudan doğruya mükellefin şahsıdır." Bkz. M. Cezmi [Maliye Umum Varidat Müdürü], *Vergilerimizden Vasıtalı Vergiler (Maliye Meslek Mektebinde Verilen Derslere Ait Vergiler)*, Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1931, s. 9.

Bu bakımdan gelir vergileri "ayrı ayrı gelir vergileri" ve "genel kişisel gelir vergisi" veya Osmanlıca ifadeyle "irad-ı umumi vergisi" olarak ikiye ayrılabilir. Gelir vergisinin tarihsel süreç içinde mali teşkilatın gelişimiyle bağlantılı olarak çok farklı şekiller aldığını görüyoruz. Gelir vergilerinin her şeyden önce tevzii (paylaştırmaya dayanan) değil tayinî bir nitelik taşıması gerekir.[13] Bireylerin ve iktisadi faaliyetlerin tespitine ilişkin gelişmiş bir bürokratik teşkilatın bulunmadığı koşullarda, vergi, idari bölgeler ve vergi mükellefleri arasında belli idari tekniklere başvurularak paylaştırılıyordu.[14] Tayine ve tahrire dayanan gelir vergilerinde ise bireylerin servetlerinin ve iktisadi faaliyetlerinin bilinmesi gerekiyordu; bu da kuşkusuz mali teşkilatın kapasitesiyle ilgili bir sorundu. Tespit ve tayine yönelik idari teknolojilerin yeteri kadar gelişmemiş olduğu koşullarda şahıslara kesilen gelir vergilerinin kısmen tevziî bir nitelik taşıdığı görülür. Tevziî bir nitelik taşıyan bu tarz gelir vergilerinin matrahı yine basit tekniklerden daha karmaşık usullere doğru uzanan bir çerçeve içinde belirlenmişti. Bu usulleri Osmanlıca ifadeleriyle üç başlık altında dış alametler veya zahiri karine usulü, idareten tahmin ve takdir usulü ve şahsi beyanname usulü olarak sıralayabiliriz.

Bir gelir vergisinin "modern kişisel gelir vergisi" olarak nitelenebilmesi için şahsi beyanname usulünün temel alınmış olması gerekir. Kişisel gelir vergisinin bir diğer ayırt edici özelliği ise verginin nispi

[13] Osmanlı vergi mevzuatının önemli terimlerinden birisi olan "tevzi" kelimesi "dağıtma, dağıtılma; herkese payını dağıtma, ûleştirme" anlamına gelir. "Tevziî" ise bu kelimenin sıfat halidir. Bir verginin tevziî niteliği taşıyor olması verginin gelir vergisi olarak nitelenemeyeceği anlamına gelir. Paylaştırma esnasında kişinin "ödeme gücünün dikkate alınması" kuralı uygulansa bile, söz konusu vergiler mükelleflerin modern sayım teknikleriyle tespit edilmiş gelirleri üzerinden belirlenmiş olmaz. Bu tür bir vergilendirme sisteminde vergi miktarı servet veya gelire oranlanarak değil, maliyenin vergi olarak toplamayı düşündüğü meblağın mükellefler arasında bir sistem dahilinde paylaştırılmasıyla belirlenir. Osmanlı vergi terminolojisinin bir diğer önemli kavramı ise "tarh"tır. Tarh "dağıtma, bölme, ta'yin" anlamına gelir ve tevzi kelimesine yakın bir anlam taşır. Bu anlamlarıyla her iki terim de verginin gelirden veya servetin büyüklüğünden hareketle belirlenmediğini işaret eder. Tarh teriminin ta'yin anlamı ise tespit, belirlenme anlamlarına gelmesi itibariyle, verginin gelir veya servetin büyüklüğünden hareketle belirlenmesi usulüne daha uygun bir nitelik taşır.

[14] Kuşkusuz bu tevziat usulleri de zaman içinde daha basit tekniklerden daha karmaşık tekniklere doğru bir evrim geçirdi. Örneğin verginin mahalle ve köylerde imam ve muhtar gibi ileri gelenlerin gözetiminde mükellefler arasında komşuca paylaştırılması usulünden, paylaştırmanın kasabalarda kurulan mal müdürlükleri ve vergi daireleri tarafından yapılmasına geçildi.

karakteridir. Ancak verginin nispeti yine basit ve karmaşık bir dizi teknikle belirlenir. Bu açıdan gelir vergileri basit nispi vergi, müterakki vergi ve mütedenni vergi olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir. Basit nispet usulünde vergiye konu olan gelirler dilimlere ayrılarak her bir dilim için belli bir maktu miktar veya genel olarak bir yüzdelik oran belirlenir. Böylece alt ve üst gelir grupları vergi oranı itibariyle ayrıştırılmaz. Müterakki vergide ise gelir düzeyi yükseldikçe vergi oranı artar. Mütedenni usulde ise bu işlem tersinden yapılır. Dereceli usullerde vergi, bölüşüm ilişkilerini alt gelir grupları lehine düzenleyerek sosyal bir işlev kazanır. Gelir vergilerinin modern kişisel gelir vergisi mahiyeti kazanması için artan kademe oranının esas alınması gerekir. Sonuçta verginin tevziî mi yoksa tayini mi olduğu, eğer tayine dayanıyorsa hangi tekniklerle tayin edildiği ve tayin edilen verginin matrahının hangi usullerle belirlendiği bir devletin mali teşkilatının kapasitesinin önemli bir göstergesidir. Maliye teşkilatının somut yapısı devlet kapasitesinin teknik bir ölçüsü olmanın yanı sıra, vergi rejiminin siyasi ve sosyal içeriğinin de bir ifadesidir.

Kişisel gelir vergisi Avrupa ülkelerinin birçoğunda başlangıçta olağanüstü koşullardan doğan bütçe ihtiyaçlarını karşılamak üzere geçici bir tedbir olarak gündeme gelmiş fakat süreç içerisinde kalıcı ve genel bir nitelik kazanmıştı. Bunun en iyi örneği, kişisel gelir vergisinin bir hayli erken hayata geçirildiği İngiltere'dir.[15] İngiltere'de kişisel gelir vergisi 1798 yılında Napolyon Savaşları'na hazırlık sürecinde askerî harcamaları karşılamak üzere geçici olarak yürürlüğe sokuldu.[16] 1802 yılında uygulamadan kaldırılan gelir vergisi 1803 yılında savaş ihtimalinin belirmesi üzerine tekrar uygulamaya kondu ve 1816 yılına kadar yürürlükte kaldı. Bütçe açıklarının kapatılması için 1842 yılında gelir vergisine tekrar başvuruldu. 19. yüzyıl boyunca bu verginin kaldırılması ve yeniden yürürlüğe konması şeklinde

[15] İngiltere için bkz. B. E. V. Sabine, *A History of Income Tax*, Londra: Allen & Unwin, 1996. İngiltere'de 18. yüzyıl ve öncesinde servet ve gelirin modern bir gelir vergisi anlayışıyla vergilendirildiğini düşünmek doğru olmaz. Şahısların servet ve gelirlerinin tespitinin teknik olarak zor veya imkânsız olduğu 18. yüzyılın ortalarında mali idare vergilendirme için zenginliğin görünür unsurlarını esas alan bir sistem oluşturmaya çalışmıştı. Bu çerçevede örneğin meskenlerin pencere sayısı veya meskenlerdeki erkek hizmetçi sayısı vergi miktarı için ölçüt olarak değerlendirilmişti. Ancak bu tür vergilerin kişisel gelir vergisi olarak değerlendirilemeyeceği açık. Bkz. B. E. V. Sabine, *a.g.e.*, s. 17.

[16] Sabine 1806 tarihli gelir vergisi yasasını "The Tax that beat Napoleon" başlığı altında değerlendirmektedir. B. E. V. Sabine, *a.g.e.*, s. 26.

gelgitli bir süreç yaşandıktan sonra nihayet 1874-1894 döneminin ardından kişisel gelir vergisi kalıcı oldu. Fransa'da ise Devrim sonrasında oluşturulan dört ayaklı vergi rejimi 19. yüzyıl boyunca yürürlükte kaldı ve modern kişisel gelir vergisi nispeten geç bir tarihte yerleşti.[17] Devrim'den sonra kurulan hükümetler kişisel gelir vergisini kalıcı olarak gündemlerine almadılar.[18] Kişisel gelir vergisi 1848 Devrimi ve 1871 Fransa-Prusya Savaşı gibi olağanüstü dönemlerde bütçenin açık verdiği koşullarda uygulandı, ancak bu tür uygulamalar 1917 yılına kadar kalıcı bir nitelik kazanamadı.[19] 19. yüzyılda kişisel gelir vergisinin İngiltere dışında başarıyla uygulandığı ülkelerden biri de Almanya'ydı. 1891 yılında Prusya'da yürürlüğe konan kişisel gelir vergisi, olumlu sonuçlar alınması üzerine yaygınlaştırıldı. [20] Rusya'da ise bu alandaki tartışmalar 1861 reform süreciyle birlikte başlamıştı. Gelir vergisine yönelik girişimler ve tartışmalar 1905 yılı içinde yeniden alevlendi ve Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında askerî harcamaların bütçeye getirdiği yük kişisel gelir vergisinin tesisini kaçınılmaz kıldı.[21]

Kişisel gelir vergisi, her şeyden önce üst gelir gruplarını hedef alan bir vergi olması nedeniyle söz konusu kesimlerin yoğun muhalefetiyle karşılaştı. Bu verginin birçok ülkede vergi rejimlerin ana unsuru haline gelmesinde Birinci Dünya Savaşı'nın koşulları ve özellikle savaş sonrası siyasal gelişmeler belirleyici oldu. Savaş yıllarında bir yandan askerî harcamaların bütçeye getirdiği olağanüstü yük, diğer yandan geniş kitlelerin ordu için seferber edilmesi ve ulusal çıkarlar için büyük fedakârlıkların talep edilmesi üst gelir gruplarını da belli bedeller ödemek durumunda bıraktı. Bu süreçte kişisel gelir

[17] Edwin R. A. Seligman, *The Income Tax: A Study of the History, Theory, and Practice of Income Taxation at Home and Abroad*, New York: The Macmillan Company, 1914, s. 273.

[18] Edwin R. A. Seligman, *a.g.e.*, s. 278.

[19] H. Parker Willis, "Income Taxation in France, " *The Journal of Political Economy* 4, 1 (1895): 37-53. Parker, Fransız Devrimi'nin ardından gelir vergisinin tesis edildiğini, hatta bu verginin 19. yüzyıldan önce de uygulamada olduğunu ileri sürüyor. Ancak söz konusu vergilerin tüzel bir kişilik olarak bireyi temel alan modern bir gelir vergisi olduğunu söylemek zor.

[20] Edwin R. A. Seligman, *a.g.e.*, s. 250-261.

[21] Rusya için bkz. Robert H. Gorlin, "Problems of Tax Reform in Imperial Russia", *Journal of Modern History* 49, 2 (1977): 246-265; Yanni Kotsonis, "'No Place to Go': Taxation and State Transformation in Late-Imperial and Early-Soviet Russia", *a.g.e.* 76, 3 (2004): 531-577; Yanni Kotsonis, "'Face-to-Face': The State, the Individual, and the Citizen in Russian Taxation", *Slavic Review* 63, 2 (2004): 221-246.

vergisinin meşrulaştırılması için kullanılan siyasi dil de önemli ölçüde değişti. Genellikle savaş gibi olağanüstü ortamlarda gündeme gelen bu tür vergiler başlangıçta devletin bekası ve vatanın müdafaası gibi gerekçelerle meşrulaştırılıyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise yurttaşlık ve siyasal katılım temaları ağırlık kazanmaya başladı ve birçok Avrupa ülkesinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan toplumsal uzlaşma ihtiyacı ve kurulmaya başlayan refah rejimi kişisel gelir vergisinin temel meşruiyet kaynağı oldu.[22]

Osmanlı İmparatorluğu'nda da söz konusu vergiler, örneğin 1903 tarihli şahsi vergi, "memleketin muhafaza ve vatanın müdafaası için tezyib-i kuvvet-i devlet" ifadesiyle meşrulaştırılmaya çalışıldı.[23] Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde verginin meşrulaştırılmasına yönelik siyasal söylemin unsurları arasında siyasal katılım ve refah rejimine ilişkin bir toplumsal mutabakatın izlerini görmek zor. II. Mahmud döneminden itibaren vatandaşların refah, mutluluk ve sağlığının korunması Osmanlı padişahlarının meşruiyet arayışlarının doğurduğu yeni siyasal dilin motifleri arasında yer edinmeye başlamıştı.[24] Aynı dönemden itibaren, vergi mevzuları halkın günlük konuşma konuları arasına girmişti. Örneğin Tanzimat'tan sonra iltizam sisteminin kaldırılması ve uygulamaya konan yeni vergi rejimi halk arasında uzun süre konuşuldu ve tartışıldı.[25] Fakat söz konusu yeni meşruiyet arayışının siyasal dildeki yansımalarını araştırdığımızda, Tanzimat Fermanı'nda geçen adil bir vergi sisteminin oluşturulması yönündeki sınırlı ifadeleri bir kenara bırakırsak, vergilere ilişkin herhangi bir yoruma en azından yönetim katında rastlayamıyoruz.[26]

[22] M. J. Daunton, "Payment and Participation: Welfare and State-Formation in Britain, 1900-1951", *Past and Present*, 150 (1996): 169-216. ABD için bkz. W. Elliot Brownlee, *Federal Taxation in America: A Short History*, Cambridge: Woodrow Wilson Center Press & Cambridge University Press, 2004.

[23] BOA, İ.HUS, 139/1324/M-103, 1324.01.24/20 Mart 1906.

[24] Bu retorik II. Mahmud'un memleket gezileriyle birlikte belirginleşmeye başladı. Bu geziler için bkz. Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* içinde, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991, s. 361-379.

[25] Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 68-73.

[26] Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002; Nadir Özbek, "Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism and the Hamidian Regime, 1876-1909, *"International Journal of Middle East Studies* 37, 1 (2005): 59-81; Nadir Özbek, "Imperial Gifts and Sultanic Legitimation During the Reign of Sultan Abdulhamid II, 1876-1909", *Poverty and*

Şahsi verginin uygulamaya konduğu İkinci Abdülhamid döneminde ise dönemin imkânları itibariyle rejimin siyasi niteliğine ve ihtiyaçlarına uygun bir refah rejiminin oluştuğunu söyleyebiliriz. Fakat bu refah rejimi babacıl bir siyaset diliyle bezenerek Abdülhamid rejiminin meşruiyetini sağlamak için işe koşuldu ve siyasi söylemde verginin vatandaşlık olgusuyla ya da refah rejimiyle ilişkisi kurulmadı.

Bununla birlikte Tanzimat'tan sonra vergi yükünün kent ekonomisine ve üst gelir gruplarına doğru kaydırılması yönünde bir eğilim olduğu açık. Esas itibariyle esnaf ve tüccarı hedefleyen bir tür gelir vergisi diyebileceğimiz temettüat vergisinin bütçe gelirleri içindeki payı sınırlı kaldı. Emlak ve akar ile musakkafat vergileri ise öncelikli olarak mülk sahibi ve yüksek gelir gruplarını hedeflemesi itibariyle Tanzimat sonrası vergi rejimi içinde daha önemli bir yer edindi. 19. yüzyılın sonlarına doğru bu vergi kalemlerinden elde edilen gelirlerin bütçe içindeki payı azımsanmayacak bir orana ulaştı. 1903 tarihli şahsi vergi ise, Osmanlı vergi mükelleflerinin tamamını hedef alması ve tarımsal üreticiler için son derece düşük bir mükellefiyet getirirken vergi yükünün ağırlığını büyük emlak ve çiftlik sahiplerine ve büyük ölçekli ticaretle uğraşan kesimlere kaydırmayı amaçlamış olması itibariyle önemlidir.

Şahsi vergi, 1319 bütçesindeki açıkların kapatılması için gündeme getirildi ve 1321 bütçesinde 811.500 liralık bir tahsilat öngörüldü. 1322 bütçesinde bu kalem 511.500 liraya düşürüldü. Vergi gelirinde öngörülen bu azalma kuşkusuz 1903 nizamnamesinde 1. sınıf kapsamında yer alan ve kişi başına 5 kuruş ödeyecek vergi mükelleflerinin %50'sini oluşturan ahali-i kurânın, yani tarımsal üreticilerin (yaklaşık 3 milyon kişi) kapsam dışına çıkartılmasından kaynaklanıyordu.[27] 1323 bütçesinde ise vergi miktarı daha da azaltılarak 150.000 lira olarak tahmin edildi.[28] 1321 bütçesinde, şahsi verginin bütçe gelirlerinin %3,64 gibi hayli önemli bir oranını oluşturduğu görülüyor. Tarımsal üreticilerin kapsam dışına çıkartıldığı 1322 yılında ise bu oran %2,23'e düştü. Aynı yıllarda temettü vergisi-

Charity in the Middle Eastern Contexts içinde, Mine Ener ve diğ. (ed.), Albany: State University of New York Press, 2003, s. 203-220.

[27] 1321 ve 1322 bütçe rakamları için bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003.

[28] 1323 bütçe rakamı için bkz. Abdurrahman Vefik [Sayın], *Tekâlif Kavaidi*, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1999, s. 466. Bu rakamlar öngörülen bütçe rakamları; şahsi verginin tahsilat rakamlarına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

ne ilişkin oranlar ise sırasıyla %1,66 ve %1,62 olarak öngörülmüştü. Bu durumda pratikte "mükerrer bir temettü vergisine" dönüşmüş bulunan şahsi verginin hacim itibariyle de dikkate değer bir büyüklük ifade ettiği ortaya çıkıyor.

Aşağıda ilk olarak Tanzimat'ın ilanından 1903 tarihli şahsi vergiye kadar süren evredeki gelir vergisi sorunsalı bağlamında Osmanlı vergi rejiminin genel bir değerlendirmesini yapacağız. Ardından 1903 yılında gündeme gelen şahsi vergiye ilişkin mevzuatın zaman içindeki değişimini ayrıntılarıyla inceleyeceğiz. Bu bölümde şahsi verginin bir gelir vergisi olarak değerlendirilebileceği tespitinden hareketle, bu verginin hem vergi tekniği bakımından hem de siyasi niteliği itibariyle ayrıntılı bir değerlendirilmesini sunacağız. Bu çerçevede söz konusu verginin uygulanması sırasında gelişen muhalefetin toplumsal ve siyasal içeriği üzerinde de duracağız. Sonuç bölümünde ise 1903 tarihli şahsi vergi uygulamasına ilişkin sonuçları toparlayıp, Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi rejiminin niteliğine ilişkin genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

TANZİMAT SONRASI OSMANLI VERGİ REJİMİ VE GELİR VERGİSİ MESELESİ

Osmanlı idarecilerinin 19. yüzyıl boyunca gündeme getirdikleri vergi düzenlemelerinin çoğu üç temel soruna çözüm bulmak üzere formüle edilmişti. Bu üç sorunu, vergi mükellefleri ile merkezî hazine arasındaki aracı unsurların ortadan kaldırılması yoluyla hazine gelirlerinin artırılması; vergi yükünün tarımsal ekonomiden kent ekonomisine doğru kaydırılması ve vergi tevzisinin köy ve mahalle gibi kolektif aidiyetleri temel alan bir çerçeveden bireylerin servet ve gelirlerini esas alan nispi bir zemine çekilmesi şeklinde sıralayabiliriz.[29] Birinci başlık altında iltizam sisteminin kaldırılıp verginin mültezimler yerine maliye memurları aracılığıyla toplanması yönündeki girişimleri; ikinci başlık altında öncelikli olarak kent ekonomisini hedef alan ve tahrire dayanan temettüat, müsakkafat (bina) ve

[29] Vergi tabanının kent ekonomisine kaydırılması fikri hakkında bkz. Stanford J. Shaw, "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System", *International Journal of Middle East Studies* 6, 4 (1975): 421-459; Tevfik Güran, "Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1* içinde, Mehmet Genç ve Erol Özvar (ed.), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 67.

emlak ve akar vergisi gibi yeni vergilerin tanımlanmasını; üçüncü başlık altında ise Osmanlı toplumunu oluşturan bütün fertlerin servetlerinin ve iktisadi faaliyetlerinin devlet tarafından bilinmesini ve böylece verginin bireysel bir nitelik kazanmasını mümkün kılacak idari teknolojilerin hayata geçirilmesini sayabiliriz.

Analitik nedenlerle ayrı başlıklar altında ele aldığımız bu üç eksen aslında bir bütünlük arz ediyor. Örneğin vergi tabanının kentlere[30] kaydırılması bakımından önem taşıyan temettüat, müsakkafat ve emlak ve akar vergileri aynı zamanda şahısların servet ve gelirlerinin tespitini temel alması itibariyle tek tek bireylerin devlet nezdinde bilinmesini de gerekli kılıyordu. Bu idari teknolojiler, kuşkusuz hayata geçirilebildikleri ölçüde, vergi tarhının kolektif bir zeminden şahsî bir zemine kaymasını ve böylece verginin tevziî bir nitelikten arındırılarak tespit ve tayine dayanan nispi bir çerçeveye kavuşturulmasını da sağlayacaktı. Ancak mahalle veya köy gibi kolektif gruplar yerine tespit edilmiş servet ve gelirleriyle tüzel kişilik olarak yeniden tanımlanan bireyleri temel alacak nispi bir vergi sisteminin yerleşmesi nüfus sayımı, kadastro ve tahrir alanlarında yeni idari teknolojilerin devreye sokulmasını gerektiriyordu. Oysa aşağıda somut örnekleriyle ortaya koyacağımız üzere, 19. yüzyıl Osmanlı mali sisteminin, toplumu oluşturan her bir bireyin servetiyle ve iktisadi faaliyetleriyle tanınması bakımından başarılı olduğunu söylemek hayli zor.

II. Mahmud döneminden itibaren birçok kez nüfus, emlak ve temettü tahrirleri yapılmış, fakat bu sayımlar ya İmparatorluk sathına yayılamamış veya verginin kişiselleşmesine yönelik uygulamalarla birleştirilememişti. Bu tahrirlerden en kapsamlı olanı Tanzimat'tan hemen sonra uygulamaya konmuş olan "emlak, arazi, hayvanat ve temettüat" sayımlarıydı.[31] Zaten Tanzimat Fermanı'nda da "ahali-yi memalikden her ferdin emlak ve kudretine göre bir vergi-yi münasib tayin" olunması yönünde bir niyet zikredilmişti.[32] Temettüat sayımla-

[30] Osmanlı belgelerinde bu çerçevede kullanılan "şuhur ve kasabat" tabiriyle eyalet, liva, kaza ve nahiye merkezleri kastediliyor.

[31] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tevfik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik-Data and Statistics in the Ottoman Empire* içinde, Şevket Pamuk ve Halil İnalcık (ed.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 73-94; Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten* 59, 225 (1995): 395-412.

[32] Tanzimat Fermanı'nda verginin ödeme gücüne göre tespit edilmesi yönünde bir niyet bildirilmiş olsa da, sonraki 20 yıl bu doğrultuda kayda değer bir adım atılmamış, verginin haneler arasında paylaştırılmasına devam edilmişti. Bu durum ancak 1858

Tablo 4.1
Vergi Gelirlerinin Yıllar İçinde Değişimi

	1297 (1881-82)		1321 (1905/06)		1322 (1906/07)	
	Kuruş	%	Kuruş	%	Kuruş	%
Vergi (vergi-i mahsusa)	239.727.700	13,18				
Emlak ve Akar Vergisi			263.350.019	11,81	264.787.716	11,56
Temettü			37.049.422	1,66	37.139.278	1,62
Bedel-i Askerî	42.328.000	2,33	135.199.853	6,07	135.428.591	5,91
Vergi-i Şahsi	8.000.000	0,44	81.150.000	3,64	51.150.000	2,23
Aşar	450.000.000	24,74	468.267.804	21,01	485.018.175	21,18
Ağnam	160.000.000	8,79	191.505.989	8,59	173.636.938	7,58
Rüsumat ve Hasılat-ı Mütenevvia	418.949.000	23,03	569.151.975	25,53	649.449.465	28,35
Yekun	1.819.250.600		2.229.131.079		2.290.492.108	

Kaynak: Bu tabloyu hazırlarken şu eserden faydalandık: Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler*, 1841-1918, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003.

rına 1840 yılı itibariyle başlanmıştı; fakat bu girişim sınırlı kalmıştı. 1845'te İmparatorluk çapında daha kapsamlı sayımlar gerçekleştirilmişti. Ancak bu sayımlarda esas alınan birim şahıs değil hane olmuştu. Servetin yanı sıra tarım ve tarım dışı gelir getirici faaliyetler hazırlanan temettüat defterlerinde hane bazında kayıt altına alınmıştı. Tarihçiler, temettüat defterlerinin hane düzeyinde ayrıntılı bilgiler içermesi itibariyle son derece zengin bir kaynak olduğuna işaret ediyorlar.[33] Temettüat defterlerinin gerek hazırlanış biçimi gerek içerdiği bilgiler itibariyle tahrir defterlerinden önemli farklar barındırdığı açık olmakla birlikte, bu defterlerin verginin idari birimler (mahalle ve köyler) ve bu birimlerdeki bireyler arasında paylaştırılması konusunda 16. yüzyıl tahrir defterlerinden farklı bir nitelikte olduğunu söylemek bir hayli zor.[34] 1845'ten itibaren temettuat defterlerindeki veriler tarımsal üretimin gerçek bir sayımından çok, bir önceki yılın vergi gelirlerinden hareketle oluşturulmaya çalışılmıştı. Örneğin 1845 yılı üretim rakamları, 1844 yılı aşar vergisi tahsilatının dokuz veya onla çarpılması yoluyla oluşturulmuştu. Çiftçi hanelerinin tarım dışı gelirleri ile esnaf ve tüccarın sınaî ve ticarî faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler ise tamamen tahmine dayalı olarak ifade edilmişti. Ayrıca 1845 tarihli temettüat defterlerinde yer alan gelir rakamlarıyla vergi miktarları arasında oransal bir ilişki olmadığını da vurgulayalım.[35] Dolayısıyla 1845 tarihli temettüat tahrirleri, vergi rejiminin şahsileşmesi yani verginin bireyin tespit edilmiş servet ve gelirine dayanan bir zemine çekilmesi yönünde bir uygulamaya temel oluşturmamıştı. Bu durumda söz konusu temettüat sayımlarının tespite dayalı mo-

ve 1860'lı yıllarda başlayan tahrirlerle birlikte değişmeye başlayacaktı. Bkz. Tevfik Güran, "Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1* içinde, Mehmet Genç ve Erol Özvar (ed.), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 66-67. Tanzimat Fermanının metni için bkz. Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 281-284.

[33] Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*; Tevfik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik-Data and Statistics in the Ottoman Empire* içinde, Şevket Pamuk ve Halil İnalcık (ed.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 73-94.

[34] Burada, verginin tevzii niteliğinin korunuyor olması itibariyle tahrir defterleriyle benzerlik taşıdığına işaret ediyoruz. Sürekliliğin altını çizmekle birlikte temettüat defterlerinde bulunan yeni unsurları ön plana çıkaran bir yaklaşım için bkz. Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: 'Kadastro tabir olunur tahrir-i emlak'", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (2009).

[35] Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 411-412.

dern bir kişisel gelir vergisinin temeli olarak değil, bütçenin ihtiyacı çerçevesinde belirlenen vergi miktarının bölgeler arasında ve ahali nezdinde paylaştırılmasının kayıt altına alınmasına yönelik bir girişim olarak değerlendirilmesi daha doğru olur.

Verginin kolektif niteliğinin kaldırılamaması ve tespit edilmiş kişisel gelirlere dayanan nispi bir zemine oturtulamaması nedeniyle, Tanzimat vergi rejimi, Osmanlı nüfusunu oluşturan geniş yığınlar için vergi ödemelerinin basitleştirilmesinden öte bir yenilik getirmedi. Bu basitleştirme ise Osmanlı belgelerinde "vergi" veya "vergi-i mahsusa" olarak isimlendirilen ve her bir kazanın önceki dönemde aşar ve ağnam dışında örfi vergi olarak çeşitli isimler altında ödediği vergilerin tek bir kalemde birleştirilmesinden ve ahali arasında komşuca paylaştırılmasından ibaretti. Tanzimat'ın ilanından aşağı yukarı çeyrek asır sonra dahi bu sistemin korunduğunu görüyoruz. Örneğin 1861 tarihli bir nizamnamede kolektif verginin kişiler arasında paylaştırılmasının "komşuca ve kemal-i hakkaniyet üzere herkesin kudret ve tahammülüne göre hoşnut-i umumi ile" gerçekleştirilmesi gerektiği ifade ediliyordu.[36] Cemaat tarafından topluca ödenmesi öngörüldüğü için "ancemaatin" vergi olarak isimlendirilen bu yeni vergi için Maliye muhatap olarak tek tek bireyleri değil köy ve mahalleyi oluşturan topluluğu esas alıyordu. Ancemaatin vergi usulü Tanzimat'la birlikte yaygınlaştırıldı ve bu kapsamdaki vergilerin tahsili bütünüyle iltizam sistemi dışında bırakıldı.[37]

Bu yeni rejimde verginin paylaştırılması ve tahsili işlemlerinde köy ve mahalle düzeyinde muhtarlar, ihtiyar heyeti azaları ve din adamları gibi ileri gelenlerin rolü arttı. Verginin paylaştırılması konusunda sorumluluk mahalle veya köyün muteber kişilerine bırakıldı, bunların üzerinde de kaza meclisleri, yani kaza eşrafı yetkili kılındı. Merkezî hazinenin ihtiyacına göre belirlenen vergi yekûnu eyaletlerden başlayarak, liva, kaza ve karyelere doğru paylaştırıldı, mahalle ve köy düzeyinde tek tek şahıslara düşecek pay ise yerel iktidar ilişkileri içinde belirlendi. Bu yeni sistemde verginin idari birimler veya

[36] "Eyalat ve Elviyede Kurâ ve Mahallatın Muayyen Olan Vergilerinin Beynelahali Tevzii Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamname", 1277.07.15/15 Kanunisani 1276/27 Ocak 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1, s. 279-283.

[37] Ancemaatin terimi genellikle sanıldığının aksine verginin adı olmaktan çok tevzii ve tahsili usulünün kolektif niteliğine işaret etmek üzere kullanılan bir tabirdir. Ancemaatin vergi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s. 94-105.

bireyler arasında paylaştırılmasında birtakım sorunlar yaşanabileceği gerekçesiyle 1861 tarihinde ilgili nizamnameye usulsüzlüklerin bertaraf edilmesi yönünde maddeler eklendi. "Verginin hin-i tevzisinde bir karye ahalisinden bazılarına sair komşularına nispetle derece-i iktidarlarından ziyade vergi tarh olunmak ve bazıları eshab-ı nüfuzdan olarak veyahut eshab-ı nüfuz tarafından himaye kılınarak vergileri az tayin kılınmak gibi haller vukuu melhuz olduğundan" kaza idare meclislerinin bu gibi durumlara müdahale etmesi öngörülüyor, sorun burada çözülemediği takdirde kaza müdürü meseleyi liva merkezine havale etmekle memur kılınıyordu.[38] 1862 tarihi itibariyle Maliyenin şahısları cemaatten ayrıştırıp servet ve gelirleri bakımından bireyvatandaş olarak tanımlayacak idari teknolojiden mahrum olduğunu görüyoruz. Burada kısaca değerlendirdiğimiz verginin tayinine ve tevzisine ilişkin meseleler hiç şüphesiz tahsil yöntemini de doğrudan etkiliyordu. Örneğin vergilendirme bireysel düzeyde ve tespit edilmiş gelirler üzerinden yapılmadığı, verginin tevzîî niteliği korunduğu sürece, tahsil işlemlerinin devletin bürokratik bir nitelik kazanmış memurları aracılığıyla gerçekleştirilmesi mümkün olamayacaktı.

Osmanlı nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan tarımsal üreticiler açısından vergi devlet ile birey arasında aracısız bir ilişki haline getirilemedi. Uygulamadaki durum 1861 tarihli "Umûr-ı Maliyeye Dair Nizamname"de yer alan "efrad-ı ahalin ayrı ayrı hisse-i tekâlifleri muayyen ise de hükümet-i seniyye hisse-i umumiyesini mahalle ve karyeden taleb eder" şeklindeki ifadede açıkça görülüyor.[39] 1862 yılında ancemaatin vergi usulünün kaldırılıp yerine tahrire dayanan vergilerin konması yönünde bir karar alınsa da, özellikle kırsal kesimde 1908'e kadar ancemaatin vergi uygulamasına devam edildi. 1878'den 1902'ye kadarki süreçte gündeme gelen tahsil-i emval nizamnamelerinde mükelleflerin payına düşen vergilerin tespitine ilişkin yeni teknikler tanımlanıyordu. Taşra maliye teşkilatının geliştiği, kasabalarda nüfus dairelerinin, mal müdürlüklerinin ve vergi dairelerinin açıldığı belirtilerek, önceleri imam veya muhtarlar tarafından cemaat arasında komşuca paylaştırılan vergilerin idaresinin yeni birimlere devredilmesi isteniyordu. Yeni teknikler İmparatorlu-

[38] "Eyalat ve Elviyede Kurâ ve Mahallatın Muayyen Olan Vergilerinin Beynelahali Tevzii Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamname", 1277.07.15/15 Kanunisani 1276/27 Ocak 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1, s. 279-283.

[39] "Umûr-ı Maliyeye Dair Nizamname", 1277.07.15/27 Ocak 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 2, s. 4-21.

ğun bütününde uygulamaya geçirilemediğinden, Osmanlı köylüsüne tarh edilen verginin tevziî niteliğini değiştiremedi.

Osmanlı nüfusunu oluşturan şahısların her birini birey-vatandaş olarak kapsayacak bir kişisel gelir vergisi sisteminin yerleşebilmesi için her şeyden önce iltizam sisteminin ve aşar vergisinin kaldırılması ve verginin bütün bireyleri kapsayan nispi ve müterakki bir gelir vergisine dönüştürülmesi gerekiyordu. Oysa bir tür ürün vergisi olan aşar, İmparatorluğun son yıllarına kadar varlığını devam ettirecekti. 19. yüzyıl boyunca aşar vergisinin kaldırılması gündeme gelmedi; bu dönemde yalnızca iltizam sisteminin kaldırılması veya çoğunlukla yeniden yapılandırılması yönünde girişimlerle yetinildi.[40] Tanzimat Fermanı'nda "alat-ı tahribiyyeden olub hiçbir vakitte semere-yi nafi'ası görülemeyen iltizamat usul-ı muzırrası" olarak tanımlanan bu sistemle ilgili 19. yüzyıl boyunca birçok girişimde bulunuldu.[41] İkinci bölümde ayrıntılı bir şekilde incelendiği üzere bunların birincisi, Tanzimat Fermanı'nda öngörülüp 1840 yılında gündeme getirilen ve çok kısa bir süre uygulamada kalan muhassıllık sistemiydi.[42] İster iltizam yoluyla ister emaneten maliye teşkilatı aracılığıyla tahsil edilsin, aşar vergisi gündelik hayatın içine işlemiş ve çok katmanlı siyasal bir niteliğe bürünmüştü. Pek çok yerde ancak asakir-i zaptiyenin ve jandarmanın yardımıyla tahsil edilebiliyordu. Aşar vergisinin varlığı ve tahsilat sistemi Osmanlı Devleti'nin üreticilerle vergi mükellefi vatandaşlar olarak ilişki kurmasını engellemişti; vergi tahsilatında meşruiyet sınırları zorlanmış ve hatta vergi tahsilatı asker zoruyla gerçekleştirilmek durumunda kalmıştı. Bu nedenle kişisel gelire dayanan nispi vergi, rejimin temel unsuru haline getirilememişti.

Yukarıda kısaca özetlediğimiz üzere Tanzimat sonrası Osmanlı vergi rejimi nüfusun çoğunluğunu oluşturan tarımsal üreticiler açısından önemli bir değişiklik yaratamadı. Bu kesimler bir yandan aşar vergisi ödemeye devam ederken, ancemaatin vergi de varlığını korudu. Ancak esnaf, tüccar, amele gibi büyük ölçüde kent ekonomisi çerçevesinde değerlendirilmesi gereken kesimler ve büyük arazi ve çiftlik sahipleri için durum hayli farklı oldu. Daha Tanzimat öncesin-

[40] İltizam sistemi aşar vergisiyle birlikte ancak 1924'te kaldırılabildi. Bkz. Nadir Özbek, "Köylü Aşar Yükünden Kurtuldu", *Cumhuriyetin 75 Yılı, Cilt 1, 1923-1953* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 46.

[41] Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 281-284.

[42] Coşkun Çakır, *a.g.e.*, s. 41-47.

de verginin "herkesin emlak ve arazi ve hayvanlarına ve esnafla tüccarın senelik kazançlarına birer kıymet takdir olunmak suretiyle ve binde hesabiyle tarh ve tevzi edilmesi" yönünde bir karar alınmıştı.[43] Ancak 1858 yılına kadar senelik kazanç üzerine ayrı bir vergi konulmayıp temettü vergisi "*ancemaatin* tevzi olunan verginin bir cüzünü teşkil etmek şartıyla *muvahhit vergi* arasında"[44] yer aldı. Bununla birlikte 1860'larda ve özellikle 1870'lerde tahrir ve kadastro tekniklerinin gelişmesi ve İmparatorluk sathında yaygınlaşması sonucunda söz konusu kesimler için temettü vergisinin gelir vergisi mahiyeti belirginleşmeye başladı.[45]

1886 tarihli emlak ve temettü vergisi hakkındaki nizamnamenin birinci maddesi Osmanlı İmparatorluğu'nda cari olan vergileri ikiye ayırıyordu. Birinci grubu "tahriri icra olunan mahallerde alınan emlak ve arazi ve temettü vergisi", ikinci grubu ise "tahriri henüz icra olmayan yerlerde komşuca alınan vergiler" oluşturuyordu. Ancemaatin vergi olarak isimlendirilen bu komşuca alınan vergilere yukarıda değinmiştik. Temettü vergisi ise 1886 itibariyle "her şahs-ı mütemettii'n yani tüccardan ve sanat ve hirfet ile meşgul olan eşhasın temettüat-ı seneviyyesinden bir nisbet-i mauyyene üzerine alınan" bir vergi olarak tanımlanıyordu.[46] Bu verginin yaygınlaşması ve işlerlik kazanması her şeyden önce sağlıklı tahrirleri gerekli kılıyordu. Oysa Osmanlı bürokratlarının bütün niyet ve çabalarına rağmen servet ve gelirlerin sağlıklı bir şekilde tespit edilmesi pek de mümkün olamadı. Örneğin yukarıda değindiğimiz 1877 tarihli istikraz-ı mecburiye ilişkin nizamnamenin altıncı maddesinde açıkça ifade edildiği üzere söz konusu tarihte "herkesin derece-i servet ve kudretini takdir ve tayinine me-

[43] Abdurrahman Vefik [Sayın], *Tekâlif Kavaidi*, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1999, s. 312-313.

[44] Mehmet Zeki Pakalın, "Temettü Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* içinde, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 453-455.

[45] Emlak ve kadastro tahrirleri için bkz. Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, *a.g.e.*; Alp Yücel Kaya, "Politics of Property Registration: Cadastre of Izmir in the mid Nineteenth Century", *New Europe College Yearbook* içinde, 2005-2006, s. 149-179.

[46] "Emlak ve Temettü Vergisi Hakkında Nizamname", 1303.11.05/24 Temmuz 1302/5 Ağustos 1886, *Düstur*, 1. Tertib, c. 5, s. 503-506. 1858'de ve 1860'ta yapılan tahrirlerin ardından servetin yanı sıra ticaret ve sanayi faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin de vergilendirilmesi amaçlanmıştı. Bu doğrultuda temettü (kazanç) vergisinin oranı %3 olarak tespit edildi. Bu oran 1878'de %4'e, 1886'da %5'e yükseltildi. Bkz. Tevfik Güran, *a.g.e.*, s. 67.

dar olmak için elde bir mizan-ı sahih" bulunmuyordu.[47] Servet ve gelirlerin tespitine yönelik idari teknolojilerin işlerliği arttıkça ve sayımların sağlıklı yapıldığı bölgelerle ve kesimlerle sınırlı olmak şartıyla verginin kolektif ve tevziî niteliğinin geçerliliğini yitirdiğini ve emlak ve temettü vergisinin kişisel servet ve gelir vergisi niteliği kazanmaya başladığını söyleyebiliriz. Ancak tahrir alanındaki bütün gelişmelere rağmen temettü vergisi bütçe gelirleri içinde önemli bir ağırlık kazanamadı. Örneğin 1321 (1905/1906) mali yılında temettü vergisi bütçe gelirleri içinde %1,66'lık bir orana sahipti. Bir sonraki yıl da bu oran %1,62 seviyesini aşmamıştı.[48]

Temettü vergisinden elde edilen gelirin bu kadar düşük olmasında bir yandan kent ekonomisinin yeteri kadar vergilendirilememesi, diğer yandan da Osmanlı tarımsal üreticilerinin bu verginin kapsamı dışında bırakılması rol oynadı. Tarımsal üreticiler için temettü vergisine ilişkin bir belirsizlik bulunduğunu görüyoruz. Örneğin 1881 yılına kadar bazı vilayetlerde aşar ve ağnam ile mükellef olan çiftçiler de kazanç sahiplerinden sayılarak temettü vergisine tabi tutulmuşlardı. Ancak 1881 yılında gerçekleştirilen bir düzenlemeyle "hasılatından öşür istifa olunan emlak ve arazilerden temettü vergisi alınmayacağı" yönünde bir karar alındı ve böylece aşar mükellefi Osmanlı tarımsal üreticilerinin tamamı resmî olarak temettü vergisi kapsamının dışında bırakıldı.[49] Temettü vergisinin bu haliyle genel bir kişisel gelir vergisi olarak değerlendirilmesi hayli zorlaşmıştı; oysa emlak ve akar vergisi için durum farklı olmuştu. Söz konusu mali yıllara ait bütçelerde emlak ve akar vergisi oranları sırasıyla %11,81 ve %11,56 olarak belirlenmişti. Bu kuşkusuz emlak sayım tekniklerindeki gelişmenin bir sonucuydu.[50] Buradan hareketle kent ekonomisinin vergilendirilmesinde temettü vergisinin değil, emlak ve akar vergisinin temel araç olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Neticede 19. yüzyıl Osmanlı gelir vergisi rejimi bütün gelir ve gider kalemleriyle tüzel bir kişilik olarak değerlendirilen bireylere dayanmıyordu ve gelir vergisi bireyleri değil tek tek emlak, müsakkafat ve akarları kapsıyordu. Ayrı ayrı belirle-

[47] "İdare-i Umur-ı Maliye ve Ahkam-ı Arazi ve Emlak ve Musakkafat-ı Mevkufe", 1294.07.18/17 Temmuz 1293/29 Temmuz 1877, *Düstur*, 1. Tertib, c. 4, s. 376-79.

[48] 1321 ve 1322 rakamları için bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003.

[49] "Temettu Vergisi Kanununun Tadiline Dair Kanun", 1298.04.20/25 Mart 1297/22 Mart 1881, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1-4 Zeyl, s. 69-71.

[50] Bkz. Tablo 3.1.

nen bu vergiler kendi içlerinde basit bir nispi nitelik taşımakla birlikte, şahıslar esas alınarak birleştirilmediği için vergi hiçbir zaman artan kademeli bir çerçeveye oturtulmadı.

Sonuç itibariyle bütçe gelirlerinin neredeyse üçte birini bir ürün vergisi olan aşarın oluşturduğu, temettü vergisinin 1905 yılına gelindiğinde bile %1,6 oranını aşamadığı ve daha da önemlisi Tanzimat'tan sonra vergi, vergi-i mahsusa veya ancemaatin vergi olarak isimlendirilen ve tahrire dayanmayan "komşuca ödenen vergilerin" İkinci Meşrutiyet yıllarına kadar yürürlükte kaldığı bir vergi rejiminde, uygulamada kişisel gelire dayanan bir sistemden bahsetmek kolay değil. Aşağıda inceleyeceğimiz 1903-1907 dönemine ait şahsi vergi uygulaması ise bu cenderenin aşılması ve nispi ve genel bir gelir vergisi rejiminin oluşturulması yönünde bir adım veya bir niyetin ifadesi olması itibariyle önemli.

1903 TARİHLİ VERGİ-İ ŞAHSİ NİZAMNAMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda verginin modern bir zemine oturtulması, yani bütün bireyleri kapsaması ve tespit edilmiş kişisel servet ve gelire göre nispi bir niteliğe kavuşturulması bakımından 1903 tarihli şahsi vergi uygulaması ayrı bir önem taşıyor. Aşağıda ayrıntılarıyla ele alacağımız üzere şahsi vergi 1903 yılından 1907 yılındaki lağvına kadar geçen süreçte, vergi mükellefi kesimlerin muhalefeti ve siyasi mücadeleleri sonucunda birçok defa gözden geçirilmişti. Hukuki çerçevesi 1903 tarihli "Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname"yle çizilen söz konusu vergiye ilişkin mevzuat, 1905 tarihli "Vergi-i Şahsi Hakkında Talimatname"yle esaslı bir şekilde değiştirilmişti. Bu değişiklik yine üst gelir gruplarının yoğun muhalefetiyle karşılaşınca, hükümet 1906 yılında verginin çerçevesini önemli ölçüde değiştirmek zorunda kalmıştı.[51] Aşağıda 1903 tarihli nizamnameden başlamak üzere bu üç mevzuatı ve şahsi vergiye karşı gelişen siyasal mücadeleleri ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

Yukarıda da değindiğimiz gibi şahsi vergi ilk olarak 1319 sene-

[51] Bu nizamname ve talimatları şu şekilde sıralamak mümkündür: "Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname", 1321.05.26/7 Ağustos 1319/20 Ağustos 1903, *Düstur*, 1. Tertib, c. 7, s. 1064-1067; "Vergi-i Şahsi Hakkında Ta'limat", 1323.05.16/6 Temmuz 1321/19 Temmuz 1905, *Düstur*, 1. Tertib, c. 8, s. 259-263; "Vergi-i Şahsi'nin Tarh ve Tahsiline Dair Talimat Layihası", BOA, İ.HUS, 139/1324/M-103, 1324.01. 24/20 Mart 1906.

sinde bütçe açığının kapatılması amacıyla gündeme gelmiş, ancak önceki benzerlerinden farklı olarak bir kereye mahsus değil kalıcı bir vergi olarak tanımlanmıştı. Dönemin Maliye Komisyonu raporlarında da ifade edildiği üzere, bütçe açığının kapatılması için borçlanmaya gitmek yerine gelir artırıcı bir dizi önlem alınması uygun görülüyor ve şahsi vergi de bu önlemler arasında yer alıyordu. Başta şahsi verginin yürürlüğe girmesiyle birlikte temettü vergisinin kaldırılması düşünülmüş ve yeni verginin 18-70 yaş arası erkek nüfusun tamamını kapsayan genel bir gelir vergisi olması öngörülmüştü.[52] 9 Ağustos 1903 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasında ifade edildiği gibi şahsi verginin basit bir nispi niteliğe sahip olması planlanıyor ve bu verginin "bazı Avrupa devletlerinde cari olduğu üzere... sınıf-ı muhtelife üzerine gayet hafif bir vergi" olması gerektiği ifade ediliyordu.[53] Fakat 1903 tarihli nizamnameden anlaşıldığı üzere temettü vergisinin topyekûn kaldırılması fikrinden vazgeçilmişti. Neticede "ahali-i kurâdan alınmakta bulunan ve bir esas ve hesaba mütebenni olmayan zirai temettü vergisinin lağvıyla" yetinildi. Bu şekliyle şahsi vergi temettü vergisi yerine ikame edilen bir vergi değil, ona ilave ve fakat tarımsal üreticilerin de dahil edilmesi suretiyle genişletilmiş genel bir gelir vergisi oldu.

Şahsi vergi "dahil-i tahrir" bölgelerde altı milyon erkeği mükellefiyet kapsamına alıyordu. Bu altı milyon kişinin sekiz gruba ayrılması suretiyle yıllık toplam bir milyon liralık vergi geliri elde edilmesi planlanmıştı.[54] Vergi mükelleflerini gruplara ayırmak için başvurulan yöntem söz konusu verginin tevziî niteliğinin ortadan kaldırılmadığını gösteriyor; çünkü şahsi vergi, esas itibariyle nüfus ve emlak tahrirleri tamamlanmış bölgelerde uygulanacak olmakla birlikte, mükelleflerin her birine düşecek vergi miktarının belirlenmesinde verginin gelirin belli bir oranına tekabül etmesi ilkesi yerine, toplanması öngörülen meblağın mükellefler arasında paylaştırılması yöntemine başvuruluyordu. 1903 tarihli nizamnamenin üçüncü maddesinde kesin şeklini kazandığı üzere bu paylaştırma yönteminde vergi mükellefleri "yüzde itibariyle tayin olunan" alt gruplara ayrıştırılıyor ve her grup için

[52] BOA, İ.HUS, 108/1321/Ca-039, 1321.05.13/7 Ağustos 1903.

[53] BOA, İ.KAN, 3/1321/Ca-2, 1321.05.26/20 Ağustos 1903.

[54] 9 Ağustos 1903 tarihli Meclis-i Vükela Mazbatası. Bkz. *A.g.e.* Tahrire dahil olmayan bölgelerden de "imkân ve icaba göre" bir miktar şahsi vergi tahsil olunduğu takdirde bütçe açığının kapatılmasını sağlayacak önemli bir gelir elde edilecekti.

sabit bir vergi miktarı tayin ediliyordu.[55] Oluşturulan tabloya göre mükelleflerin en alt gelir grubunda olduğu düşünülen ilk %50'si 5 kuruş, %20'si 10 kuruş, %12'si 20 kuruş, %8'i 40 kuruş, %5'i 60 kuruş, %2'si 80 kuruş, %2'si 100 kuruş ve kalan %1'lik kısmı ise farklı miktarlarda vergi ödemekle yükümlü kılındı. Servet ve gelir düzeyi yüksek olduğu düşünülen bu son %1'lik grup kendi içinde %30'u 150 kuruş, %20'si 200 kuruş, %20'si 300 kuruş, %15'i 400 kuruş, %10'u 500 kuruş, %3'ü 750 kuruş ve %2'si 1.000 kuruş olmak üzere yedi ayrı kademeye ayrılıyordu. Vergi mükellefleri bu yöntemle 14 gruba ayrılmıştı.[56]

Bu gruplardan sayıca en kalabalık olanı, beş kuruşluk vergiyle mükellef tutulan Osmanlı köylülerinin (ahali-i kurâ) dahil edildiği birinci sınıftı. Mükelleflerinin %50'sini oluşturan bu kesimin vergilendirilmesinde gelir ayrıştırmasına gidilmemişti. Bu haliyle Osmanlı köylüleri için şahsi verginin bir tür kafa vergisi niteliği kazandığı iddia edilebilir. Fakat burada Osmanlı yöneticilerinin kurâ nüfusunu oluşturan tarımsal üreticilerin büyük çoğunluğunun aynı alt gelir grubuna yerleştirilebileceği tespitinden hareketle pratik bir çözüm üretmiş olduklarını düşünmek daha isabetli olur. Esnaf, tüccar, memur, müstahdem ve amelelerden oluştuğu varsayılan şehir ve kasaba ahalisiyse gelir düzeyleri dikkate alınarak alt sınıflara ayrılmıştı. Esnaf ve tüccarlar iki günlük kârları, memurlar ise iki günlük maaşları esas alınarak yukarıdaki sekiz gruptan birine dahil edilmişti. Fakat yukarıda işaret ettiğimiz gibi, vergi bu kesimlerin iki günlük kazançlarına oranla tayin edilmemişti; mükellefler tahmini gelir düzeylerine göre önceden belirlenmiş olan bir vergi miktarına tabi tutulmuşlardı. Bir başka ifadeyle, 1903 tarihli nizamname şahsi vergiyi tevziî bir çerçeveye oturtuyordu. Ancak aşağıda göreceğimiz üzere, 1906 tarihli talimatnameyle şahsi verginin bu tevziî niteliği önemli ölçüde giderilecek ve nispi gelir vergisi niteliği bir miktar daha ön plana çıkartılacaktı.

1903 tarihli nizamnameyle "dahil-i tahrir" olan bölgelerde mükelleflerin vergi sınıflarının belirlenmesi ve tahsil usulüne ilişkin ayrıntılı bir prosedür oluşturuldu. Bu prosedürleri kısaca değerlendirerek, vergi matrahlarının oluşturulmasına ilişkin yürürlükteki mali teknikler ve genel olarak Osmanlı mali aygıtının düzeyi hak-

[55] "Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname", 1321.05.26/7 Ağustos 1319/20 Ağustos 1903, *Düstur*, 1. Tertib, c. 7, s. 1064-1067.

[56] Bkz. Tablo 3.2.

Tablo 4.2
1903 Tarihli Vergi-i Şahsi Nizamnamesi'ne Göre Vergi Basamakları

	Sınıf	Kuruş
Vergi mükelleflerinin %50'sinin her biri	1	5
Vergi mükelleflerinin %20'sinin her biri	2	10
Vergi mükelleflerinin %12'sinin her biri	3	20
Vergi mükelleflerinin %8'inin her biri	4	40
Vergi mükelleflerinin %5'inin her biri	5	60
Vergi mükelleflerinin %2'sinin her biri	6	80
Vergi mükelleflerinin %2'sinin her biri	7	100
Vergi mükelleflerinin %1'inin her biri	8	

%1'lik kesimin alt sınıfları	Kuruş
%30 nisbetle her biri	150
%20 nisbetle her biri	200
%20 nisbetle her biri	300
%15 nisbetle her biri	400
%10 nisbetle her biri	500
%3 nisbetle her biri	750
%2 nisbetle her biri	1000

Kaynak: "Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname", 1321.05.26/7 Ağustos 1319/20 Ağustos 1903, *Düstur*, 1. Tertib, c. 7, s. 1064-1067.

kında ipuçları sunacağız. Söz konusu mevzuata göre öncelikle köy, kasaba ve beldede nüfus idareleri, nizamnamenin yayımlanmasını takip eden Teşrin-i Sânî ayının 15'inden önce 18 yaşını tamamlamış erkeklerin isimlerini içeren birer defter hazırlamakla görevlendirildiler. İkinci olarak kaza, liva ve vilayet merkezlerinde mensupları idare meclisi üyeleri arasından seçilecek ve başkanları mal müdürleri, muhasebeciler ve defterdarlardan oluşacak birer komisyon kurulacaktı. Dersaadet'te ise "devair-i merkeziye memurin-i münasebesinden hazine-i celilece" seçilecek, bir başkan ve iki üyeden oluşan birden çok komisyon kurulacaktı. Bu komisyonlar Teşrin-i Sânînin 15'inde başlamak üzere iki ay boyunca görev yapacak ve esas olarak mükelleflerin sınıflandırılmasından sorumlu olacaklardı. Bu sınıflar nüfus idareleri tarafından gönderilen defterlere işlenecek, birinci sınıf dışında kalanlar için mal memurları tarafından ayrı ayrı "varaka-i ihbariye" düzenlenecek ve bu varakalar Kânun-i Sânînin 20'sine kadar kendilerine tebliğ edilecekti. Belli bir itiraz süresinin sonunda yine mükelleflerin %50'sini oluşturan birinci sınıf haricindeki her bir sınıf

için farklı renklerde olmak üzere beşer yıllık "vergi pusulaları" hazırlanacak ve bu pusulalar mart ayı başlarında vergi tahsildarları aracılığıyla mükelleflere ulaştırılacaktı. Şahsi verginin mart ayı başında bir defada tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Memur maaşlarından ise nisan ayında vergi kesilecekti. Şahsi vergi, tahsil-i emval nizamnameleri mevzuatına uygun olarak tahsildarlar tarafından tahsil edilecekti. Nizamnamenin on ikinci maddesi önemli sayılabilecek bir yaptırım getirmiştir: Gayrimenkul alım, satım ve kira işlemleriyle mürur tezkeresi ve pasaport işlemlerinde bireylerin şahsi vergi borçlarının bulunmadığını belgelemeleri gerekiyordu. Vergilerini geciktiren veya ödemeyen mükellefler ise Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nin ilgili maddeleri gereği icra ve benzeri birtakım yaptırımlara maruz kalacaktı.

Özetlersek, 1903 yılında şahsi vergi, mükelleflerin kazançları dikkate alınarak belirlenen bir servet ve gelir vergisi olarak tanımlanmıştı. Vergiye tabi gelir ve servetlerin tayini işlemi ise cemaatin ileri gelenlerine havale edilmeyip bizzat devletin yeni oluşturduğu kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilecekti. Fakat bu işlem büyük oranda tahmini düzeyde yürütüldü ve tarh edilen vergi miktarının gelir veya servetle doğrudan ilişkisi olmadı. Yükümlü olunan vergi miktarları, mükelleflerin önceden belirlenmiş vergi dilimlerine yerleştirilmeleri yöntemiyle belirleniyordu. Şahsi vergi miktarının tayininde bireyin birden çok kalemden elde ettiği gelirlerin birleştirilmesi yoluna gidilmedi. Ayrıca servet veya gelirle oranlı artan kademeli vergi usulü de kullanılmadı. Bu haliyle yeni vergiyi modern bir kişisel gelir vergisi olarak nitelemek zordur. Bununla birlikte şahsi verginin ayrı ayrı gelir vergileri paketine eklenen yeni bir vergi karakteri taşıdığı kesin.

İLK UYGULAMALAR VE YAŞANAN SIKINTILAR

1903 ve 1904 yıllarında şahsi verginin uygulanması için vilayetlere tahriratlar gönderildi. Vilayetlerden yerel koşulların uygun olmadığı, şahsi verginin uygulamaya konulamayacağı, dolayısıyla iptal edilmesi veya en azından ertelenmesi yönünde cevaplar alındı. İmparatorluğun geniş coğrafyası ve her bir bölgenin iktisadi, sosyal ve siyasi koşullarının farklılığı dikkate alındığında, şahsi vergiye yönelen tepki ve talepler farklı biçimlere bürünmüş olsa gerek. Rumeli vilayetleri ve Yemen gibi yakın dönemde önemli isyanlar yaşanmış bölgelerde yeni bir vergi olan şahsi verginin hayata geçirilmesinin hiç de kolay olmadığı açık. Devlet arşivinde bulabildiğimiz konuyla ilgili belgelerin

daha çok bu sorunlu bölgelerden gelen itirazlara ilişkin olması aslında hiç de şaşırtıcı değil. Aşağıda verginin uygulamaya konduğu ilk evrede yaşanan sorunlara ilişkin birkaç örnek vermeye çalışacağız.

Yukarıda değindiğimiz tahrirata Yemen Vilayeti'nden gönderilen cevap bu bölgede yalnızca şahsi vergiye değil, genel olarak vergi tahsilatına ilişkin de önemli sorunlar olduğunu ortaya koyuyordu.[57] Yemen Valisi 5 Ekim 1903 tarihli şifreli telgrafla bölgenin özel durumunu gerekçe göstererek burada şahsi verginin tahsil edilmesinin mümkün olmadığını merkeze bildirdi. Valinin şifreli telgrafından Yemen'de nüfus ve emlak tahririnin "külliyen gayr-i cari" olduğunu ve "diğer mahallerde dört-beş kuruş olarak tahsil edilen ağnam resminin burada ancak kırk para olarak toplanabildiğini" öğreniyoruz. Vali ayrıca vilayet teşkilatı oluşturulduğundan beri bölgede kargaşanın eksik olmadığını ve hatta aşiretlerin son dönemde büyük miktarda silah temin etmiş olduğuna dair haberler alındığını ifade ediyordu. Bölgede "tahsilat umumiyet itibariyle muavenet-i askeriye ile icra edilmektedir" diyen valinin ifadesine göre nüfus tahriri gibi uygulamalar büyük bir direnişle karşılaştığından, şahsi vergi de bu çerçevede gündeme gelen bir uygulama olarak algılanacak ve kargaşa iyice artacaktı.

Yemen'in yakın dönemde yaşanan isyan nedeniyle şahsi verginin tatbiki bakımından hiç de uygun olmadığı düşünülebilir. Ancak Osmanlı mali idarecileri bu duruma rağmen şahsi verginin Yemen'de de uygulanması konusunda ısrarcı oldular. 1905 yılında şahsi vergiye ilişkin yeni talimatın hazırlanmasının ardından söz konusu verginin Yemen'de uygulanması konusu tekrar gündeme geldi ancak Yemen Valiliği bu verginin bölgede kötü sonuçlar doğurabileceği gerekçesiyle Yemen'in istisnasını talep etti. Bu talep neticede Meclis-i Vükela tarafından onaylandı ve bu doğrultuda irade çıkartıldı.[58]

Şahsi vergi uygulaması açısından Trablusgarp'ta da durum aynıydı. 1905 yılında Bingazi'de bir grup, şahsi verginin kaldırılması talebiyle mutasarrıflığa arzuhal verdi. Ancak eylemcilerin talepleri dikkate alınmadı ve şahsi verginin tahakkuk ettirilmesi için oluşturulan komisyon toplantıya çağrıldı. Komisyonun toplantıya çağrıldığı haberini alan ve "kısm-ı küllisi hamal ve rençper ve esnaftan ibaret" 200 kişilik bir grup önce dükkânlarını kapatarak mahkeme-i şeriyede

[57] Yemen Valisinin 5 Ekim 1903 tarihli şifreli telgrafı. Bkz. BOA, İ.ML, 56/1321/B-29, 1321.07.24/16 Ekim 1903.

[58] BOA, İ.ML, 66/1323/C-34, 1323.06.29/31 Ağustos 1905.

toplandı ve ardından mahkeme naibini de yanlarına alarak hükümet konağına geldi. Eylemciler, birkaç seneden beri devam eden kuraklık sebebiyle ecnebi tüccarlara borçlandıklarını, durumlarının hiç iyi olmadığını ve şahsi verginin civar vilayetlerde uygulanmadığına ilişkin haberler aldıklarını ifade ederek kendilerinin de bu vergiden istisna tutulmalarını istediler ve 13 Ağustos 1905 tarihli, 152 mühür ve 14 imzalı yeni bir arzuhal sundular. Ayrıca, şahsi verginin tevzisinden sorumlu komisyon toplantısının ertelenmesini istediler ve somut bir cevap alıncaya kadar da hükümet konağından ayrılmayacaklarını söylediler. Konu 21 Ağustos 1905 tarihiyle Bingazi Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirdi, Nezaret de durumu 20 Eylül 1905 tarihli tezkereyle sadarete aktardı. 5 Ekim 1905 tarihinde Bingazi'deki olayları değerlendirmeye alan Meclis-i Vükela, buranın ahalisinin çoğunlukla göçebe aşiretlerden oluştuğu, kalanlarının da küçük ölçekli ziraatla meşgul olduğu gerekçeleriyle şahsi verginin "şimdilik oraca tehir-i istifası" yönünde karar verdi.[59]

Ancak Meclis-i Vükela görüşüne rağmen verginin tehiri meselesi bir sonuca bağlanamadı ve konu sürüncemede bırakıldı. Mutasarrıflıkla Dahiliye Nezareti arasında devam eden yazışmalarda şahsi vergi meselesi bir çok kez gündeme geldi. Mutasarrıflığın 11 Aralık 1905 tarihli tahriratında vilayet merkezinde servet ve ticaretin ecnebilerin tekelinde bulunduğu, Müslüman yerel halkın ise daha çok berberlik, kahvecilik, saraçlık ve bakkallık gibi "sına'i-i hafife" ile uğraştığı bildiriliyordu. Tahriratta nüfusun geri kalan kısmının rençperlikten başka bir geliri bulunmadığı, sınai-i hafifeyle uğraşan ahaliden zaten temettü vergisi alındığı, ziraatla uğraşan köylülerden de şahsi vergi alınamayacağı gerekçeleriyle bu vilayette şahsi vergi tahsilinin nüfus ve emlak tahririnin tamamlanmasından sonra gündeme getirilmesinin daha uygun olacağı vurgulanıyordu. Konu bu kez 25 Aralık 1905 tarihli arz tezkeresiyle Mabeyn-i Hümayun'a sunuldu ve 4 Ocak 1906 tarihinde, bölgede şahsi verginin tehir edilmesi yönünde irade çıktı.[60]

1904 yılı itibariyle şahsi verginin Arnavutluk'ta uygulamaya konulması sırasında da önemli bir direnişle karşılaşıldı. Konuyu 16 Şubat 1904 tarihinde ele alan Meclis-i Vükela Arnavutluk'ta asayişin temininin kolay olmadığı bir dönemde şahsi vergi için "tazyikat icrası muvafık-ı menfaat-i devlet olamayacağı" ve bu nedenle "zikr olunan verginin şimdilik bila-tazyik tedricen tahsil" edilmesi yönünde görüş

[59] BOA, İ.ML, 67/1323/Ş-43, 1323.08.09/7 Kasım 1905.
[60] BOA, İ.ML, 69/1323/Za-07, 1323.11.08/4 Ocak 1906.

oluşturdu ve ilgililerin bu doğrultuda uyarılmasına karar verdi.[61]

1905 yılı itibariyle İşkodra Sancağı'nın merkez kazasıyla diğer bazı kazalarında gayrimüslimlere tevzi edilen şahsi vergiye karşı önemli bir muhalefetin oluştuğunu görüyoruz. Öncelikle bedel-i askerî ödemekle mükellef söz konusu kazaların gayrimüslim ahalisine kişi başına 50 kuruş şahsi vergi tevzi edilmiş olduğu anlaşılıyor. Dahiliye Nezareti bölgede henüz emlak ve nüfus tahriri yapılmadığından yeni vergi tahsilinde sorunlar yaşanacağını ve İşkodra'nın gayrimüslim ahalisinden bedelat-ı askerî dışında şahsi vergi alınmaması gerektiğini ifade ediyordu. Maliye Komisyonu ise İşkodra'nın şahsi vergiden istisna tutulmasının diğer mahaller için örnek oluşturacağı gerekçesiyle bu öneriye karşı çıkıyordu. Meclis-i Vükela, Maliye Komisyonu'nun bu itirazını haklı bulmakla birlikte yaşanacak muhtemel sorunları dikkate alarak İşkodra'da şahsi verginin "bir müddet tehiri" yönünde karar verdi.[62]

Yemen, Bingazi, Arnavutluk ve İşkodra'ya ilişkin bu örnekler 1903-1905 yılları arasında özellikle nüfus ve emlak tahririnin henüz gerçekleştirilmediği bölgelerde şahsi verginin hayata geçirilmesinin kolay olmayacağını ortaya koyuyordu. Yerel idari birimler, Dahiliye Nezareti, şahsi verginin mimarı olan Maliye Komisyonu ve Meclis-i Vükela arasındaki yazışmalardan Osmanlı bürokrasisinin söz konusu vergi konusunda farklı eğilimler sergilediği anlaşılıyor. Maliye komisyonu genellikle her ne pahasına olursa olsun şahsi verginin hayata geçirilmesi yönünde görüş bildirirken, Dahiliye Nezareti yeni vergi nedeniyle çıkan isyan ve direnişleri gerekçe göstererek bu verginin iptal edilmesini veya ertelenmesini istiyordu. Kabine ise çoğunlukla şahsi vergi uygulamasının bir müddet tehiri şeklinde idare-i maslahat yönünde karar vermişti. Ancak vilayetlerde karşılaşılan direnişler ve bürokratik birimler arasındaki görüş ayrılıkları neticesinde şahsi vergiye ilişkin mevzuatın gözden geçirilmesine karar verildi ve 1905 yılında verginin çerçevesinde kapsamlı değişiklikler içeren yeni bir talimatname hazırlandı.[63]

[61] BOA, Y.MRZ.d, 12208, 1321.11.29/16 Şubat 1904.

[62] BOA, İ.ML, 68/1323/L-18, 1323.10.20/18 Aralık 1905.

[63] "Vergi-i Şahsi Hakkında Ta'limat", 1323.05.16/6 Temmuz 1321/19 Temmuz 1905, Düstur, 1. Tertib, c. 8, s. 259-263.

1905 TARİHLİ VERGİ-İ ŞAHSİ TALİMATNAMESİ VE TOPLUMSAL MUHALEFET

1905 tarihli şahsi vergi talimatnamesi, 1903 nizamnamesinde kişi başına 5 kuruş vergi ödemesi öngörülmüş olan ve şahsi vergi mükelleflerinin yarısını oluşturan Osmanlı köylülerini (ahali-i kurâ) kapsam dışına çıkarıyordu. Böylece şahsi vergi şehir ve kasabalarda, yani vilayet, liva, kaza ve nahiye merkezlerinde ikamet eden Osmanlı vatandaşlarını kapsayan sınırlı bir vergiye dönüşüyordu. Bunlardan da hazine-i devletten, evkaf, maarif, tekaüt ve düyun-u umumiye sandıklarından ve Ziraat Bankası'ndan maaş alanlar vergi kapsamı dışında bırakılıyordu. Talimatın ikinci maddesi şehir ve kasaba ahalisinden olup da "münhasıran ziraatla temin-i maişet eyleyenleri" de muafiyet kapsamına alıyordu. Başlangıçta temettü vergisi yerine ikame edilmesi düşünülen ve tarımsal üreticiler dahil olmak üzere 18-70 yaş arası erkek nüfusun tamamını kapsaması itibariyle genel bir gelir vergisi olması öngörülen şahsi vergi, yeni talimatnamedeki çerçevesiyle kent ekonomisiyle sınırlı ek bir gelir ve servet vergisi niteliğine büründü.[64]

1905 talimatnamesinin gündeme getirdiği ikinci esaslı değişiklik, vergi basamaklarının ve mükelleflere düşen vergi paylarının belirlenmesi usulüyle ilgiliydi. Talimatname vergi mükelleflerini üç ana sınıfa ayırıyor ve ayrıca yedi vergi kademesi getiriyordu. Birinci sınıfı sırasıyla 15, 25 ve 35 kuruş vergi yüküyle kaza, liva ve vilayet merkezlerindeki "zürradan gayri esnaf ve saire"; ikinci sınıfı 70, 105 ve 200 kuruşluk vergi miktarıyla kaza, liva ve vilayet merkezlerindeki çiftlik sahipleriyle toptan ticaretle meşgul olanlar; üçüncü sınıfı ise 400 kuruşluk vergi yüküyle ağniya (zenginler) oluşturuyordu. Mükelleflerin ait oldukları vergi kademelerinin tayininde ikamet edilen idari birimin de dikkate alınmış olması ilginç. Tahriri tamamlanmış olan bölgelerde bile şahısların vergi yükünün belirlenmesinde bu tarz basit bir tekniğin tercih edilmiş olması, söz konusu emlak ve temettü tahrirlerinin güvenilirliği konusunda şüpheler olduğunu gösteriyor. Bu yöntem şahsi verginin tahrire dayanan tayinî bir vergi olma özelliğini önemli ölçüde zedelemiş ve söz konusu verginin gelir vergisi olma

[64] Bu esaslı değişikliğin yanı sıra mükellefiyet kapsamını daraltan birtakım tali maddeler de mevcuttu. Örneğin mükellefiyet yaşı 18'den 20'ye yükseltilmişti. Medrese ve yüksek okul talebeleri, mahalle imam, papaz ve rahipleri müstesnalar arasına dahil edilmişti.

özelliğini hayli zayıflatmıştı.

1905 tarihli talimatname yukarıda değindiğimiz esaslı değişikliklerin yanı sıra teferruata ilişkin de bazı yenilikler getiriyordu. Örneğin önceki nizamnamede nüfus idarelerinin her beş yılda bir defter hazırlaması öngörülürken, yeni uygulamada bu süre üç yıla indiriliyordu. 1903 nizamnamesi şahısların hangi vergi dilimine dahil edileceklerinin belirlenmesi işini geçici komisyonlara bırakırken, 1905 talimatnamesi bu görevi taşrada mal kalemlerine, başkentte ise Dersaadet Tahrir ve Vergi Tahsil İdaresi isimli birime havale ediyordu. Önceki nizamnamede geçici komisyonların idare meclisi üyeleri arasından seçilmesinin öngörüldüğünü hatırlayınca, söz konusu değişiklikle şahsi verginin tayin ve tespit işlemlerinde idare meclisi üyelerinin rolünün azaltılmasının amaçlandığını anlıyoruz. Yeni talimatla verginin tahsili süresi de yılın ilk üç ayı zarfında tamamlanmak koşuluyla uzatılıyordu. 1905 talimatnamesi önceki nizamnamede yer almayan tahsil masraflarının karşılanmasına ilişkin kuralları da bir esasa bağlıyordu. Buna göre toplanan verginin %5'i tahsilat masrafları için ayrılacaktı. Bunun yarısı tarh ve hesap masrafları için kullanılacak, diğer yarısı da vergi tahsilindeki cari kurallar dikkate alınarak doğrudan tahsildarlara verilecekti.

Şahsi verginin 1905 talimatnamesinde öngörüldüğü şekilde tahsiline girişilmesiyle birlikte, başta Rumeli vilayetleri olmak üzere İmparatorluğun bütün bölgelerinde vergi mükelleflerinin şiddetli itiraz ve direnişiyle karşılaşıldı. 1903 tarihli nizamnamenin uygulanması sırasında olduğu gibi, 1905 talimatnamesinin yürürlüğe girmesine en çok tepki gösterenler yine küçük esnaf ve rençper gibi düşük gelirli kesimler oldu. Çiftlik ve emlak sahibi sınıflar ile ticaretle uğraşan kesim de vergi dilimlerinin yeteri kadar ayrıştırılmamasının yarattığı adaletsizlikler nedeniyle yoğun bir direnç gösterdiler ve vergi mevzuatının değiştirilmesi için yerel yönetimlere ve hükümete karşı güçlü bir baskı oluşturdular.

Rumeli bölgesinde 1905 yılı sonu ve 1906 yılı başlarında Prizren'de yaşanan olaylar, önlem alınmadığı takdirde şahsi vergiye karşı mücadelelerin yaygınlaşabileceğini ortaya koydu. Prizren esnafı, şahsi vergiyi protesto etmek amacıyla geniş katılımlı bir dükkân kapatma eylemi gerçekleştirdi.[65] Mutasarrıflığın çabaları sonucunda bazı dükkânlar açtırılsa da, şiddete başvurmadan bütün dükkânların

[65] BOA, İ.ML, 70/1324/M-28, 1324.01.12/8 Mart 1906.

Tablo 4.3
1905 Tarihli Vergi-i Şahsi Hakkında Talimat'a Göre Vergi Basamakları

	Sınıf	Kuruş
Kaza merkezlerindeki tarımsal üreticiler dışındaki esnaf vesaire	1	15
Liva merkezlerindeki tarımsal üreticiler dışındaki esnaf vesaire	1	25
Vilayet merkezlerindeki tarımsal üreticiler dışındaki esnaf vesaire	1	35
Kazalardaki çiftlik sahipleriyle toptan ticaretle meşgul olanlar	2	70
Livalardaki çiftlik sahipleriyle toptan ticaretle meşgul olanlar	2	150
Vilayetlerdeki çiftlik sahipleriyle toptan ticaretle meşgul olanlar	2	200
Ağniya	3	400

Kaynak: "Vergi-i Şahsi Hakkında Ta'limat," 1323.05.16/6 Temmuz 1321/19 Temmuz 1905, Düstur, 1. Tertib, c. 8, s. 259-63.

açtırılması mümkün değildi; buna karşılık bölgedeki durumun hassasiyeti nedeniyle zora başvurmak da uygun olmayacaktı. Kosova Valiliği'nin emri üzerine Prizren Mutasarrıflığı ve Prizren idare meclisi durumu yerinde tetkik etti ve mükelleflerin meclise verdikleri arzuhaller de incelenerek sorunlar tespit edilmeye çalışıldı. Prizren'de esnafın yanı sıra büyük tüccar ve çiftlik sahiplerinin de eylemlerde etkin bir rol oynadığı anlaşılıyor. Prizren'in liva merkezi olması itibariyle 1905 tarihli talimatname gereği mükellefler üç sınıfa ayrıştırılarak sırasıyla 25, 150 ve 400 kuruş vergiyle yükümlü tutulmuşlardı. Arzuhallerde, bu livada özellikle üçüncü sınıfı oluşturan ağniyanın servet ve gelirlerinin diğer bölgelere göre son derece sınırlı olduğuna işaret ediliyordu.[66] İkinci sınıfa dahil edilerek 150 kuruş vergiyle mükellef tutulanlardan bazılarının ise yalnızca birkaç dönümlük tarla sahibi oldukları vurgulanıyordu. Kosova Valiliği'nin tahriratına göre, Prizren'in ekonomisi servet, ticaret, sermaye ve hatta arazi itibariyle son derece sınırlı bir ölçekteydi. Valiliğin raporuna göre eylemcilerin istekleri dikkate alınarak "tenzil-i sınıf" işlemi gerçekleştirildiği takdirde, mükelleflerin çoğunun birinci sınıfa, yani 25 kuruşluk vergi dilimine dahil edilmesi gerekecekti. Yine aynı belgeye göre, birinci sınıfta yer alanların bazıları aceze, bir kısmı da halihazırda 5 kuruş temettü vergisiyle mükellefti ve aslında bu kesime dahil olanların

[66] Ağniya terimi tanım itibariyle "zenginler" anlamına geliyor. Fakat incelediğimiz vergi mevzuatında ağniya ifadesiyle neyin kastedildiğine açıklık getirilmiyor.

"daha ziyade sızlanmaları" bekleniyordu. Bu koşullarda "verginin nispet ve adalet dairesinde tertip ve tevzisi için sınıfların artırılması" gerekiyordu. Kosova Valiliği 8 Ocak 1906 tarihli tahriratında, yeni usul belirlenene kadar şahsi vergi tahsilinin vilayette "şimdilik tehir edilmesini" öneriyordu.

1905 sonu ve 1906 başlarında şahsi vergiye karşı girişilen eylemler yalnızca Rumeli Vilayeti'yle sınırlı kalmamıştı. Kastamonu'da şahsi vergiden aflarını isteyen bir grup esnaf şehir merkezinde toplanarak İstanbul'a telgraf çekti.[67] Esnafın taleplerine cevaben çıkarılan 23 Ocak 1906 tarihli hususi iradede, şahsi verginin Padişahın onayıyla gündeme gelen bir uygulama olduğu ve Kastamonu'da verginin "terk veya tecilinin" uygun olmayacağı belirtiliyordu.[68] 1906 baharında Sinop'ta da şahsi vergi nedeniyle esnaf ve tüccar eylemleri gerçekleşti.[69] Bu yıllarda Trabzon, Sivas, Kayseri ve Diyarbekir'de de vergiye karşı özellikle şehir merkezlerinde benzeri eylemler gerçekleşti.[70] Verginin tevzi usulünün doğurduğu adaletsizlikler aynı dönemde Mamüretülaziz Vilayeti'nde de tahsilinin hayli zorlukla yapılmasına yol açtı.[71] Bu tarz sorunlara ve tepkilere Osmanlı vilayetlerinin birçoğunda rastlamak mümkün.[72]

Siyasi tansiyonun hayli yüksek olduğu Rumeli bölgesinde genel müfettişlik görevinde bulunan Hüseyin Hilmi Paşa, muhalefetin baskısıyla İstanbul'a çok sayıda şifreli telgraf gönderiyor ve şahsi vergi mevzuatının değiştirilmesi yönünde görüş bildiriyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın 20 Aralık 1905 tarihli şifreli telgrafında ifade ettiği üzere, sorunlar vergi tevziatının "taksimat-ı idare-i mülkiyenin merkezlerine göre" yapılmış olmasından ve dolayısıyla mükelleflerin sahip oldukları "sermaye ile arazi miktarının nazar-ı dikkate" alınmamasından kaynaklanıyordu.[73] Yukarıda da değindiğimiz gibi, 1905 tarihli talimatın üçüncü maddesine göre örneğin çiftlik sahipleri ve toptan ticaretle

[67] Zafer Kars, *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, s. 22.

[68] BOA, İ.HUS, 137/1323/Za-083, 1323.11.27/23 Ocak 1906.

[69] Zafer Kars, *a.g.e.*, s. 22.

[70] Zafer Kars, *a.g.e.*, 1997, s. 23-24.

[71] Mamüretülaziz Valisi'nin 19 Kânun-ı Evvel 321/1 Ocak 1906 tarihli telgrafı. Bkz. BOA, İ.ML, 70/1324/M-28, 1324.01.12/8 Mart 1906.

[72] Ankara, Kastamonu, Sinop, Musul, Trabzon, Giresun, Samsun, Van, Bitlis, Muş ve Erzurum'da gelişen olaylar için bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 35-95.

[73] Nezaret-i Umur-ı Maliye Tahsilat Dairesi'nin 3023 sayı ve 30 Şevval 323/18 Kânun-ı Evvel 321 tarihli raporu. BOA, İ.ML, 70/1324/M-28, 1324.01.12/8 Mart 1906.

uğraşan tüccarlar kazada iseler 70 kuruş, liva merkezinde iseler 150 kuruş ve vilayette iseler 200 kuruş vergiyle mükellef tutulmuşlardı. Bu durum vergi tarhında önemli adaletsizliklere yol açıyordu. Sırf çiftlikleri daha küçük bir idari birimde bulunduğu için, büyük tüccarlar ve büyük çiftlik sahipleri daha az vergi öderken, liva veya vilayet merkezlerinde bulunan daha küçük mülk sahipleri ve tüccarlar daha fazla vergi ödemek durumunda kalıyordu. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa'nın telgrafı çiftlik tanımının da idari ve siyasi bir önem kazandığına işaret ediyordu. Şöyle ki uygulamada beş-on veya kırk-elli dönümlük küçük bir arazi tasarruf eden kişi kasaba ahalisinden bulunması ve arazisini "bilvasıta ziraat ettirmiş olması" nedeniyle çiftlik sahibi olarak kabul ediliyor ve önemli miktarda vergi yüküyle mükellef tutuluyordu. Hüseyin Hilmi Paşa, bu tür küçük "arazilerin çiftlikten ve mutasarrıflarının da çiftlik ashabından" sayılamayacağı gerekçesiyle, bu kesimlerin şahsi vergiye tabi tutulamayacağını ileri sürüyordu.

1905 senesi itibariyle şahsi vergi yeni talimat çerçevesinde uygulamaya konmuş olmakla birlikte, devlet ricali arasında vergiyle ilgili henüz kalıcı bir mutabakatın oluşmadığını ve merkezî idarenin bazı kesimlerinin yerel muhalefete itibar gösterdiğini söylemek mümkün. Örneğin Maliye Nezareti Tahsilat Dairesi'nin Maliye Nazırı imzalı, 27 Aralık 1905 tarihli raporunda şahsi verginin niteliğine ve uygulama usulüne ilişkin birtakım önemli şerhler düşüldüğünü görüyoruz.[74] Maliye Nazırı öncelikle söz konusu verginin bir şahsi vergi (şahıs vergisi yani kafa vergisi kastediliyor) olduğunu ve uygulamada temettü vergisini çağrıştıracak usullerden kaçınılması gerektiğini ifade ediyordu. Başka bir deyişle, Maliye Nazırı şahsi verginin Hüseyin Hilmi Paşa'nın önerdiği şekilde servet ve gelir miktarı esas alınarak birçok sınıf oluşturulmak suretiyle tevzi edilmesinin temettü vergisini çağrıştıracağını, bunun da uygun olmayacağını ileri sürüyordu. Ayrıca şahsi verginin "idare-i mülkiyenin merkezlerine göre tevzi edilmesi" usulünün doğurduğu adaletsizliklerin de giderilmesi gerektiğini, bunun da mülki idare dikkate alınmaksızın 1905 talimatnamesinde yer alan üç sınıfın korunması yoluyla giderilebileceğini belirtiyordu. Maliye Nezareti'nin önerisine göre, esnaf ve tüccarlar hangi idari merkezde bulunurlarsa bulunsunlar üç sınıf üzerinden sırasıyla 15, 25 ve 35 kuruş vergi vermeliydi. Çiftlik sahipleri ise yine idari merkezden bağımsız olarak bulundukları sınıflara göre sırasıyla 70, 150

[74] A.g.k.

ve 200 kuruş vergi ödemeliydi.

Rumeli Vilayat-i Şahanesi Müfettiş-i Umumiliği, Maliye Komisyon-ı Âlisi'ne gönderilen 21 Ocak 1906 tarihli şifre telgrafla, durumun komisyonca görüşülüp sonucun bildirilmesini istedi. Muhtemelen bölgede şikâyetlerin ve protestoların artması üzerine Müfettişlik, önceki telgrafın hatırlatıldığı 25 Ocak 1906 tarihili yeni bir telgrafla, bir an önce cevap verilmesini talep etti.[75] Müfettişlik, esnafın iki sınıfa ayrılmasını, birinci sınıftan nizamnamede belirtildiği gibi 15 kuruş, ikinci sınıftan ise kazalarda 7,5, livalarda 10 ve vilayet merkezlerinde 12,5 kuruş vergi alınmasını öneriyordu. Çiftlik sahiplerinin ise bulundukları idari birimlere bakılmaksızın çiftliklerinin değerine göre beş ayrı sınıfa ayrılarak vergilendirilmeleri isteniyordu.

Maliye Komisyonu ise Maliye Nezareti'nin uyarlarını dikkate almadı ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın önerilerini daha da ileri götürerek esnaf ve tüccarların gelir düzeylerine göre daha fazla sınıfa ayrılması yönünde görüş bildirdi.[76] Maliye Komisyonu tarafından belirlenen bu yeni ilkeler, aşağıda ayrıntılarını göreceğimiz üzere, 1906 yılında şahsi vergiye ilişkin mevzuatın yeniden ve kapsamlı bir şekilde değişmesiyle sonuçlanacaktı.

1906 TARİHLİ VERGİ-İ ŞAHSİ TALİMATNAMESİ

Yukarıda gördüğümüz gibi 1905 tarihli talimatname şahsi vergiye yönelik sıkıntıların giderilmesi için yeterli olamamıştı ve vergi mükelleflerinin şikâyet ve itirazlarının önü alınamamıştı. Vergiler yüzünden ortaya çıkan, zaman içinde yaygınlaşan ve isyana dönüşebileceği görülen protestolar önlenemeyince, Maliye Komisyonu, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ve Meclis-i Vükela şahsi vergi konusunu 1906 yılı boyunca enine boyuna gözden geçirdi ve sonuçta yürürlükteki talimatnamenin çerçevesini önemli ölçüde değiştiren daha teferruatlı yeni bir talimatname layihası hazırlandı.[77] Aşağıda ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz 18 Nisan 1906 tarihli yeni talimatname, şahsi verginin tayininde kullanılan usulü önemli ölçüde geliştirdi.

[75] Telgraflar için bkz. a.g.k.

[76] Maliye Komisyonu'nun 8 Zilhice 323 tarihli raporunun sureti için bkz. a.g.k.

[77] Konuyla ilgili Maliye Komisyonu, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ve Meclis-i Vükela raporları için bkz. BOA, İ.KAN, 4/1324/Ra-1, 1324.03.22/ 16 Mayıs 1906. Bu dosya 18 Nisan 1906 tarihli 29 maddelik Vergi-i Şahsi'nin Tarh ve Tahsiline Dair Talimat Layihası'nı da içeriyor.

1906 talimatnamesi, mükelleflerin itirazları arasında ilk sıralarda yer alan vergi tarhındaki adaletsizliklerin giderilmesi için vergi dilimlerinin sayısını artırıyordu. Vergi mükellefleri memurlar, çiftlik sahipleri ve şehir ve kasaba ahalisi olmak üzere üç ana sınıfa ayrılıyordu. Bu sınıflardan sonuncusu olan ve daha çok esnaf, tüccar ve amelelerden oluşan "şuhur ve kasabat nüfus-ı mükellefesinin" vergi miktarları üç günlük gelirleri dikkate alınarak 10 kuruş ile 3.000 kuruş arasında değişen 21 dilim halinde tanımlanıyordu. Birinci sınıfı oluşturan memurların vergi miktarları, yıllık maaşlarından aidat ve ianatın çıkarılmasıyla elde edilecek hasılanın 365'e bölünmesiyle ulaşılan rakamın üçle çarpılması suretiyle belirlenecekti. Çiftlik sahipleri içinse vergi miktarı çiftliklerinin kıymeti temel alınarak beş derecede belirleniyordu. Kıymeti 1.000 liraya kadar olan çiftlik sahipleri 50 kuruş, 2.000 liraya kadar olanlar 100 kuruş, 4.000 liraya kadar olanlar 200 kuruş, 6.000 liraya kadar olanlar 400 kuruş ve kıymeti 6.000 liradan fazla olanlar 600 kuruş şahsi vergi ödemekle yükümlü tutuluyordu. Bu yeni mevzuatla şahsi vergi yükünün bütünüyle kentlere ve üst gelir gruplarına kaydırılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

1906 talimatnamesi esasa ilişkin yukarıda saydığımız temel değişikliklerin yanı sıra, yine yerel koşulların ve mücadelelerin bir sonucu olarak teferruatta da önemli yenilikler getirmişti. 29 maddelik bu talimatname, uygulamada karşılaşılan sorunların her birine bir çözüm oluşturmak, belirsizlikleri gidermek ve ihtilaf ve itirazları mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırmak kaygısıyla hayli ayrıntılı bir şekilde hazırlanmıştı. Buna göre şahsi vergi muafiyetinin kapsamı bir miktar daha genişletiliyor, ibadethane ve cami gibi kutsal mekânlardaki bütün görevlilerle tekke postnişin ve müderrisleri de muafiyet kapsamına alınıyordu. Muhacirler, hicretlerini takip eden iki yıl boyunca şahsi vergiden muaf tutulacaktı. 50 kuruştan daha az vergiyle mükellef olan şahıslar da kapsam dışında bırakılmıştı. Bu maddeyle alt gelir gruplarının şahsi vergiden muafiyetlerinin güvence altına alınmaya çalışıldığı söylenebilir. Sekizinci madde birden çok gelir kalemine sahip olan mükelleflerin en yüksek vergi matrahının söz konusu olduğu kalem üzerinden vergilendirilmesini öngörüyordu. Bu madde, bir tür gelir vergisi olarak değerlendirdiğimiz şahsi verginin, kişinin bütün gelirlerini kapsayan "irad-ı umumi vergisi" yani "kişisel gelir vergisi" olarak değerlendirilemeyeceğini açık biçimde ortaya koyuyor.

Talimatnamenin 9. Maddesiyse şehir ve kasaba ahalisinden olmakla birlikte ticari faaliyetleri nedeniyle köylerde ikamet eden şa-

hısların vergi kapsamı dışına çıkmasının önünü almak üzere düzenlenmişti. Şehir ve kasabalarda emlak ve akarı bulunan veya çiftlik sahibi olan kurâ ahalisinden kişilerin kurâ ahalisinin şahsi vergiden müstesna olması kuralına dayanılarak vergiden muaf tutulmamaları için tedbir alınmıştı. Onuncu maddeyle "servet-i nakdiye eshabı" da şahsi vergi kapsamına alınmıştı. Böylece verginin üst gelir gruplarına yönelik mahiyeti bir miktar daha belirginlik kazanıyordu. Talimatnamede vergi tarhından sonraki süre zarfında ikametgâh değiştirenler, emlak alım veya satımı gibi nedenlerle vergi dilimi değişenler ve bir mahalde ikamet ettiği halde bir başka mahalde emlak ve akar sahibi olanlar için de maddeler düzenlenmişti. 22. Madde, memur maaşlarından şahsi vergi kesintisinin Haziran ayında gerçekleştirilmesini öngörüyordu. Aynı maddede ayrıca şirket ve kumpanyalarda çalışan müstahdem ve hademelerin vergi miktarlarına ilişkin esaslar belirlenmişti. 24. Maddeyle tahsildarlar tarafından mükelleflere tevzi olunacak vergi tezkereleri 20'şer paralık resmi damga puluna tabi kılınmıştı. Tahsilat masrafının %5'ten %7,5'a yükseltildiğini bildiren 27. Madde, bu miktarın ilgili birimler arasında paylaşımına ilişkin esasları da düzenliyordu.

1906 talimatnamesi vergi defterlerinin oluşturulması usullerini de değiştirmişti. Yeni prosedüre göre, nüfus idareleri tarafından mahalle bazında yaşları 20 ile 70 arasında değişen Müslüman ve gayrimüslim erkeklerin isimlerini içeren defterler hazırlanacak ve bu defterler vergi şubelerine gönderilecekti. Vergi şubeleri ise isimleri kaydolunmuş şahısları üç sınıfa ayırarak söz konusu defterleri belediyelere aktaracaktı. Belediyeler de "mükelleflerin sınıf ve sıfat ve hüviyetlerini tayin ettirerek yevmiyeleri tayin ve hane-i mahsusalarına işaret" edecekti. Nahiye merkezi olup da belediyeleri bulunmayan kasabalarda kişilerin hangi vergi dilimine dahil edilecekleri nahiye meclisleri tarafından kararlaştırılacaktı. "Dahil-i tahrir olmayan veya tahrirleri kısmen tamamlanan mahallerde" ise bütün bu işlemler önceden olduğu gibi muhtarlar ve ihtiyar heyetleri aracılığıyla yürütülecekti. Bu uygulama şahsi verginin söz konusu bölgeler için ancemaatin vergi benzeri kolektif ve tevzi nitelik taşıyan bir vergi olarak anılmasına yol açacaktı.

Talimatnamenin teferruata ilişkin gündeme getirdiği bir başka yenilik, vergi tayin ve tespitini gerçekleştirecek birime ilişkindi. Bir önceki talimatnamede vergi tespit ve tayin işini taşrada mal kalemlerinin, merkezde ise Dersaadet Tahrir ve Vergi Tahsil İdaresi'nin yürütmesi öngörülüyordu. 1903 nizamnamesinde ise aynı görev iki

Tablo 4.4
1906 Tarihli Vergi-i Şahsi Talimat Layihası'na Göre Vergi Basamakları

	Kuruş
Üç günlüğü 19 kuruşa kadar olan mükelleflerden	10
Üç günlüğü 29 kuruşa kadar olan mükelleflerden	20
Üç günlüğü 39 kuruşa kadar olan mükelleflerden	30
Üç günlüğü 49 kuruşa kadar olan mükelleflerden	40
Üç günlüğü 59 kuruşa kadar olan mükelleflerden	50
Üç günlüğü 69 kuruşa kadar olan mükelleflerden	60
Üç günlüğü 79 kuruşa kadar olan mükelleflerden	70
Üç günlüğü 89 kuruşa kadar olan mükelleflerden	80
Üç günlüğü 99 kuruşa kadar olan mükelleflerden	90
Üç günlüğü 199 kuruşa kadar olan mükelleflerden	100
Üç günlüğü 299 kuruşa kadar olan mükelleflerden	200
Üç günlüğü 399 kuruşa kadar olan mükelleflerden	300
Üç günlüğü 499 kuruşa kadar olan mükelleflerden	400
Üç günlüğü 599 kuruşa kadar olan mükelleflerden	500
Üç günlüğü 699 kuruşa kadar olan mükelleflerden	600
Üç günlüğü 799 kuruşa kadar olan mükelleflerden	700
Üç günlüğü 899 kuruşa kadar olan mükelleflerden	800
Üç günlüğü 999 kuruşa kadar olan mükelleflerden	900
Üç günlüğü 1999 kuruşa kadar olan mükelleflerden	1000
Üç günlüğü 2999 kuruşa kadar olan mükelleflerden	2000
Üç günlüğü 3000 kuruştan fazla olanlar	3000

	Kuruş
Tahrir kıymeti 1000 liraya kadar olan çiftlik sahipleri	50
Tahrir kıymeti 2000 liraya kadar olan çiftlik sahipleri	100
Tahrir kıymeti 4000 liraya kadar olan çiftlik sahipleri	200
Tahrir kıymeti 6000 liraya kadar olan çiftlik sahipleri	400
Tahrir kıymeti 6000 liradan fazla olan çiftlik sahipleri	600

Kaynak: BOA, İ.KAN, 4/1324/Ra-1, 1324.03.22/16 Mayıs 1906

aylık süreyle geçici olarak oluşturulan yerel komisyonların sorumluluğuna bırakılmıştı. Şahısların hangi vergi dilimine ait olduklarının, dolayısıyla vergi miktarlarının belirlenmesi işinin belediyelere bırakılması, yerel inisiyatifin artırılması bakımından şehir ve kasabalardaki esnaf, tüccar ve emlak ve çiftlik sahiplerine yönelik bir taviz olarak değerlendirilebilir.

VERGİ İSYANLARI VE ŞAHSİ VERGİNİN LAĞVI

Mevzuatta vergi mükelleflerinin itirazlarını gidermek ve talepleri karşılamak üzere bunca değişiklik yapılmış olmasına rağmen 1906 ve 1907 yıllarında birçok bölgede şahsi vergiye karşı tepkilerin önü alınamadı ve tepkiler başka sorunlara ilişkin huzursuzluklarla da birleşerek bazı vilayetlerde zaman zaman bölgesel isyan niteliği kazandı. Bu siyasal olaylardan en ilginci Erzurum ve civarında yaşanan eylemlerdi. Erzurum Vilayeti'nde 1906 ve 1907 yıllarında şahsi vergiye tepki olarak başlayan protesto eylemleri çeşitli toplum kesimlerini de bünyesine katarak yaygınlaştı ve zaman içinde genel bir siyasi kalkışma niteliği kazandı.[78] Erzurum olayları hem dönemin siyasi yazınında hem de günümüz tarihçilerinin değerlendirmelerinde ön plana çıkar.[79] Ancak Erzurum'da gerçekleşen olayların şahsi vergiyle ilişkisine yönelik tespitlerde önemli maddi hatalar yapıldığını söyleyebiliriz. Bazı tarihçiler 1906-1907 arasında Erzurum'da yaşanan

[78] Erzurum olayları birkaç valinin de başını yemişti. Bkz. Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi, 1895-1908*, İstanbul: Klasik, 2007, s. 173-177.

[79] Erzurum olaylarının 1908 öncesi toplumsal hareketliliğe ilişkin yazında ön plana çıkması büyük oranda, olayların cereyan ettiği dönemde yayımlanan siyasi makalelerin, konuya ilişkin hatıralardan parçaların ve daha sonra özellikle Sovyet tarihçiler tarafından kaleme alınan değerlendirme yazılarının Zafer Kars tarafından bir kitapta derlenmesinden ileri geliyor. Zafer Kars gerçekten de hayli erken bir tarihte 1908 devriminin toplumsal tabanını tespit amacıyla son derece önemli metinleri bir araya getirmişti. Bu metinler 1908 öncesinde ağırlıklı olarak Erzurum ve Doğu vilayetlerinde cereyan eden siyasi olayların toplumsal ve sınıfsal niteliğinin belirlenmesi bakımından son derece zengin bir içeriğe sahip. Bkz. Zafer Kars, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984; Zafer Kars, *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997. Daha sonra Aykut Kansu ağırlıklı olarak konsolosluk raporlarından hareketle, 1908 öncesinde Osmanlı vilayetlerinin çoğunda yaşanan toplumsal gerilimleri 1908 "devrimini hazırlayan siyasal olaylar" ve "vergi ayaklanmaları" başlığı altında derledi. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

olayları bütünüyle köylülerden şahsi vergi alınmasına bağlıyor.[80] 1907 yılında şahsi vergiye ilişkin mevzuatın kapsamlı bir şekilde değiştirilmesi ve hemen ardından şahsi verginin tamamen kaldırılması da aşağıdan gelen baskılar neticesinde "köy halkı lehine" verilen bir taviz olarak değerlendiriliyor.[81] Oysa yukarıda ayrıntılarıyla gördüğümüz üzere nüfusun yaklaşık %50'sini oluşturduğu düşünülen tarımsal üreticiler yani köy halkı (ahali-i kurâ) 1905 tarihli talimatnameyle zaten şahsi verginin kapsamı dışında tutulmuştu ve bu durum 1906 ve 1907 yılarında da değişmemişti. 1908 devrimi öncesinde Rumeli vilayetleri dahil olmak üzere İmparatorluğun birçok bölgesinde Osmanlı köylülerinin çeşitli vergilere ve vergi zulümlerine karşı tepki gösterdiği ve bu tepkilerin birçok yerde somut protesto eylemlerine ve hatta isyanlara dönüştüğü konusunda şüpheye yer yok.[82] Ancak söz konusu köylü isyanlarının konusunun şahsi vergi olmadığı da açık.[83]

Şahsi vergiye ilişkin protestoların da bir parçasını oluşturduğu

[80] Petrosyan'ın bu doğrultudaki görüşleri için bkz. Zafer Kars, *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, s. 23.

[81] Bu tür bir hataya örnek olarak bkz. Aykut Kansu, *a.g.e.*, s. 55, 60, 70.

[82] Rumeli'de 1908 Devrimi'ni hazırlayan koşullara ilişkin bir tartışma için bkz. Nadir Özbek, "İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Koşullar: Rumeli'de Vergi Tahsilatı ve Jandarma", *Toplumsal Tarih*, 183 (2009): 46-50.

[83] Günümüzde bazı tarihçiler Erzurum Vilayeti'nde şahsi vergi ve "hayvanat-ı ehliye rüsumuna" tepki olarak başlayan ve gelişen olayları genel bir devrim kurgusu içine oturtarak idealize etme eğilimi sergiliyor. 19. yüzyıl boyunca Rumeli, Anadolu ve Arap vilayetlerinde vergi yükü karşısında ahalinin tepki göstermesi ve hatta isyana yönelmesi sıkça rastlanan bir durumdu. Yukarıda şahsi verginin gündeme gelmesiyle birlikte birçok vilayette ağırlıklı olarak esnaf, tüccar ve çiftlik sahipleri olmak üzere çeşitli toplum kesimlerinin somut protesto eylemlerine yöneldiklerine ilişkin çok sayıda örnek verdik. Ancak bu eylemlerin, basit genellemelere gidilmeden yerel toplumsal ve siyasal koşulların karmaşıklığı dikkate alınarak değerlendirilmesi gerek. Örneğin Mart 1906-Mart 1907 arasında Erzurum ve çevresinde yaşanan olayların, bölgedeki toplumsal ve siyasal koşulların karmaşıklığı dikkate alınmaksızın, "halk, kurulu düzeni hedefleyen şiddetli bir gösteri düzenledi" ifadesiyle anlatılması doğru olmaz. Burada "halk" kavramıyla kimin kastedildiği, eylemlilik süreci içinde farklı toplum kesimlerinin taleplerinin neler olduğu, bu taleplerin hangilerinin ön plana çıkartılıp hangilerinin arka plana itildiği, süreç içinde gruplar arasındaki siyasi ittifakların nasıl bir seyir izlediği, eylemlere öncülük eden büyük ticaret erbabının zaman içinde iktidar çevrelerine yaklaşma eğilimine girip girmedikleri, büyük tüccar ve eşrafın yanı sıra alt sınıfların eylemlilik sürecinde somut taleplerinin neler olduğu gibi sorular bir kenara bırakılarak olaylar "Erzurum'daki Ekim ayaklanması, yalnızca adaletsiz vergilendirmeye karşı bir isyan olmaktan çıkmış kurulu düzenin şiddetle reddedildiği –tam anlamıyla devrimci– bir harekete dönüşmüştü" gibi ifadelerle genellenmemeli.

Erzurum olaylarına ilişkin dikkatli bir inceleme, eylemlere katılan kitlenin alt sınıflardan büyük tüccar ve sarraflara kadar uzanan geniş bir sınıfsal yelpazeyi içerdiğini, bu kesimlerin her birinin farklı talepleri olduğunu ve şahsi verginin kaldırılmasının esas itibariyle esnaf, tüccar ve yerel eşrafa ait bir mesele olduğunu ortaya koyuyor.[84] Kahire'de yayımlanan *Türk* mecmuasında yer alan konuya ilişkin bir yazıda eylemlere katılan kesimlerin farklı talepleri hakkında bilgi veriliyor. Makaleye göre, örneğin Erzurum'da şahsi vergi uygulamaları çerçevesinde, dükkân sahipleri gibi bu dükkânlarda çalışan çıraklar da 35 kuruşluk vergiye tabi tutulmuşlardı. Bölge eşrafı çeşitli gerekçeler ileri sürerek şahsi vergiden muaf tutulmayı başarırken, yoksul kesimler mağduriyetten kurtulamamıştı. Çıraklar ve küçük esnafa ilişkin bu şerhin dışında, ağırlıklı olarak büyük hububat ve hayvan tüccarlarıyla vilayette güç sahibi sarrafların şahsi vergiye karşı çıktığını belirtelim.

1906-1907 olayları sırasında şahsi vergi mükellefi olmamakla birlikte Erzurum nüfusunu oluşturan farklı toplumsal kesimlerin farklı gündem ve taleplerle eylem halinde bulunduklarını görüyoruz. Örneğin toptan tahıl tüccarlarının buğday istifçiliğine girişmeleri ve neticede ekmek fiyatlarının aşırı artması nedeniyle fırıncılar ve yoksul kent sakinleri protesto eylemleri yapmışlardı. Civar ülkelerde çalışan azımsanamayacak sayıdaki göçmen işçi de, bu dönemde hükümetin güvenlik gerekçesiyle pasaport sınırlaması getirerek giriş çıkışları engellemesi üzerine mağdur olmuş ve protesto eylemlerine yönelmişti. Ayrıca vergi tahsilinde yaşanan baskılar ve Hamidiye Alayları'nın zulüm ve yağmaları, Erzurum'da ve civar vilayetlerde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim köylüler için dayanılması imkânsız bir boyuta ulaşmıştı. 1906-1907 olayları sırasında Ermeni köylülerin vergi ve diğer baskılar karşısında çeşitli eylemlere yöneldiklerini ve hatta "terk-i tabiiyet yolunda bir teşebbüsata" giriştiklerini de görüyoruz.[85]

[84] Zafer Kars'ın derlediği belgeler özellikle Mehmet Nusret'in 1922 yılında kaleme aldığı Erzurum tarihçesinin ilgili sayfaları ve A. M. Vulyskiy'in Moskova Arşivi Belgelerine dayanarak hazırlamış olduğu 1958 tarihli makale, olayların seyrini ve yukarıda değindiğimiz sınıfsal yelpazeyi ortaya koyması bakımından zengin bir kaynak. Mehmet Nusret ve Valuyskiy'in metinleri için bkz. Zafer Kars, *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, s. 82-93; 126-144.

[85] BOA, İ. ML, 75/1325/S-03, 1325. 02. 06/21 Mart 1907. Vergi yükünden kurtulmak üzere bölge halkının topraklarını terk ederek özellikle Rusya'ya iltica etmelerine ilişkin örneklere, 1840'larda Tanzimat idari yapısının Erzurum'da uygulanmaya başladığı dönemde de rastlanmıştı. Bu konuda bkz. Cevdet Küçük, "Tanzimat Devrinde

Bölgenin karmaşık toplumsal ve siyasal koşullarından kaynaklanan bu ve benzeri sorunlar 1906-1907 yıllarındaki eylemlerin geniş bir tabana yayılmasını kolaylaştırmıştı. Ancak yukarıda işaret edildiği üzere, şahsi vergi bu sorunlar zincirinin sadece bir halkasını oluşturuyordu. Şahsi vergi meselesi esas olarak 1890'larda bölgede yaşanan katliamların ardından yerel ticaret üzerindeki denetimleri artan Müslüman eşrafın ve büyük tüccarların gündemindeydi. İstanbul hükümeti, bu kesimlerin şahsi vergiye karşı gösterdikleri tepki karşısında hemen geri adım atmadı ve verginin kaldırılması yönündeki baskılara direnmeye çalıştı. Öncelikle vergi mevzuatında tadilatlara girişilerek birtakım düzeltmeler yapıldı. Başlangıçta diğer birçok vilayette olduğu gibi Erzurum'da da şahsi verginin iptali veya tecili fikrine karşı çıkıldı ve bu verginin Erzurum'da da tedrici bir şekilde toplanması yönünde karar alındı.[86] Ancak kısa süre sonra İmparatorluğun genelinde yaşanan sorunlar ve karşılaşılan tepkiler dikkate alınarak şahsi verginin kaldırılmasına karar verildi.

İlk olarak şahsi vergiye ilişkin mevzuatın yumuşatılması için Maliye Nezareti'nde bir rapor hazırlanmış ve söz konusu rapor Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde tartışmaya açılmış, ardından 10 Mart 1907 tarihinde Meclis-i Mahsus-u Vükela'da değerlendirilerek karara bağlanmıştı.[87] Yeni karar şahsi verginin çerçevesini önemli ölçüde basitleştiriyordu. Maliye Komisyonu'nun inisiyatifiyle ve Maliye Nezareti'nin itirazları dikkate alınmaksızın genel çerçevesi çizilen şahsi verginin içeriği bu kez Maliye Nezareti'nin inisiyatifi ele almasıyla tamamen değiştiriliyordu. Meclis-i Vükela şahsi vergiye ilişkin çerçeveyi dört ana başlık altında topluyordu. İlk olarak şahsi verginin kurâ ahalisinden alınmayacağı bir kez daha teyit ediliyordu. İkinci olarak şahsi vergi uygulamasında temettü vergisinin tarhına ve tahsiline ilişkin esasların temel alınması kararlaştırılıyordu. Böylece şahsi vergiye yönelik ayrı ve kapsamlı bir usul belirlenmesine ve yeni bir talimat hazırlanmasına gerek kalmayacaktı. Üçüncü başlık ise şahsi vergi mükelleflerinin sınıflara ayrılması usullerinin basit-

Erzurum", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1975. Bu eylem tarzına özellikle sınıra yakın bölgelerdeki köylülerin vergi yüklerini azaltmak üzere başvurduklarını söyleyebiliriz. 1860'lara ve Avusturya ile sınır bölgelerine ilişkin benzer örnekler için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

[86] BOA, İ.HUS, 139/1324/M-103, 1324.01.24/20 Mart 1906; BOA, İ.ML, 75/1325/S-03, 1325.02.06/21 Mart 1907.

[87] Söz konusu yeni çerçeveye ilişkin 20 Mart 1907 tarihli bir irade mevcut. BOA, İ.ML, 75/1325/S-06, 1325.02.05/20 Mart 1907.

leştirilmesiyle ilgiliydi. Buna göre vergi mükellefleri üç temel sınıfa ayrılarak "dükkânlarda ve sair ticarethanelerde ve mahal-i mahsusta icra-yı sanat edenlerden ve akar ve irada malik olanlardan 10'ar kuruş vergi-i şahsi ahz ve istifası ve sair surette icra-yı sanat ve ticaret edenlerle amele ve sairden 5'er kuruş vergi-i şahsi ahz ve istifası" öngörülüyordu. Üçüncü grubu oluşturan memurlarınsa tamamen muafiyet kapsamına alınması kabul edilmiyor, ancak maaşlarından üç günlük yerine birer günlük gelirleri oranında vergi kesilmesi hükme bağlanıyordu. Söz konusu belgede "eshab-ı çiftlikat ve şehir ve kasabalarda meskûn emlak ve akar sahipleri" hakkında herhangi bir ifadeye rastlanmamasını, bu kesimlerin de vergi kapsamı dışında bırakılmasına bağlayabiliriz.

Bütün bu değişiklikleri büyük servet ve gelir sahiplerinin şahsi vergiye gösterdikleri direnç karşısında verilmiş bir taviz olarak değerlendirmek gerekir. İstanbul hükümeti şahsi vergi konusunda geri adım atmaya yanaşınca, Mehmet Nusret'in çok açık bir şekilde ifade ettiği gibi, Erzurum eşrafı hükümet çevresiyle uzlaşma yoluna gitti. Böylece bölgenin Türk, Kürt, Ermeni yoksul köylülerinin, civar ülkelerde amele olarak çalışan göçmen işçilerin ve büyük tüccarların buğday istifçiliği nedeniyle yükselen ekmek ve gıda fiyatlarından mağdur olan kent yoksullarının sorunları siyasi gündemden yavaş yavaş düştü.

Bu son şekliyle şahsi vergi esasen küçük esnaf ve memurlara yönelik, matrahı hayli sınırlı bir vergiye dönüşmüştü. Ancak İmparatorluğun birçok bölgesinde siyasi koşulların iyice ağırlaştığı bir dönemde, kapsamı büyük ölçüde daraltılmış bu vergide ısrar edilmesinin anlamı kalmamıştı. 23 Mart 1907 tarihli iradeyle şahsi vergi "af ve ilga" edildi.[88] Söz konusu iradede şahsi verginin "varidat-ı cedide tedariki maksadıyla tarh ve tertip olunduğu" ancak "bunun bazı yerlerde alınıp birçok taraflarda tatbikatı henüz icra olunmamakta bulunduğundan" kaldırılmasına karar verildiği ifade ediliyordu. Verginin ilgasına ilişkin gazetelerde bir "tebligat-ı resmiye sureti" yayımlanması düşünüldüyse de, sonradan bundan da vazgeçildi ve kararın vilayetlere tebliğ edilmesiyle yetinildi.[89]

[88] BOA, İ.ML, 75/1325/S-11, 1325.02.08/23 Mart 1907.

[89] BOA, İ.HUS, 152/1325/S-034, 1325.02. 10/25 Mart 1907; BOA, Y.MRZ.d, 14452, 1325.02. 12/27 Mart 1907; BOA, İ.ML, 75/1325/S-16, 1325.02.14/29 Mart 1907.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Tanzimat'tan sonra oluşan vergi rejiminde gelir ve servetin vergilendirilmesine ilişkin sorunları ele aldık ve özel olarak da 1903-1907 dönemine ait şahsi vergi deneyi üzerinde durduk. II. Mahmud döneminden itibaren herkesin gelirine ve ekonomik gücüne göre nispi bir vergiye tabii tutulması gündemde olmasına rağmen, bu eğilim vergi uygulamalarına yansıtılamamıştı. Bir kazanç vergisi olan temettü vergisi ise ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında, hayli kısıtlı bir kapsamda uygulamaya konabilmişti. Bu dönemde servetin vergilendirilmesi bakımından emlak ve akar vergisi alanlarında daha başarılı olunduğu söylenebilir. Tanzimat sonrası vergi rejiminde emlak ve akar ile temettü vergileri dikkate alındığında vergi yükünün bir miktar da olsa kent ekonomisine ve üst gelir gruplarına doğru kaydırıldığını söylemek mümkün. Bununla birlikte bir ürün vergisi olan aşar ve iltizam sistemi varlığını sürdürdü ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan tarımsal üreticiler en baştan gelir vergisi kapsamı dışında bırakıldı. Ayrıca iltizam sisteminin bütün verimsizliğine rağmen aşar vergisi bütçe gelirleri içinde ağırlıklı konumunu korudu ve İmparatorluğun sonuna kadar vergi yükü nüfusun gelir düzeyi en düşük kesimleri üzerinde kaldı.

1903 yılında gündeme gelen şahsi vergi ise vergi tespit ve tayin usulleri bakımından hayli basit bir çerçeveye sahip olmakla birlikte, gelir vergisi formatını taşıması ve başlangıçta Osmanlı nüfusunun büyük çoğunluğunu mükellefiyet kapsamına alması itibariyle önemli bir gelişmeydi. Fakat tarımsal üreticiler, aşar vergisine tabi oldukları için 1905 yılı itibariyle şahsi vergi kapsamı dışına çıkarıldılar ve böylece söz konusu vergi genel bir gelir vergisi olma niteliğini kaybetti. Yeni verginin yükünü taşıması beklenen büyük tüccar ve çiftlik sahibi kesim ise şiddetli bir muhalefete girişerek uygulamayı erteletmeyi ve iptal ettirmeyi başardı. Aşar vergisinin temel vergi olarak yerini koruduğu ve tahsil sisteminin de ağırlıklı olarak iltizama dayandığı bir vergi rejiminde merkezî yönetimin bireylerle vergi üzerinden bir meşruiyet ilişkisi kurması da mümkün olamadı. Osmanlı yöneticilerinin önceliği, tarh edilen verginin ne pahasına olursa olsun tahsil edilmesiydi ve bu doğrultuda şiddete başvurmaktan da kaçınmadılar.

1903-1907 yıllarına ait şahsi vergi uygulamasına ilişkin incelemelerimiz, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde gelir vergisinin "kişisel gelir vergisi" niteliği kazanmaktan tamamen uzak olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koyuyor. Gelir vergileri bu dönemde

"ayrı ayrı gelir vergileri" olarak kaldı, bireyinse vergi mükellefi olarak tüzel kişilik kazanması mümkün olmadı. Bir başka ifadeyle, tayine tabi olan vergilerin konusunu şahıs değil, tek tek mülk ve kazanç getiren faaliyetler oluşturuyordu. Söz konusu vergilerin tayin ve tespit usullerinde basit nispi usul özellikle emlak vergisinde yürürlüğe konulmaya çalışılsa da, vergi yükünün üst gelir gruplarına kaydırılması bakımından önemli bir teknik olan müterakki veya mütedenni nispet usulü gündeme getirilmedi.

1903-1907 arasında denenen şahsi vergi örneğinde esnaf, memur ve müstahdem ve amele sınıfları için basit nispet usulü uygulanmış, emlak ve çiftlik sahipleri içinse önceden belirlenmiş dilimlere göre vergi maktu olarak tarh edilmişti. Bu haliyle söz konusu şahsi verginin basit nispet usulüne dayanan ve "ayrı ayrı gelir vergisi" kapsamında ele alınması gereken bir vergi olduğu açık. Bu verginin ayırt edici özelliği, belirlenmiş bir yaş dilimindeki bütün erkek nüfusa teşmil edilmeye çalışılmış olmasıydı.

Tayin, tespit ve tarh usulleri son derece basit bir çerçevede kalan, müterakki olmaktan tamamıyla uzak olmakla birlikte bir tür gelir vergisi olan şahsi vergi uygulaması özellikle büyük tüccar ve çiftlik sahiplerinin yoğun muhalefeti sonucunda iptal edildi. Böylece Osmanlı toplumunda üst gelir gruplarının vergilendirilmesi yönündeki önemli bir girişim henüz olgunlaşamadan rafa kaldırıldı ve vergi yükünü ağırlıklı olarak yoksul Osmanlı köylüleri taşımaya devam etti.

5 İMPARATORLUĞUN MALİ SINIRLARI: VERGİ TAHSİLDARLIĞI TEŞKİLÂTI, 1839-1908[1]

GİRİŞ

Bu bölümde, temelleri önceden atılmış olmakla birlikte özellikle İkinci Abdülhamid döneminde önemli bir hedef haline gelen sivil bir vergi tahsildarlığı sistemi oluşturma konusunu ve bu alandaki çalışmaları inceleyeceğiz. Osmanlı idarecileri II. Mahmud döneminden itibaren iltizam sisteminin kaldırılması ve verginin bireysel servet ve gelir düzeyine göre belirlenerek doğrudan devlet memurları aracılığıyla toplanması için çaba harcamışlardı. Bir bakıma 19. yüzyıl vergi tarihine yön vermiş olan bu iki temel kaygının nihai sonucu hiç kuşkusuz bilfiil maliye teşkilatı aracılığıyla toplanan ve vatandaşlık temelinde tanımlanan modern bir gelir vergisi sistemi olmalıydı. Ancak bütün çabalara rağmen her iki alanda da istenen hedefe ulaşıldığını söylemek zor. Yapısı önemli değişiklikler geçirmiş ve sistem içindeki ağırlığı azalmış olmasına rağmen, iltizam sistemi İmparatorluğun son yıllarına kadar varlığını sürdürdü. Aşarın emaneten idare usulü sistem içinde kalıcı bir yer kazansa da, mültezimden ve adamlarından bütünüyle vazgeçilemedi. Bununla birlikte ancemaatin vergi ve tahrire dayanan temettüat ve emlak vergileri örneklerinde olduğu gibi birtakım önemli vergi kalemleri bütünüyle iltizam

[1] Bu bölümü hazırlarken daha önce yayımlanmış üç makaleyi esas aldım. Makalelerin genel yapısını korumuş olsam da, tekrarlardan kaçınmak için pek çok kısaltma yaptım: Nadir Özbek, "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset, 1876-1908", *Doğu Batı*, 52 (2010): 159-197; Nadir Özbek, "İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Koşullar: Rumeli'de Vergi Tahsilatı ve Jandarma", *Toplumsal Tarih*, 183 (2009): 46-50; Nadir Özbek, "'Anadolu Islahatı', 'Ermeni Sorunu' ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (2009): 59-85.

sistemi dışında bırakıldı ve bu vergilerin tahsili için bir tahsildarlar teşkilatı oluşturulmaya çalışıldı.[2]

Sivil ve müstakil bir tahsildarlık teşkilatı oluşturulmasına dönük girişimler İkinci Abdülhamid döneminde, özellikle 1878 Berlin Kongresi sonrasında gündeme gelen idari reformlar çerçevesinde hız kazandı. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru bütün eksiklerine rağmen kapsamlı bir sivil vergi tahsildarlığı teşkilatının oluşturulması yönünde önemli adımlar atıldığını görüyoruz.

Tarihçiler vergi sisteminin 19. yüzyıldaki gelişimini genel hatlarıyla ortaya koymakla birlikte, vergi tahsilatı konusunu yeterince incelemediler.[3] Vergi tahsilatının gündelik hayatın somutluğu içinde, örneğin köy ve mahalle düzeyinde nasıl gerçekleştirildiği konusunda bilgilerimiz bu nedenle sınırlı. 1840'lardaki muhassıllık deneyinde ve aşarın emaneten idare edildiği durumlarda aşar vergisinin tahsilinde mültezimlerin devre dışı bırakılmaya çalışıldığını biliyoruz; fakat bu tahsilatın hangi yöntemlerle ve hangi kurumsal yapı içinde gerçekleştirildiği araştırılmış değil.[4] Oysa vergi tahsilatı, toplumu oluşturan bireyler ile devlet aktörlerinin gündelik hayatın somutluğu içinde yüz yüze geldikleri en dolaysız ilişki olması bakımından önemli bir toplumsal ve siyasal görünüm sunar. Bu nedenle vergi tahsilatı siyasi rejimlerin meşruiyetlerinin sağlanması bakımından merkezî bir öneme sahiptir.

Anadolu'nun birçok bölgesinde Tanzimat'ın ilanından itibaren sık sık vergi isyanları çıktı. İmparatorluğun farklı bölgelerinde milliyetçi akımların güçlenmesiyle, vergi adaletsizliği de bir toplumsal sorun olarak siyasi hareketlerin toplumsal tabanlarının oluşması ve

[2] İhaleye tabi olan ve tahsili mültezime devredilen aşar ve gümrük vergileri dışında kalan aşağıdaki vergiler bu bölümde incelediğimiz tahsildarlık teşkilatının görev alanına giriyor: 1. Emlak ve akar vergisi, 2. Arazi vergisi, 3. Temettü vergisi, 4. Aşar vergisinin arazi üzerine tevzi olunmuş kısmı, 5. Bedelat-ı askeriye vergisi, 6. Tahrir masrafları, 7. Tapu hasılatı, 8. Söz konusu yedi vergi kaleminin bakayası.

[3] Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, XVII. Yüzyıldan Tanzimat'a Malî Tarih*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986; Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990; Abdüllatif Şener, "Tanzimat ve Meşruitiyet'te İktisadi ve Mali Politikalar", *Osmanlı* içinde, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 548-564; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

[4] Şu iki çalışma vergi tahsilatı sistemine değinen sayılı eserlerden: Coşkun Çakır, *a.g.e.*; Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005.

gelişmesinde önemli bir rol oynadı.[5] Söz konusu siyasi sorunların vergi konusuyla ilişkisinin farkında olan 19. yüzyıl Osmanlı idarecileri, vergi tahsilatına ilişkin mevzuatın, kurumların ve uygulamaların ıslahı yolunda büyük çaba harcadı.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı bürokrasisinin gündeminde vergi tevzisi[6] ve tahsilatına ilişkin iki temel sorunun yer aldığını görüyoruz. Bunlardan birincisi, verginin mahalli düzeyde paylaştırılması ve tahsili işlemlerinin ahalinin kendisine, daha doğrusu mahalle veya köyün muhtar, imam, papaz gibi muteber kişilerine bırakılmasıyla ilgiliydi. İkinci konu ise vergi tahsilatı sırasında yaşanan gecikmeler veya verginin hiç ödenmemesi gibi sorunların çözümü için asâkir-i zaptiyeye[7] veya jandarmaya başvurulmasıydı. 1840'ların ortalarından itibaren Osmanlı idarecileri verginin toplanmasında sorun yaşandığı gerekçesiyle, kolluk kuvvetlerini bilfiil vergi tahsilatında görevlendirmek durumunda kaldı. Her iki sorun da kuşkusuz mahalli düzeyde gelişmiş ve güçlü bir maliye teşkilatının kurulamamış olmasından kaynaklanıyordu.

1861 tarihli maliyeyle ilgili nizamnameler Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi tahsilatının nasıl bir çerçeve içinde yürütüldüğünü açıkça ortaya koyuyor. Bu nizamnamelerle verginin mahalle ve köy düzeyinde paylaştırılması işi muhtar veya mahallenin ileri gelen kimselerine bırakılıyordu.[8] Söz konusu şahıslara sorumlu bulundukları bölgelerdeki haneler ile sahiplerinin isimlerini içeren defterler hazırlama ve her bir hane veya şahsa düşen vergi miktarını kaydetme görevi de veriliyordu. Bir başka nizamnamede yine "mahalle ve karyelerde emval-i devletin birinci derecede vasıta-i tahsilinin her sınıf ahalinin muhtarları" olduğu ifade ediliyordu.[9] Burada sözü edilen vergiler

[5] Bkz. Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* içinde, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s. 361-83; Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, İstanbul: Eren Yayınları, 2002; Coşkun Çakır, *a.g.e.*; Nadir Özbek, "The Politics of Taxation and the 'Armenian Question' during the Late Ottoman Empire, 1876--1908", *Comparative Studies in Society and History* 54, 4 (2012): 770-797.

[6] Dağıtma, dağıtılma, herkese payını dağıtma, üleştirme.

[7] Yazının devamında "asâkir-i zaptiye" yerine "zaptiye" ifadesini kullanacağız.

[8] "Eyalat ve Elviyede Kurâ ve Mahallatın Muayyen Olan Vergilerinin Beynelahali Tevzii Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamname", 1277.07.15/15 Kanunisani 1276/27 Ocak 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1, s. 279-83.

[9] "Umûr-ı Maliyeye Dair Nizamname", 1277.07. 15/27 Ocak 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 2, s. 4-21.

aşar dışında kalan vergiler (ancemaatin vergi, vergi-i mahsusa veya basitçe vergi) ile bedel-i askerî gibi kalemleri kapsıyor. Emlak tahrirlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte söz konusu vergi kalemleri arasına emlak vergisi gibi tahrire tabi vergiler de girmişti.

1861 yılı itibariyle söz konusu vergi kalemlerinin tahsili için mahalle ve köylere kadar uzanan bir vergi tahsildarlığı teşkilatının bulunmadığı anlaşılıyor. Bu koşullarda verginin paylaştırılması ve tahsilatı kolektif usullerle yürütülmeye devam ediyordu. İlgili nizamnamede bu durum şu sözlerle ifade ediliyordu: "Efrad-ı ahalinin ayrı ayrı hisse-i tekâlifleri muayyen ise de hükümet-i seniyye hisse-i umumiyesini mahalle ve karyeden taleb eder."[10] Muhtarların vergiyi tahsil edemediği durumlarda zaptiye ve jandarma gibi kolluk kuvvetlerinin, hatta zaman zaman düzenli ordu birliklerinin devreye sokulması kaçınılmaz oluyordu. Bu tarz bir vergi rejiminde ve tahsilat sisteminde devletin tek tek bireylerle birer vatandaş olarak "yüz yüze" ilişki kurmasının mümkün olamayacağı açık.

Verginin mahalle ve köy ileri gelenleri tarafından "hoşnud-i umumi"yle paylaştırılması beklense de, durumun pratikte böyle olmamaması ve sonuçta tahsilatın bireylerin mutlak rızasıyla gerçekleşmemesi muhtemel. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl boyunca vergi isyanları neredeyse toplumsal hayatın sıradan olayları arasına girmiş ve vergi tahsili sırasında yerel kolluk kuvvetlerine başvurulmuş, hatta vergi sıklıkla bu kuvvetler aracılığıyla tahsil edilmişti. Zaptiyenin vergi tahsilatında devreye sokulması olağanüstü koşullarda başvurulan bir yöntem olmaktan çıkıp, 19. yüzyıl ortaları itibariyle hukuki mevzuatlarda da yer edinmiş standart bir uygulamaya ve Osmanlı vergi rejiminin asli bir unsuruna dönüşmüştü. Örneğin 1869 tarihli bir nizamname zaptiyenin görevlerini iki başlık altında topluyordu: "Bulundukları memleketin ve ahalisinin hıfz-ı emniyet ve rahatını sağlamak" ve "emval-i devletin umur-ı hıfzsıyla ve tahsiliyesinde hükümet-i mahalliyenin tayin edeceği yolda hizmet" etmek. Osmanlı vergi tarihinin 19. yüzyıldaki en ciddi sorunlarından biri, vergi tahsilatı işinde zaptiyenin vazgeçilmez bir unsur haline gelmesi oldu ve tahsilat sırasında yaşanan istismarlar, huzursuzluklar, küçük çaplı kalkışmalar ve hatta isyanlar birçok bölgede günlük hayatın unsurlarından birine dönüştü.

Tahsilat, aşar gibi ihaleyle idare edilen vergilerde mültezimler

[10] A.g.k.

ve yerel temsilcileri aracılığıyla, ya da komşuca alınan ancemaatin vergilerde olduğu gibi muhtar, imam, papaz gibi şahıslar tarafından gerçekleştirildiği sürece, tahsilat sırasında yaşanan adaletsizliklerin sorumlusu olarak bizzat devletin veya padişahın görülmemesi mümkündü. Böylece padişahın veya merkezî hükümetin adalet dağıtıcı rolü veya adaletin teminatı olma iddiası meşruiyetini koruyabilirdi. Ancak vergi tahsilatında zaptiyenin görevlendirilmesi durumunda bu meşruiyeti sağlamak zorlaşıyordu. Vergiye bağlı şikâyetlerin ve toplumsal huzursuzlukların artması sonucu, Osmanlı yöneticileri daha 1860'ların başlarından itibaren zaptiyenin vergi tahsili işine karıştırılmaması ve tahsilat için sivil bir vergi tahsildarlığı teşkilatının oluşturulması için girişimlerde bulundu.

Abdülaziz ve hatta Abdülmecid döneminin sonlarında başladığı görülen bu girişimler özellikle İkinci Abdülhamid döneminde yönetimin gündemine kalıcı bir biçimde oturdu. Bu dönemde önce Rumeli'de ve Doğu vilayetlerinde uygulanmaya başlayan, ancak kısa sürede İmparatorluk çapında genişletilen idari reformların bir parçası olarak sivil bir vergi tahsildarlığı teşkilatının oluşturulması yönünde önemli girişimlerde bulunuldu. Aşağıda ilk olarak İkinci Abdülhamid döneminden önce gündeme gelen girişimlere değineceğiz. İkinci olarak 1879'dan sonraya ait vergi tahsildarlığına ilişkin bir dizi mevzuatın içeriğini ayrıntılarıyla inceleyeceğiz. Üçüncü kısımda ise özellikle 1895'teki Sason olaylarının ardından daha da önem kazanan vergi tahsilatı işlemlerinin sivilleştirilmesine ilişkin somut durumu Anadolu, Rumeli ve Arap vilayetleri için ayrı ayrı ele alacağız. Ermeni nüfusun belli bir ağırlığa sahip olduğu Doğu vilayetlerindeki (Vilayat-ı Sitte) durumu ise ayrı bir başlık altında gözden geçireceğiz.

SİVİL VERGİ TAHSİLDARLIĞI TEŞKİLATI OLUŞTURULMASINA YÖNELİK İLK GİRİŞİMLER, 1860-1879

Tahsil işlemlerinin zaptiyeden alınarak yeni oluşturulacak tahsildarlık teşkilatına aktarılması yönündeki girişimlerin öncelikle Niş, Vidin, Silistre ve Edirne gibi Rumeli eyalet ve sancaklarında gündeme geldiğini görüyoruz. Diğer vergi iyileştirmelerinde olduğu gibi, bu bölgelerin öncelikli olarak ele alınması hiç şüphesiz siyasal ve toplumsal sorunların yoğunluğundan ileri geliyordu. Osmanlı yönetimleri Balkanlar'daki toplumsal huzursuzluklara ayrı bir önem veriyordu. Sorunların tespiti ve giderilmesi için birçok defa Rumeli'ye

özel teftiş heyetleri gönderilmiş ve kapsamlı bir idari ve sosyal reform niteliği taşıyan yeni vilayet teşkilatı ilk olarak bu bölgede uygulamaya konmuştu.[11]

Rumeli eyalet ve sancaklarındaki vergi tahsilatı için zaptiye alaylarının devreye sokulması ahalinin üzerindeki baskıların iyice artmasına ve siyasal tepkinin yoğunlaşmasına yol açtı. Asayişin sağlanmasının yanı sıra vergi tahsilatını da zaptiyenin görevleri arasında sayan mevzuat yürürlükte olduğu ve maliyeye bağlı sivil bir vergi tahsildarlığı teşkilatı bulunmadığı için tahsilatlarda genellikle kolluk kuvvetlerine başvuruluyordu. Yerel koşulların farkında olan Osmanlı valileri, zaptiyenin söz konusu iki görevi de gereğince yerine getiremediğini bildiriyorlardı; zaptiye kuvvetlerinin belli bir kısmı vergi tahsiline ayrıldığında, asayişin temininde sorunlar yaşanıyordu.

1863'te Niş Eyaleti'nde yaşanan gelişmeler, sorunun genel yapısı ve çözüm girişimleri hakkında fikir verecek nitelikte. Zaptiye baskısına ilişkin şikâyetlerin iyice yoğunlaştığı Niş Eyaleti'nde öncelikle zaptiye alayından bir süvari bölüğünün lağvedilmesi öngörülmüştü; bölüğün tahsisatı kullanılarak maaşlı bir tahsildarlık teşkilatı kurulacak ve bu ekip "polis" sıfatıyla vergi tahsili yapacaktı.[12] Seraskerliğin görüşü alınmış ve konu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra Niş'e ve civar eyaletlere 23 Haziran 1863 tarihli bir emirname gönderilmişti. Ancak bölgeden gelen raporlar sorunun çözümünün zannedildiği kadar kolay olmadığını ortaya koyuyordu. Eyalet valilerinin çoğu, oluşturulacak tahsildarlar teşkilatına tahsisat ve eleman sağlamak üzere zaptiye bölüklerindeki nefer sayısının azaltılmasına karşı çıkıyordu.

Söz konusu emirname üzerine Silistre eyalet valisi Arif Paşa ile sadaret arasında başlayan uzun yazışma, Silistre'yle birlikte civar eyalet ve sancaklardaki zaptiye teşkilatının durumuna ve yeni tahsildarlık sisteminin uygulanmasına ilişkin ayrıntılı bilgi içeriyor.[13] Paşa 17 Şubat 1861 tarihli sadaret talimatnamesiyle Silistre'de zaptiye mevcudunun 1.565'e indirildiğini belirtiyor ve eyaletin büyüklüğü dikkate alındığında bu ölçekte bir kuvvetle asayişin sağlanmasının mümkün olmadığını ifade ediyordu. Silistre Eyaleti'nin zaptiye mev-

[11] Bu teftişlerden en önemlisi olan, Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın bizzat yürüttüğü teftişin ayrıntıları için bkz. Yonca Köksal ve Davut Erkan (ed.), *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007.

[12] BOA, A.MKT.MHM, 262/100, 1279.11.21/10 Mayıs 1863.

[13] BOA, A.MKT.MHM, 277/15, 1280.04.03/17 Eylûl 1863.

cudu sonradan bir kez daha azaltılıp 336'sı süvari ve 505'i piyade olmak üzere 841'e indirildi. Arif Paşa'nın verdiği bilgilere göre Silistre Vidin'in dört, Niş'in iki ve Üsküp'ün üç katı büyüklükte, 1.704 köyü kapsayan büyük bir eyaletti. Bununla birlikte Vidin'in 800, Niş ve Üsküp'ün 1.500'er mevcutlu zaptiye birlikleri varken, Silistre iki yıldır 800 civarında mevcutla yetinmek durumunda bırakılmıştı. Oysa civar eyaletlerdeki oran uygulandığı takdirde nefer sayısının 2.500'e yükseltilmesi gerekiyordu. Arif Paşa böylesine küçük bir kuvvetle eyalette asayişin sağlanabilmesinin başlı başına bir başarı olduğunu belirtmekle birlikte, eşkıya takibi gibi hizmetlerde zaman zaman sorun yaşandığını ve bu gibi durumlarda ihtiyat askerlerine başvurmak durumunda kalındığını ifade ediyordu. Eyalet zaptiye kuvvetinin acınacak bir durumda olduğunu rakamlarla ayrıntılı bir şekilde vurgulayan vali, diğer eyaletlerde olduğu gibi bir miktar süvari ve piyadenin zaptiyeden ayrılmasıyla eyalette tahsildar teşkilatının oluşturulmasının mümkün olmadığını belirtiyordu.

Arif Paşa'ya göre, 1863 tarihli sadaret emirnamesinde gündeme getirilen "polis usulü" ancak Silistre zaptiye mevcudunun diğer eyaletlerde olduğu gibi uygun bir miktara yükseltilmesiyle uygulanabilirdi. Vali 10 Ağustos 1863 tarihli raporuna cevap alamayınca, 30 Ağustos tarihinde bir an önce cevap verilmesini talep ettiği bir yazı daha göndermişti. Bu baskılar sonucu sadarette yapılan değerlendirmenin ardından Silistre Eyaleti'ne yazılan yazıda "umur-ı zabıta ile hizmet-i tahsiliyenin" iki ayrı iş olduğu tekrar vurgulanıyor ve mümkün olduğu takdirde zaptiye mevcudundan bir miktar neferin ayrılması ve bunun mümkün olamadığı durumda yeni bir heyet teşkil olunup tahsildarlık işinin bu heyete gördürülmesi gerektiği bildiriliyordu.

Arif Paşa'nın Silistre Eyaleti'ne ilişkin raporu, İmparatorluğun temel iç güvenlik teşkilatı olan zaptiyenin 1860'larda sınırlı bir gücü olduğunu açıkça ortaya koyuyor.[14] Silistre gibi 1.700'ün üzerinde köyün bağlı bulunduğu bir eyalette iç güvenlik 800 mevcutlu bir zaptiye birliğiyle sağlanmaya çalışılıyordu. Gerek Arif Paşa gerek halefi valiler zaptiye mevcudunun artırılması için sadarete başvurmuştu;

[14] Asâkir-i zaptiye konusunda bkz. Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late-Nineteenth-Century Ottoman Empire (1876-1908), *"International Journal of Middle East Studies* 40, 1 (2008): 47-67; Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (2004): 59-95; Ali Sönmez, "Zaptiye Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.

merkezden gelen yanıtsa çoğunlukla "şimdilik eldeki kuvvetle idare edilmesi" talimatı oluyordu. Ayrıca yeni oluşturulacak tahsildarlık teşkilatında zaptiyeden lağvedilecek süvari neferlerinin kullanılması öneriliyordu. Merkezin bu ısrarı hem bütçeye ek bir yük bindirmeme kaygısından, hem de eyalette tahsildar olarak istihdam edilecek okuryazar ve güvenilir şahıs bulmanın zorluğundan ileri geliyordu.

Zaptiye mevcudunun artırılması isteğine merkezin olumlu yaklaşmaması üzerine, eyalet valileri sorunu mevcut zaptiye neferlerinin kullanımında tasarrufa giderek çözmeye çalıştılar. Örneğin 1863 yılında vergilerde bakaya yaşanmayınca, köylere vergi tahsili için zaptiye gönderilmesine gerek kalmamış, köylerde toplanan vergiler 1861 tarihli vergi tahsil mevzuatına da uygun olarak muhtarlar tarafından kaza merkezlerine getirilip mal sandıklarına teslim edilmişti. Neticede mali olanaksızlıklara ve zaptiye teşkilatının sınırlı ölçeğine rağmen, merkezî hükümetin "umur-ı zabıta ile hizmet-i tahsiliyenin yekdiğerine katiyen karıştırılmaması gerektiği" yönündeki kararı hayata geçirilmeye çalışılıyordu.

İmparatorluğun iç güvenlik teşkilatının yeniden yapılandırılmasını öngören 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nde vergi tahsil işlemlerinin ıslahı da gündeme getirilmişti. Bu çerçevede öncelikle zaptiyenin sorumluluğundaki görevlerin ayrıştırılması kararlaştırıldı. Belgelerin diliyle ifade etmek gerekirse "vilayetlerde bulunan zaptiyenin teşkilat-ı cedidenin icap ettirdiği ıslahat cümlesinden olarak teftiş ve tahsil ve zabıta işlerinde olunmak üzere üç sınıfa taksimi" düşünüldü. Bu doğrultuda yeni vilayet usulünün uygulandığı yerlerde öncelikle zaptiyenin jandarma usulünde yeniden yapılandırılması, "tahsildarlar sınıfının tanzim ve icrası" ve "polis usulüne lazım olan işleri rüyet ve icra etmek" üzere bir "heyet-i teftişiyyenin" oluşturulması işlerine girişildi.[15] Ancak jandarma, tahsildar ve polis şeklinde üç ayrı işlev tanımlansa da, söz konusu birimler yeni ve müstakil teşkilatlar şeklinde değil zaptiyenin alt birimleri olarak kuruldu.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yeni vilayet yapılanmasını uygulamaya koymak üzere Halep Valiliği görevinde bulunduğu sıradaki icraatları bu gelişmelere ilişkin ipuçları sunuyor.[16] Cevdet Paşa sadarete gönderdiği 21 Temmuz 1866 tarihli tezkeresinde Halep Vilayeti'nde oluş-

[15] Bu tarihten itibaren Osmanlı belgelerinde kolluk kuvvetleri için jandarma ve zaptiye tabirlerinin birlikte kullanıldığı görülüyor.

[16] BOA, İ.MVL, 559/25160, 1283.05.09/19 Eylûl 1866. BOA, İ.MVL, 560/25166, 1283.05.09/19 Eylûl 1866. Bu iki belgenin evrakları karışmış.

turulan tahsildarlar teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi veriyor. Cevdet Paşa hukukçu olmasının getirdiği hassasiyetle tahsildarlar sınıfına ilişkin dokuz maddelik bir nizamname hazırlamış ve matbu olarak bastırdığı 16 Temmuz tarihli bu nizamnameyi söz konusu tezkerenin eki olarak sadarete sunmuştu. Bu nizamname Meclis-i Vâlâ Kavanin Dairesi'nde görüşülerek 13 Eylül 1866 tarihinde olumlu görüş içeren bir mazbata hazırlanmış ve 20 Eylül 1866 tarihinde yürürlüğe girmişti.

Nizamnameye göre tahsildarlar sancak baş tahsildarı, kaza baştahsildarı, piyade ve süvari tahsildarları olmak üzere üç sınıfa ayrılacaktı. Birinci sınıfın maaşı 500, ikinci sınıfınki 400, süvarilerinki 300 ve piyadelerinki 230 kuruş olacaktı. Tahsildarlar, kullanacakları elbise ve silah gibi teçhizat ile binek hayvanlarının giderlerini kendi ceplerinden karşılayacaklardı. Tahsildarlığa yirmi yaşından büyük, sağlam vücutlu, hükümet işinde istihdama uygun liyakate sahip ve mutlaka Türkçe yazıp defter tutmasını bilen Osmanlı tebaasından İslam ve Hıristiyan kişilerden mahallince münasip görülenler seçilecekti. Nizamnamelerde yer alan önemli bir nokta, vergi tahsildarlarının tamamının liva kaymakamının emri altında bulunmasının öngörülmesiydi. Mahalle ve köylerde vergi bilfiil piyade ve süvari tahsildarları tarafından tahsil edilecekti. Nizamnamenin altıncı maddesinde tanımlandığı şekliyle her kazanın bünyesinde barındırdığı köyler, süvari ve piyade tahsildarlarının miktarına göre üç veya daha fazla kola ayrılacaktı. Her tahsildar, memur olduğu koldaki köy veya mahallelerden gelen vergi, iane ve diğer gelirleri taksitleriyle beraber matbu defterlere kaydedecekti.

Cevdet Paşa'nın, padişah iradesini beklemeden söz konusu nizamnameyi Halep Vilayeti'nde uygulamaya koyduğu anlaşılıyor. Paşa'nın ifadesine göre, tahsildarlık uygulamasına öncelikle zaptiyesi jandarma usulünde tertip edilmiş olan merkez sancağında başlanmış ve masraflarının jandarma alayı bütçesinden karşılanması öngörülmüştü. Zaptiyesi jandarma usulünde tertip edilmeyen sancaklarda ise yine zaptiye bütçesinden derhal bir miktar kesinti yapılarak tahsildarlık teşkilatı hayata geçirilmişti.

Zaptiye teşkilatının yeniden yapılandırılması yönündeki idari reformun bir diğer halkası, kasaba ve şehir merkezlerine yönelik "heyet-i teftişiye" isimli bir polis teşkilatının kurulması oldu. Cevdet Paşa yine bu amaçla 13 maddelik bir nizamname hazırlayıp 28 Temmuz 1866 tarihiyle Halep vilayet matbaasında bastırarak sadarete göndermişti. Bu nizamnameye göre teftiş memurluğu modern

bir kentsel polis kuvveti olarak düşünülüyordu. Ancak beledi zabıta vazifeleri de teftiş memurluğunun görevleri arasında yer alıyordu. Teftiş memurluğuna seçilecek kişiler 20 ile 50 yaş arasında, cinayet suçundan hüküm giymemiş, devlet işinde istihdama elverişli liyakatte ve zaptiye neferlerine kumanda edecek sözü dinlenir nitelikte olmalıydı. Teftiş memurlarının seçiminde Türkçe okuryazar olmak, okumayı bildiği halde yazmayı bilmeyenler için de Türkçe ile beraber Arapça, Kürtçe, Fransızca, İtalyanca veya İngilizce gibi dillerden birini daha bilmek tercih nedeniydi. Teftiş memurları da tahsildarlar gibi üç sınıfa ayrılmış ve maaşları sırasıyla 500, 350, 250 kuruş olarak belirlenmişti. Cevdet Paşa teftiş memurları teşkilatının bütçeye yeni bir yük getirmemesi için bütçesinin Halep Sancağı'nda jandarma alay tahsisatından, diğer sancaklarda ise zaptiye tahsisatından karşılanmasını öneriyordu.

Cevdet Paşa'nın Halep Vilayeti'nde teşkilat-ı cedide usulünü hayata geçirmeye yönelik çabaları, zaptiyenin farklılaşan işlevlerine göre üç temel sınıfa ayrılmasını öngörüyordu. Bu ıslahat girişimleri öncesinde polis, jandarma ve vergi tahsilatı işlevlerinin bir bütün olarak zaptiye üzerinde olduğu, yukarıda değindiğimiz 1863 tarihli Rumeli eyaletlerine ilişkin belgelerden de anlaşılıyor. Sadaret ile Silistre Valisi Arif Paşa arasındaki yazışmalarda da görüldüğü üzere, vergi tahsilatı işinin zaptiyeden alınması meselesi Osmanlı yönetimi için o tarihlerde bile kronik bir sorundu. 1864'ten sonra yeni vilayet uygulamasına geçilince bu doğrultuda köklü bir adım atılmaya çalışıldığını gözlemliyoruz. Bu dönemde Cevdet Paşa'nın gerek fiilî denemelerinden gerekse elde ettiği tecrübelerden yola çıkarak gündeme getirdiği yasa önerileri dikkat çekici. Ancak 1863'te Silistre Eyaleti'nde, 1866'da ise Halep Vilayeti'nde yaşananlar bütün bu çabaların sonuca ulaşmasının mali imkânlarla sınırlı olduğunu açıkça ortaya koydu.

Cevdet Paşa'nın Halep Vilayeti'ndeki denemelerinin ardından, vergi tahsilatı işlemlerinin ve tahsildarlık teşkilatının İmparatorluk çapında bir düzene konması için bir dizi nizamname ve talimatname hazırlandı. Bu doğrultuda ilk olarak Cevdet Paşa'nın Halep Vilayeti'ndeki tecrübesinden beş yıl sonra, 26 Nisan 1871 tarihinde "Emval-i Miriye Tahsilatı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezaif-i Memuriyetleri Hakkında Talimat" başlıklı dokuz maddelik bir talimatname yayımlandı.[17] Bu talimatname ufak

[17] "Emval-i Miriye Tahsilatı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezaif-i Memuriyetleri Hakkında Talimattır", 1288.02.05/26 Nisan 1871, *Düstur*,

düzeltmeler dışında Cevdet Paşa'nın 1866 yılında Halep Vilayeti için hazırladığı nizamnamenin bir kopyası niteliğindeydi ve Halep için düşünülen uygulamanın genelleştirilmek istendiğine işaret ediyordu. Ancak nizamnamenin birinci maddesine eklenen bir notta "karar-ı ahir hükmünce tahsilat için mahsus-ı memur istihdamından sarf-ı nazar kılınmış" olduğu ve tahsildarlık vazifesinin "asâkir-i zaptiyeye ilave-i memuriyet" edildiği belirtiliyordu. Bu not, 1871 tarihi itibariyle vergi tahsili işlemlerinde yine eski uygulamanın devam ettirildiğini kanıtlıyor. Ancak bu talimat yine de "tahsildarlık vazifesinin" zaptiyenin vazife-i asliyesi olarak tanımlanabilecek asayişin sağlanması vazifesinden ayrılması yönünde bir çabayı ortaya koyması bakımından önemli.

1 Mayıs 1875 tarihli 15 maddelik bir sonraki talimat, tahsil-i emval işlerinin umur-ı zabıtadan ayrılması yönündeki iradeyi daha belirgin bir şekilde gündeme getiriyor ve bu çerçevede "tahsilat yoklamacıları" sıfatını taşıyan yeni bir memuriyet tanımlıyordu. [18] Talimat, her kazada lüzumuna göre süvari olarak birer veya ikişer, vilayet, mutasarrıflık ve kaymakamlık merkezi olan şehir ve kasabalarda ise bunlara ilave olarak birer piyade yoklamacı istihdam edilmesini öngörüyordu. Yoklamacıların, kaza idare meclisleri tarafından her "sınıf-ı tebaa-i devlet-i aliyeden" okuryazar ve hesap bilir kimseler arasından seçilmesi isteniyordu. Talimatta belirginleştirilen bir başka önemli nokta tahsilat yoklamacılarının Maliye Nezareti'nin mahalli birimlerine bağlı kılınmış olmalarıydı. Tahsilat yoklamacıları kazalarda mal müdürlerinin, livalarda muhasebecilerin ve vilayetlerde defterdarların idaresi altında bulunacaktı. Yoklamacılar vergileri toplamakla yükümlü köy ve mahalle muhtarlarının hesaplarını denetlemek, ödenmeyen vergi taksidi varsa ödenmesini sağlamak ve zimmetine para geçiren muhtarlar söz konusu olduğunda durumu öncelikle nahiye meclisine götürmek, burada bir sonuç alınamadığı takdirde kaza merkezine bildirmek gibi işlerden sorumlu olacaktı. Bu talimatta açıkça ifade edildiği ve yeni oluşturulan memuriyete uygun görülen isimle de uyumlu olduğu üzere tahsilat yoklamacıları bilfiil vergiyi toplamakla değil, verginin kabzımallar, yani muhtarlar tarafından zamanında toplanmasını sağlamakla görevliydiler. Bu talimattan anlaşıldığı kadarıyla, köy ve mahallelerde taksidi geciken

1. Tertib, c. 2, s. 58-60.

[18] "Tahsil-i Emval-i Miriye Hakkında Talimat", 1292.03.25/1 Mayıs 1875, *Düstur*, 1. Tertib, c. 3, s. 269-271.

veya toplanamayan vergilerin toplanması işine zaptiyenin karışmaması hedefleniyordu. Bir diğer hedef ise her bir mahalle ve köyde "kabzımal" sıfatıyla vergi tahsili işlemlerini bilfiil yürütecek birer görevlinin bulunmasıydı. Ancak gerek söz konusu tarihte gerek sonraki dönemlerde muhtarlardan ayrı olarak kabzımal sıfatıyla yeni görevlilerin istihdam edilmesi mümkün olmadı.

1864 tarihli vilayet nizamnamesinden 1878 Berlin Kongresi'ne kadarki evrede zaptiyenin ıslahı ve ayrı bir tahsildarlık teşkilatının oluşturulması yönünde istikrarlı bir gelişme kaydedilemediği anlaşılıyor. Islahat konusundaki niyet, nizamnamelerde somut bir biçimde ifade edilse de uygulamada ilerleme kaydedilememesi, yeni oluşturulacak tahsildarlık sınıfı için ayrı bir bütçe ayrılamamasından kaynaklanıyordu. Silistre ve Halep'te olduğu gibi genellikle zaptiye bütçelerinden bir miktar tasarrufla iş görülmeye çalışılmış veya birçok durumda zaptiye neferlerinin bir kısmının ayrılıp tahsildar olarak isimlendirilmesi yoluna gidilmişti. Ancak bu uygulama asayişin sağlanmasında bile etkili olamayan kolluk kuvvetlerinin daha da zayıflamasına yol açmıştı. 24 Nisan 1872 tarihli bir belgeyle tahsildarlık sınıfının lağvına karar verildiğini görüyoruz.[19] 19 Şubat 1873 tarihinde Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıyla, vilayetlere, tahsildarlarla teftiş memurlarının istihdamından vazgeçilmesi yönünde tebligat yapılması emri verildi.[20] 1875'te ise Zaptiye Müşiriyeti'nin vilayetlere zaptiyelerin tahsildarlık ve benzeri sınıflarda istihdam edilip edilmediğinin bildirilmesi yönünde bir tamim gönderdiği anlaşılıyor.

Bu tamime 26 Şubat 1875 tarihinde Trablusgarp'tan gönderilen cevapta, vilayette zaptiye neferlerinin tahsildar, mübaşir ve gardiyan olarak görevlendirilmediği bildiriliyor.[21] Bağdat Vilayeti'nden 3 Nisan 1876 tarihinde gönderilen telgrafta ise vilayetin teşkili sırasında zaptiye neferlerinin sınıflara ayrıldığı; zaman içinde nefer sayısında bir miktar tensikata gidilmiş olmakla birlikte halihazırda tahsildarlıkta 22, meclis ve devair hademeliğinde 12, gardiyanlık ve hapishane kitabetinde 61 nefer ve ayrıca zaptiyelerden tahsildarlıkta 35, meclis hademeliğinde 93 ve gardiyanlıkta 66 nefer olmak üzere toplam 289 neferin istihdam edildiği belirtiliyordu.[22]

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere, 1879'a kadar vergi tah-

[19] BOA, İ.DH, 649/45154, 1289.02.15/24 Nisan 1872.
[20] BOA, A.MKT.MHM, 447/78, 1289.12.21/19 Şubat 1873.
[21] BOA, ZB, 10/5, 1292.01.20/26 Şubat 1875.
[22] BOA, ZB, 10/8, 1292.02.05/13 Mart 1875.

sildarlığı sistemi İmparatorluğun her köşesinde aynı çerçeve içinde uygulanamadı. Bu dönemde bir yandan yeni oluşturulan tahsildarlık teşkilatının lağvı yönünde kararlara rastlanırken, diğer yandan bazı vilayetlerde yeniden tahsildar istihdamına girişildiğini tespit ediyoruz. Örneğin 18 Şubat 1873 tarihli bir yazıdan, Şam'da tekâlif-i miriye toplamak için tahsildarların istihdam edildiği anlaşılıyor.[23] Yine 24 Haziran 1875 tarihli bir belgeden vergi tahsili için 40 tahsildarın istihdamının gündeme geldiğini öğreniyoruz.[24] Bütün bu dağınık gayretlere ve nizamnamelerde ifade bulan niyetlere rağmen, söz konusu dönemde zaptiye ve jandarmadan ayrı müstakil ve sivil bir tahsildarlık teşkilatının oluşturulamadığını söyleyebiliriz.

Vergi tahsili işinin zaptiyeye havale edilmiş olması meselesi, aşağıda ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere, İmparatorluğun iç ve dış siyasetinin gittikçe karmaşıklaştığı İkinci Abdülhamid döneminde içinden çıkılmaz bir hal alacaktı. Aşağıda ilk olarak Abdülhamid döneminde vergi tahsilatını düzene sokmak üzere gündeme getirilen nizamnameleri inceleyeceğiz. Ardından kritik bir dönem olan 1895 sonrasında zaptiyeden ayrı, sivil bir vergi tahsildarlığı teşkilatının İmparatorluğun farklı bölgelerinde hayata geçirilmesine dönük somut çabaları ve bu süreçte yaşanan sorunları ele alacağız.

TAHSİL-İ EMVAL NİZAMNAMELERİ, 1879-1908

93 Harbi'nden ve 1878 Berlin Kongresi'nden sonraki olağanüstü koşullarda İkinci Abdülhamid rejiminin karşı karşıya kaldığı sorunlardan belki de en önemlisi maliyenin içinde bulunduğu çıkmazdı. Mali sorunlar Muharrem Kararnamesi'ne giden süreçte iyice katmerlenmiş ve hükümet moratoryuma başvurmak durumunda kalmıştı. 1890'lardan itibaren uluslararası iktisadi konjonktür Osmanlı ekonomisi lehine bir seyir izlemeye başlamış olsa da, Abdülhamid dönemi mali politikalarının asıl belirleyici özelliği genel olarak giderlerin azaltılması ve gelirlerin artırılması eğilimidir.[25] Bu genel

[23] BOA, A.MKT.MHM, 447/65, 1289.12.20/18 Şubat 1873.

[24] BOA, İ.MMS, 52/2307, 1292.05.20/24 Haziran 1875.

[25] Uluslararası iktisadi koşulların dalgalı seyri ve Osmanlı'ya etkisi için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005. Abdülhamid dönemi mali politikalarına ilişkin bkz. Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005; Mehmet

çizgi içinde vergi tahsilatı teşkilatının ıslahı ve önceki dönemlerden devralınan sorunların giderilmesi Abdülhamid rejiminin öncelikleri arasında yer alıyordu. Vergi tahsilatına ilişkin düzenlemeler ayrıca Rumeli'de ve Ermeni nüfusun belli bir ağırlığa sahip olduğu Doğu vilayetlerinde gittikçe şiddetlenen toplumsal huzursuzlukların giderilmesi için, gerek Osmanlı yöneticilerinin kendi iradeleriyle gerek Rumeli ve Anadolu ıslahatları kapsamında Avrupa ülkelerinin baskısıyla gündeme gelen idari reform paketinin bir parçası olarak da önem kazandı. Vergi tahsilatı mevzuatında ve tahsilat teşkilatında yapılacak kapsamlı ıslahat bir yandan vergi gelirlerini ve verimliliğini artırırken diğer yandan vergi mükellefi Osmanlı yurttaşlarının milliyetçi hareketlerin de etkisiyle siyasi rejime gittikçe artan yabancılaşmalarına son verecek ve halk kitleleri nezdinde siyasi rejimin meşruiyetinin pekiştirilmesine katkı sağlayacaktı. İkinci Abdülhamid dönemi idarecileri bu koşulları da dikkate alarak 1879 yılından başlamak üzere 1886, 1894, 1895 ve 1902 yıllarında vergi tahsilatıyla ilgili bir dizi nizamname ve talimatnameyi yürürlüğe koydu. Aşağıda öncelikle bu nizamnamelerin içeriğini ve zaman içindeki değişimlerini inceleyeceğiz.

1879 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi

İkinci Abdülhamid döneminde vergi tahsilatına ilişkin ilk kapsamlı nizamname 10 Kasım 1879 tarihinde yürürlüğe girdi.[26] Önceki talimatlardan izler taşıyan 41 maddelik bu ilk nizamname, vergi tahsili işleri ve vergi tahsildarlığı teşkilatı konusunda genel yapıyı belirledi ve daha sonra gündeme gelen 1886, 1894 ve 1902 tarihli nizamnamelere temel teşkil etti. 1879 nizamnamesi aslında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Kongresi sonrasında gündeme gelen mali ve idari reformlar paketi çerçevesinde şekillendirilmişti. Islahatın nedenleri arasında özellikle savaş sonrasında maliyenin içine girdiği sıkıntılar, dış borçlanmanın zorlaşmaya başlaması ve İmparatorluğun birçok bölgesindeki ahalinin vergi tahsilatı sürecinde karşı karşıya kaldığı baskılar ön plana çıkıyordu.[27] Nizamname aşağıda gerekçeli

Aslanoğlu, "II. Abdülhamid'in İktisadi ve Mali Politikalar Üzerindeki Etkisi", *Toplumsal Tarih*, 63 (1999): 25-32.

[26] "Tahsil-i Emval Nizamnâmesi", 1296.11.25/10 Kasım 1879, *Düstur*, 1. Tertib, c. 4, s. 382-92.

[27] Heyet-i Vükela mazbatasında bu gerekçe açık bir şekilde ifade ediliyor. BOA, İ.MMS, 64/3031, 1296.11.24/9 Kasım 1879.

kararlarını incelerken de göreceğimiz üzere, söz konusu sorunları aşmaya yönelik bir çabanın ifadesiydi.

Temel amacı "tahsil-i emval-i devlet işinin umur-ı zabıtadan tefrikiyle bu iş için ayrıca tahsildarlar istihdamı" olan söz konusu nizamname layihası, Maliye Nezareti'nde kurulan bir komisyon tarafından hazırlanmıştı. Layiha, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde görüşülmüş, 11 Ağustos 1879 tarihli ayrıntılı bir mazbata hazırlanmış ve ardından Heyet-i Vükela'da görüşülerek 24 Ağustos'ta Padişaha sunulmuştu. Padişah tarafından layihanın bir de Islahat-ı Maliye Komisyonu tarafından incelenmesi istenmiş ve komisyonun layihanın beş maddesi üzerindeki tadilat önerileriyle birlikte 9 Kasım 1879 tarihinde arz tezkeresi tekrar mabeyne sunulmuş ve ertesi gün, 10 Kasım 1879 tarihinde iradesi çıkmıştı.[28]

Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nin hazırlık aşamasında Maliye Nezareti, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ve Meclis-i Vükela tarafından konu enine boyuna müzakere edilmiş, mali duruma ve vergi tahsilatına ilişkin sorunlara dair ayrıntılı raporlar hazırlanmıştı. Bu raporlarda ifade edildiği üzere, nizamnamenin gündeme gelmesinin en önemli gerekçesini "tahsil-i emval-i devlet işinin şimdiye kadar umur-ı zabıta ile birlikte cereyanının suiistimalat ve şikâyatı mucip" olması oluşturuyordu. Bu raporlardan, kolluk kuvvetlerinin vergi tahsil işlerine karıştırılmaması yönünde bir niyet olduğu anlaşılıyor. "Jandarma ve polis sınıflarının umur-ı tahsil ve cibayete karışmamaları" yönündeki niyet ve irade daha önce yürürlüğe girmiş olan zaptiye nizamnamesinde de ifadesini bulmuştu. Bu kararın bir gereği olarak vergi tahsilinin kabzımal ve tahsildarlardan oluşan iki sınıflı bir yapıyla yürütülmesi öngörülüyordu. Buna göre mahalle ve köylerde görev yapacak kabzımallar bizzat ahali tarafından seçilecek, tahsildarların tayini ise hükümet tarafından gerçekleştirilecekti. Liva merkezleri ile bağlı kazaların her birinde birer sertahsildar bulunacaktı. Kabzımallara tahsilattan elde edilen gelirin %5'i oranında bir pay verilecek, tahsildar ve sertahsildarlara ise maaşlarına ek olarak topladıkları vergilerden belirlenecek miktarda bir hisse düşecekti.

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatasından, önceki tahsilat sisteminde vergilerin paylaştırılması, tahsili ve mal sandıklarına teslimiyle görevli bulunan muhtarlara ahali tarafından bir bedel ödendiği anlaşılıyor. Vergi tahsilatının mahalle ve köylerin imam veya

[28] A.g.k.

muhtar gibi ileri gelenleri tarafından yapıldığı önceki sistemde, bu işlemin bir maliyeti vardı. Yeni oluşturulacak tahsildarlar sınıfına ödenecek maaşın bütçeye getireceği yük ise on yedi milyon beş yüz bin küsur kuruş olarak hesaplanmıştı. Kabzımallara tahsilattan ödenecek %5'lik pay da dikkate alındığında, tahsilat masrafının önemli bir toplam oluşturacağı görülüyor. Müzakereler sonucunda bu yükün karşılanması gerektiği, aksi takdirde bütçe açıklarının kapatılması için istikraza başvurulması gerekeceği, bunun ise daha maliyetli olacağı ifade ediliyordu. Vergilerin muhtarlar aracılığıyla tahsili daha az masraflı gibi görünmekle birlikte, bu uygulamanın suiistimallere ve istenmeyen durumlara yol açtığı belirtiliyordu. Yıllar içinde vergi bakayalarının biriktiği ve sonuçta vergilerin toplanabilmesi için zaptiye kuvvetine başvurulması ihtiyacı doğduğu, bunun ise hem zaptiyenin asıl görevi olan asayiş ve güvenliğin sağlanması işini sekteye uğrattığı hem de ahali nezdinde türlü şikâyete yol açtığı vurgulanıyordu.

Vergi tahsilatının düzene konması "hem hazine-i devletin hukukunca ve hem tebaaca faideli ve hayırlı olacaktı." Tanzimat Dairesi görüşüne göre "kabzımalların intihab-ı ahali ile tayin edilmeleri sureti kendilerinin doğrudan doğruya tahsile vasıta olacakları" anlamına geliyordu. Bu da muhtarlar tarafından gerçekleştirilen suiistimalleri ortadan kaldıracaktı. Tanzimat Dairesi ayrıca kabzımallara verilecek %5'lik payın vergi ve bedel-i askerîye eklenerek ahaliden tahsil edilmesi görüşünü Meclis-i Umumi'de tasdik edilmesi şartıyla onaylıyor, gerekçe olarak da bu meblağın ahalinin önceki sistemde muhtar ve imamlara verdiği ücretin yanında çok cüzi bir miktar olmasını gösteriyordu.

Tanzimat Dairesi'nin yukarıda kısaca değindiğimiz mazbatası Heyet-i Umumiye tarafından uzunca müzakere edildi. Heyet-i Vükela öncelikle kabzımallara verilecek oranın sabit olması durumunda her mahalle ve köyün vergi miktarı farklı olacağı için, kabzımalların gelirleri arasında önemli farklar oluşacağına işaret ederek, bununla ilgili bir düzeltme istedi. Buna göre sabit bir oran yerine "nihayet yüzde beşi tecavüz etmemek üzere her karye ve mahalle vergisinin derece-i ehemmiyetine göre hazinece yapılacak ve bu nizama rabt olunacak cetvele tabi olmasını" önerdi. İkinci olarak, kabzımallara verilecek %5'lik payın ahaliye tevzi edilen vergiye eklenmesi maddesini tartışmaya açtı. Bu konuda oybirliği sağlanamamakla birlikte, çoğunluğun görüşü ahali üzerindeki vergi yükünün zaten ağır olduğu gerekçesiyle bu masrafın hazinece karşılanması yönünde oldu.

Heyetin müzakere ettiği bir diğer mesele sertahsildarlar konu-

suydu. Heyete göre "emvalin doğrudan doğruya ahaliden tahsiliyle mal sandıklarına teslimine kabzımallar ve kabzımalların tahsilatına nezaret için de tahsildarlar kâfi" olduğundan, sertahsildarların işi yalnızca "muamelat-ı tahsiliyenin teftişine mahsus" kalacaktı. Teftiş işlemleri ise maliye müfettişleri ve mal memurları tarafından gerçekleştirileceği için bu durumda ayrıca sertahsildar istihdamına gerek kalmayacak ve böylece bir miktar tasarruf da yapılacaktı. Bu nedenle tahsildarlara maaş dışında bir ücret verilmesinin gerekli olmadığı görüşü belirtildi, ancak buna karşılık tahsildar maaşlarının uygun bir seviyeye yükseltilmesi ve kabzımal maaşlarında olduğu gibi bir cetvele tabi olarak nizamnameye eklenmesi önerildi. Heyet-i Vükela mazbatasında değinilen bir diğer nokta da, kabzımalların zimmetleri için ahalinin sorumlu tutulması maddesiydi. Ancak bunun uygun olmayacağı, aksi takdirde hiçbir şahsın kabzımal seçimine yanaşmayacağı yönünde görüş bildirilmişti.

Bütün bu müzakerelerin neticesinde 41 maddelik nizamnameye son şekli verildi ve 10 Kasım 1879 tarihinde iradesi çıkartıldı. Nizamnamenin birinci maddesine göre vilayet ve liva merkezi olan kazalarda birer sertahsildar ve maiyetinde kazanın ve vergisinin büyüklüğüne göre birer piyade ve ikişer süvari veya daha fazla tahsildar istihdam edilecekti. Livalarda ise birer liva sertahsildarı bulunacaktı. Söz konusu sertahsildarlar mal müdürlerinin, mal memurlarının ve umur-ı maliye müdürlerinin yönetimi altında görev yapacaklardı. Kaza sertahsildarları idare meclisleri tarafından seçilirken, liva sertahsildarları Maliye Nezareti tarafından tayin edilecekti.

Bir önceki bölümde değindiğimiz 1875 tarihli talimatın tahsilat yoklamacılarına yüklemiş olduğu kabzımal veya muhtarların hesaplarının teftişi ve "tahsilatta tehir edenlerin tazyiki" görevleri yeni nizamnameyle piyade ve süvari tahsildarlarına veriliyordu. Bu nizamnamede tahsildarlar yine vergiyi bizzat toplayan tahsil memurları olarak tanımlanmıyordu. Tahsildarlar, kabzımallar tarafından verginin zamanında toplanarak gecikmeden mal sandığına aktarılmasını temin eden ve bu şahıslar tarafından zimmete para geçirilmesi gibi durumlar oluştuğunda müdahale eden bir nevi teftiş memurlarıydı. Bilfiil vergi tahsilatı işiyle yine kabzımallar yani muhtarlar görevlendirilmişti. Daha önceden de belirttiğimiz gibi, kabzımallık sıfatının kullanılması yönünde bir ısrar olmasına rağmen muhtarlıktan ayrı bir kabzımallık pozisyonunun oluşturulamadığını görüyoruz. Muhtar önce vergi taksitlerini ödemeyen mükelleflere başvuracak ve vergi bir hafta içinde ödenmediği takdirde ihtiyar meclisini toplayıp konunun

orada görüşülmesini sağlayacaktı. İhtiyar heyetinin olaya dahil olmasıyla da sonuç alınamadığı durumda yine bir hafta süre tanınacak ve ardından konu tahsildara havale edilecekti. Tahsildar ise konuyu icra kanununda belirlendiği şekilde çözüme kavuşturmakla yükümlüydü. Vergi tahsilinde tahsildarların devreye sokulmasına ilişkin bu kadar ayrıntılı bir prosedürün belirlenmiş olması, vergi mükellefleri üzerindeki baskıların ve istismarların bir miktar azaltılması ve kontrol altına alınması kaygısından ileri geliyordu.

1879 nizamnamesinde daha önceki talimat ve nizamnamelerde bulunmayan tahsildariye uygulaması da gündeme getiriliyordu. Yukarıda da değindiğimiz gibi, bu konuda yoğun tartışmalar olmuştu. Nizamnamedeki son şekliyle tahsildariye toplanan vergilerin tamamı üzerinden yüzde olarak hesaplanacaktı ve tahsildarlar bu tahsildariyeden başka, hiçbir sebeple ve isim altında pay talep etmeyeceklerdi. Tahsildariyenin %40'ı süvari tahsildarlarına, %15'i piyade tahsildarlarına, %25'i kaza sertahsildarlarına ve %20'si liva sertahsildarlarına ayrılacak ve her bir grup kendilerine düşen payı eşit bir şekilde paylaşacaktı. Ancak tahsildarlar vergi olarak topladıkları meblağa katiyen el sürmeyecekler, hisselerine düşen miktarı makbuz karşılığı aylık olarak mal sandıklarından alacaklardı.

1879 nizamnamesine göre tahsildarların görev alanlarına giren vergilerin en önemlileri emlak ve akar vergisi, bedel-i askerî ve arazi vergisiydi. Köy ve kazaca maktu olarak ihale edilip toptan ve perakende olarak taliplerine satılan vergi, rüsumat, bilumum bedelat ve hasılat ile iltizama verilen vergiler tahsildarların faaliyet kapsamı dışında bırakılmış, bu kalemler altında toplanan vergilerden tahsildariye alınmaması kararlaştırılmıştı. Ancak "emval-i iltizamiye vesaireden zimmeti olup da vakt-i taksitini üç mah geçirmiş olanların" takibi yine tahsildarlara bırakılmış, bu şekilde tahsil edilen vergilerden de belli oranlarda tahsildariye alınması düşünülmüştü.

Vergi tahsilatıyla ilgili bir diğer önemli konu, verginin köy ve mahallede bulunan mükellefler arasında paylaştırılmasına ilişkin yöntemdi. Tahsildarların görev alanına giren birçok verginin 1879 tarihi itibariyle bile tevziî olma niteliğinin devam ettiğini görüyoruz. Bu duruma örnek oluşturan bedel-i askerî vergisine ilişkin uygulamanın çerçevesi altıncı maddeyle çizilmişti. Bu maddeyle, tahsildarlar her sene Mart ayından önce "tahrir-i emlaktan verilen malumat üzerine her karye veya mahalleden nüfus-ı mevcude itibariyle taleb olunacak bedel-i askerînin miktar-ı mecmuunu mübeyyin meclis-i idare tarafından verilecek tevzi mazbatalarını mahalat ve kurâ ihtiyar mec-

lislerine ita etmek ve karar-ı ahir hükmünce tevfiken tevzi defterini yaptır[makla]" görevlendirilmişti. Söz konusu maddenin içeriğinden, bedel-i askerînin 1879 yılı itibariyle hâlâ yarı tevzîî bir nitelik taşıdığı anlaşılıyor. Nizamname bu konuda ikircikli bir durum ortaya koyuyordu. Bir yandan vergi, tahrir-i emlaktan alınan nüfus miktarına göre ayarlanıyor ve her bir köy veya mahalleden toplanacak miktar bu bilgiye dayanılarak idare meclisi tarafından belirleniyor, öte yandan söz konusu meblağın tek tek fertlere paylaştırılması işi yine ihtiyar heyetlerine bırakılıyordu.

Nizamnamede emlak vergisine ilişkin ayrıntılı bir bilgi yer almamakla birlikte, on dördüncü madde bu konuda kaza sertahsildarlarını görevli kılıyordu. Bu maddede ifade edildiği şekliyle kaza sertahsildarları "her mahalle ve köyden talep olunan verginin birer müfredat defterini (...) tahrir-i emlak kalemlerinden çıkarıp ilan edilmek üzere (...) mahalat ve kurâ kabzımallarına yani muhtarlara gönderecekti". Tahrirlerin sağlıklı bir biçimde tamamlandığı bölgelerde, vergi tevzîî niteliğinden çıkacaktı.[29] Ancak söz konusu dönemde İmparatorluğun bazı bölgelerinde henüz nüfus, emlak ve akar ve temettü tahrirlerin yapılmadığını biliyoruz. Bu gibi bölgelerde vergi hâlâ tevzîî niteliği taşıyordu ve verginin bireyler arasında paylaşılması sırasında kaçınılmaz olarak adaletsizlikler yaşanıyordu.

1886 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi

Bir önceki nizamnameyi geçersiz kılan 18 Ekim 1886 tarihli yeni "Tahsil-i Emval Nizamnamesi" birçok maddesi itibariyle 1879 nizamnamesinin bir tekrarı niteliğini taşımakla birlikte, özellikle vergi tahsildarlık teşkilatının zaptiyeyle ilişkisi açısından eski sisteme dönüşü ifade ediyordu.[30] Nizamnamenin beşinci maddesinde belirtildiği şekliyle "vesait-i tahsiliye her vilayet ve liva merkezi olan kazalarda ve bilumum mülhakat kazalarında miktar-ı kazanın cesametine ve emvalinin kemiyetine göre tayin kılınmak üzere asâkir-i zaptiyeye ilaveten piyade ve süvariden mürekkep olarak teşkil olunacak tahsildar bölükleri ile her karye ve mahallede birer kabzımaldan ibaret-

[29] Osmanlı İmparatorluğu'nda kadastro ve tahrir tekniklerine ilişkin ayrıntılı bir tartışma için bkz. Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: 'kadastro tabir olunur tahrir-i emlak'", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (2009).

[30] "Tahsil-i Emval Nizamnamesi", 1304.01.19/6 Teşrin-i Evvel 1302/18 Ekim 1886, *Düstur*, 1. Tertib, c. 5, s. 644-652.

tir". Aynı madde tahsildar bölüğünü doğrudan zaptiyenin emir ve komutasına veriyordu.

Tahsildar bölükleri vilayet merkezi olan kazalarda zaptiye alay beyinin, liva merkezi olan kazalarda tabur ağasının, diğer kazalarda ise bölük ağalarının kumandasında bulunacaklardı. Tahsildar bölüklerinin mal ve vergi memurlarıyla ilişkileri ise yalnızca "umur-ı hesabiye" konularıyla sınırlandırılmıştı. Böylece tahsildarlık teşkilatının zaptiyeden ayrı ve maliyeye bağlı sivil bir kurum olması yönündeki eğilim tamamen bir kenara bırakılıyor ve tahsildar bölükleri zaptiye ve jandarmanın bir alt birimi olarak tanımlanıyordu.

1886 tarihli tahsil-i emval nizamnamesi, tahsildarların faaliyet kapsamına giren vergileri açık bir şekilde tanımlaması itibariyle bir önceki nizamnameden farklıydı. Sekizinci maddede bu vergiler sekiz başlık altında şu şekilde sıralanıyordu: "1. emlak ve akar vergisi, 2. arazi vergisi, 3. yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi, 4. varidat-ı öşriyenin arazi üzerine tevzi ve taksim olunmuş olan kısmı ve güveri tabirle bedele tahvil olunan aksamı, 5. ahali-i gayr-i müslimenin bedelat-ı askeriyesi, 6. masarif-i tahririye karşılığı, 7. tapu hasılatı, 8. işbu yedi nevi mürettebatın bakayası." Önceki nizamnamelerde olduğu gibi bütün vergi kalemlerinin bilfiil tahsili işi bu nizamnamede de köy ve mahalle kabzımallarına, yani muhtarlara bırakılmıştı. Tahsildarlar ise, önceki nizamnamede olduğu gibi, kabzımalların vergileri ahaliden toplayarak mal sandıklarına teslim edip etmediklerinin teftişi ve "tahsilatta rehavet gösteren kabzımallar ile borcunu vermeyenleri takip vazifesi" ile mükellef tutulmuşlardı.

Vergilerin mükellefler arasında paylaştırılması konusunda ise yeni nizamnamede köy veya mahalle ihtiyar heyetlerinden söz edilmiyordu. Dokuzuncu maddede ifade edildiği şekliyle mal ve vergi memurları her mahalle ve köyden talep edecekleri verginin "müfredat defterini" mal kalemlerinde tanzim ettirip ilan edilmek üzere piyade ve süvari tahsildarları aracılığıyla kabzımallara göndereceklerdi. Bu maddeyle sağlıklı tahrirlerin yapıldığı bölgelerde muhtarların veya ihtiyar heyetlerinin vergilerin paylaştırılması üzerindeki kontrolleri ortadan kalkacaktı. Böylece muhtarların yerine getireceği işlev, maliye tarafından belirlenerek mükelleflere tarh edilmiş bulunan vergileri toplamakla sınırlı olacaktı.

Tablo 5.1 – Tahsildarlar Aracılığıyla Toplanan Vergilerin Miktar ve Oranları

	(1295)1879/1880		(1300)1884/1885		(1305)1889/1890		(1310)1894/1895		(1315)1899/1900		(1318)1902/1903	
	(kuruş)	%	(kuruş)	%	(kuruş)	%	(kuruş)	%	(kuruş)	%	(kuruş)	%
[Tahsildarlar aracılığıyla toplanan]												
Emlak ve akar vergisi					245.288.700	14	250.547.555	13	253.948.511	13	259.624.632	13
Emlak vergisi			229.911.000	15								
Temettü vergisi			46.337.000	3	87.038.500	5	74.397.392	4	41.916.283	2	39.314.839	2
Bedel-i askerî	34.000.000	2	53.208.000	3	81.238.200	5	88.615.122	5	93.749.235	5	94.895.464	5
Tapu			14.268.000	1								
Tezakir esmani			4.000.000	0	3.551.500	0						
Vergi	210.000.000	15										
[Tahsildarların topladığı vergilerin yekunu]	244.000.000	17	347.724.000	22	417.116.900	23	413.560.069	22	389.614.029	21	393.834.935	20
Ağnam	140.000.000	10	177.457.000	11	168.263.000	9	171.834.922	9	208.795.720	11	197.640.544	10
Aşar	450.000.000	31	316.432.000	20	424.500.000	24	420.728.000	23	412.706.089	22	480.417.348	24
Tuz resmi			68.000.000	4	67.600.000	4	78.411.000	4	85.955.500	5	92.000.000	5
Tütün resmi			75.468.000	5	75.600.000	4	75.429.500	4	75.005.000	4	77.000.000	4
Rüsumat varidatı	160.000.000	11	157.406.000	10	197.000.000	11	220.000.000	12	227.500.000	12	208.000.000	11
Maktu vergiler	76.872.000	5							113.632.200	6	113.631.699	6
Diğer	357.710.000	25	434.416.000	28	429.465.800	24	485.699.636	26	369.723.761	20	413.871.979	21
Yekun	1.428.582.000	100	1.576.903.000	100	1.779.545.700	100	1.865.663.127	100	1.882.932.299	100	1.976.396.505	100

1894 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi

1894 yılında yürürlüğe giren Tahsil-i Emval Nizamnamesi tahsildarlık teşkilatının zaptiyeyle ilişkisi bakımından 1886 tarihli nizamnamenin çizdiği çerçeveye sadıktı, ancak bu hususu daha belirgin bir şekilde ifade ediyordu.[31] "Vesait-i tahsiliye"nin "zaptiyeye ilaveten piyade ve süvarilerden mürekkep olarak teşkil olunacak tahsildar bölükleri ile her karye ve mahallede birer kabzımaldan ibaret" olduğu yine açıkça belirtiliyordu. Ayrıca, tahsildar bölükleri sıfatları itibariyle askerî ancak yerine getirdikleri işlev itibariyle mali ve mülki bir çerçeve içinde tanımlanıyordu. Beşinci maddede tahsildar bölüklerinin "sıfat-ı askeriyelerinden dolayı alay beyi ve tabur bölük ağalarının taht-ı kumandasında" olacakları söylenmiş ve bu bölüklerin "vezaif-i tahsiliyelerinden dolayı memurin-i maliye ve bi'l-icab memurin-i mülkiye" tarafından verilecek emirlere göre hareket edecekleri eklenmişti.

1894 tarihli nizamnamede yeni olan hüküm, kaza, liva ve vilayet merkezlerinde tahsil-i emval komisyonlarının kurulması kararıydı. Haftada en az iki kere ve yalnızca tahsilat işlerini görüşmek üzere toplanacak olan bu komisyonlar, kazalarda kaymakamların başkanlığında mal müdürü, tapu katibi ve bölük ağasından; livalarda mutasarrıfların başkanlığında muhasebeci, vergi memuru, defter-i hakani memuru ve alay beyinden; vilayetlerde ise valilerin başkanlığında defterdar, vergi müdürü, defter-i hakani memuru ve alay beyinden oluşacaktı. Bu komisyonlar mülki amirler, zaptiye kumandanları ve maliye memurlarını bir araya getirerek tahsildarlık teşkilatının askerî, mali ve mülki niteliğini teyit edeceklerdi.

1894 nizamnamesinde tahsildarların takibinden sorumlu oldukları vergilere yeni bir kalem eklenmemişti. Öte yandan bu nizamnamenin "vergi tezkeresi" uygulamasını gündeme getirmesi önemli bir yenilikti. Kaza mal memurları tarafından her mahalle ve köy için ayrı ayrı hazırlanan vergi müfredat defterleri ve her şahsın payına düşen vergiyi içeren vergi tezkereleri, tahsil bölükleri aracılığıyla senet karşılığında muhtarlara teslim edilecekti. Bu uygulamayla vergilerin taksiminde muhtarların veya köy ihtiyar heyetlerinin rolü tamamıyla ortadan kaldırılmış, verginin tevziî niteliği bir nebze daha azaltılmış ve verginin şahsileşmesi yönünde önemli bir adım atılmıştı. Kuşku-

[31] "Tahsil-i Emval Nizamnamesi", 1311.08.01/26 Kanun-i Sani 1311/7 Şubat 1894, *Düstur*, 1. Tertib, c. 6, s. 1461-1466.

suz bu düzenlemenin nizamnamede belirtildiği şekilde hayata geçirilebilmesi nüfus, emlak ve temettü konularında kapsamlı ve sağlıklı sayımların gerçekleştirilmesini ve kayıtların tutulmasını gerektiriyordu. Bu uygulamaların, vergi teknikleri bakımından köylü ile yönetim arasındaki mesafenin ortadan kaldırılması yönünde önemli birer adım olduğunun altını çizelim. Bununla birlikte, vergi tahsiline ilişkin bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere, İmparatorluğun birçok bölgesinde somut uygulama nizamnamede ifade edilen ideal durumdan önemli ölçüde sapma gösterecekti. Bunda kuşkusuz bazı bölgelerin henüz tahrir kapsamına alınamamış olmasının, tahrir yapılan bölgelerde de sayımların istenildiği kadar sağlıklı gerçekleştirilememesinin payı vardı.

Bu nizamnameyle vergilerin mahalle ve köylerde bilfiil toplanması işinde yine muhtarların görevlendirildiğini ve kabzımallık olarak isimlendirilen vergi toplamakla mükellef bir memuriyetin henüz oluşturulamadığını görüyoruz. Yirmi dördüncü madde, muhtarların bu görevini daha önceki nizamnamelerde rastlanmayan bir açıklıkla tanımlıyordu. 1894 tarihli nizamname, vergi borcunu ödemeyenlere ilişkin bazı durumlarda hapis cezasının önerilmesi itibariyle de öncekilerden ayrılıyordu. Nizamname vergi borcunu ödemeyen ve vergi borcuna karşılık yapılacak haciz işlemine uygun gayrimenkulü bulunmayan mükelleflere doksan bir güne kadar hapis cezası öngörüyordu.

1902 Tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi

Yukarıda gördüğümüz gibi 1879 tarihli nizamnameyle zaptiyenin tahsilat işlemlerine karıştırılmaması yönünde kesin bir irade ortaya konmuş, ancak 1886 ve 1894 nizamnameleriyle bu doğrultuda bir ilerleme sağlanmak bir yana, eski uygulamaya dönülmüştü. Bunun nedeni büyük ölçüde maliyenin içinde bulunduğu sıkıntılardı. Osmanlı idarecileri vergi gelirlerini artırmak için eskiden olduğu gibi bu dönemde de kolluk kuvvetlerini devreye sokmadan, yani zora başvurmadan vergi tahsilatını gerçekleştiremediler. Ancak 1895 yılında Doğu vilayetlerinde huzursuzlukların iyice artması, isyanların baş göstermesi ve bilhassa Sason'da olayların kontrolden çıkmasının ardından gelen dış baskılar vesilesiyle bir süredir ertelenen Anadolu Islahatı meselesi yeniden masaya yatırıldı ve acil önlemler alınmaya çalışıldı. Kolluk kuvvetlerinin vergi tahsilatı sırasında ahaliye uyguladığı baskı ve zulmün engellenmesi zorunlu hale gelmişti.

1878'deki Berlin Kongresi'nden sonra Anadolu Islahatı başlığı altında gündeme gelen reform paketinin üç ana kaleminden biri vergi

tahsil usulünün düzeltilmesiydi. Sason, Trabzon, Gümüşhane, Bitlis, Muş ve Van olaylarının ardından Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği kuruldu ve bu göreve Ahmet Şâkir Paşa getirildi. Ahmet Şâkir Paşa'nın umum müfettiş olmasıyla 1895 tarihli Islahat Layihası'nın vergi tahsildarlığı konusunda belirlediği çerçeve esas alınarak, 1894 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi geçersiz kılındı. Vergi tahsildarlığına ilişkin yeni yaklaşım zaptiye ve jandarmanın tahsilat işlerine kesinlikle karıştırılmaması ilkesine dayanıyordu. 1895 tarihli ıslahat layihasının esas itibariyle Vilayat-ı Sitte olarak isimlendirilen Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Sivas ve Diyarbekir vilayetlerinde uygulanması öngörülüyordu. İkinci Abdülhamid yönetimi, ıslahatların bölgesel bir nitelik taşımasını önlemek amacıyla 22 Eylül 1896 tarihinde Hicaz dışındaki bütün vilayetleri kapsayan 22 maddelik bir başka ıslahat layihası hazırladı ve vergi tahsildarlığının da içinde olduğu reformlar İmparatorluğun bütününde uygulamaya kondu.[32]

Vergi tahsilatı 1896'dan 1902'ye kadar söz konusu talimatlarla idare edildi ve kazanılan tecrübeyle 1902 yılında kapsamlı bir nizamname hazırlandı. 1902'de yürürlüğe giren Tahsil-i Emval Nizamnamesi "vesait-i tahsiliye" ve "usul-i tahsil" bakımından önceki nizamnamelerin ikircikli kaldığı bütün önemli meselelere açıklık getiriyor ve birçok problemli noktanın aşılmasını sağlayacak kapsamlı dönüşümler öngörüyordu.[33]

1902 nizamnamesinin önemli yeniliklerinden biri, 1896 tarihli talimatla da uyumlu olarak vesait-i tahsiliyenin zaptiyeyle ilişkisinin bütünüyle kesilmiş olmasıydı. Önceki nizamnamelerde vesait-i tahsiliye zaptiye komutanlarının emrine bağlı bırakılırken, yeni nizamnamenin altıncı maddesinde ifade edildiği şekliyle "tahsildarlar mahalli en büyük mal memurlarının emri altında" olacaklardı. Dokuzuncu madde bu konuyu daha da belirgin hale getiriyor ve "jandarmaların muamelat-ı tahsiliyeye müdahalelerini katiyen memnu" kılıyordu. Jandarmalar ancak gerektiğinde ve tahsil-i emval komisyonlarının talebi üzerine tahsildarların muhafazasıyla sınırlı olmak üzere görev alabileceklerdi. Borçlarını ödemeyen mükelleflerin komisyonlara "celb ve izharı" da yine jandarma ve polis marifetiyle gerçekleştirilecekti.

1902 nizamnamesi tahsildarlık teşkilatının sivil mahiyetinin

[32] Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

[33] "Tahsil-i Emval Nizamnamesi", 1319.12.08/05 Mart 1318/18 Mart 1902, *Düstur*, 1. Tertib, c. 7, s. 831-849.

daha da ön plana çıkmasını sağlayan "tahsilat müfettişliği" ve "tahsilat ketebeliği" memuriyetlerini getirdi. Tahsilat müfettişliği bir bakıma sertahsildarlığın yerini aldı ve her kaza için büyüklüğüne göre bir veya iki müfettişin görevlendirilmesi öngörüldü. Hesap işlerini yürütmek üzere vilayet merkezlerinde ikişer, liva merkezlerinde de birer kâtip bulundurulması kararlaştırıldı. Vesait-i tahsiliye bunlara ek olarak piyade ve süvari tahsildarlarından oluşuyordu. Yeni nizamname ayrıca her bir tahsildarın görev alanını yedi yüz elli haneyle sınırlıyordu. Zaptiye temsilcilerinin vilayet, liva ve kaza tahsilat komisyonlarındaki varlığına son veriliyor, bu komisyonların başkanlığı da mülki amirlerden alınıp maliye memurlarına devrediliyordu.

1902 nizamnamesinin getirdiği bir diğer önemli yenilik vergilerin taksimi ve tahsili konularıyla ilgiliydi. Bu noktada öncelikle bir önceki nizamnamede de söz konusu edilen ancak muğlak bırakılan vergi tezkeresinin hayata geçirilmesiyle ilgili kararlılık dikkat çekiyor. Yirmi beşinci maddede ifade edildiği şekliyle "kaffe-i mükellefine bir karye veya mahalle dahilinde olarak uhdelerinde bulunan emlak ve arazinin müfredatını ve bunların vergilerini ve kendisine tarh olunan temettü vergisi ile efrad-ı gayr-ı müslimenin bedelat-ı askeriyeden hissesini ve bunların bakayası varsa onun miktarını havi olmak üzere tezkere verilecektir." Açıkça anlaşıldığı üzere, verginin taksiminde ihtiyar heyetleri ve muhtarlar tamamen devre dışı bırakılıyordu. Tezkerelerin ilan edilmesi ve mükelleflere teslimi konusunda da kabzımallar yani muhtarlar devre dışı kalıyordu. Yirmi altıncı maddede ifade edildiği şekliyle tezkereler mükelleflere tahsildarlar tarafından elden verilecekti: "[B]eyan olunan tezkereler behemehal senenin duhulünden bir ay evvel ihzar olunarak tahsildarlar marifetiyle nihayetün nihaye mart gayesine kadar eshabına yed be yed ita olunacak ve hin-i tevzi ve itada muhteviyatı mükellefine lisanen dahi tefhim olunacaktır."

Bir diğer önemli nokta ise tahsildarların "daire-i tahsiliyeleri dahilindeki kurâ ve kasabat ve mahallat ahali-i mükellefinin esamisini ve bunların emval-i mezkureden olan borçlarını havi bir cetveli hamil olmadıkça ve işbu cetvelin bir nüshası ait olduğu karye ve mahallenin münasip bir mahaline ta'lik ve ilan edilmedikçe icra-ı tahsilata mezun" olamamalarıydı. Bu maddelerin hakkıyla uygulanabilmesi için kuşkusuz nüfus, emlak ve akar tahrirlerinin kapsamlı ve sağlıklı bir şekilde yapılması gerekliydi. Zaten on dördüncü maddede, bu nizamnamenin tahriri yapılmış olan bölgelerde uygulanacağı belirtiliyordu. Tahriri tamamlanmayan yerlerdeyse ise "tahsil muamelatı

usul-i kadimesi ve icab-ı mahalli veçhile" gerçekleştirilecekti.

Öncekiler gibi 1902 nizamnameside, tahsildarlık teşkilatının masraflarının toplanan bir pay ayrılarak karşılanmasını öngörüyordu. Söz konusu miktar bir tahsildara aylık üç veya dört yüz kuruş tutarında olmak üzere tahsilattan %5 ile %8 arasında kesinti yapılması suretiyle karşılanacaktı. Bu oranın ne olacağı vilayet idare meclislerince belirlenecek ve Maliye Nezareti ile Bab-ı Ali'nin onayına sunulacaktı. Tahsildarlara ve tahsildar müfettişlerine köylerde bulundukları müddetçe köylü tarafından bir oda tahsis edilecek ve tahsildarların emeklilik hakkı olacaktı.

Sonuç itibariyle 1902 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi vergi tahsilatına ilişkin hayli kapsamlı bir çerçeve oluşturdu ve Tanzimat sonrası dönemde vergi tahsili işlemleri sırasında yaşanan sorunların giderilmesi yönünde elde edilen tecrübe ve birikimlerin hukuki bir ifadesi oldu. Bu nizamnamenin konumuz açısından en önemli özelliği, tahsildarlık teşkilatının zaptiye ve jandarmayla ilişkisinin tamamen kesilmesi yönünde kesin bir iradenin ortaya konması. 1860'lardan itibaren Osmanlı idarecilerinin gündeminde olan bu konuda bütün niyetlere rağmen kalıcı kazanımlar elde edilememişti. 1879, 1886 ve 1894 tarihli nizamnamelerde bu konuda bir adım ileri iki adım geri atılmıştı. 1902 nizamnamesi 1895 yılından sonra ağırlık kazanan yönelimin kapsamlı ve somut hukuki bir çerçeveye kavuşturulması anlamına geliyordu. Ancak gerek 1896 tarihli talimatta, gerek 1902 tarihli nizamnamede ifade bulan ilke ve kuralların hayata geçirilmesi meselesi bir başka öykü oluşturmaktadır. Aşağıda Anadolu, Rumeli ve Arap vilayetlerinde söz konusu kararların hayata geçirilmesi sırasında yaşanan sıkıntıları ayrıntılarıyla inceleyeceğiz. Ermeni nüfusun belli bir ağırlığa sahip olduğu Vilayat-ı Sitte'deki uygulamaları ise ayrı bir başlık altında değerlendireceğiz.

ANADOLU, RUMELİ VE ARAP VİLAYETLERİNDE VERGİ TAHSİLDARLIĞI, 1895-1908

Doğu vilayetlerindeki karışıklıkların giderilmesi ve ahalinin vergi tahsili sırasında maruz kaldığı baskıların önlenmesi için, kolluk kuvvetlerinin vergi tahsilatı işlemlerinde kullanılmasına bir an evvel son verilmesi gerekiyordu. Bu çerçevede ilk adım olarak jandarma bünyesinde yer alan "fırka-i tahsiliyeler"in lağvedilmesi ve yerine zaptiyeyle bağı tamamen kesilmiş sivil bir tahsildarlık teşkilatının kurulması la-

zımdı. Abdülhamid yönetiminin 22 Eylül 1896'da vergi tahsilatına ilişkin ıslahatı Vilayat-ı Sitte ile sınırlandırmayıp vilayat-ı şahanede, yani İmparatorluğun Hicaz hariç bütün vilayetlerinde uygulama kararı aldığına yukarıda değinmiştik. Bu kararla, 1860'lardan beri gündemde olan fakat bir türlü kalıcı bir ilerleme sağlanamayan vergi tahsilatı usullerinin ıslahı alanında köklü bir dönüşüm başladı.

Abdülhamid yönetimi "fırka-i tahsiliyelerin lağvı" ve sivil bir tahsildarlık teşkilatı oluşturulması yönündeki kararını 13 Aralık 1896 tarihnde Vilayat-ı Sitte kapsamındaki altı vilayete ek olarak Selanik, Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra, Cezair-i Bahr-i Sefid, Hüdavendigâr, Trabzon, Kastamonu, Ankara, Aydın, Konya, Adana, Halep, Suriye, Beyrut, Bağdat, Basra, Musul, Trablus, Yemen, Çatalca, İzmid, Kudüs, Bingazi ve Biga gibi vilayet ve sancaklara da gönderdi.[34] Ancak, İmparatorluğun geniş ve farklı özelliklere sahip coğrafyası dikkate alındığında söz konusu kararın eşgüdümlü bir şekilde sorunsuz uygulandığını düşünmek mümkün değil. 13 Aralık 1896 tarihli tebligatın gönderildiği vilayet ve sancaklara ilişkin liste dikkatle incelendiğinde, İmparatorluğun Vilayat-ı Sitte dışında üç ana bölgeye ayrılmış olduğu görülüyor. Bu üç gruptan birincisini Tanzimat idari yapısının erken bir aşamada ve görece başarılı bir şekilde yerleştirildiği Hüdavendigâr, Kastamonu, Konya, Ankara, Aydın gibi vilayetler, ikincisini 1878'den sonra yine Berlin Kongresi'ne referansla ıslahat kapsamı içine alınmış olan Rumeli vilayetleri oluşturuyordu. Son grup ise Osmanlı merkezî yönetiminin bir hayli zayıf olduğu ve modern iktidar teknolojilerinin uygulanmasında zorlukların yaşandığı bölgeleri kapsıyordu. Arap vilayetlerinin önemli bir kısmı bu kapsama girmemekle birlikte, bazı Arap vilayetleri de Doğu vilayetlerindekine benzer bir görünüm arz ediyordu. Aşağıda vergi tahsilatının bu üç coğrafyada nasıl icra edildiğini sırasıyla inceleyeceğiz.

Anadolu Vilayetlerinde Vergi Tahsildarlığı

Yeni tahsildarlık teşkilatının, Tanzimat idari reformlarının uygulanmasına erken bir tarihte başlanan Hüdavendigâr, Kastamonu,

[34] BOA, DH.TMIK. S, 4/41, 1314.07.08/13 Aralık 1896; BOA, DH.TMIK S, 13/57, 1315.04.03/2 Ağustos 1897; BOA, DH.TMIK. S,14/6, 1315.04.25/23 Eylül 1897. Vilayetlerle gerçekleştirilen yazışmalar neticesinde, "Vilayat-ı Sitte-i malumeden gayri vilayat ve evliye-i şahanede dahi mukarrerat-ı ıslahiyeye tevfikan teşkil edilecek" yeni tahsildar heyetleri için jandarma bütçesinden aktarılacak meblağa 5.262.854 kuruşluk ek yapılması gerektiği ortaya çıkmıştı.

Aydın gibi vilayetlerde görece kolay bir şekilde işlerlik kazanması bekleniyordu. Ancak bütçede yeteri kadar kaynak ayrılamamış olduğu için bu vilayetlerde de sorun yaşandı. Yeni vergi tahsildarlığının oluşturulmasıyla ilgili süreçte sıkıntı yaşandığı ortaya çıkınca, vilayetlerdeki durumu tespit etmek üzere Bab-ı Âli'de bir komisyon kuruldu. Komisyonun yürüttüğü yazışmalar neticesinde birçok vilayetten, yeni tahsildarlık teşkilatının oluşturulduğu ancak yeni teşkilatın tahsilat için yeterli olamadığı ve dolayısıyla zabıtanın yardımına ihtiyaç duyulduğu yönünde raporlar geldi. Raporlardan vilayetlerin çoğunda "fırka-i tahsiliye tertip edilmekle beraber kuvve-i zabıta muavenetinden feragat edilemeyerek jandarmanın muavenet etmesinin dahi kararlaştırılmış" olduğu anlaşılıyordu. Vilayet yöneticileri, jandarmanın tahsil işlemlerine karıştırılmaması durumunda tahsilatın sekteye uğrayacağını söylüyordu.[35]

Vergi tahsildarları için ayrılan tahsisatı artıramayan merkezî yönetim, jandarmanın tahsilat işine karışmasına da izin vermek istemediği için çözüm olarak nahiye teşkilatını devreye sokmayı düşündü. Nahiye teşkilatının ıslahı Anadolu Islahatı'nın maddeleri arasında yer alıyordu. Osmanlı yönetimi ıslahatın diğer maddelerinde olduğu gibi bu maddeyi de Vilayat-ı Sitte ile sınırlamayıp bütün vilayetlerde uygulamaya koymayı denedi. İdare-i Nevahi Nizamnamesi'nin nahiye müdürlerine ve nahiye meclislerine vergi tahsilinde görev yüklediği hatırlatılarak, tahsil-i emval nizamnamesinde de bu doğrultuda bir tadilat yapılması önerildi.[36] Kuşkusuz bu önlemler de sorunların aşılmasında yeterli olamadı ve iki büyük vilayet olan Aydın ve Hüdavendigâr örneklerinde biraz daha ayrıntılı inceleyeceğimiz üzere şikâyetlerin önü alınamadı.

Aydın Vilayeti yeni tahsildarlık teşkilatının hayata geçirilmesi konusunda çarpıcı bir örnek oluşturuyor. Aydın her şeyden önce İmparatorluğun merkezine yakın bir vilayet olarak önemliydi. Tanzimat'ın öngördüğü nüfus, emlak ve arazi tahrirleri ve benzeri idari uygulamalar bu vilayette görece erken bir dönemde gerçekleştirilmişti. Bütün bu özelliklerine rağmen yeni vergi tahsildarlığı teşkilatının oluşturulmasına ilişkin sürecin Aydın'da da istenen çerçevede geliştiği söylenemez. Valilik 24 Ocak 1897 tarihli telgrafla vilayetin 207 nefer piyade ve 204 nefer süvariden oluşmak üzere toplam 411

[35] BOA, DH.TMIK.S, 13/57, 1315.04.03/2 Ağustos 1897.

[36] BOA, DH.TMIK.S, 14/62, 1315.05.16/13 Ekim 1897; BOA, A.MKT.MHM, 683/11, 1315.10.17/11 Mart 1898; BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/18 Temmuz 1898.

neferli bir tahsildar teşkilatına ihtiyaç duyduğunu ve gerekli meblağın da 1.237.002 kuruş olduğunu bildirmişti. Maliye Nezareti ise 117 nefer piyade ve 100 nefer süvari istihdamıyla 638.600 kuruşluk tahsisatın yeterli olacağı yönünde görüş bildirdi.[37] Vilayetin 11 Mart 1898 tarihiyle Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir başka yazıdan anlaşıldığına göre, Dahiliye Nezareti, Maliye Nezareti'nin görüşü yönünde hareket etmiş, nevahi müdür ve meclislerinin devreye sokulması suretiyle tahsildar adedinin bir miktar azaltılmasının mümkün olduğunu belirtmiş ve valilikten, ne kadar indirim yapılabileceğinin bir an önce bildirilmesini istemişti. Vilayet, sonuçlar görülmeden ne kadar tensikata gidilebileceğinin şimdiden bilinemeyeceğini belirten net bir yanıt yolladı.[38]

1902 yılına gelindiğinde, Aydın'da hâlâ işleyen bir tahsildarlık teşkilatı kurulabilmiş değildi. Söz konusu tarih itibariyle tahsildarların ancak üçte biri istihdam edilebilmiş, diğer kadrolar için uygun aday bulunamamış, bulunanlar ise kefalet getirememişti. Aydın Vilayeti'nin 1902 tarihli tahriratında belirtildiği üzere, bu durumda "tahsilatın külliyeti yine memurin-i mülkiyenin ve jandarmanın muavenetine kalmakta", jandarmalar ise "maaş alamamalarından dolayı istifa etmekteydi". Vilayet jandarma maaşlarının bir an önce ödenmesini istiyordu.[39] Sorun 1904'te hâlâ çözülememişti. Bu tarihte vilayetin "tahsildar mevcudunun lüzumundan eksik tertip edildiği" ve "bu eksiğin kapatılması yönünde 15 nefer daha tahsildar ilave" edilmesi üzerine müzakerelerin sürdüğü anlaşılıyor.[40]

Hüdavendigâr Vilayeti'nde de durum farklı değildi. Valinin 15 Haziran 1897 tarihli yazısında, jandarma bütçesindeki tahsisatın yeterli olamayacağı ve yeni usulde oluşturulacak tahsildaran heyeti için 1.221.232 kuruşluk bir bütçeye ihtiyaç duyulduğu yönünde bir raporun Dahiliye Nezareti'ne 17 Mart 1897 tarihinde gönderildiği

[37] BOA, DH.TMIK.S, 22/84, 1316.08.04/18 Aralık 1898.

[38] BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/18 Temmuz 1898. 16 Temmuz 1897 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Aydın Valisi Kamil imzalı önceki bir telgrafta, senenin ortası gelmeden ve icraatın sonuçları görülmeden bir şey söylenemeyeceği ifade edilmiş.

[39] BOA, DH.TMIK.S, 40/33, 1320.08. 17/19 Kasım 1902. Söz konusu dönemde maaşların ödenememesi neticesinde jandarmaların "terk-i hizmet etmeleri" hayli yaygın bir durumdu. Bu konuda bkz. Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late-Nineteenth-Century Ottoman Empire (1876-1908)", *International Journal of Middle East Studies* 40, 1 (2008): 47-67.

[40] BOA, İ.ML, 58/1322/S-26, 1322.02.24/10 Mayıs 1904.

ancak henüz bir cevap alınamadığı anlatılıyordu. Valinin ifadesine göre, beş sancağı kapsayan bu geniş vilayette eldeki tahsildarlar yetersiz kalıyor, tahsilat "günden güne kesb-i müşkilat ve atalet ederek masarifat-ı mahalliye üç dört aydır tasfiye olunamadığından dolayı sada ve sızıldıyı mucib oluyordu". Vali bir önceki yazısında tahsildar miktarı artırılmadığı takdirde "umur-ı tahsiliyenin hüsn-i ifasının gayr-i kabil olduğunu" ifade ettiğini hatırlatırken, durumun önemine binaen tahsildarların sayısının artırılmasını istiyor, bu yapılmadığı takdirde jandarmanın tahsildarlara yardım etmesinin elzem olacağını bildiriyordu.

Islahat Komisyonu ise konuyla ilgili Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, jandarmanın tahsilata katılmasının uygun olmadığını vurguluyor, "mukarrerat-ı ıslahiye icabınca emr-i tahsilatta jandarmanın muavenetinin katiyen caiz olmadığı ve asla kabul edilemeyeceğini" belirtiyordu.[41] Maliye Nezareti tahsildarların sayısının artırılması yönünde girişimlerin başlatılmış olduğunu söyleyerek, bu işlem tamamlanıncaya kadar Hüdavendigâr Vilayeti'nin talebi doğrultusunda zabıtanın tahsilat işlemlerine yardım etmesine izin verilmesini istedi. Ancak Dahiliye Nezareti bu teklifi yine reddederek, tahsildarlık teşkilatının bir an önce tamamlanmasını talep etti.[42] Islahat Komisyonu'nun 16 Temmuz 1898 tarihli yazısından "jandarmaların badema tahsilata muaveneti külliyen men edildiğini ancak "usul-i cedide-i tahsiliyenin" ise henüz neticelendirilmediği için vilayette birçok verginin bakayada kaldığını öğreniyoruz. Sonraki yazışmalarda tahsilatta yaşanan sorunların giderilmesi için nahiye müdürlerinin ve nahiye meclislerinin göreve çağrılması gerektiği hatırlatılıyor. Vilayet idare meclisi ise Dahiliye Nezareti'ne, henüz nahiye teşkilatı oluşturulmadığı için İdare-i Nevahi Nizamnamesi'nin uygulanamayacağını bildirmekle yetiniyordu.[43]

Aydın ve Hüdavendigâr vilayetleri Dahiliye Nezareti'nin yeni usulün uygulanması yönündeki ısrarlarına direnebilen vilayetler olarak ön plana çıkıyor. Bu kararlılıkta Aydın Valiliği'nde Kamil Paşa'nın bulunmasının kuşkusuz payı vardı. Konya ve Ankara vilayetlerinde ise Dahiliye Nezareti'nin tebligatlarına yönelik bir itiraza rastlanmıyor. Kastamonu Valiliği'nin de hem ıslahat layihasını hem de nahiye müdür ve meclislerinin tahsilatta görevlendirilmeleri maddelerini uy-

[41] BOA, DH.TMIK.S, 11/26, 1315.01.29/30 Haziran 1897.
[42] BOA, DH.TMIK.S, 11/65, 1315.02.10/11 Temmuz 1897.
[43] BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/18 Temmuz 1898.

gulamaya çalıştığı görülüyor.

Kastamonu Vilayeti'yle ilgili belgelerde, gayrimüslimlerin tahsildaran heyetinde istihdamları konusunun ele alındığını görüyoruz. Islahat Layihası gereği, gayrimüslimlerin de nüfusları oranında istihdam edilmeleri gerekiyordu. Anlaşıldığı kadarıyla 12 Kasım 1899 tarihi itibariyle Kastamonu Vilayeti, tahsildar heyetine ilavesi düşünülen 119 neferden yarısının istihdamını gerçekleştirmiş ancak nüfus oranı ilkesine dikkat etmemişti. Konu Dahiliye Nezareti'ne sorulmuş ve nüfus oranına dikkat edilmesi gerektiği şeklindeki cevaba uygun olarak istihdama devam edileceği bildirilmişti.[44]

Rumeli Vilayetlerinde Vergi Tahsildarlığı

1878 tarihli Berlin Antlaşması Vilayat-ı Sitte'de olduğu gibi Rumeli vilayetlerinde de idari reformlar yapılmasını öngörüyordu ve antlaşmanın yirmi birinci maddesi bu konuya ayrılmıştı. Makedonya'da gündeme gelen reformların en önemli başlığı, kolluk kuvvetlerinin ahali üzerindeki baskılarını önlemek üzere jandarmanın Avrupa devletlerinin doğrudan gözetimi altında ıslah edilmesiydi. Bu konu kuşkusuz vergi tahsilatı meselesiyle doğrudan ilişkiliydi. Osmanlı hükümetinin 1879'da çıkarmış olduğu Tahsil-i Emval Nizamnamesi ve 1896 yılında jandarma bünyesinde bulunan tahsildaran fırkasını lağvederek yerine bütün vilayetlerde yeni bir tahsildarlar heyeti oluşturma kararı hiç şüphesiz Avrupa devletlerinin müdahale çabasını boşa çıkarma yönünde bir girişimin de ifadesiydi. Ancak 1902 ve 1903 yıllarında Rumeli'de gerçekleşen Cuma-i Bâlâ ve İlinden ayaklanmalarının ardından Avrupa devletlerinin müdahalesi engellenemedi ve Hüseyin Hilmi Paşa reform paketini hayata geçirmek üzere umum müfettiş olarak görevlendirildi.[45] 1879 tarihinden söz konusu ayaklanmaların gerçekleştiği yıllara kadarki evrede vergi tahsilatı alanında planlanan reformların istenildiği ölçüde gerçekleştirilememiş olması kuşkusuz geniş halk kitlelerinin hoşnutsuzluğunu daha

[44] BOA, DH.TMIK.S, 22/3, 1316.07.01/15 Kasım 1898; BOA, DH.TMIK.S, 22/41, 1316.07.25/9 Aralık 1898.

[45] Bu süreç ve jandarma reformunun ayrıntıları için bkz. Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (2004): 59-95. Makedonya'daki siyasi gelişmeler ve söz konusu ayaklanmalar için bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996; Gül Tokay, *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul: AFA Yayınları, 1995.

da artırmış ve isyanlar için zemin hazırlamıştı.[46] Aşağıda 1896 tarihli talimatı takip eden süreçte Rumeli'nin belli başlı vilayetlerinde vergi tahsildarlığına ilişkin ıslahatın nasıl gerçekleştirildiğini, daha doğrusu gerçekleştirilemediğini kısaca inceleyeceğiz.

Ergiri, Preveze, Berat ve Yanya merkez olmak üzere dört sancak ve toplam 2.378 köyden oluşan Yanya Vilayeti Rumeli'nin görece büyük vilayetlerinden biriydi. Aralık 1896'da diğer vilayetler gibi Yanya'ya da yeni tahsildarlık teşkilatının oluşturulması yönünde bir talimat gönderilmişti ve vilayet bunun için harekete geçmişti.[47] Vilayetlerden gelen vergi tahsildarı sayısının artırılması taleplerine rağmen, hükümet 1897'de nahiye meclisleri ve nahiye müdürlerinin tahsilatta görevlendirilebileceğini hatırlatarak, tahsildar sayısının azaltılmasını istemişti. Yanya Valiliği'nin bu emre tepkisi bekleneceği üzere hayli sert oldu. Vali, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 3 Kasım 1897 tarihli yazıda "Maliye Nezaret-i Celilesi'ne takdim edilen defterde muharrer tahsildaran adedi ve tahsisatında hiçbir suretle tenkihat icrası kabil olamayacağı gibi işbu tertibatın bile yeterli olamayacağı ve ilerde jandarma muavenetine muhtaç olunacağını" çok açık bir şekilde ifade ediyordu.[48] Yanya Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 14 Mayıs 1899 tarihli telgrafta ise yeni oluşturulan tahsildarlar teşkilatını "köylünün henüz işitmediği ve binaenaleyh bunlara karşı emir ve nüfuzu tamamen cereyan etmemekte olup şu sebeple" tahsilatın pek geri kaldığı anlaşıldığından "ahali tahsildarlara alıştırılıncaya kadar muavenet için yanlarına muvakkaten birer nefer zaptiye terfikinin zaruri olduğu" belirtiliyordu. Bunun üzerine Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Kasım 1900 tarihli tahriratta vilayet dahilinde tahsilat işlemlerinde "jandarmadan başka asâkir-i şahane müfrezelerinin bile istihdamına lüzum gösteren mahallerin bulunduğu" gerekçesiyle, söz konusu tahsildarlara birer nefer jandarma refakat etmesi yönündeki geçici kararın bir müddet daha devam ettirilmesi istendi. Sonuçta Dahiliye Nezareti'nden Yanya Vilayeti'ne gönderilen 5 Ocak 1901 tarihli telgrafta söz konusu geçici uygulamaya birkaç ayı geçmemek üzere ve refakatçi jandarmaların

[46] Rumeli'de vergi tahsilatında kolluk kuvvetlerine başvurulması ve bunun doğurduğu hoşnutsuzlukların Jön Türk devrimine giden süreçte oynadığı role ilişkin bir değerlendirme için bkz. Nadir Özbek, "İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Koşullar: Rumeli'de Vergi Tahsilatı ve Jandarma", *Toplumsal Tarih*, 183 (2009): 46-50.

[47] BOA, DH.TMIK.S, 4/41, 1314.07.08/13 Aralık 1896.

[48] BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/18 Temmuz 1898.

"tahsilata asla karıştırılmamaları" şartıyla izin verildiği belirtiliyor ve geçen süre zarfında nahiye meclisleri ve nahiye müdürlerinin tahsilatta görevlendirilmesi yönünde gerekli adımların niye atılmadığı soruluyordu. Ayrıca söz konusu geçici uygulamaya "nihayet-ün-nihaye kaç mah daha" ihtiyaç duyulduğunun bildirilmesi isteniyordu.[49]

Manastır Vilayeti'nde de durum farklı görünmüyordu. Vilayet 28 Mart 1898 tarihli telgrafla nahiye meclislerinin tahsilatta görevlendirilmeleri durumunda bile idare-i maslahatın mümkün olmadığını bildirmişti. Aynı telgrafta bazı bölgelerde nahiye meclislerinden faydalanmanın mümkün olduğu ancak birçok bölgede nahiye meclislerinin henüz oluşturulmadığı ve bu nedenle tahsildar sayısında bir azaltmaya gidilemeyeceği ifade edilmişti.[50] 17 Temmuz 1899 tarihli valilik telgrafında ise Serfiçe Sancağı'nda tahsilatın ancak zabıta yardımıyla gerçekleştirilebildiği bildiriliyordu. 800 civarında köyün bağlı bulunduğu büyükçe bir sancak olan Serfiçe'de bir önceki yıl da vergi tahsilinde jandarmaya başvurmak durumunda kalınmıştı. Serfiçe Mutasarrıflığı da tahsildarların yanına mevkiine göre birer veya ikişer zaptiye süvarisinin verilmesini gerekli görüyordu. Dahiliye Nezareti ise 29 Ağustos 1899 tarihli yazısında öncelikle ıslahat kararlarını hatırlatıyor ve tahsildarlara refakat edecek jandarmaların bir neferle sınırlandırılmasını istiyordu. Söz konusu jandarmanın "asla işe karıştırılmaması ve bu muamelenin nihayet-ün-nihaye bir iki aya mahsus tutularak ondan sonra kurâya yalnız tahsildarlar gönderilerek eski usulün katiyen terk olunması" da ayrıca belirtiliyordu.[51]

26 Mart 1901 tarihli Manastır Vilayeti yazısında ise Debre Sancağı'ndaki tahsildarlardan hiçbir fayda sağlanamadığı gerekçesiyle tahsildarlığın lağvedilmesi isteniyor, verginin ancak "zabıtadan ve cihet-i askeriyeden memurlar çıkarılarak" toplanabildiği belirtiliyordu. Maliye Nezareti bunun üzerine, ıslahat kararlarına aykırı olsa da, bu durumun onaylanması gerektiği yönünde görüş bildirmişti.[52]

İstanbul'a yakın olmasına rağmen Çatalca Mutasarrıflığı'nda da jandarmanın yardımı olmadan vergi tahsilatının gerçekleştirilemediği yönünde raporlar gelmişti. Örneğin Çatalca mutasarrıfı 17 Nisan 1897 tarihli telgrafında tahsildar maaşının düşüklüğü ve tahsildarların sayısının azlığı nedeniyle verginin toplanamadığından yakınıyor-

[49] BOA, DH.TMIK.S, 33/23, 1318.09.04/26 Aralık 1900.
[50] BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/ 18 Temmuz 1898.
[51] BOA, DH.TMIK.S, 26/54, 1317.04.21/29 Ağustos 1899.
[52] BOA, DH.TMIK.S, 33/104, 1318.12.05/26 Mart 1901.

du.[53] Mutasarrıf 13 Temmuz 1897 tarihli telgrafında ise 400'er kuruş maaşla 14 süvari ve 250'şer kuruş maaşla dört piyade tahsildar daha istihdam edilmediği takdirde vergi tahsilinin gerçekleştirilemeyeceğini söylüyordu. Durumun vahametini ortaya koymak üzere "geçen sene tahsilat işi zabıta marifetiyle icra edildiği halde emval-i umumiyeden yüzde seksen derecesi tahsil olunup bu sene ise şimdiki tahsildarlarla ancak yüzde kırkı tahsil olunacağını" da belirtme ihtiyacı duymuştu.[54] Çatalca Mutasarrıflığı'nın 11 Eylül 1901'de hâlâ tahsildarların yetersizliğinden şikâyet ettiğini görüyoruz. Mutasarrıf, ya zaptiyelerin tahsildarlara yardım etmesine izin verilmesini ya da altı nefer süvari zaptiyesinin lağvıyla elde edilecek tasarrufla altı nefer süvari tahsildarının istihdamına izin verilmesini talep ediyordu. Bu talep Dahiliye Nezareti'nin ilgili birimlerince reddedilecekti.[55]

Rumeli'nin diğer vilayetlerinde de durum farklı değildi. Örneğin 1897 tarihi itibariyle Selanik Vilayeti'nde tahsilat işlemlerinde zabıta kuvvetine başvurulmaya devam edildiğini görüyoruz. Selanik Valiliği çok açık bir ifadeyle "kuvve-i zabıta ile tahsilata alışmış olan ahalinin nahiye meclislerinin nüfuzuyla tekalifatı vakti zamanıyla ifa etmeyeceklerini" belirtiyordu.[56] Kosova Vilayeti ise kısmen olumlu bir yaklaşım sergilemiş, bir an önce nahiye meclislerinin oluşturulması ve tahsildar maaşlarının da uygun bir seviyeye çekilmesi halinde tahsilat işlemlerinde bir sorun çıkmayacağını bildirmişti.[57]

Vergi tahsilatında jandarma ve zaptiye kuvvetlerine başvurulmaya devam edilmesi, hazinenin ihtiyaçlarının her şeyin üzerinde tutularak bütçe gelir öngörülerinin ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmeye çalışılması, Osmanlı taşrasında emeğiyle geçinen geniş halk kitleleri üzerinde sürekli bir baskıya yol açıyordu. Osmanlı idaresi İmparatorluğun bütününde vergi tahsilat teşkilatının askerî görünümünü ortadan kaldırarak sivilleştirmek için büyük bir çaba sarf ediyordu. Ancak Osmanlı tarımsal üreticisi için bu değişikliğin ne ölçüde rahatlama sağladığını bilemiyoruz. Aşağıdaki örnek, Rumeli'nin en büyük vilayeti olan Edirne'de vergi tahsilatının, askerî unsurlarından arındırılmış olsa da, ahalinin gündelik hayatına önemli bir değişim getirmediğine işaret ediyor.

[53] BOA, DH.TMIK.S, 8/59, 1314.11.17/19 Nisan 1897.
[54] BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/18 Temmuz 1898.
[55] BOA, DH.TMIK.S, 35/42, 1319.06.22/6 Ekim 1901.
[56] BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/18 Temmuz 1898.
[57] A.g.k.

Edirne Vilayeti'nin Dedeağaç Sancağı'na bağlı Meğri Köyü'nde 1903 yılında cereyan eden vaka, tahsildar Bekir Efendi'nin tahsilat esnasında ahaliye kötü davranması nedeniyle cereyan etmişti. Bekir Efendi, Meğri ahalisinden Yanako'nun 170 kuruşluk vergi borcu için karısının bulunduğu haneye girmiş ve yanında jandarma Ömer Çavuş, muhtar ve ihtiyar heyeti mensupları hazır bulunduğu halde Yanako'nun karısının verdiği 100 kuruşu, eksik olduğu gerekçesiyle almamış, 70 kuruşu daha sonra bulup getireceğini söyleyen kadını merdivenden aşağı itmişti. Sonra da oğlu Petro'yu ve bir başka akrabasını darp ve tahkir etmişti. Olayın bu şekilde geliştiği, şahitlerin ifadesi ve Ömer Çavuş'un kendi beyanı ile doğrulanmıştı. Ahalinin nizamiye mahkemesine şikâyeti üzerine Ömer Çavuş hakkında 15 gün hapis cezası verildi.

Olayın yukarıda özetlediğimiz genel çerçevesi, olağandışı bir nitelik taşımıyor. Ancak bu olay vesilesiyle Maliye, Dahiliye ve Adliye nezaretleri arasında geçen yazışmalar Osmanlı mali idaresinin verginin ne suretle olursa olsun toplanması şeklindeki zihniyetine ışık tutar nitelikte. Maliye Nezareti tahsildarların mahkemeye celp ve davet veyahut hapis ve tevkif edilmesi gibi durumların tahsilat işlemlerini sekteye uğratmak gibi ciddi mahsurları olacağı görüşünden hareketle "tahsildarların mahkemeye celbi hususunda memurin-i maliyenin vesaitine müracaat olunmasını" istemiş, Dahiliye Nezareti de bu isteği Adliye Nezareti'ne aktarmıştı. Mahkeme ancak Adliye Nezareti'nin tahsildarlara kanunda öngörüldüğünden farklı özel bir muamelenin uygulanamayacağına hükmetmesiyle kurulabilmişti. Bu örnek, vergi tahsili sürecinde yaşanan baskılar karşısında ahalinin mahkemeler aracılığıyla hakkını arayabildiğine işaret ediyor. Ancak bu tekil örneğin geneli yansıttığını düşünmek bir hayli zor.[58]

Arap Vilayetlerinde Vergi Tahsildarlığı

Abdülhamid döneminde sosyal ve siyasi yapı itibariyle Arap vilayetlerinin tamamının bir bütün oluşturduğu söylenemez. Ancak bu vilayetler içinde Trablusgarp, Yemen, Bağdat ve Basra vilayetleriyle, Bingazi ve Zor sancaklarında Osmanlı merkezî idaresinin bir hayli zayıf olduğu biliniyor. Osmanlı yönetimi bu bölgeleri başlangıçta bir süreliğine istisna tutmayı düşünmüş ve bu vilayetlerde tahsildarlık

[58] BOA, DH.TMIK.S, 47/1, 1321.05.04/29 Temmuz 1903.

teşkilatının uygulanmasını bir müddet geciktirmişti.[59] Bu idari birimler aşiret unsurlarının gücü ve devletten görece özerklikleri itibariyle benzer özellikler taşıyordu. Söz konusu bölgelerle ilgili Tesri'i Muamelat Komisyonu tarafından Maliye Nezareti'ne gönderilen 1 Eylül 1897 tarihli yazıdaysa Yemen ve Trablusgarp'ın hâlâ istisna tutulmasının anlaşılır olduğu, ancak diğerleri için durumun değişmesi gerektiği kanaati ifade edilmişti. Komisyon, bu bölgelerde bütün zorluklara rağmen tahsildar istihdam edilmesini ve bu tahsildarların yanlarına jandarma veya asâkir-i şahane müfrezeleri verilerek "aşâir ve kabâil-i merkumenin tedricen idareye ısındırılarak usul-i cedide-i tahsiliyeye alıştırılmalarını" öneriyordu.[60]

Maliye Nezareti, Bingazi Sancağı'yla ilgili olarak Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği cevap yazısında bölgede vergi tahsilatının tahsildarlar aracılığıyla gerçekleştirilmesinin mümkün olmayacağını bildiriyordu. Ayrıca yeni tahsildar istihdamının hayli yüklü bir masraf doğuracağını, bunun da imkân dahilinde olmadığını ve neticede sancağın özel durumu nedeniyle vergi tahsilinin ancak "asâkir-i şahane müfrezeleri terfikiyle mümkün" olacağını belirtiyordu.[61]

Zor Sancağı'ndaysa, mutasarrıflığın 24 Aralık 1896 ve 24 Temmuz 1897 tarihli iki ayrı telgrafında belirtildiğine göre fırka-i tahsiliye istihdam edilmemişti.[62] Bu telgraflarda sancakta şimdiye kadar tahsildar tayin edilmediği, tahsilatın jandarma marifetiyle icra edildiği, bunların da tahsilata el sürmedikleri gibi ahaliden meccanen yem ve yiyecek almadıkları, bölge ahalisinin de çoğunlukla seyyar aşiretlerden oluşması nedeniyle tahsilat işi için memur istihdam edilerek yeni masraf çıkarmaya gerek olmadığı bildirilmişti. Zor Mutasarrıflığı'nın 9 Ocak 1899 tarihli bir başka telgrafında da yine aynı gerekçelerle tahsildar tayinine gerek olmadığı görüşü tekrarlanmıştı.[63] Ancak 1901 yılı sonunda sancakta durum değişti. Maliye Nezareti'nin 5 Ocak 1902 tarihli yazısından anlaşıldığına göre, idare meclisi 80 neferden oluşan bir tahsildar heyetinin oluşturulması yönünde karar aldı. Bu kararın gerekçesi jandarma erlerinin sayısının azlığı ve jandarmanın görev sırasında halktan yem ve yiyecek almak durumunda kalma-

[59] BOA, DH.TMIK.S, 13/57, 1315.04.03/2 Ağustos 1897.
[60] A.g.k.
[61] BOA, DH.TMIK.S, 14/6, 1315. 04. 25/23 Eylül 1897.
[62] BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/18 Temmuz 1898; BOA, DH.TMIK.S, 24/4, 1316.11.04/16 Mart 1899.
[63] BOA, DH.TMIK.S, 22/97, 1316.08.28/11 Ocak1899.

sı nedeniyle halkın üzerinde baskı ve yük oluşturmasıydı. Bununla birlikte aşar vergisinin tahsili için asâkir-i şahane sevkinin zorunlu olduğu ve bu istisnanın devam ettirilmesi gerektiği belirtiliyordu.[64]

Zor Sancağı'nda olduğu gibi Trablusgarp Vilayeti'nde de tahsildar teşkilatı oluşturulmamıştı ve vergi tahsilinde asâkir-i zaptiye ve asâkir-i şahaneye başvuruluyordu. Trablusgarp Valisinin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 11 Ocak 1897 tarihli yazıda vilayette vergi tahsiliyle ilgili yaşanan durum ayrıntılı bir şekilde tasvir ediliyordu.[65] Buna göre, vilayette zaptiye miktarı hayli az olduğu için tahsilat işlerinde öteden beri asâkir-i şahaneye başvuruluyor ancak bunlar da çeşitli mazeretlerle asla yardımcı olmuyordu. Vergi neticede mülkiye memurlarının ve kabâil şeyhlerinin gayretiyle toplanıyordu. Bu çerçevede verginin zaptiye aracılığıyla değil, vali, mutasarrıf ve kaymakamlar maiyetinde istihdam olunacak tahsildarlar aracılığıyla toplanması kararı son derece olumlu karşılanmıştı ve 150 süvari ve 150 piyade olmak üzere toplam 300 neferlik bir tahsildar heyetinin vilayet için yeterli olacağı bildiriliyordu. Ancak vilayetin 1 Ocak 1899 tarihli telgrafından, nezaretin bu talebi hemen onaylamadığını ancak gerekli incelemeler tamamlanıncaya kadar söz konusu miktarın yarısını geçmemek üzere geçici tahsildar tayinine başlanmasının uygun görüldüğünü anlıyoruz. Vali ise söz konusu telgrafında vilayette önceden bir tahsildar heyeti bulunmadığını, bu doğrultudaki ihtiyacın kesin olduğunu ve bütçe hazırlıkları sırasında Trablusgarp Vilayeti için de mutlaka tahsisat ayrılması gerektiğini hatırlatıyordu.

Bağdat Vilayeti'nde ise durum biraz farklıydı. Valiliğin bildirdiğine göre vilayette henüz tahrir yapılmamış ve fırka-i tahsiliye istihdam olunmamıştı. Vergi olarak aşâirden çadır başına 50'şer kuruş alınıyor ve bu da yüzde beşlik bir aidatla zabıta aracılığıyla toplanıyordu. Bedelat-ı askeriye de öteden beri aynı şekilde zaptiye aracılığıyla aidat usulüyle tahsil ediliyordu. Vilayette tahsildar heyetinin teşkili hayli yüklü bir masraf getireceğinden, bu yönde bir girişimde bulunulmamıştı. Tesri'i Muamelat Komisyonu ve Maliye Nezareti bu uygulamanın devamını uygun bulmuş ve "çadır vergisi memurlarının" da eskiden olduğu gibi aidat verilerek "muvakkit tahsildar unvanıyla" istihdamına devam edilmesini onaylamıştı.[66]

Musul Vilayeti'ne ilişkin yazışmalarda da benzer bir durum göz-

[64] BOA, DH.TMIK.S, 35/47, 1319.06.29/13 Ekim 1901.
[65] BOA, DH.TMIK.S, 24/4, 1316.11.04/16 Mart 1899.
[66] BOA, DH.TMIK.S, 9/40, 1314.12.19/21 Mayıs 1897.

leniyor. Vilayette ıslahat kararları gereği 32 nefer tahsildar görevlendirilmişti. Ancak valiliğin belirttiğine göre, verginin hakkıyla toplanabilmesi için 400 nefer tahsildar gerekiyordu. Tahsilat işlemleri eskiden beri jandarma tarafından gerçekleştiriliyordu ve bazı durumlarda kuvve-i askeriyenin yardımına da ihtiyaç duyuluyordu. Valiliğin verdiği bilgiye göre, vilayetin "sekenesi aşâirden ve ahali-i gayr-i mütemeddineden ibaret olan yerlerinde" verginin zaptiyeye başvurulmadan yalnızca tahsildarlar aracılığıyla toplanması halinde önemli kayıplar yaşanacaktı. Umum tahsildaran tertibatı kapsamında bütçeye Musul Vilayeti için bir tahsisat konulmadı. Eski usulün devam etmesi uygun görüldü, ancak "o gibi gayr-i mütemeddinenin tedricen hükümete ısındırılması" yönünde hareket edilmesi önerildi.[67]

Halep Valisinin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 14 Temmuz 1896 tarihli telgraf vilayetteki durum hakkında bir fikir vermekten çok, uygulamalara bir itiraz niteliği taşıyor. Vali öncelikle tahsil işlemlerinin zabıta emrinde bulunduğu dönemde "tekmil heyet-i zabıtanın" tahsilat işlemlerinde mümkün mertebe istihdam edildiğini itiraf ediyordu. Valiye göre Müfettiş Şâkir Paşa tarafından tasarruf esasına göre kurulan tahsildaran teşkilatı hayli yetersizdi. Ayrıca vilayetin özellikle çöl aşiretlerinin bulunduğu bölgelerine yanlarında bir-iki jandarma olmadan tahsildar göndermek mümkün değildi. Halep Valisi önerilen reform paketinin bir çözüm olamayacağını çok açık bir şekilde belirtiyor ve tahsilatta eski usulün devam etmesi gerektiğinde ısrar ediyordu.[68]

Yukarıda kısaca özetlediğimiz çerçeve bölgedeki diğer birçok vilayetin durumuyla benzerlik gösteriyor. Örneğin Basra Vilayeti'nde de 1897 tarihi itibariyle yalnız vilayet merkezinde 5 tahsildar istihdam edildiğini görüyoruz.[69] Basra'da 1899 tarihinde hâlâ tahsildar sınıfı teşkil edilmiş değildi ve vergi hâlâ zaptiye aracılığıyla toplanıyordu.[70] Basra Valisi'nin 16 Mart 1899 tarihli yazısında vilayette her bir kalem verginin hangi usulle toplandığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve neticede tahsildaran istihdamına gerek olmadığı belirtilmişti. Ahalisi "umumiyetle urban ve aşâir ve bedeviyeden ibaret olan" Necd, Amare ve Müntefik sancaklarında ise "bir iki tahsildar değil zabıta vasıta-

[67] BOA, DH.TMIK.S, 24/76, 1316.12.20/1 Mayıs 1899; BOA,DH.TMIK.S, 27/57, 1317.06.20/26 Ekim 1899.
[68] BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/18 Temmuz 1898.
[69] BOA, DH.TMIK.S, 24/4, 1316.11.04/16 Mart 1899.
[70] BOA, DH.TMIK.S, 16/94, 1315.08.16 /10 Ocak 1898.

sıyla bile tahsil-i emval mümkün olamamakta ve bazen müfreze-i askeriye sevkine ihtiyaç gösterecek derecede düçâr-ı müşkilât" olduğu söyleniyordu.[71]

"ANADOLU ISLAHATI" VE VİLAYAT-I SİTTE'DE VERGİ TAHSİLDARLIĞI, 1895-1908

Bu bölümde 1894 Sason olayları sonrasında Vilayat-ı Sitte olarak isimlendirilen Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Sivas ve Diyarbekir vilayetlerinde uygulanmak üzere gündeme gelen vergi tahsildarlığı teşkilatını inceleyeceğiz. 1878 Berlin Kongresi'nden sonra söz konusu altı vilayette kapsamlı idari reformlar yapılması fikri Osmanlı siyasetinin gündemine oturmuş ve İkinci Meşrutiyet döneminde de süren bu sorunlar Anadolu Islahatı başlığı altında ele alınmıştı. Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi, Ermeni nüfusun belli bir ağırlığa sahip olduğu Doğu Anadolu vilayetlerinde Avrupa devletlerinin denetiminde idari reformlar yapılmasını öngörüyordu.[72] Vilayat-ı Sitte için planlanan bu idari reformlar dört temel konu üzerinde yoğunlaşmıştı: *i.* asâkir-i zaptiyenin yeniden yapılandırılması; *ii.* nahiyelerin oluşturulması; *iii.* adliye teşkilatının genişletilmesi ve güçlendirilmesi; *iv.* yeni bir vergi tahsildarlığı yapısı oluşturularak vergi tahsilinde zaptiyenin ve jandarmanın kullanılmasına son verilmesi.[73] Söz konusu reform paketi, Ermenilerin jandarma, polis ve vergi tahsildarlığı teşkilatlarında nüfusları oranında temsil edilmelerini de öngörüyordu.

1878-1894 yılları arasında Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ne Berlin Antlaşması hükümlerinin icra edilmesi yönünde baskı uygulamış, hatta İngiltere hükümeti Bab-ı Âli'ye bu doğrultuda birkaç kez nota vermiş olmasına rağmen, reformların hayata geçirilmesi

[71] BOA, DH.TMIK.S, 24/4, 1316.11.04/16 Mart 1899.

[72] Berlin Kongresi'nden sonra Doğu Anadolu'daki Ermeni meselesinin uluslararası bir soruna dönüşmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985.

[73] Anadolu Islahatı kapsamında iç güvenlik teşkilatına yönelik reform uygulamaları için bkz. Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (2004): 59-95; Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late-Nineteenth-Century Ottoman Empire (1876-1908)", *International Journal of Middle East Studies* 40, 1 (2008): 47-67.

sürüncemede kalmıştı. Bu baskılar karşısında Osmanlı hükümeti antlaşmanın Rumeli'ye ilişkin hükümlerinin uygulamaya konulduğunu belirtip, Anadolu Islahatı kapsamındaki maddelerin de en kısa sürede uygulanacağını vaat ederek zaman kazanmaya çalıştı. Abdülhamid rejimi bir yandan Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesini en az düzeyde tutmaya gayret ederken, diğer yandan da sadece Doğu vilayetleri için gündemde olan söz konusu idari reformları İmparatorluk sathına yayarak konunun bir bölgesel soruna dönüşmesini engellemeye çalışıyordu.[74]

1894 Sason olaylarıyla başlayan dönemde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın iç güvenlik, adliye, mahalli idare ve vergi tahsilatı alanlarında idari reformların bir an önce gerçekleştirilmesi ve yeni oluşturulacak kurumların hepsinde Ermeni ahalinin nüfusları oranında temsil edilmeleri yönündeki ısrarları şiddetlenince, Abdülhamid yönetimi Vilayat-ı Sitte'de uygulanacak reformların çerçevesini çizen bir ıslahat layihası hazırladı. Ahmet Şâkir Paşa reform paketini uygulamak üzere 27 Haziran 1895'te olağanüstü yetkilerle Anadolu Vilayatı Umum Müfettişliği görevine atandı. Islahatın icrası ve takibi için ikisi İstanbul'da bulunmak üzere üç ayrı komisyon oluşturuldu. Bu komisyonlar sırasıyla Dahiliye Nazırı başkanlığında Tesri'i Muamelat Komisyonu, Islahat Teftiş Komisyonu ve bölgede reformların icrasıyla görevli Şâkir Paşa başkanlığındaki Islahat Teftiş Heyeti'ydi.[75] Şâkir Paşa başkanlığındaki heyet 32 maddelik ıslahat layihası çerçevesinde hızla icraata başladı. Ancak Meclis-i Vükela ıslahatın bölgesel bir nitelikte kalmasını engellemek için 22 Eylül 1896 tarihinde Hicaz dışındaki bütün vilayetleri kapsayacak 22 maddelik bir başka ıslahat layihası daha hazırladı ve böylece reformlar Ermeni nüfusun belli bir ağırlığa sahip olduğu vilayetlerle sınırlı olmaktan çıkartılıp İm-

[74] Anadolu Islahatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993; Musa Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000. Anadolu Islahatı kapsamında gündeme gelen reformların genel çerçevesi itibariyle Tanzimat'tan itibaren uygulanmaya çalışılan idari yeniden yapılanmayla uyumlu olduğunun altını çizelim.

[75] Süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993. Tesri'i Muamelat Komisyonu'nun belgeleri yakın zamanda Başbakanlık Osmanlı Arşivi bünyesinde DH. TMIK. S koduyla araştırmacıların hizmetine açıldı. Doğu vilayetlerindeki gelişmeleri bu tasnif kapsamındaki belgelerden ayrıntısıyla takip etmek mümkün.

paratorluğun bütününe yayılmaya çalışıldı.[76] Zaten bu girişimlerden önce, Bab-ı Âli'nin daha 1895 yılında İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Doğu vilayetlerinde ıslahat yapılmasına ilişkin notasına karşılık verdiği cevapta Padişahın, ıslahatın memalik-i Osmaniye'nin bir kısmında uygulanması yerine, bundan bütün vilayetlerin ve bütün tebaa-i devletin faydalanmasını arzu ettiği ifade edilmişti.[77]

Jandarma reformu ve vergi tahsildarlığı yukarıda kısaca özetlediğimiz Anadolu Islahatı sürecinin en önemli başlıkları arasında yer alıyordu. Önceki dönemlerde vergi tahsilatı zaptiye ve jandarma aracılığıyla gerçekleştirildiği için, bu iki madde birbiriyle ilişkiliydi.[78] Anadolu Islahatı paketinin tamamı ve özellikle de jandarma ve vergi tahsildarlığı maddeleri Doğu vilayetlerinde toplumsal güven ortamının sağlanması, adaletin tesis edilmesi, Ermeni halkın baskılardan, özellikle Kürt aşiretlerin, Çerkez muhacirlerin ve jandarma ve tahsildar gibi devlet memurlarının baskılarından korunması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve siyasal temsillerinin artırılması kaygılarını yansıtıyordu. Bu nedenle vergi tahsildarlığı konusu, "Ermeni sorunu" başlığı altında tanımlanan meselelerin tarihsel arka planlarının anlaşılması bakımından son derece önemli ipuçları sunuyor. Aşağıda söz konusu altı vilayette yeni vergi tahsildarlığı teşkilatının hayata geçirilmesi sürecini ve bu süreçte yaşanan sorunlarla sıkıntıları ele alacağız.

Ahmet Şâkir Paşa ve Vilayat-ı Sitte'de Vergi Tahsildarlığı

Daha önce de değindiğimiz gibi, Vilayat-ı Sitte'yi oluşturan altı vilayet yani Erzurum, Sivas, Mamuretülaziz, Bitlis, Diyarbekir ve Van vilayetleri için gündeme getirilmiş olan reform paketinin önemli kalemlerinden biri vergi tahsilatı konusuydu. 1896 yılında hazırlanan Islahat Layihası'nın 30. Maddesi bu konuya hasredilmişti. Söz konusu madde temel olarak "kuvve-i zâbıtanın istimaline gerek kal-

[76] Ali Karaca, *a.g.e.*, s. 63. Vilayat-ı Sitte için hazırlanan 32 maddelik Islahat Layihası'nın metni için bkz. Ali Karaca, *a.g.e.*, s. 217-222.

[77] Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987, 2. baskı, s. 320.

[78] Jandarma reformu konusu şu çalışmalarda ayrıntılı olarak ele alınıyor: Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (2004): 59-95; Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late-Nineteenth-Century Ottoman Empire (1876-1908)", *International Journal of Middle East Studies* 40, 1 (2008): 47-67.

mamak için" eski tahsildarlık sisteminin lağvını ve tahsildarlığın yeniden yapılandırılmasını öngörüyordu. Önceki sistemde de vergi tahsili için tahsildarlar istihdam ediliyordu, ancak bu tahsildarlar asâkir-i zaptiye bünyesinde görevlendiriliyordu ve tahsisatları da jandarma bütçesi içinde yer alıyordu. Bu tür tahsildarların bir tür "jandarma tahsildarı" olarak nitelendirildiği söylenebilir. Ancak arşiv belgelerinde sıklıkla ifade edildiği şekliyle "kuvve-i zabıta maiyetinde istihdam oluna gelen tahsildarandan şikâyet vuku bulmuş olmasına mebni mukarrerat-ı ıslahiyeden tahsildaran teşkilat ve tensikatına aid maddesinin icrası" gündeme gelmişti. Bu çerçevede Islahat Layihası'nın 30. Maddesi tahsildarlık teşkilatının zaptiye ve jandarmayla ilişkisinin tamamıyla koparılmasına hükmediyordu.

Bu doğrultuda yapılan düzenlemeler üç başlık altında toplanabilir. Öncelikle bütçe kalemleriyle ilgili bir düzenleme yapıldı. Eski sistemde vergi tahsili masrafı için ayrılan meblağ jandarma bütçesi içinde yer alıyorken, yeni sistemde bu kalem maliye bütçesine aktarılıyordu. İkinci olarak tahsildarlık teşkilatının yönetimi zaptiyeden alınarak mülki ve mali idareye verildi. Üçüncü adımda ise tahsildarların unvan ve kılık kıyafetleri itibariyle de asâkir-i zaptiyeyle benzerliklerinin ortadan kaldırılmasına özen gösterildi. Örneğin 1897 yılı itibariyle kazalarda bulunan tahsildarların reislerine tahsildar çavuşu unvanı verilmişse de, bunun "tahsildaranın tertibinde asâkire müteallik tabiratın istimal edilmemesi hakkındaki mukarrerata mugayir olduğu" gerekçesiyle unvanın adı "tahsildarbaşı"na dönüştürülmüştü.[79] Sivas Vilayeti'yle gerçekleştirilen bir yazışmada "tahsildar çavuşu" unvanının "tahsildarbaşı" olarak değiştirilmesi ve söz konusu kişilerin yeni unvanlarına uygun kopçalar kullanmaları gerektiği hatırlatılıyordu.[80] 1894 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nin bazı maddeleri tahsildarları asâkir-i zaptiye kapsamında değerlendiriyordu. Bu hukuki temel, Şâkir Paşa tarafından hazırlanan 30 Kasım 1896 tarihli 13 maddelik Tahsildaran Talimatnamesi'yle ortadan kaldırıldı.[81]

Şâkir Paşa bölgeye olağanüstü yetkilerle gönderilmiş olmasına karşın, kurumlar arasında birtakım görüş ayrılıkları ve sürtüşmeler nedeniyle hareket alanı hayli kısıtlı kalmıştı. Özellikle ıslahat sürecinin teftişiyle görevlendirilmiş olan Teftiş-i Islahat Komisyonu zaman

[79] BOA, DH.TMIK.S, 8/62, 1314.11.18 /20 Nisan 1897.

[80] BOA, DH.TMIK.S, 12/27, 1315.02.24/25 Temmuz 1897.

[81] Talimatname metinleri için bkz. BOA, A.MKT.MHM, 679/25, 1314.06.07/13 Kasım 1896 ve BOA, DH.TMIK.S, 4/41, 1314.07.08/13 Aralık 1896.

zaman yetki sınırlarını aşıyor ve uygulamaya ilişkin maddeleri belirlemeye girişiyordu. Bu durum Şâkir Paşa'nın işini bir hayli zorlaştırmış ve tepki göstermesine neden olmuştu. Örneğin Teftiş Komisyonu, Şâkir Paşa'nın hazırladığı talimatı üzerinde –Meclis-i Vükela tarafından onaylanıp iradesi çıkmış, Maliye Nezareti tarafından vilayetlere havaleler gönderilmiş ve tahsildar istihdamına da başlanmış olmasına rağmen– üç önemli değişiklik yapmıştı. Komisyon öncelikle Şâkir Paşa tarafından 250 ve 150 kuruş olarak belirlenen süvari ve piyade tahsildar maaşlarının 300 ve 200 kuruştan aşağı olmayacak şekilde yükseltilmesine karar vermişti. İkinci olarak Şâkir Paşa tarafından vilayet, liva ve kaza merkezlerinde bulunması öngörülen tahsildarbaşılık memuriyetini iptal etmiş, son olarak tahsildarlık teşkilatını Şâkir Paşa tarafından belirlenenin aksine, mal memurları yerine mülki idareye bağlamayı tercih etmişti. Tahmin edileceği gibi, Şâkir Paşa bu tadilatın geri alınması için sert ve ısrarlı bir mücadeleye girişti. Öncelikle Dahiliye Nezareti'yle yazıştı, sonuç alamayınca sadarete başvurdu. Sadaretin, Teftiş Komisyonu'nun kararı doğrultusunda görüş bildirmesine karşın ısrarından vazgeçmeyerek uzunca ve ayrıntılı bir raporla tekrar başvurdu. Bu raporda komisyonun görevinin teftişle sınırlı olduğunu ve talimat yapma yetkisinin bulunmadığını hatırlatıp, kendi hazırladığı teşkilat şemasının ve masraf bütçesinin "ihtiyaç-ı mahalli ve kaide-i tasarruf" noktasından hareketle belirlendiğini vurguladı. Aşağıda ayrıntılarını göreceğimiz üzere, yeni bir yapılanma yönünde hayli adım atılmışken komisyonun uygulamada birtakım değişikler yapmasının yarattığı kargaşayı raporunda ayrıntılarıyla yansıttı.[82]

Şâkir Paşa'nın hazırladığı teşkilat şemasına göre Erzurum ve Mamuretülaziz'de 88, Diyarbekir'de 87, Bitlis'te 81, Sivas'ta 155 ve Van'da 68 olmak üzere, Vilayat-ı Sitte'de toplam 567 tahsildarın görevlendirilmesi öngörülüyordu.[83] Eski sisteme göre Sivas dışında kalan beş vilayetin tahsildarları için jandarma bütçesi kapsamında 503.416 kuruşluk bir tahsisat bulunuyordu. Şâkir Paşa'nın hazırladığı yeni bütçede öncelikle bu kalemin maliye bütçesine taşınması ve buna 712.904 kuruşluk bir ilave yapılması isteniyordu. Sivas Vilayeti için ise 454. 200 kuruşluk bir masraf öngörülmüştü.[84] Böylece

[82] BOA, DH.TMIK.S, 9/30, 1314.12.17/19 Mayıs 1897.

[83] BOA, A.MKT.MHM, 679/25, 1314.06. 07/13 Kasım 1896.

[84] Sivas Vilayeti'nde uygulanan önceki sistemde, tahsildarlar için kullanılacak kalem jandarma bütçesinin içinde bulunuyordu.

Vilayat-ı Sitte'de görevlendirilecek 567 tahsildar için bütçede senelik 1.670.520 kuruş ayrılması öngörülmüştü. Bu da halihazırdaki bütçeye 1.167.104 kuruşluk bir ek yapılması anlamına geliyordu.[85] Ancak Şâkir Paşa'nın da ısrarla işaret ettiği gibi, komisyonun tahsildar maaşını yaklaşık %15 oranında artırmasına karşılık, Maliye Nezareti'nin vilayetlere Paşa'nın öngördüğü daha düşük meblağı göndermesi sorun yaratıyordu. Bu durumda, vilayetlerde istihdam edilecek tahsildarların sayısının azaltılması gerekecekti.

Komisyonun müdahalesiyle ortaya çıkan sıkıntıları görmek bakımından Erzurum, Mamuretülaziz ve Sivas örneklerini kısaca incelemek aydınlatıcı olacak. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Mart 1897 tarihli yazıda ifade edildiği üzere, vilayette Şâkir Paşa'nın hazırladığı cetveller çerçevesinde 88 nefer tahsildar istihdamı düşünülmüş, ancak maaşların yükseltilmesi sonucu bu rakam 78'e indirilmişti. Vilayet bu kadar tahsildarla tahsilatın hakkıyla icra edilemeyeceğini ve 18 nefere daha ihtiyaç duyulduğunu belirtiyordu. Bu durumda 254.593 kuruş olan masrafın 62.207 kuruş ilaveyle 318.800 kuruşa yükseltilmesi gerekiyordu. Erzurum Vilayeti, bu düzenleme yapılıncaya kadar tahsilat işinin sekteye uğramaması için "yalnız tahsildarlık vazifesiyle mükellef olmak üzere jandarmadan 18 neferin bi't-tefrik tahsildarlığa istihdamının zaruri" olduğunu iddia ediyordu. Bu durum aslında Islahat Layihası'nın ilgili maddesine de, yürürlüğe konmaya çalışılan reform paketinin temel ilkelerine de aykırıydı ve tahsildarlık teşkilatında eskiye dönüş anlamına geliyordu. Şâkir Paşa'nın aktardığına göre, Erzurum Valisi Rauf Paşa, bir adım daha ileriye giderek Şâkir Paşa'nın konuya el atmasını beklemeden süvari maaşını 300 kuruştan 260 kuruşa, piyade maaşını da 200 kuruştan 155 kuruşa indirerek önemli miktarda tasarruf sağlamış ve bu tasarrufla 10 nefer tahsildar istihdam etmişti. Sivas Valiliği ise vilayet için öngörülen 155 nefer tahsildarın az olduğunu belirterek, maaşların Şâkir Paşa'nın öngördüğü rakamdan da aşağı indirilmesini talep etmişti; ancak Paşa "irade-i seniyyesi iktiran etmiş bir tertibin hemen tadiline imkân olmadığı" gerekçesiyle bu talebi kabul etmedi.

[85] 1895/96 mali yılı masraf bütçesi 2.095.262.926 kuruş olarak belirlenmişti. Aynı yıl jandarma bütçesi 124.486.881 kuruş olarak görünüyordu. Bu rakamlar dikkate alındığında, tahsildarlık teşkilatı için ayrılan meblağın ne kadar küçük olduğu ortaya çıkıyor. Bütçe rakamları için bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003.

Tablo 5.2
Vilayat-ı Sitte'de Vergi Tahsildarlarının Sayısı

Erzurum	88
Mamuretülaziz	88
Diyarbekir	87
Bitlis	81
Sivas	155
Van	68
Toplam	567

Kaynak: BOA, A. MKT.MHM, 679/25, 1314.06.07/13 Kasım 1896.

Mamuretülaziz Vilayeti'nde Şâkir Paşa'nın hazırladığı teşkilat şeması takip edilerek vilayat ve liva merkezlerinde birer sertahsildar ile 85 süvari ve piyadeden oluşmak üzere toplam 88 kişi istihdam edilmişti. Mamuretülaziz Valisinin ve 12 idare meclisi üyesinin imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, son gelen talimata uygun olarak süvari ve piyade tahsildar maaşlarının 300 ve 200 kuruşa yükseltilebilmesi için 39.600 kuruşluk ek ödenek gerektiği belirtiliyordu. Yazıda ayrıca Şâkir Paşa tarafından hazırlanan teşkilat şemasına göre bile bazı kazalarda nefer başına otuzar kırkar köy düştüğü ve bu koşullarda verginin hakkıyla ve bakaya bırakılmadan toplanmasının mümkün olmadığı da bildiriliyordu. Vilayetin talebi, Şâkir Paşa'nın belirlediği 88 neferlik tahsildaran heyetine 15 nefer süvarinin daha ilave edilmesiydi. Bu da 54.000 kuruşluk bir masraf doğuracaktı ki böylece bütçeye toplam 93.600 kuruşluk bir ek yapılması gerekecekti. Anadolu Vilayat-ı Şahanesi Müfettişi Ahmet Şâkir Paşa 15 Ekim 1897 tarihinde sadarete sunduğu uzun raporda yukarıda özetlediğimiz itirazlarını ayrıntılı bir şekilde ve yine sert bir üslupla dile getirmişti.[86] Ancak bütün itirazlarına rağmen talimatın muhafaza edilmesi yönünde bir karar verilmesi durumunda en azından tahsildarlar için ayrılan meblağın %15 artırılmasının ve talimatın birkaç maddesinin değiştirilmesinin şart olduğunu belirtmişti.

Vilayat-ı Sitte kapsamında bulunan vilayetlerde vergi tahsildarlığının yeniden yapılandırılması yönündeki çabalar genel hatlarıyla yukarıdaki örneklerle benzerlikler gösteriyor. Ancak bu vilayetler arasında Van, sosyal ve siyasi yapısı itibariyle diğer vilayetlerden

[86] BOA, DH.TMIK.S, 9/30, 1314.12.17/19 Mayıs 1897.

Tablo 5.3
1895/1896 (1311) Yılı Bütçe Rakamları

	(Kuruş)	%
1311 Senesi Bütçe Gelirleri	1.832.588.445	
Jandarma Tahsisatı	124.486.881	6,79
Tahsildarlık Tahsisatı	1.670.200	1,34

Kaynak: BOA, A. MKT.MHM, 679/25, 1314.06.07/13 Kasım 1896.

oldukça farklıydı. İran sınırında yer alan Van Vilayeti'nde Kürt aşiretleri önemli bir güce ve hatta özerkliğe sahipti. Bu nedenle Osmanlı yöneticilerinin Van ve benzer özelliklere sahip vilayetlerde nüfus ve emlak tahririne girişmeleri, jandarma, polis ve vergi tahsildarlığı gibi modern idari kurumları tesis edebilmeleri hayli zordu.[87] Aşağıda daha ayrıntılı açıklayacağımız üzere, bu bölgede vergi tahsili işlemleri daima kendine özgü yöntemlerle gerçekleştiriliyordu ve yeni vergi tahsildarlığı teşkilatının kurulması mümkün olmayacaktı.

Van Valiliği tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Şubat 1897 tarihli telgrafta ifade edildiğine göre, yıllık 202.320 kuruşluk bir tahsisat ayrılarak toplam 86 tahsildarın istihdam edilmesi planlanıyordu. Teşkilat şeması ve tahsildar maaşları ise şu şekilde düşünülmüştü: 500 kuruş maaşla bir vilayet sertahsildarı, 400 kuruş maaşla bir sertahsildar, 350 kuruş maaşla bir sertahsildar muavini, 250 kuruş maaşla on beş tahsildar çavuşu, 220 kuruş maaşla otuz yedi süvari neferi ve 120 kuruş maaşla otuz bir piyade neferi olmak üzere toplam 86 tahsildar.[88] Ancak Tesrii Muamelat Komisyonu bu rakamların kendilerinin bildirdiği teşkilat şemasına ve maaş cetvellerine uymadığı gerekçesiyle Van Vilayeti'nin kararına itiraz etmişti. Dikkat edileceği üzere, Van Vilayeti tarafından belirlenen süvari ve piyade maaşları Şâkir Paşa'nın öngördüğü rakamlardan bile hayli düşüktü. Bu değişiklikteki amaç, sağlanacak tasarrufla tahsildar sayısını artırmak olmalı. Komisyonun bir başka önemli itirazı ise, "tahsildarların tertibinde askere müteallik tabiratın istimalinin caiz

[87] Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'la sınır bölgelerindeki yönetim tekniklerine ilişkin bir tartışma için bkz. Sabri Ateş, "Empires at the Margin: Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples, 1843-1881", Doktora Tezi, New York University, 2006.

[88] BOA, DH.TMIK.S, 7/42, 1314.09.25/27 Şubat 1897.

olmadığı" şeklindeydi. Tesrii Muamelat Komisyonu 25 Mart 1897 tarihli yazısıyla vilayetten söz konusu noktalarda düzeltme yapılmasını istedi.[89]

Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Şubat 1897 tarihli telgrafta, vilayet merkezine bağlı ve "sekenesi ekrad ve aşâirden ibaret olan Bârgiri Kazası'nda" vergi tahsilinde zorluklar yaşandığı ve mahallinden "tahsilat için muavenet-i askeriyeye ihtiyaç bulunduğu" yönünde haberler geldiği bildirildi. Valinin ifadesine göre verginin bakayada kalmaması için "gerek bu kaza ve gerek tahsilatça müşkülat çekilen diğer kazalar"da bir an önce "lüzumu miktar asâkir-i şahanenin tefrikine" başlanması gerekiyordu. Komisyon, tahsilat işlemlerine asâkir-i zaptiyenin bile karıştırılmasının istenmediği bir dönemde bir de asâkir-i şahanenin devreye sokulmasının gündeme getirilmesine tepki gösterdi. Ancak 9 Mart 1897 tarihinde sadarete bu uygulamanın "tahsildar marifetiyle tahsilatı kabil olmayan aşâirle" sınırlı olduğunu ve aşâirin de bu uygulamadan hoşnut bulunduğunu yazmakla yetindi. Yine de 16 Mart 1897 tarihinde Van Vilayeti'ne yazılan yazıda, ıslahat layihası gereği söz konusu uygulamaya son verilmesi emredildi. Osmanlı iktidarının sınırlarını ortaya koyan bu gibi sorunlar Van Vilayeti'ne özgü değildi. Benzeri durumlar Osmanlı'nın Arap vilayetlerinde özellikle "aşâir ve urbânın" yaygın olduğu bölgelerde yönetimin başını bir hayli ağrıtıyor ve iktidarın sınırlarını gözler önüne seriyordu.

Şâkir Paşa, umum müfettiş olarak Vilayat-ı Sitte'de bulunduğu dönemde çalışmalarını tahsildarlık meselesiyle sınırlı tutmamış, vergi meselesiyle ilgili daha kapsamlı reformları gündeme getirmişti. Öncelikle yukarıda sözünü ettiğimiz kapsamlı raporunda, 1894 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi'nin, eski usule göre kaleme alınmış olduğu gerekçesiyle değiştirilmesini önermişti. Burada öncelikli konu kuşkusuz jandarmanın tahsil işlemlerine karıştırılmaması meselesiydi. Ancak bu konu yukarıda da işaret ettiğimiz gibi 30 Kasım 1896 tarihli13 maddelik talimatnameyle halledilmişti. Şâkir Paşa'nın üzerinde durduğu esas nokta, köylerde verginin tevzi ve tahsili işlemlerinde yine muhtarların görevlendirilmiş olmasıydı. Eski sistemde kabzımal olarak isimlendirilen muhtarlar veya köyün dini görevlileri kaza tarafından bildirilen verginin şahıslara paylaştırılmasında söz sahibiydiler. Verginin toplanması ve mal sandıklarına teslim edilmesi

[89] BOA, A.MKT.MHM, 681/3, 1314.09.30/4 Mart 1897.

yine bu şahısların görevleri arasındaydı. Ancak toplanmayan vergiler veya bakayaların takibi gibi konularda "jandarma tahsildarları" devreye giriyordu. Şâkir Paşa ise vergi tevzi ve tahsilatında kabzımalların tamamen devre dışı bırakılmasını öneriyordu. Paşa, şahıslara düşecek vergilerin bizzat mal müdürlükleri tarafından belirlenmesini, mal müdürlükleri tarafından hazırlanacak şahsi vergi tezkerelerinin ahaliye tek tek tebliğ edilmesini ve mükelleflerin de vergilerini herhangi bir aracı olmaksızın mal sandıklarına bizzat getirmelerini planlıyordu. Şâkir Paşa'nın tasarladığı bu sistem vergi tevzi ve tahsili işlemlerinde aracı unsurları bütünüyle ortadan kaldırarak devlet ile ferdi yüz yüze getiren modern bir ilişkiyi işaret ediyordu. Bu son derece önemli teklif ancak 1902 tarihli Tahsil-i Emval Nizamnamesi'yle hukukî geçerlilik kazanabilecekti. Şâkir Paşa'nın ısrarla üzerinde durduğu vergi tahsildarlığı sisteminin mülki idareye değil doğrudan doğruya mal müdürlüklerine ve mal memurlarına bağlanması teklifi ise yine 1902 yılında gündeme gelen üç maddelik "tahsildarların memurin-i maliyeye irtibatıyla teferruatına dair mevad-ı nizamiye layihasıyla" hukukî bir zemin kazandı.[90] Ancak 1902 itibariyle hukuki geçerlilik kazanan bu ilkelerin bütün vilayetlerde aynı anda ve hemen uygulamaya konması da mümkün olmadı.

Şâkir Paşa'nın vergi konusunda gündeme getirdiği diğer önemli konu, aşar vergisinin tahsilinde mültezimlerin devre dışı bırakılmasıydı.[91] Bu amaçla her bir köyün aşar iltizamının o köyün ahalisine bırakılmasını öneriyordu. Paşa bu sistemi müfettiş olarak görevli olduğu dönemde Amasya Sancağı'nda, Merzifon ile Gümüşhacıköy Kazası'nda ve bu birimlere bağlı köylerde uygulamıştı. Söz konusu mükellefler mültezim baskısından kurtulmanın rahatlığıyla vergi tefrik ve vergi tahsil memurları tayin edip bu memurların maaşlarını bizzat ödemişlerdi. Uygulamanın başarısı sonucu civar köylerden de verginin yeni usule göre toplanması yönünde arzuhaller almıştı. Ancak bütün olumlu gelişmelere rağmen Maliye Nezareti bu uygulamayı devam ettirmedi.[92]

Şâkir Paşa'nın vergi tahsilatı teşkilatıyla ve tahsilat usulleriyle ilgili, bir kısmı Islahat Layihası kapsamında bulunan bir kısmı da layi-

[90] BOA, İ.ML, 50/1320/M-8, 1320.01.11/20 Nisan 1902.

[91] Şakir Paşa'nın aşar ve iltizam konusunda kapsamlı ve bir hayli radikal dönüşümler içeren görüşleri İkinci Bölüm'de ayrıntılarıyla inceleniyor.

[92] Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 112-113.

ha kapsamı dışına taşan reform önerileri, ahali üzerindeki mültezim, jandarma ve tahsildar baskısını ortadan kaldırarak bölge halkı ile yönetim arasındaki bağı güçlendirmeyi hedefliyordu. Ancak devletin bölgedeki güvenlik öncelikleri, bütçe imkânların kısıtlı oluşu ve vergi gelirlerinin ne pahasına olursa olsun artırılması ihtiyacı, bölge halkı ile yönetim arasındaki bağların güçlendirilmesine yönelik çabaların sekteye uğramasına yol açtı. Abdülhamid yönetimi tarafından Hamidiye Alayları'nın devreye sokulması, bölgeye yerleştirilmiş bulunan Çerkez muhacirlere güvenlik birimlerinde daha fazla yer verilmesi, yerli halkın hoşnutsuzluklarının görmezden gelinmesi veya şikâyet ve kalkışmaların dar bir perspektifle asayiş sorunu olarak algılanıp şiddetle bastırılması geniş kitlelerin rejimle bağını onarılmaz bir biçimde koparacaktı.

Tarihsel arka planı Tanzimat sonrası uygulamalarda da görülen ve Anadolu Islahatı kapsamında başka bir bağlamda yeniden gündeme gelen reform ihtiyacı aslında bu bağın güçlendirilmesini amaçlıyordu. Anadolu Islahatı paketi ve özellikle Ahmet Şâkir Paşa'nın bölgede bir tür toplumsal adalet, barış ve güven ortamı yaratmak üzere gündeme getirdiği öneriler, 1890'larda yönetimin önünde bulunan seçeneklerin birden çok olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Ancak Abdülhamid rejimi tercihini toplumsal uzlaşma ve barışı güçlendirme doğrultusunda değil, eski düzeni devam ettirme hatta iç güvenlik kaygılarıyla daha da içinden çıkılmaz hale getirme yönünde kullandı. Aşağıda halk yığınları ile yönetim arasındaki ilişkinin önemli bir halkası olan vergi meselesi ve vergi tahsilatı vesilesiyle yaşanan baskı ve şiddeti ele alacağız. Bu sıkıntılar bölgede meşru bir idarenin yaratılmasını engelleyen konular arasında yer alıyordu.

Vilayat-ı Sitte'de Vergi Tahsildarlığı ve Ermeni Sorunu

Daha önce de değindiğimiz gibi, vergi tahsilinin asâkir-i zaptiye ve jandarma birliklerine ihtiyaç duyulmadan gerçekleştirilmesi 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nden itibaren Osmanlı bürokrasisinin gündeminde daima önemli bir yer işgal etti. Vergi tahsilatında ve özellikle ödenmemiş veya gecikmiş vergilerin tahsilinde kolluk kuvvetlerinin, hatta düzenli ordu birliklerinin devreye sokulması ahalinin sıklıkla baskı ve şiddete maruz kalmasına yol açıyor ve geniş halk kesimlerinin hoşnutsuzluğunu ve şikâyetini artırıyordu. Doğu vilayetlerinde 1878'den sonra yaşanmaya başlayan ve Ermeni sorunu olarak tanımlanan toplumsal ve siyasal olayların önemli bir halkası da vergi tahsili vesilesiyle ahali üzerinde oluşan baskı ve zu-

lümdü. Bu nedenle Vilayat-ı Sitte'de uygulanmak üzere hazırlanan Islahat Layihası'nın 30. Maddesi, vergi tahsilinde "kuvve-i zabıtanın istimaline mahal kalmamasını" sağlamayı ve böylece suiistimalleri önlemeyi hedefliyordu.[93]

Ancak Anadolu Islahatı kapsamında Doğu vilayetlerinde vergi tahsilinde jandarma yerine vergi tahsildarlarının görevlendirilmesi, şikâyete konu olan baskı ve şiddetin önünün alınmasına yetmedi. Bitlis Vilayeti'ne bağlı Bulanık Kazası'nın Hamzaşeyh Köyü ahalisinden bir Ermeni kadının tahsildarların darbı sonucu ölümü, tahsildarların ahaliye uyguladığı baskı ve şiddetin ulaştığı dereceyi gösteren çarpıcı bir örnek. Bu vaka, Bitlis'te bulunan İngiliz Konsolosu'nun İngiltere Sefareti'ne gönderdiği telgraf sayesinde belgelere yansımıştı. İngiltere Sefareti, tehdit tonu da taşıyan bir ifadeyle, konunun Avrupa kamuoyu tarafından duyulması halinde olumsuz etkilerinin olacağı yönünde hükümete uyarıda bulununca, Dahiliye Nezareti Bitlis Vilayeti'ne şifreli telgrafla durumun bir an önce araştırılması talimatını vermişti.[94]

Yine Bitlis'e bağlı Muş Sancağı köylerinde benzer bir ölümlü vaka yaşanmıştı. Bu örnekte ise vergi tahsili için köylere gönderilen zaptiye ve tahsildarlar şikâyet edilmişti. Ermeni Patrikliği'nin 10 Nisan 1902 tarihinde sadarete yaptığı başvuruda ahalinin şikâyetleri ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştı. Şikâyet edilen konular arasında, zaptiye erlerinin köylülerden zorla ve ücretini ödemeden yem ve yiyecek almaları da bulunuyordu. Konunun araştırılması için hükümetçe Muş'ta bir komisyon kuruldu, ancak yine de zaptiye ve tahsildarların baskıları önlenemedi ve şikâyetler devam etti. Patrikliğin ifadesine göre, tahsildarlardan Arap Abdullah ve arkadaşları Komes Köyü'nden Elmas adında Ermeni bir kadının darp suretiyle ölümüne yol açmışlardı. Sadaretten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Nisan 1902 tarihli yazıda Ermeni Patrikliği'nin şikâyetine gönderme yapılarak, bu gibi durumların önlenmesi ve bu tarz kötü muamelelere cüret edenlerin

[93] Layihanın 30. Maddesinin tam metni şöyle: "Gidecekleri mahallerde yem ve yiyeceklerini ahaliden talep edemeyecek ve tahsil edecekleri akçaya el sûremeyecek olan memurin-i mahsusa, kuvve-i zabıtanın istimaline mahal kalmamak için, kurâ ve mahalatın ahali tarafından müntehib muhtar ve kabzımallarına, ahaliden her birinin borcu olan vergileri mübeyyin varakadan ita edeceklerdir. İşbu muhtar ve kabzımallar, vergileri bittahsil mahalli mal sandıklarına teslime memur olacaklardır." Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 221-222.

[94] BOA, A.MKT.MHM, 621/1, 1315.09.15/7 Şubat 1898.

mutlaka cezalandırılması gerektiği ifade ediliyordu. Benzer şekilde 23 Nisan 1902 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen şifreli telgrafta, vergi tahsiline "esasen zaptiyelerin iştiraki bile caiz olmaz iken", bu gibi darp ve ölüm olaylarının yaşanmasının kabul edilemeyeceği sert ve açık bir biçimde belirtiliyordu.

Ancak sonradan Tesri'i Muamelat Komisyonu tarafından sadarete gönderilen raporda, Muş Mutasarrıflığı'ndan Abdullah Onbaşı hakkındaki iddianın asılsız olduğu yönünde bilgi alındığı bildiriliyordu. Rapora göre "memurin-i adliye-i etebba-i mahalliyeden mürekkeben karye-i mezkureye gönderilen heyet tarafından tahkikat-ı lazıme icra edildiği ve verilen fenni raporda mezburenin zatürreden vefat eylediği" sonucuna varılmıştı. Yine raporda mutasarrıflığın konunun önemine binaen söz konusu köye ikinci bir heyet gönderdiği ve bu heyetin yapılan tahkikat sonucunda tahsildarların köylülerden bedava yem ve yiyecek aldığına dair bir şikâyete rastlayamadığı da anlatılıyordu. Ayrıca raporda jandarmanın tahsilata müdahalesinin nizamnamelere aykırı olduğu ve böyle bir şeyin söz konusu olmadığı ve olamayacağı iddia ediliyordu. Bu örnekte sadaret ve Dahiliye Nezareti makamlarının konunun üzerine gidilmesi ve söz konusu suiistimallerin önünün mutlaka alınması doğrultusundaki ifadelerine rağmen, vakanın araştırılması aşamasında olayda sorumluluğu bulunan mahalli memurlara başvurulması dikkat çekici. Bu durum, araştırma komisyonunun olayı örtbas ettiğini ve sorumluları temize çıkardığını düşündürüyor.[95]

Tahsildarların ve jandarmanın ahali üzerindeki zulüm ve baskısının yaygınlığı karşısında halkın hoşnutsuzluğu birçok durumda direnişe yol açıyordu; bu direnişlerin zaman zaman örgütlü bir karşı koyuşa dönüştüğü de oluyordu. Örneğin Halep Vilayeti Nizamiye Kumandanı Ferik Edhem Paşa'nın 8 Ekim 1895 tarihinde Seraskerlik'e gönderdiği şifreli telgraftan, Antakya Kazası'nın Süveydiye ve Ermeni köyleri ahalisinin tahsildarlara karşı toplu direnişe giriştiğini öğreniyoruz.[96] Edhem Paşa'nın iddiasına göre, bu bölgede bulunan "erbab-ı fesadın Hınçak şirketinden aldıkları talimatta ecnebi müdahalesini takviye için bir vukuat çıkarılması lüzumu tavsiye olunduğundan" köy ahalisi toplantıya çağırılarak tahsildarlara karşı "mukavemet" örgütlenmeye çalışılmıştı. Alınan istihbarata göre, toplantıya katılanların çoğu "hükümet taraftarlığı ilan etmiş" ise de "tahsildarla-

[95] BOA, DH.TMIK.S, 37/23, 1320.01.14/23 Nisan 1902.
[96] BOA, A.MKT.MHM, 646/3, 1313.04.19/9 Ekim 1895.

ra hakarette bulunarak matlubat-ı miriyenin verilmemesi" kararını desteklemişti. Ayrıca yaklaşık iki yüz kişinin "Binbaşı Mehmet Ali Bey'e hücum ile hiç olmaz ise binbaşıyı katletmeyi kararlaştırdıkları istihbar olunmuştu". Sason bölgesi Ermeni ahalisinin, Hınçak mensupları bölgede örgütlenme faaliyetine girişmeden hayli önce vergi isyanlarına giriştiği ve bir direniş geleneği oluşturduğu biliniyor. Henüz 1893 yılında Sason sakinlerinin vergi tahsili için gelen jandarmalara mukavemet gösterip direnişe geçtiklerini ve bu direnişin ancak Kürt aşiret birliklerine ilave olarak topçu destekli düzenli birliklerle kırılabildiğini biliyoruz.[97]

Doğu vilayetlerinde göçer aşiretlerin yerleşik köy ekonomisini talana yönelen faaliyetlerinin önlenmesi, Berlin Kongresi'nden sonra gündeme gelen ıslahat projelerinin önemli maddelerinden biriydi. Avrupa devletleri tarafından Osmanlı hükümetine verilen çeşitli notalarda bu meseleye değinilmiş ve neticede 1895 tarihli Islahat Layihası'nın 27. Maddesinde bu sorunun çözülmesi yönünde bir irade ortaya konmuştu.[98] Yerleşik köylüler ile göçer aşiretler arasındaki gerilimlere yalnızca etnik kimlik bilincinin veya kimlik siyasetinin neden olduğunu düşünmek yanlış olur. Sorunun kültürel, sosyal ve siyasal koşulları bakımından birbirilerinden farksız oldukları farz edilen Kürt aşiretleri ile yine sosyal koşulları itibariyle bütüncül bir cemaat olarak tahayyül edilen Ermeni ahalisi arasındaki bir gerilim biçiminde anlaşılması da aynı derecede eksik ve yanıltıcı olur. Konunun bir etnik çatışma olarak algılanmasında, Avrupa devletlerinin ve misyonerlerin idari reform paketini Doğu vilayetlerinde Ermeni nüfusunun haklarının korunması çerçevesine sıkıştıran yaklaşımlarının payı var kuşkusuz. Ancak bugün de tarihçiler, bu son derece karmaşık sosyal, ekonomik ve siyasal meseleler yumağını basit bir kimlik siyasetiyle açıklamaya çalışıyorlar.

Oysa Kürt aşiretlerinin, özellikle Hamidiye Alayları halinde devletin güvenlik birimleri kapsamına alınan aşiretlerin Ermeni köylülerine yönelik bir talan ekonomisine yöneldikleri doğru olmakla birlikte söz konusu talan ekonomisinin anlaşılması ancak ekonomik, sosyal

[97] Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet, 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 211-212.

[98] Kürt aşiretlerinin denetimiyle ilgili 27. Madde için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987, 2. baskı, s. 348; Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 221.

ve siyasal koşulların değişen içeriğine referansla mümkün olabilir. Bölgede ekonominin ticarileşmesi, meta ekonomisinin yaygınlaşması, toprağın özel mülk haline dönüşmesi ve bütün bu değişimlerin iktidar ve servet mücadelesine yeni biçim ve içerik kazandırması gibi konulara değinmeden "Ermeni sorununu" kavramak mümkün değil. Daha da önemlisi Osmanlı merkezinin vergi tahsilatı çerçevesinde mahalli düzeyde yürüttüğü idari uygulamalar da bu servet ve iktidar mücadeleleri bağlamında değerlendirilmeli.[99]

Konuya bu açıdan bakıldığında bölgedeki aşiretlerin güç ve servetlerini yalnızca gayri nizami talan ekonomisi yoluyla artırmaya çalıştıklarını düşünmek doğru olmaz. Örneğin, Hamidiye Alayları şeklinde örgütlenmiş Kürt aşiretlerinin aşar iltizamından pay alma iştahları gayri nizami talan ve yağma ekonomisiyle nizami idari uygulamaların kolayca örtüşebildiği alanlara işaret ediyor. Osmanlı arşiv belgelerine başvurarak bu konuyu ayrıntılarıyla belgelemek mümkün. Örneğin Diyarbekir jandarma kumandanı İzzet Paşa ile Karacadağ'da meskûn İzolu Aşireti'nden Bedo Ağa'nın ahaliden fazla vergi aldıkları ve ağanın, adamlarına Hamidiye kıyafeti giydirerek ahalinin mallarını yağmalattığı yönünde şikâyetlere rastlanıyor.[100] Bu ve benzeri şikâyetlerin gerçekliği yansıttığının farkında olan Osmanlı merkez yöneticilerinin aşar iltizamı konusunda Hamidiye Alayları'na bir sınırlama getirdiğini görüyoruz. Vilayat-ı Sitte'de aşar iltizamını alan Hamidiye Alayları'nın vergi mükellefi gayrimüslim ahali üzerindeki baskı ve suiistimalleriyle ilgili şikâyetlerin artması üzerine, 1898 yılında bu alaylara ancak Hıristiyan bulunmayan köylerin aşarının ihale edilebileceği yönünde bir karar alındı.[101]

Ayrıca Sivas'ta geçen bir vaka, konunun basitçe Ermenilik veya Kürtlük olmadığını çok çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor. Buraya yerleşmiş olan Karapapak muhacirlerinden oluşan Hamidiye Süvari Alayının Ermeni köylerine yönelik saldırı ve talanlarıyla ilgili merkeze çok sayıda şikâyet akmaya başlamıştı. Bu şikâyetlerde özellikle ala-

[99] Hamidiye Alayları hakkında bkz. Janet Klein, "Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914", Doktora Tezi, Princeton University, 2002; Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Aşiretleri)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32 (1979): 427-480; Selim Deringil, "The Ottoman Twilight Zone of the Middle East", *Reluctant Neighbor, Turkey's Role in the Middle East* içinde, Henri J. Barkey (ed.), Washington D.C.: US Institute of Peace Press, 1996, s. 13-23.

[100] BOA, Y.PRK.UM, 48/51, 1317.06. 18/24 Ekim 1899.

[101] BOA, DH. TMIK. S, 21/76, 1316. 06. 27/12 Kasım 1898.

yın zabiti Mir Ali Bey'in ismi ön plana çıkıyordu.[102] Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, Karapapak muhacirlerinden meydana gelen Hamidiye Hafif Süvari Alayı ümera ve zabitanının ancak kendi köylerinin aşar iltizamını alabilecekleri yönünde bir karar almak zorunda kaldı.[103]

Arazi meselesi de yine bir yandan göçer aşiretler, muhacirler ve yerleşik ahali arasında, diğer yandan da bu grupların kendi içlerinde son derece çetrefilli gerilimlerin doğmasına yol açmıştı. 1858 tarihli arazi kanunnamesinin çıkmasından sonra ve özellikle yüzyılın son çeyreğinde bölgede ekonominin ticarileşmesi ve toprak mülkiyetinin servet mücadelesinin önemli konularından birisi haline gelmesiyle, çeşitli yerel sosyal aktörler arasındaki gerilimler daha da karmaşıklaşmıştı. Bir yandan talan ekonomisine girişen, diğer yandan da devletin nizami kurumları içinde yer alarak ve zaman zaman devlet memurlarıyla da çıkar birliği içine girerek servet ve iktidarlarını genişletmeye ve pekiştirmeye çabalayan aşiretler, toprağın mülk edinilmesi konusunda da hayli iştahlılardı. Bu çerçevede nizami ve yarı-nizami bir gücü temsil eden aşiretlerin, muhacirlerin ve özellikle Hamidiye Alayları şeklinde örgütlenebilmiş unsurların hedef olarak çoğunlukla Ermeni köylerini seçtiklerini söyleyebiliriz. Osmanlı belgeleri arasında örneğin Bulanık'taki ve Malazgirt'teki süvari alaylarına mensup Kürt aşiretleri reislerinin Ermenileri koruma kisvesi altında arazilerine el koymaya çalıştıkları yönünde bir şikâyete rastlıyoruz.[104] Osmanlı yönetiminin, Hamidiye Alayları'nın faaliyetlerinden son derece memnun olmakla birlikte, bu alayların vergi tahsili, arazi mülkiyeti ve mal mülk gaspı gibi aşırılıklarının önlenmesi konusunda birtakım girişimlerde (örneğin alayların zorla zapt ettikleri emlak ve araziden çıkarılmaları için çaba harcanması) bulunduğu da görülüyor.[105]

Diyarbekir Konsolosu'nun 25 Ağustos 1896 tarihli telgrafı, çatışmaların arka planında arazi mülkiyetiyle ilgili sorunların da yattığını ortaya koyuyor. Konsolosun ifadesine göre pek çok köylü vergi borcunu ödeyebilmek için arazisini satmak zorunda kalıyor ve bu durum arazinin mülkiyeti konusunda çeşitli ihtilaflar doğuruyordu. Örneğin Palu'daki arazilerin önemli bir kısmı vakıf mülkü statüsünde bulunuyordu. Bu araziler üzerinde Kürt aşiretler de hak iddia ediyor ve

[102]BOA, A. MKT. MHM, 660/53, 1313. 06. 03/21 Kasım 1895.
[103]BOA, DH. TMIK. S, 27/60, 1317. 06. 23/29 Ekim 1899.
[104]BOA, A. MKT. MHM, 620/15, 1313. 10. 16/31 Mart 1896.
[105]BOA, A.MKT.MHM, 673/39, 1325.07.23/1 Eylül 1907.

aslında kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri fakat Ermenilerin tasarrufunda bulunan söz konusu arazileri geri almaya çalışıyorlardı. Örneğin Himbab ve Kapuaçmaz köylerinde "taife-i ekradın bu makule arazi sahiplerinden icar namıyla mebaliğ talep ve iddia etmekte" oldukları belirtiliyordu.[106]

Arazi üzerinde cereyan eden çekişmeler konusunda bazı Kürt aşiretlerinin gayri nizamî faaliyete giriştikleri açık. Bununla birlikte söz konusu mücadelenin sebepleri, seyri ve neticeleri itibariyle yine basitçe etnik veya dini kimlik mücadelesi düzeyine indirgenemeyeceğini de vurgulamalıyız. Ayrıca, mücadelenin esas mağdurları savunmasız Ermeni köylüleri olsa da, bu servet ve iktidar çekişmelerinin mağdurları arasında Kürt, Türk ve Müslüman bir kitle de vardı.[107] Konuya bu açıdan yaklaşılınca, aşiretlerin bölgede sürdürdüğü talan ekonomisinin hedef belirlemede basitçe etnik veya dinî bir seçiciliğe yönelmediği ortaya çıkıyor. Ayrıca nizami olanın yani devletin mahalli idare, iç güvenlik, adliye ve vergi tahsili alanlarında tesis etmeye çalıştığı yeni düzenin aktörlerinin de bu talan ekonomisine kolayca eklemlendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle nizami ve gayri nizami unsurları birbirinden ayırmak mümkün değil.[108]

Doğu vilayetlerinde Ermeni nüfusun maruz kaldığı baskı ve şiddetin failleri ve sorumluları arasında talan ekonomisi ortamında iktidar ve servetlerini pekiştirmeye çalışan aşiret unsurlarının yanı sıra devletin altyapısal kurumları olarak niteleyebileceğimiz kolluk kuvvetleri ve vergi tahsildarları da sayılmalı. Vergi tahsilatı çerçevesinde icra edilen uygulamalar, Abdülhamid rejimi kılığına bürünmüş modern Tanzimat devletinin nahiye ve köy seviyesine ulaşma becerisinin en somut ifadesi olmuştu. Ancak bu uygulamalar bölgede cereyan eden ilkel birikim süreçlerinin karmaşıklığıyla eklemlenerek yerel ahalinin hayatına refah yerine daha fazla kargaşa ve şiddet getirmişti. Sürecin ayrıntılarına burada girmek mümkün olmasa da, 1895-96 olayları

[106] BOA, A.MKT.MHM, 659/1, 1314.04.11/19 Eylül 1896.

[107] Özellikle arazi üzerinde cereyan eden mücadeleleri benzeri bir çerçevede değerlendiren bir çalışma için bkz. Janet Klein, "The Hamidiye and the Agrarian Question", *Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1880-1914*, içinde, 2002, 128-169. Söz konusu karmaşık mücadeleleri Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki bir mücadele basitliğine indirgeyen yoruma örnek olarak bkz. Hans-Lukas Kieser, *a.g.e.*, s. 218.

[108] Bu konularda daha ayrıntılı veri ve tartışma için bkz. Nadir Özbek, "The Politics of Taxation and the 'Armenian Question' during the Late Ottoman Empire, 1876-1908", *Comparative Studies in Society and History* 54, 4 (2012): 770-797.

sonrasında Mamuretülaziz Vilayeti'ne bağlı Harput Sancağı'nın mahalle ve köylerinde vergi tahsildarlarının Ermeni ahaliye yönelik baskı ve şiddet içeren uygulamalarına kısaca değineceğiz.[109]

1895'ten sonra yaşanan olaylarla ilgili ayrıntılı bilgiye 8 Ağustos 1895 ile 5 Eylül 1896 tarihleri arasında İngiltere'nin bölgedeki konsolosları tarafından gönderilen telgrafları, İngiltere Sefareti'nin Osmanlı hükümetine verdiği muhtırayı ve Dahiliye Nezareti'nin Mamuretülaziz Vilayeti'yle gerçekleştirdiği şifreli telgraflaşmaları içeren kapsamlı bir arşiv dosyasından ulaşıyoruz.[110] İngiltere Konsolosu'nun 8 Ağustos 1895 tarihli telgrafında Sason Kazası'yla Muş ovasında vergilerin "eski minval üzere tahsil olunduğu" ve tahsilat esnasında zaptiyelerin "erkek ve kadınlara ve hatta çocuklara varıncaya kadar su-i muamele" ettikleri ifade ediliyor. Köylülerin evlerinde bulunan eşyalar ve mahsuller vergi borçlarına karşılık hayli düşük fiyatla sattırılıyordu. 19 Ağustos 1895 tarihli telgrafta ise Muş Sancağı'ndaki köylerde vergi tahsilindeki gayr-i meşru uygulamaların gittikçe daha da şiddetlendiği belirtiliyor. Örneğin Harran ve Muş ovasındaki köylerde kadın erkek bütün köy halkı yataklarından kaldırılıp sürüklenerek türlü zulme maruz bırakılıyordu. Konsolosun raporuna göre bu tarz muamelelerin faili çoğunlukla Reşit Efendi adlı bir jandarma mülazımıydı. Yine aynı bölgeden bir hafta sonra gönderilen bir başka telgrafta bölgedeki köylerde "tahkirat ve mezalimin envainin icra edilmekte" olduğu yineleniyor. Adı geçen şahıslar ahalinin şikâyeti üzerine intikam duygusuyla kötü muamelelerini daha da artırmışlar ve bunu açıkça ifade etmekten de çekinmemişlerdi. Erzurum Konsolosu'nun 2 Eylül 1895 tarihli telgrafında Reşit Ağa'yla birlikte birkaç zaptiyenin görevden azledildiği bildiriliyor.

1895 ve 1896 yılları içinde Harput bölgesinde pek çok katliam yapıldı. Bu olayların ardından katliam mağdurlarına yönelik geniş çaplı yardım faaliyetleri örgütlendi ve yine bu çerçevede mahalli idare tarafından muhtaç köylülere hububat dağıtımı yapıldı. Oysa Harput'tan İngiltere konsolos vekilinin gönderdiği 6 Mayıs 1896 tarihli telgrafta "yağma edilen kurâ ahalisinden şimdi vergi talep edildiği", "fakir düşen ahalinin tahsildarlar tarafından tazyik edildiği" ve "vergi tahsili muamelatının bir suret-i gaddaranede ifa olunduğu" ifadelerine yer veriliyordu. Çemişgezek'te daha da ileri gidilerek mağdurlara dağı-

[109] Harput olayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hans-Lukas Kieser, *a.g.e.*, s. 284-301.

[110] BOA, A.MKT.MHM, 659/1, 1314.04.11/19 Eylül 1896.

tılmak üzere gönderilen paranın 3.000 kuruşluk kısmına köylülerin vergi borcuna karşılık tahsildarlar tarafından el konulduğu da iddia ediliyordu.

Söz konusu iddianın doğru olduğunun ortaya çıkması üzerine İstanbul hükümeti olaya müdahale etti ve el konulan paranın ahaliye bir an önce geri verilmesi sağlandı. Harput bölgesinde Ermeni köylülerle vergi tahsildarları arasındaki gerilimin bir sebebi de köylülerden o senenin vergisine ilaveten bir önceki senenin vergisinin de talep edilmesiydi. İngiltere Konsolosu'nun bildirdiğine göre, önceki yıla ait vergi makbuzlarını beyan edemeyen ahali zor durumda kalmıştı. Konsolosu da yanlarına alan bir grup Ermeni köylü vilayete kadar yürüyerek şikâyet ve taleplerini doğrudan valiye bildirmişler ancak bu girişimlerinden sonuç alamamışlardı. Köylülerin başlıca talepleri kendilerine harman sonuna kadar süre tanınması ve ödeme gücü olmayanlardan da vergi talep edilmemesiydi.

Osmanlı merkez ve mahalli idaresinin yukarıda değindiğimiz olaylar karşısındaki tutumu ilginç ayrıntılar içeriyor. Örneğin, Dahiliye Nezareti'nin bilgi vermek üzere Hariciye Nezareti ve sadarete gönderdiği yazılardaki üslup, doğrudan Mamuretülaziz Vilayeti'ne gönderdiği talimatları içeren şifre telgraflardakinden çok farklıydı. Dahiliye Nezareti'nin gerek sadarete gerek Hariciye'ye gönderdiği yazılarda, Mamuretülaziz Vilayeti'nin kendisini haklı gösteren ve söz konusu iddiaları "hilaf-ı hakikat idüğü" olarak niteleyen açıklamalarının desteklendiğini görüyoruz. Bu açıklamalarda Mamuretülaziz Vilayeti'nde bir önceki seneye ait üç milyon mertebesinde vergi bakayası bulunduğu, vergilerin ödenmesi için mükelleflere hayli süre tanındığı, ahalinin vergilerini ödememek için türlü bahaneler ileri sürdüğü, yönetimin bu bahaneleri ciddiye almayarak hazır yeni mahsul henüz ortadayken vergiyi bir an önce toplamak için çaba sarf ettiği ve tahsildarların nizamnameye aykırı bir davranış içinde bulunmasının mümkün olmadığı ileri sürülüyordu.

Ancak Mamuretülaziz Vilayeti'ne şifre telgrafla gönderilen talimatlardan, merkezî hükümetin olayın vahametinin farkında olduğu açıkça anlaşılıyor. Örneğin 9 Eylül 1896 tarihi şifreli telgrafta ahaliye adil davranılması ve nizamnamelere uygun hareket edilmesi yönünde talimat veriliyordu. 3 Kasım 1896 tarihli şifre telgrafta ise yağmalanan ve yakılan Ermeni köyleri ahalisinden vergisini ödeme gücü bulunmayanların ayrı tutulmasına özen gösterilmesi ve vergilerin tahsildarlar aracılığıyla toplanması ve zaptiyenin tahsilat işine karıştırılmaması isteniyordu. Ancak 8 Şubat 1897 tarihinde Harici-

ye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıdan, hasat mevsimi sona ermiş ve aşar tahsil işlemleri de sonuçlanmış olmasına rağmen, yardım komisyonlarının ahaliye dağıttığı hububata ve hayvanlara tahsildarlar tarafından el konduğunu öğreniyoruz.[111] Bu yazıyı takiben Dahiliye Nezareti bölgeye konunun bir hafta içinde araştırılmasını ve iddialar doğru ise durumun düzeltilmesini emreden bir şifre telgraf göndermişti.[112]

Buraya kadar incelediğimiz örnekler, Vilayat-ı Sitte'nin Ermeni nüfusu açısından vergi tahsil uygulamalarının devletin meşruiyetini pekiştirecek bir biçim ve içerikte gerçekleşmediğini ortaya koyuyor. Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen Osmanlı merkez yöneticilerinin bir kısmının, özellikle umum müfettiş sıfatıyla Vilayat-ı Sitte'de bulunan Ahmet Şakir Paşa'nın, siyasi rejimin istikrarının sağlanması için vergi tahsilinin zor ve şiddet unsurlarından arındırılıp sivilleştirilmesi ve barışçı bir zemine oturtulması gereğinin farkında olduklarını söylemek mümkün. Ancak vergi tahsil teknolojilerinin sivilleştirilmesi yönündeki bu niyet veya iradeyi basitçe Osmanlı yöneticilerinin jandarmanın ve vergi tahsildarlarının zulmünden bunalan ahaliye karşı besledikleri merhamet duygusuyla açıklamak doğru olmaz. Osmanlı bürokratlarının önemli bir kesimi, modern idari teknolojilerin ve kurumsal uygulamaların, güçlü ve meşru bir yönetimin gereği olduğunun farkındaydı. Bu nedenle, Tanzimat sonrası idari reformların tamamını ve bu reformların devamı olarak niteleyebileceğimiz Anadolu Islahatı'nı basitçe ve normatif bir değer atfederek modernleşme yönünde bir ilerleme olarak değil, devlet iktidarının güçlendirilmesi yönünde çabalar olarak değerlendirmemiz gerek. Ancak yukarıda incelediğimiz örnekler, vergi tahsil işinin jandarmadan alınıp sivil tahsildarlara havale edilmesinin, ahalinin idari kurumlar ve uygulamalar karşısındaki konumu ve söz konusu ilişkinin niteliği bakımından kategorik bir dönüşüm getirmediğini ortaya koyuyor. Ayrıca Osmanlı vergi uygulamaları, nizami olanla gayrinizami olanın veya açık baskı ve güce dayanan devlet iktidarıyla, altyapısal güç veya modern idari teknolojilere dayanan yönetim biçimlerinin birbirinden kategorik olarak ayrıştırılmasının imkânsızlığını kanıtlıyor.[113] Bu iç içe geçmişlik

[111] BOA, DH.TMIK.S, 6/117, 1314.09.06/8 Şubat 1897.

[112] BOA, DH.TMIK.S, 7/1, 1314.09.07/9 Şubat 1897.

[113] Ana M. Alonso, "Sovereignty, the Spatial Politics of Security, and Gender: Looking North and South from the US-Mexico Border", *State Formation: Anthropological Perspectives* içinde, Christian Krohn-Hansen ve Knut G. Nustad (ed.), Londra: Pluto

Osmanlı'nın son dönemine özgü bir durum olmaktan çok, iktidarın ve servetin paylaşılması olarak tanımlayabileceğimiz modern iktisadi ve siyasi ilişkilerin genel niteliği olarak değerlendirilmeli. Bu genel niteliğin tespiti tarihçiliğimizde "Ermeni sorunu" olarak etiketlenen karmaşık olaylar bütününün anlaşılması bakımından son derece önemli.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki en önemli sorunlarından biri vergi tahsilatıydı. II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı yöneticileri İmparatorluğun vergi kaynaklarını en az kayıpla merkezî hazineye aktarmak için öncelikle iltizam sistemini kaldırarak bir nevi özel girişimciler olan mültezimleri aradan çıkarmak için gayret sarf etmişlerdi. Ancak bu konuda tam anlamıyla başarılı olunamadı. İmparatorluğun sonuna doğru bütçe gelirlerinin neredeyse dörtte birini bir ürün vergisi olan aşar gelirleri oluşturuyordu. İltizam sistemi zaman içinde önemli değişiklikler geçirmiş ve aşarın emaneten idaresi sistem içinde daimi bir yer edinmiş olsa da, aşar vergisinin tahsili, devlet ile birey arasında doğrudan bir ilişki niteliği kazanamadı. Bu dönemde aşar dışında kalan ve büyük oranda tahrire dayanan emlak ve akar vergileri ile tahririn gerçekleştirilmediği bölgelerde, komşuca paylaştırılması öngörülen ancemaatin vergilerin tahsili ise muhtarların ağırlıklı rol oynadığı bir yapıyla gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Bu yapı çerçevesinde tahsil edilen vergilerin bütçe gelirleri içindeki payı yüzyılın sonlarına doğru %20'lik bir orana ulaşmıştı.

Bu bölümde ortaya koyduğumuz gibi, Osmanlı yönetiminin "tayini vergiler" olarak isimlendirebileceğimiz ve tahrire dayanarak tespit edilen vergilerin köy ve mahalle düzeyinde tahsilini bütünüyle sivil devlet memurlarından oluşan bir vergi tahsildarlığı teşkilatıyla gerçekleştirmesi mümkün olamadı. Bunun üzerine köy ve mahalle düzeyinde vergi tahsilatı işi muhtarlara veya söz konusu idari birimin ileri gelenlerine havale edildi. Köy ve mahallelerde kabzımallık ismiyle muhtarlıktan ayrı ve yalnızca vergi tahsilatı işiyle görevli bir idari birimin oluşturulması hedefi, yüzyılın son çeyreği boyunca Osmanlı idarecilerinin gündeminde yer aldı. Ancak mevzuatlarda da ifade bulmakla birlikte, kabzımallık teşkilatı kurulamadı ve muhtarların vergi

tevzi ve tahsilatındaki rolleri önemli ölçüde devam etti.

Tanzimat sonrası vergi sisteminde muhtarlar mahalle ve köylerde verginin paylaştırılması ve tahsili işinde birinci derecede sorumlu olmuşlardı. Bununla birlikte tahrir teknikleri geliştikçe ve vilayet, sancak ve kasabalarda maliyenin yerel birimleri oluştukça verginin kolektif ve tevzîî niteliği azalmıştır. Süreç bu yönde geliştikçe mükelleflere düşen verginin belirlenmesi işinde muhtarların kontrolü belli ölçülerde sınırlandı.

Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki vergi tahsilatının sorunsuz yürüdüğünü söylememiz mümkün değil. Tahsilatta hükümeti temsil eden aktörler ile vergi mükellefi sıradan Osmanlı vatandaşları arasında gerginliklerin yaşanması, çatışmaların çıkması ve bu çatışmaların vergi isyanlarına dönüşmesi sık rastlanan bir durumdu. Bunun esas sebebi, Osmanlı ekonomisinin esas itibariyle tarımsal bir yapıya sahip olması ve bütçe gelirlerinin artırılması için üretim ölçeği bir hayli sınırlı Osmanlı köylüsüne yüklenmekten başka bir yolun bulunamamasıydı. 19. yüzyılın devletlerarası rekabet koşulları tarımsal bir ekonomiye dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nu zorluyordu; kamu borçlanmasının da meşakkatli olduğu bu dönemde artan devlet harcamalarını karşılamanın başlıca yolu, vergi gelirlerini ne pahasına olursa olsun artırmaktı. Bu koşullarda vergi tahsilatı ancak kolluk kuvvetlerinin devreye sokulmasıyla mümkün olabiliyordu. Neticede siyasi rejimin temel meşruiyet kaynağı olması gereken vergi sistemi İmparatorluğun birçok bölgesinde rejimin meşruiyetini kökünden sarsan bir niteliğe büründü.

1840'lardaki kuruluşundan itibaren vergi tahsilatı zaptiyenin asli görevleri arasında yer almış ve bu konu hukuki mevzuatlarda da ifade bulmuştu. Ancak askerî yöntemlere ve zora dayanan bir vergi tahsilat rejimi Tanzimat'ın başlarından İkinci Abdülhamid devrinin sonlarına kadar ahali nezdinde geniş bir hoşnutsuzluk yaratmış, bu hoşnutsuzluklar sıklıkla vergi isyanlarına dönüşmüş ve İmparatorluğun farklı bölgelerinde milliyetçi hareketlerin gelişmesiyle bu isyanların milliyetçi akımlarla birleşme ihtimali giderek artmıştı. Osmanlı yöneticileri ise 1860'lardan itibaren vergi tahsil sistemini barışçı bir zemine oturtmak, tahsilat teşkilatını sivilleştirmek ve kolluk kuvvetlerini tahsil işlemlerine karıştırmamak için çaba harcamışlardı. Ancak bu konuda İkinci Abdülhamid dönemine kadar kayda değer bir ilerleme sağlanamadı.

1878'deki Berlin Kongresi'nden sonra Rumeli'de ve Ermeni nüfusun belli bir ağırlığa sahip olduğu Doğu vilayetlerinde uygulanmak

üzere gündeme getirilen idari reformların önemli maddelerinden biri sivil bir vergi tahsildarlığı teşkilatının kurulması ve tahsilat işlemlerine jandarmanın kesinlikle karıştırılmamasıydı. 1895 yılında Doğu vilayetlerinde huzursuzlukların iyice artması ve isyanların çıkması sonucu söz konusu idari reformların hayata geçirilmesine yönelik dış baskılar da artmıştı. İkinci Abdülhamid yönetimi ise söz konusu reformları İmparatorluk çapında uygulamaya ve böylece reformların bölgesel bir nitelik kazanmasını engellemeye çalıştı.

İkinci Abdülhamid döneminde vergi tahsilatı meselesi gerek mevzuat gerek uygulama düzeyinde öncelikli konular arasında yer aldı. 1879'dan başlamak üzere bir dizi tahsil-i emval nizamnamesi hazırlandı. Bu nizamnamelerde bir yandan zaptiyeden ayrı, sivil bir tahsildarlık teşkilatı oluşturulması yönündeki iradeyi, diğer yandan da zaptiyeye başvurmadan vergi tahsilatının gerçekleştirilemediği gerçeğini görmek mümkün. Ancak Abdülhamid yönetimi bütün gelgitlere rağmen 1896 yılından itibaren tahsilat sisteminin sivilleştirilmesi yönünde kararlı davrandı. Ne var ki bütün niyet ve çabalara rağmen uygulamanın istenen çerçevede seyrettiğini söylemek zor. Anadolu, Rumeli ve Arap vilayetleri ve Vilayat-ı Sitte bünyesindeki vilayetlere ilişkin incelediğimiz ayrıntılı örnekler maliyenin içinde bulunduğu sıkıntı nedeniyle yeni sivil tahsildarlık teşkilatı için yeterli bütçe ayrılamadığını ve vilayet yönetimlerinin vergi tahsilatı işinde kolluk kuvvetlerine başvurmak zorunda kaldıklarını gösteriyor.

Abdülhamid yönetimi vergi konusunun siyasi rejimin meşruiyeti ve bekası bakımından kritik bir öneme sahip olduğunun farkındaydı. Yönetim, 1895'ten sonra vergi gelirlerinin artırılması için askerî yöntemlere dayanan gelenekten kopmak ve 1860'lardan itibaren gündemde olan düşünceyi hayata geçirmek için azımsanmayacak bir çaba sarf etti. Elbette bu doğrultudaki girişimlerin bir sonuca ulaşması her şeyden önce devletin mali gücüne bağlıydı. Gücü sınırlı bir bürokratik aygıtla bir yandan vergi gelirlerini artırmak, diğer yandan bu işi zora ve kolluk kuvvetlerine başvurmadan sivil bir teşkilat aracılığıyla ve meşruiyet sınırları içinde gerçekleştirmek İkinci Abdülhamid döneminde de Osmanlı yönetiminin içinden çıkmayı başaramadığı bir ikilem oldu.

Bu koşullarda siyasal rejimin meşruiyet temelleri inşa edilemediği gibi, onay ve rıza sağlayıcı uygulamalar yerine baskı ve zulüm uygulamaları ön plana çıktı. Gerek Tanzimat gerek İkinci Abdülhamid dönemlerinde merkez ve taşra bürokrasisi ile taşra eşrafının sınıfsal ittifakından oluşan ve ağırlıklı olarak tarımsal bir ekonomi-

de toplumsal artığı ele geçirmek üzere buluşan ve merkez ve taşra bürokrasisi ile taşra eşrafının sınıfsal ittifakından oluşan Osmanlı yönetici eliti, toplumsal ve siyasal hâkimiyetini kendi vatandaşlarına karşı açık şiddet ve zora başvurarak sürdürebildi. Söz konusu sınıfsal ittifak hâkimiyetini toplumsal-siyasal rızaya dayandıramadığı gibi, toplumun farklı kesimlerini birbirine karşı kutuplaştırmaktan da kaçınmadı. Burada incelediğimiz Tanzimat sonrası vergi rejimi ve vergi tahsil uygulamalarının dönüşümünün de açıkça ortaya koyduğu üzere, Osmanlı rejimi modernleşme adı altında halka barış, huzur ve refah getirmek yerine mütemadiyen siyasal ve toplumsal kargaşa üretti.

EKLER

Ek 1
1861: Vâridât-ı 'Öşriyenin Zürrâ'-I Ahâlîye İhâlesi Hakkında Nizâmnâme*

Vâridât-ı 'Öşriyenin Mültezimîne İhâlesi Usûlü Bu Kere Bâ-İrâde-i Seniyye İlgâ Olunarak Olbâbda Müceddeden Vaz' ve Te'sîs Buyurulan Nizâmnâmedir

Birinci Bend: Bin iki yüz yetmiş iki senesi şehr-i Martından bede' ile ba'd-ezîn vâridât-ı 'öşriye beş senelik olmak üzere maktû'an zürrâ'-i ahâlîye havâle olunmağla her kasaba ve karyenin bedel-i 'öşrü zürrâ' beynlerinde âtîde beyân olunan usûl ve kavâ'ide tatbîkan tevzî' ve tahsîl olunarak mahallî mâl sandığına teslîm olunacaktır.

İkinci Bend: Her bir karye ve kasabanın 72 senesinden 76 senesi Şubatı gâyetine kadar gayr-ı ez duhân ve zeytin ve harîr 5 senelik mecmû' bedelât-ı 'öşriyesi birleştirilip ba'de-t-tahmîs seneviine isâbet eden şey bedel-i 'öşûr ta'yîn ve tahsîs kılınmıştır.

Üçüncü Bend: Ta'şîr husûsunu maktû'iyyet vechile zürrâ'ın hey'et-i mecmû'asına muhavveldir. Hazîne-i devlet 'öşrü bedelen alır. Bedel-i maktû'un 'adâlet-i matlûbeye tatbîkan tevzî' ve tahsîl kılınmasını bir kat daha te'mîn için her sene evvel bahar gelip envâ'-i mahsûlât yetişmeye başladıkta, ehl-i İslâm köylerinde imâm ve muhtârlar ve Hıristiyân köylerinde papaz ve muhtârlar ile ahâlînin emîn ve mu'temedi olan söz sâhibleri ve ihtiyârlardan mürekkeb köyce bir ta'şîr meclisi teşkîl olunacaktır.

Dördüncü Bend: Birkaç mahalleye münkasım olan bazı büyük köylerin her mahallesi kendi umûrunu ayrıca rü'yet etmekte ise de, bedel-i 'öşûr her karye zürrâ'ının hey'et-i mecmû'asına muhavvel olduğu cihetle bu husûsta bir karye ahâlîsinin fırka fırka ayrılmaları câ'iz olmadığından bir karye için ta'şîr meclisi teşkîl olunacaktır.

Beşinci Bend: Ahâlîsi ehl-i İslâm ile Hıristiyân'dan mürekkeb olan karyelerde teşkîl olunacak ta'şîr meclisinin â'zâsı imâm ve papaz ve iki tarafın muhtârlarıyla tarafeynden mütesâvi-l-aded intihâb olunacak emîn ve mu'temed kimesnelerden 'ibâret olacaktır.

Altıncı Bend: Ta'şîr meclisinde â'zâ olan kesân evvel emirde hakkâniyet üzere hareket eyleyeceklerine cümlesi bir yerde müctemi' oldukları hâlde ehl-i İslâm olanlar imâmları ve Hıristiyânlar papazları ma'rifetiyle yemîn edeceklerdir.

* "Varidat-ı Öşriyenin Zürra-i Ahaliye İhalesi Hakkında Nizamname", *Düstur*, 1. Tertip, c. 1/1279 Tab, s. 284-90, 1277.08.11/10 Şubat 1276/22 Şubat 1861.

Yedinci Bend: Ta'şîr meclisi mahsûs bir defter tutup zeytinyağı ve harîr ve duhândan mâ'adâ ot ve meyve ve asel ve penbe ve sebze ve her nev'-i hubûbât ve sâ'ir her türlü mahsûlât peyderpey yetişip meydâna geldikçe her hânenin husûle gelen her cins mahsûlâtını en sonra yetişen mahsûle kadar kemâl-i dikkat ve hakkâniyet ile tahkîk ederek herkesin 'öşûr verir her ne mahsûlü olur ise cins ve mikdârıyla isminin altına başka başka kaydedecektir. Ahâlîsi sırf Hıristiyân olan karyelerde Türkçe yazı yazar kimse bulunmaz ise defterleri kendi lisânlarınca yapacaklardır.

Sekizinci Bend: Bedel-i 'öşrün kõyün mahsûlât-ı 'umûmiyesi üzerine tevzî' ile tahsîl olunması lâzımeden olup bu dahi en sonraki mahsûlâtın yetişip meydâna çıkmasına muhtâc olacağından ve hâlbuki en sonraki mahsûlât yetişip tevzî'-i 'umûmi icrâ olununcaya kadar evvelce yetişip geçen hâsılâtın 'öşrü alınmayarak geriye kalır ise, sonra cümlesini birden te'diye eylemek zürrâ' hakkında zahmet ve su'ûbeti istilzâm edeceğinden her karyede herkesin peyderpey yetişen her nev'-i mahsûlâtından ta'şîr meclisi bedel-i 'öşürlerine mahsûben mûnâsib mikdâr akçe tahsîl ve bu akçeyi muhtârlar kabz edip 'ale-l-hesâb olarak mâl sandığına teslîm ile makbûz senedi alacaklardır.

Dokuzuncu Bend: Karyenin en sonraki mahsûlâtı dahi yetişip herkesin hâsılâtı kâmilen yazıldıktan sonra vakit geçirilmeyerek derhâl ta'şîr meclisi â'zâsı defterin zeylini temhîr yâhûd imzâ edip ve bir de ol-vakte kadar zürrâ'dan 'ale-l-hesâb sûretiyle alınmış olan mebâliğin dahi bir defterini yapıp bu iki defteri â'zâ-yı meclisin cümlesi ya birkaç neferi alıp kazâ meclisine götüreceklerdir.

Onuncu Bend: Mahsûlât meydâna geldikçe herkes hâsılât-ı vâkı'asını gelip doğruca ve tamâmca ta'şîr meclisine haber verecek ve ta'şîr meclisi lüzûm görür ise îcâbı vechile tahkîk-i madde edecektir. Her kim hâsılâtını ketm ve ihfâ eder ise sâ'ir komşularına gadr ve hıyânet etmiş olacağı cihetle mezkûr ta'şîr meclisi öyle mürtekib adamların ketm etmiş oldukları mahsûlâtın iki kat 'öşrünü alıp karyenin bedel-i 'öşrüne mahsûb edeceklerdir.

On Birinci Bend: Karyelerin ber-vech-i muharrer yapılan hâsılât defterleri kazâ meclisine geldikte mu'âyene ve tertîb ve tanzîminde kusûr ve hatâsı var ise ıslâh olunduktan sonra ol-defterlerde yazılı olan hâsılâttan her cinsi olsenenin görülen revâyicine ve ol-kõyün mevki'ine göre alım satım i'tibâriyle ne fi'ât diyeceği kazâ meclisinde kõyden gelen kimesneler ile bi-l-müzâkere her cinsine bir fi'ât ta'yîn olunarak defterde her cinsin zîrine ol-fi'ât üzere kıymeti terkîm kılınacaktır. Bundan sonra herkesin hâsılâtının bahâsı ta'yîn olunan fi'ât ile başka başka hesâb olunup ona göre bir adamın mecmû'-ı hâsılâtı bahâsı kaç kuruş eder ise defterde hâsılâtının altına toptan tahrîr ve ba'dehû kõyün kâffeten hâsılâtının bahâsı dahi cem'-i yekûn olarak defterin en aşağısına toptan terkîm olunacaktır. Bundan sonra mezkûr kõyün mecmû'-ı hâsılâtı bahâsı ol-kõyün mu'ayyen olan bedel-i 'öşrü üzerine taksîm ile kaçta bir düşer ise ol-nisbet üzerine herkesin mecmû'-ı hâsılâtının mikdârına göre ol-sene vereceği bedel-i 'öşür hissesi ta'yîn olunarak bunun mikdârı dahi

defterde ol-kimesnenin mahsûlâtının yekûnu altına terkîm ve işâret kılınacaktır. Burası iyice anlaşılmak için zîrde muharrer misâlin îrâdı münâsib görünmüştür. Şöyle ki meselâ köyün kâffe-i hâsılât bahâsı 150 bin kuruş olub bedel-i 'öşrü dahi 12 bin kuruş olsa hâsılât bahâsı olan 150 bin kuruş bedel-i 'öşür olan 12 bin kuruşun üzerine taksîm kılındıkta on iki buçukta bir düşeceğinden bedel-i 'öşür olan 12 bin kuruş hâsıl olmak için ol-sene ol-karyede herkesin hâsılât bahâsında bedel-i 'öşür hissesine on iki buçukta bir isâbet etmek lâzım gelir. Elbette hâsılâtın mikdârına göre taksîm-i bedel-i 'öşür maddesinde kâ'ide budur ve bedel-i 'öşür ber-vech-i muharrer taksîm olunup herkesin hissesi ta'yîn olunduktan sonra ol-vakte kadar 'ale-l-hesâb olarak kimden ne alınmış ise köyden gelen defteri mûcibince herkesin hâsılât defterinde olan bedel-i 'öşür hissesinden tenzîl olunacaktır. Kazâ meclisinde bu madde için ayrıca bir kayıt defteri tutulup karyelerin hâsılât defterlerinde bâlâda zikr olunan mu'âmelâtı icrâ ve ikmâl olundukça her karyenin hâsılât bahâsının topyekûnu ve ol-sene kaçta bir düştüğü mezkûr kayıt defterine yazılacak ve ba'dehû her köyün hâsılât defterinin zeyline dahi filan sancâkta filan kazâya tâbi' filan karyenin işbu filan senesi bedel-i 'öşrü olan şu kadar kuruşun işbu defter mûcibince tevzî' ve tahsîli tensîb ve tasdîk olunmuştur diye bir şerh tahrîr ve â'zâ-yı meclis tarafından temhîr olunarak ol-vechile îcâbı icrâ olunmak üzere mezkûr defterler getiren adamlara verilip i'âde kılınacaktır. Ve Türkçeden gayri bir lisân üzere yapılmış defter var ise tercüme olunarak tercümeleri asıllarına rabt olunacaktır.

On İkinci Bend: Hâsılât defterleri kazâ meclisinde tasdîk olunarak karyelere geldikte ta'şîr meclisi ber-mûcib-i defter bedel-i 'öşürden herkesin vereceği hisseyi kendisine bildirecektir.

Ek 2:
1905: A'şârın Arâzî Üzerinden Sûret-i İstîfâsını Mübeyyin Ta'lîmât*

2 Safer 1323 – 25 Mart 1321 – 8 Nisan 1905

Madde 1: Devletçe tensîb olunacak mahallerde ma'-hisse-i menâfi' ve ma'ârif a'şâr bedelâtı işbu nizâmnâmede gösterilen sûrete tevfîkan arâzi üzerinden sûret-i maktû'ada istîfâ olunacaktır.

Madde 2: Kurâ ve kasabâtta tapulu ve tapusuz tasarruf olunan arâzinin mutasarrıfları yedlerinde bulunan tapu senedâtının taleb ve tatbîki için zamân geçmesine hâcet bırakılmayarak arâzinin istî'âb ettiği tohuma ve hudûd ve sınırına nazaran sûret-i hakîkîyede mikdârını ve semt-i ma'rûfunu ve tarla veyâhûd bağ ve bahçe ve zeytinlik ve palamutluk gibi envâ'ını müş'ir ashâbından bir beyânnâme istenilecektir. Bu beyânnâmeyi tanzîme muktedir olamayanların arâzisi için ashâbının ifâdesi ve kurâ ihtiyâr meclisinin tasdîki mûcibince tahrîr ve tevzî'e me'mûr hey'et tarafından bir defter tanzîm olunacaktır. Arâzisinden bir mikdârını ketm edenler olursa arazi-i mektûmelerine â'id bedel-i 'öşûr 'umûm köylüye tahmîl edilmiş olacağından ve bil'âhire tahakkuku hâlinde işbu ta'lîmâtın yirmi birinci maddesi mûcibince ketm eden şahıstan cezâ-yı nakdî alınacağından zinhâr buna cür'et olunmaması lüzûmu beyânnâmelerin esnâ-yı talebinde köylüye tefhîm kılınacaktır.

Madde 3: Her bir nâhiyeye tahrîr ve tevzî' hey'eti nâmıyla bir me'mûr ve bir de kâtib ta'yîn ve i'zâm olunacak ve bu hey'et karye karye dolaşıp beher karyede ikmâl-i tahkîkâta kadar kalıp diğerlerine ol-sûretle geçmek şartıyla köylüleri celb ile ikinci maddeye tevfîkan hazırladıkları beyânnâmeler mûcibince ol-karyede her nev'i arâziden kaç dönüm mevcûd ise ihtiyâr meclisi hâzır olduğu hâlde mikdâr ve envâ'ıyla ashâbı esâmîsini 'ale-l-müfredât gösterir birer defterini tanzîm ve meclis-i mezkûra tasdîk ettirecektir. Tahrîr ve tevzî' hey'eti me'mûrlarına biner ve kâtiblerine yedi yüz ellişer kuruştan ekall olmamak üzere ma'âş tahsîs olunacak ve dört ay zarfında ikmâl-i tahrîr ve tevzî'e kendileri mecbûr tutulacaktır. Şâyed esbâb ve izar-ı mühimme ve makûle üzerine müddet-i mezkûre zarfında itmâm-ı vazîfe edemedikleri meclis-i idâre-i vilâyetçe tahakkuk ederse me'mûriyetleri birer mâh daha temdîd edilecektir. İşbu tahrîr ve tevzî' hey'etleri Martın on beşinde ve şitâ

* "Aşarın Arazi Üzerinden Suret-i İstifasına Mübeyyin Talimat", *Düstur*, 1. Tertip, c. 8, s. 180-87, 1323.02.02/25 Mart 1321/8 Nisan 1905.

devâm ederse Mart gâyesinde köylere çıkarak ikinci madde mûfâdını her karye ahâlîsine anlayacakları lisânla hey'ât-ı ihtiyâriye muvâcehesinde tefhîm ve izâh ederek beyânnâme vereceklerin arâzisini beyânnâmeye tevfîkan ve beyânnâme veremeyenlerin arâzisini ihtiyâr meclisi tarafından musaddak ifâdât-ı şifâhîyyelerine tatbîkan sebt-i defter edeceklerdir. Tahrîr-i emlâk defterleri bu me'mûrların nezdlerinde bulundurulup gerek beyânnâme ve gerek ifâde-i şifâhîyye üzerine her şahsın arâzisi sebt-i defter edildikten sonra tahrîr-i emlâk kuyûdıyla tatbîk olunacaktır. Gerek hudûdca ve gerek arâzinin dönümünce ihtilâfât-ı külliyye görülürse tahkîkât-ı 'amîka icrâ ve îcâbına göre kıt'a-i muhtelefün-fîha üzerine sâhibi ve ihtiyâr meclisi birlikte 'azîmet olunarak tahkîkât-ı mukteziye icrâ edilecek ve ferâğ ve intikâli sırasında a'şâr defterlerince de icrâsı tabî'î olan nakil mu'âmelâtından dolayı ileride müşkilâta ve yanlışlığa mahal bırakılmamak için tevzî' defterlerine tahrîr olunacak emlâk ve arâzide tahrîr-i emlâk kuyûdundaki tertîbe göre yazılacak ve tahrîr-i emlâk defterlerindeki numaraların dahi a'şâr defterlerinde irâ'esine i'tinâ kılınacaktır. Arâzi ashâbından köyde hâzır olmayanların veya diyâr-ı ba'îdede bulunanların arâzisi hey'et-i ihtiyâriye ile akrabâ ve müte'allikât-ı sâ'iresinden alınacak ma'lûmâta binâen tevzî' defterine idhâl edilecek ve fakat kimin verdiği ma'lûmâta istinâden yazıldığı ve arâzinin mezrû' ve mu'attal olup olmadığı ve kimler tarafından idâre ve zirâ'at edildiği defterin mülâhazât hânesine işâret olunacaktır.

Madde 4: Tahrîr ve tevzî' hey'eti kurâ arâzisi meyânında mîriye â'id olup da mültezimîne ihâle olunagelen otlak ve yaylak mahalleri varsa bunların mikdârı bedelleriyle kaç dönümden 'ibâret olduğunu ayrıca sebt-i defter ederek diğer karyeye geçecek ve helümme cerrâ dâhil-i dâ'ire-i me'mûriyeti olan kurânın tahrîrini bu sûretle icrâ edecektir.

Madde 5: Üçüncü maddede beyân olunan defterlerin tanzîmi nihâyet buldukta bunların musaddak birer nüshası köyde câmi' ve kilise ve mektep vesâ'ir mecma'-i nâs olan mahallerde ta'lîk ile bütün karye ahâlîsine hakk-ı i'tirâz verilecek ve tevzî' hey'etleri beyânnâmeler ashâbını köyün ihtiyâr meclisine celb ile defter mündericâtını kendilerine tefhîm edeceklerdir. Her karyenin hitâm-ı tahrîrinde mezkûr defterin birer sûreti kazâ merkezine gönderilecektir.

Madde 6: Karye ahâlîsinden herkes komşularının arâzisi noksan yazılmakla bedel-i 'öşrün diğerlerine taksîm ve tahmîlinden dolayı mutazarrır olmak tabî'î idüğünden defterde münderic mikdâr ve cins ve nev'e i'tirâz etmek salâhiyetini hâ'izdir. Her i'tirâzını defterin târîh-i i'lâmından i'tibâren nihâyet on beş gün zarfında bir kâğıda yazdırıp memhûren kazâ kâ'imakâmlığına irsâl etmekte veyâhûd bi-z-zât mürâca'atla şifâhen ifâde etmekte muhtâr olacak ve bu sûretle mürâca'ata muktedir olamayacak olanlar i'tirâzlarını beşinci madde mûcibince defter mündericâtının kendilerine hîn-i tefhîminde tevzî' hey'etlerine şifâhen tenbîh ederek onlar tarafından bir zabıtnâme tanzîm ile zîri mu'terize tahtîm ettirilecek ve ifâde-i mazbûtasının zeyl-i hâzırı bi-l-meclis olan karye ihtiyâr hey'eti ile tevzî' me'mûrları tarafından dahi tasdîk

ve tahtîm olunacaktır. Vukû' bulan i'tirâz kâ'imakâm tarafından hey'et-i tevzî'iyeye gönderilerek tahkîkât icrâ ettirilecektir. Mezkûr hey'etlerin me'mûr oldukları dâ'ire dâhilindeki emlâk ve arâziyi kâmilen tahrîr ederek tevzî'âtı icrâ için tekrâr köylere 'azîmetlerinde her köyde vukû' bulmuş olan i'tirâzatı ihtiyâr meclisleri muvâcehesinde etrâfıyla tahkîk ve îcâb eden tashîhâtı icrâ ettikten ve artık hiç kimsenin bir gûna i'tirâzı kalmadığı sûret-i kat'îyyede tebeyyûn ettikten sonra bedel-i 'öşrün tevzî'îne başlanılacaktır. Tahrîr ve tevzî' hey'etinin hallinden 'âciz kaldığı bir i'tirâz olursa meclis-i idâre-i kazâda tedkîk ve fasl olunmak üzere evrâkı kâ'imakâma i'âde olunacaktır.

Madde 7: Madde-i sâbıka mûcibince icrâ olunacak tahkîkât bilâ-mûnaza'a neticelenirse defter-i mezkûr ona göre ta'dîl olunacak ve işbu tahkîkâttan sonra mu'terizialeyh veya mu'teriz tekrâr i'tirâz ederse i'tirâzı vâki' meclis-i idâre-i kazâda hal ve fasl edilecektir. Meclis-i mezkûrun tahkîkât ve tashîhâtı târîh-i i'tirâzdan i'tibâren nihâyet bir hafta zarfında icrâ ve ikmâl olunarak ve sekizinci maddede beyân olunduğu vechile köyün geçmiş beş senelik a'şâr bedelâtına esâs bedel ittihâz olunacak meblağ her köye mahsûs defterin nihâyetine terkîm edilerek zeyli meclis-i mezkûrdan tasdîk olunacaktır.

Madde 8: Her nâhiyenin hâvî olduğu kurânın defâtiri mevadd-ı sâbıkada beyân olunduğu vechile tanzîm ve i'tirâzât neticelenerek defâtir-i mezkûre kesb-i kat'îyyet ettikten sonra bedel-i 'öşûr ber-vech-i âti takdîr ve tevzî' olunacaktır. Şöyle ki her karyenin geçmiş beş senelik gerek hubûbât gerek mazı ve gerek boya ve kitre ve çehri ve afyon ve zeytin ve incir ve palamut gibi ayrıca ihâle olunan vâridât-ı 'öşriyenin ma'-hisse-i menâfi' ve ma'ârif mikdârı kazâ kuyûdundan ihrâc ve bir köyün mecmû' a'şâr ve hisse-i i'ânesi her neye bâliğ olursa vasatisi alınıp ya'nî beş senelik vâridâtının mecmû'u tahmîs olunarak hâsıl olan hums esâs bedel ittihâz olunacaktır. Bir kazâda tahmîsin mebde ve müntehâsı olan beş sene zarfında kaç dönüm afyon zer' edildiği ve beş senelik bedelin kaç kuruşa bâliğ olduğu tahkîk ve cem' olunarak beher dönüme kaç kuruş 'öşûr isâbet etmesi îcâb edeceği hesâb edildikten sonra her karyenin hissesi tefrîk ve hubûbât a'şârına zammedilecektir. Her karyenin hubûbât ve afyon vesâ'ire a'şârının üç yüz on beş senesi bedelâtına techîzât tertîbi de mâl kalemlerince 'ilâve olunarak tevzî'e idhâl olunacaktır.

Madde 9: Her nâhiye için evvelce ta'yîn kılınmış olan tevzî' hey'etleri o nâhiyenin hâvî olduğu kurânın yedinci maddede muharrer defterlerini müstashiben tekrâr köylere i'zâm olunarak esâs ittihâz olunan bedel mevadd-ı âtiyede zikr olunduğu vechile arâziye tevzî' ve taksîm olunacaktır.

Madde 10: 'Umûm arâzi beş sınıf i'tibâr olunacak ve sınıflarca ta'yînî envâ' her mahallin îcâbât-ı mevki'iyesine göre mahallerince takdîr olunacaktır.

Madde 11: Her köyün bedel-i 'öşrû sekizinci maddede gösterilen sûrete tevfîkan ta'yîn olunduktan sonra esâs bedel ittihâz olunan meblağ her nev'i arâziye mütesâviyen taksîm olunmuş olsa her dönüme kaç kuruş isâbet edeceği tevzî' hey'eti tarafından köyün ihtiyâr meclisine ihbâr olunmakla berâber

bedelin mütesâviyen taksîmi ziyâde mahsûl veren arâzi ashâbını müntefi' ve az mahsûl veren arâzi ashâbını mutazarrır edeceği cihetle arâzinin kuvve-i inbâtiyesine ve nefâset-i mahsûlüne göre sunûfa tefrîki mekrûn-ı 'adâlet olacağı kendilerine tefhîm olunarak ba'dehû birinci nevi'den bulunanların beher dönümüne kaçar kuruş konulmak münâsib olacağı köyün ihtiyâr meclisi â'zâsından bi-s-su'âl onların re'y ve tensîbine göre her dönüme bir bedel vaz'ı ve envâ'-ı arâziye tevzî' olunarak mezkûr birinci ve ikinci nev'i arâzinin bu sûretle ta'yîn olunacak bedel-i 'öşürleri köyün 'umûm esâs bedelinden bi-t-tenzîl bâkî ne kalırsa o dahi diğer nev'ilerden bulunan arâzinin dönümüne mütesâviyen taksîm olunacaktır. Birinci ve ikinci nev'i arâziye takdîr olunacak bedel-i 'öşrün biraz noksan vaz'ından dolayı diğer nev'i arâziye kalacak bedel-i 'öşür ağır düştüğü ve mevadd-ı âtiyede beyân olunduğu vechile ashâbı tarafından i'tirâz ve şikâyet vukû' bulduğu halde tekrâr ihtiyâr meclisinin ve îcâbına göre mu'teberân-ı ahâlînin re'yine bi-l-mürâca'a ta'dîlat-ı lâzıme icrâ olunacaktır.

Madde 12: Kâbili ta'dâd olan hurma ve zeytin ve incir ve palamut gibi eşcâr-ı müsmirenin bedel-i 'öşrü köy-be-köy başkaca mu'ayyen olduğu ve bunların magrûs bulunduğu arâziye hubûbât dahi zer' olunmakta bulunduğu halde arâzi-i mezkûre onuncu maddede gösterilen sınıftan hangisine tâbi' ise her dönüme sınıf-ı mezkûra göre bedel-i 'öşür takdîr olunmakla berâber eşcâr-ı mezkûre ahâlînin re'y ve tensîbiyle ve âlâ ve evsat ve ednâ i'tibâriyle üç sınıfa bi-t-taksîm bedel-i 'öşürleri ağaç başına tevzî' olunacak ve eşcârın magrûs bulunduğu arâziye hubûbât zer'i mu'tâd değilse işbu arâzi hâric ez-hesâb tutulacaktır. Harîr 'öşrü ayrıca istîfâ edilmekte bulunduğu ve bedel-i tahmîse 'ilâve edilmeyeceği cihetle harîr yetiştirmeye mahsûs dutluklar hubûbât-ı 'öşriyenin dâ'ire-i tevzî'inden hâric bırakılacak ise de dutluklar dahi hudûd ve dönümleriyle esnâ-yı tahrîrde sebt-i defter edilerek bedel-i 'öşür hânesine sıfır vaz'ıyla iktifâ edilecektir. Yeniden dutluk yetiştirecek olanlar dut fidanı gars edecekleri mahalleri hükûmât-ı mahalliyeye beyân edeceklerdir. Dut fidanı gars olunan arâzinin târîh-i garstan i'tibâren iki sene hubûbât vesâ'ire zer'iyle işgâl edebileceği derkâr olmakla târîh-i garstan i'tibâren iki sene hubûbât 'öşrü alınarak üçüncü seneden i'tibâren kaydı terkîn edilecektir.

Madde 13: Hurma ve zeytin ve incir ve palamut mahsûlâtı şimdiye kadar nâhiye ve kazâ ve livâca toptan mültezime ihâle veyâhûd yine toptan emâneten idâre olunan mahallerde bunların köy köy bedelât-ı 'öşriyeleri tefrîk olunamayacağından bu gibi yerlerde eşcâr-ı mezbûrenin toptan ittihâz olunacak esâs bedelleri on birinci ve on ikinci maddelerde beyân olunan usûl dâ'iresinde 'aded-i eşcâra tevzî' olunacaktır.

Madde 14: Bâlâda beyân olunan kavâ'id dâ'iresinde sunûf-ı arâzi ve eşcâr üzerine takdîr olunacak bedelât-ı maktû'anın mükellefînin mikdâr ve envâ'ı arâzisiyle esâmîsini mübeyyin olmak üzere köy köy defterleri yapıldıktan sonra bu defterlerin bir sûreti köyün câmi' ve kilise vesâ'ir memerr-i nâs

olan mahallerine ta'lîk olunarak cümleye i'lân ve işbu defterler üzerine vukū' bulacak i'tirâzat bi-t-tedkîk tashîhât ve ta'dîlât icrâ olunduktan sonra bir köyde bulunan ashâb-ı arâziden her şahsın kendi verdiği beyânnâme üzerine 'uhdesinde bulunduğu tahakkuk etmiş olan arâzinin envâ' ve mikdârıyla bunların tevzî' hey'etleri ve ihtiyâr meclisleri tarafından on birinci maddeye tevfîkan ta'yîn olunan sunûfu ve her sınıf arâziye veyâhûd 'aded-i eşcâra isâbet eden bedel-i 'öşrün mikdârı merbût nümûnesi vechile başka başka birer pusulaya yazılıp ve zîri tevzî' hey'eti tarafından zat mühürleriyle mühürlenip ashâb-ı arâziye yeden biyed ve hîn-i teslîmâtta mündericâtını anlayabilecekleri sürette bi-l-etrâf tefhîm olunacaktır. Zikr olunan defterler üzerine vukū' bulacak i'tirâzât tahrîr ve tevzî' hey'etlerince halledilecek ve bunların karârlarına kâni olmayanlar târîh-i i'lândan i'tibâren bir mâh zarfında kâ'imakâm-ı kazâya mürâca'atta muhtâr bulunacaktır.

Madde 15: Madde-i sâbıkada muharrer müddet zarfında kâ'imakâm-ı kazâya mürâca'atla i'tirâz edenlerin i'tirâzâtı üzerine meclis-i idâre-i kazâca tedkîkât-ı lâzıme bi-l-icrâ i'tirâzı vâki' muhik görülürse bedelin yekûn-ı 'umûmisi dâ'iresinde ta'dîlât icrâ edilecek ve müddet-i mezkûrenin inkızâsından vâki' olacak i'tirâz mesmû' olmayacaktır. Ancak meclis-i idâre-i kazâda tedkîk ve fasl olunacak i'tirâzât işbu nizâmnâme mûcibince a'şârın arâziye sûret-i tevzî'inde tahaddüs edecek iddi'âlara münhasır olup arâzinin hukûk-ı tasarrufiyesine müte'allik de'âvînin rü'yeti kemâkân devâ'ir-i mahsûsasıyla mahâkime â'id olacaktır.

Madde 16: On dördüncü madde mûcibince ta'yîn olunan müddet-i i'tirâzın mürûruyla tevzî' defteri kesb-i katîyyet eyledikte bir şahsın her nev'i arâzi ve eşcârına isâbet eden bedelât cem' ve üçe taksîm olunarak mahsûlü erken yetişen yerlerde Ağustos ibtidâsından Teşrinievvel gâyesine ve mahsûlü geç yetişen yerlerde Eylûl ibtidâsından i'tibâren Teşrinisâni nihâyetine kadar birer mâh fâsılalı üç taksîtte vergi tahsîldârları ma'rifetiyle olbâbda olan nizâm ve usûl dâ'iresinde tahsîl ve her taksîtin mükellefin yedinde bulunacak pusulanın hâne-i mahsûsuna alındığı tahrîr ile zîri tahtîm olunacaktır.

Madde 17: Taksîtin her ay nihâyetinde te'diyesi meşrût olduğu cihetle bir taksîtin te'diyesini te'hîr edenlerden gelecek taksîtte hem geçmiş taksît ve hem ol-taksît tahsîl olunmakla berâber güzerân eden müddete â'id fâ'iz-i nizâmî de istîfâ olunacaktır.

Madde 18: Üçüncü taksît müddetinin hitâmında bedel-i 'öşrünü vermeyenlerin mevcûd zahîresinden ve emvâl-i menkûlesinden kânûnen satılması mûcâz olan kısmı Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi ahkâmına tevfîkan derhâl sattırılarak istîfâyı matlûb olunacak ve köylerde zahîre fi'âtının düşkünlüğünden dolayı zahîresinin köyde fürûhtu hakkında zarar ve hasârı mûcib olacağını medyûn dermeyân ettiği ve satılması lâzım gelen zahîresini masârif-i nakliyesi kendisine â'id olmak üzere kasaba ve pazar mahalline nakletmeye râzı olduğu hâlde köyün kabzımâlı veyâhûd bir tahsîldâr birlikte olarak kasaba

ve pazar mahalline naklettirilip orada tahsîlât komisyonu veyâhûd nâhiye merkezinde ise nâhiye müdürü nezâreti ve sâhibinin nakil ve bey'ini havâle edeceği adam ma'rifetiyle sattırılarak esmânından bedel-i 'öşür istîfâ olunduktan sonra fazla para kalırsa sâhibine veya vekîline terk olunacaktır.

Madde 19: Arâzinin ferâğ ve intikâlâtı vukû'unda yeni sâhibi ol-mahallin bedel-i 'öşrü maktû'unu i'tâ ile mükellef olacak ve hîn-i ferâğ ve intikâlinde bedel-i 'öşrün işlemiş tekâsîti mutasarrıf-ı sâbık veya lâhiki tarafından ma'fâ'iz tamâmen te'diye olunmadıkça veyâhûd mutasarrıf-ı lâhiki te'diye edeceğine dâ'ir tahsîlât komisyonuna te'mînât-ı kaviyye irâ'e etmedikçe ferâğ ve intikâl mu'âmelesi yürütülmeyecektir.

Madde 20: Bu vechile 'öşrü maktû'an alınan arâzi-i emîriye zirâ'at olunsun olunmasın bedel-i 'öşrü îfâ olundukça zirâ'atten ta'tîli sebebiyle müstahakk-ı tapu olmayacak ve kezâlik bedel-i 'öşrü verilen arâziyi ashâbı te'mîn-i istifâdesi için bağ ve eşcâr-ı müsmire ve gayri müsmire gars etmek gibi istediği sûretle isti'mâlde muhtâr olacaktır.

Madde 21: 'Uhdesinde bulunan arâziyi verdiği beyânnâmede noksan göstermiş veyâhûd tevzî' hey'etine noksan tahrîr ettirmiş olduğu bidâyet-i tahrîrde âharın ihbârıyla veyâhûd tevzî' me'mûrlarının tahkîkâtıyla tebeyyün eylediği sûrette arâzi-i mektûme dâhil-i hesâb edilerek tevzî'ât ona göre icrâ olunmakla berâber ketm olunan arâzinin her dönümü için bedel-i 'öşrün birinci taksîtiyle berâber ketm eden şahıstan beş kuruş cezâ-yı nakdî istîfâ olunacak ve tahrîr ve tevzî' mu'âmelesi hitâm bularak defterler kesb-i katîyyet ettikten sonra herhangi bir zamânda mektûmât tebeyyün ederse bidâyet-i tevzî'den mektûmâtın târîh-i tebeyyününe kadar geçen senelere â'id bedel-i 'öşür kâtimden ma'-fâ'iz def'aten tahsîl olunmakla berâber ta'dilât-ı 'umûmiye icrâsına değin güzerân edecek senelerin bedelleri dahi tekâsîti hulûl ettikçe istîfâ kılınacaktır. Gerek cezâ-yı nakdîden ve gerek arâzi-i mektûme bedel-i 'öşründen hâsıl olacak mebâliğ kazâ mâl sandıklarında köy nâmına başkaca emâneten ahz ve kabz olunarak bi-l-âhire â'id olduğu köyün bedel-i 'öşrü maktû'undan hiçbir çâre-i tahsîli bulunmayarak sırf mümteni-ût-tahsîl bakâyâ kaldığı tahakkuk ettiği hâlde kâ'imakâmlıkça bi-l-istîzân alınacak emir üzerine mümteni-ût-tahsîl olduğu tebeyyün edecek bedeline mahsûbu icrâ olunacaktır. Arâzi-i mektûmeden alınacak cezâ-yı nakdînin nısfı muhbirine â'id olacaktır.

Madde 22: Ma'-hisse-i i'âne a'şârı işbu nizâmnâme mûcibince arâziye tevzî' olunan mahallerdeki göğeri vesâ'ir nâmıyla ahâlîden bedelen ve 'aynen bir şey taleb olunmayıp fakat harîr ve koza ve tohumuyla tütün mahsûlünün ve ashâbı 'uhdelerinde olub a'şârı orman vâridâtı meyânında me'mûrin-i mahsûsası vâsıtasıyla tahsîl olunmakta olan husûsi ormanlar mahsûlâtının ma'-hisse-i i'âne 'öşrü kemâkân başkaca idâre ve tahsîl olunacaktır. Min-el-kadîm tütün zirâ'atine mahsûs olan arâzi dönüm ve hudûduyla berâber sebt-i defter edilerek fakat hubûbât a'şârının dâ'ire-i tevzî'inden hâric bıra-

kılacaktır. Çend seneden beri tütün zirâ'atine tahsîs olunan yerlerin kezâlik dönüm ve hudûdları sebt-i defter olunacak ve kezâlik dâ'ire-i tevzî'inden hâric bırakılacaktır. Sene-i âtiyeden i'tibâren tütün zer' edildiğine ve 'öşrü verildiğine dâ'ir Reji İdâresinden resmî bir 'ilmühaber ibrâz olunmazsa olmahallin dönümüne ve cinsine göre ayrıca bedel-i 'öşür konularak karyenin bedel-i tahmîsine zamîmeten istîfâ edilecek ve ertesi sene veya daha sonraki senelerde tekrâr tütün zer' olunursa Reji İdâresinde ber-minvâl-i meşrûh 'arz ve ibrâz olunacak 'ilmühaber üzerine hubûbât 'öşrü tenzîl olunacaktır. Şimdiye kadar hubûbât 'öşrüne tâbi' olan bir kıt'a-i arziyede âtiyen tütün ekilirse Reji İdâresinin 'ilmühaberi üzerine mezkûr kıt'a-i arzın hubûbât 'öşrü terkîn edilecektir.

Madde 23: Üzerine ebniye ve kiremit ve tuğla ocağı gibi şeyler yapılmaktan dolayı zirâ'atten ta'tîl olunarak nizâmı mûcibince evvelce bedel-i 'öşrü rabt olunmuş olan mahaller tevzî'in hâricinde kalıp onların bedelât-ı mukarreresi kemâkân başkaca tahsîl ve istîfâ olunacaktır.

Madde 24: A'şârı arâziye tevzî' olunan mahallerde arâzi-i mevâttan me'mûrunun izniyle yeniden tarla açılıp zirâ'ate başlanıldığı hâlde kuvve-i inbâtiyesine göre hangi sınıf arâziden ise ol-sınıfın mükellef olduğu bedel-i 'öşre tâbi' tutularak köyün bedel-i 'öşrü maktû'una 'ilâveten sâhibinden başkaca tahsîl olunacak ve bilâ-ruhsat tarla açarak zirâ'at ettiği mahalli vaktiyle beyân ve kayd edemeyen ve 'öşrünü vermeyenlerden dönüm başına beş kuruş cezâ-yı nakdî alınacak ve eğer muhbiri varsa cezâ-yı nakdînin nısfı yirmi birinci maddede gösterildiği vechile muhbirine verilecektir.

Madde 25: İşbu nizâmnâme mûcibince arâziye tevzî' olunacak ma'-hisse-i i'âne bedel-i 'öşrün ibtidâ-yı tevzî'inden i'tibâren beş senede bir kere ta'dîli câ'iz olacak ve ta'dîlâta esâs olmak üzere a'şâr-ı maktû'iyete rabt olunan kazâlarda Ticâret Nezâreti tarafından zirâ'at istatistiği tutturulacaktır.

Madde 26: İşbu ta'lîmât 'öşrün arâzi üzerinden sûret-i istîfâsına dâ'ir 15 Muharrem 1297 târîhli nizâmnâme makâmına kâ'im ve icrâsına Mâliye Nezâreti me'mûrdur.

Ek 3:
1866: Haleb Vilâyeti Dâhilinde Kâ'in Mahallerde Emvâl-i Mîriye Tahsîlâtı İçin İstihdâm Olunan Tahsîldârların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâ'if-i Me'mûriyetleri Hakkında Ta'lîmâttır.*

Tahsîldârların lâzım olan sıfât-ı 'umûmiyesi

Birinci Bend: Evvelâ yirmi yaşından yukarı olup vücûdca sakâmet ve 'illetten sâlim olmak sâniyen hükûmet işinde istihdâma elverecek liyâkat-ı zâtiye ve istikâmet-i kavliyye ve fi'liyyeyi vesâ'ir ahvâl-i şahsiye-i matlûba muvâfık bulunmak sâlisen mutlakâ Türkçe yazı yazmak ve defter yapmasını bilmek ve râbi'an kuvva-yı kefîl ve sened vermek husûslarıdır. Bu evsâf ile sınıf-ı teba'a-i devlet-i 'aliyeden İslâm ve Hıristiyândan mahallerince münâsib görünenler tahsîldârlığa intihâb olunacaktır.

İkinci Bend: Vilâyet dâhilinde kâ'in mahallerde istihdâm olunacak tahsîldârlar üç sınıftır. Sınıf-ı evvel sancâk baştahsîldârı nâmıyla makarr-ı kâ'imakâmı olan kasabalarda bulunup ma'âşları beşer yüz kuruş olacaktır. Sınıf-ı sâni kazâ baştahsîldârı nâmıyla müdür makarrı olan kasabalarda bulunup dörder yüz kuruş ma'âş alacaklardır. Sınıf-ı sâlis süvâri ve piyâde olmak üzere iki nev'i olarak süvâri nev'inin 'ale-l-'umûm ma'âşları üçer yüz ve piyâde nev'inin ikişer yüz otuzar kuruş ma'âşları olacaktır. Fakat nefs-i Haleb ile Adana piyâdeleri ikişer yüz ellişer kuruş ma'âş alacaklardır.

Üçüncü Bend: Tahsîldârların elbise ve esliha vesâ'iresi ve süvârisinin esb ve mâlezimesi kendi taraflarından tesviye olunmak üzere bir tarzda ve bir hey'et-i muntazamada olacaktır ve işbu elbise ile kılıç kayışı ve defter çantası vesâ'iresinin masârifi neye bâliğ olur ise mâh-be-mâh ma'âşlarından istîfâ kılınacaktır.

Dördüncü Bend: Her kazâda bulunan tahsîldârların vezâ'if-i mahsûsalarını tamâmıyla îfâ eyledikleri kazâ müdürü tarafından tasdîk olunur ise her ay başında ma'âşları bâ-sened mahallî mâl sandığından verilip ol-kazâda müstahdem olan zabtiye 'askerinin aylık defterine idhâl ile mu'âmelât-ı kalemiyyesi icrâ olunacaktır.

Beşinci Bend: Birinci ve ikinci sınıf tahsîldârlar tahsîline me'mûr oldukları emvâl için verilen nümûnesi vechile defâtir-i mahsûsa tutarak 'ale-l-devâm sancâk ve kazâ başlarında sandık emînleri ve hesâb kâtibleri ile birlikte bulu-

* BOA, İ.MVL, 560/25166, 1283.05.09/19 Eylül 1866.

nup taksîti gelmiş mürettebâtı aramak ve lede-l-iktizâ müdüre haber vermek ve akçe teslîm oldukça her mahalle ve karyenin teslîmâtını kayd etmek ve vakt-i istîfâsı hulûl eden vâridâtın tahsîli için köylere tahsîldâr irsâliyle icrâyı tahkîkât eylemek vazîfe-i asliyesi olacaktır. Ve sınıf-ı sâlis tahsîldârları dahi bunların idâre ve kumandasında bulunacaktır.

Altıncı Bend: Her kazânın hâvî olduğu kurâ sûvâri ve îcâbına göre piyâde tahsîldârların mevcûduna tatbîkan iki veya üç veya daha ziyâde ve noksan kol ve cihetlere taksîm kılınacak ve kasabada olan mahallât dahi lûzûmuna göre piyâde tahsîldârlara tahsîs olunacaktır. Ve her tahsîldârın me'mûr olduğu kolda kaç karye veya mahalle var ise her birinin vergi ve i'âne ve vâridât-ı sâ'iresinin mikdârını ve taksîtlerinin kifâyetini mübeyyin nümûnesi vechile başkaca birer matbû' el defterleri çantalarında bulunacağından her taksîtten sandığa teslîmât vukû' buldukça o defterlere dahi kayd olunacaktır.

Yedinci Bend: Sınıf-ı sâlis tahsîldârları sınıf-ı evvel ve sâni tahsîldârlarının re'yine tâbi' olup cümlesi livâ kâ'imakâmının emri altında olacakları gibi kazâ tahsîldârları dahi 'ale-l-'umûm kazâ müdürlerinin emri altında olacaklarından hangi sınıf tahsîldârlardan olursa olsun me'mûriyetini infâz ve icrâda bilâ-sebeb-i sahîh terâhî ve kusûr eder ise ilk def'asında tenbîh ve tevbîh olunup ikinci def'asında bir aylık ma'âşı mikdâr akçe cezâ kendisinden alınmak ve yine mütenebbih olmaz veyâhûd olunan tenbîhâtı 'adem-i itâ'atle icrâ etmez ise me'mûriyetinden tard olunmak lâzım geleceğinden tahsîldârlardan birinin 'adem-i takayyüde dâ'ir böyle bir hareketi vukû'unda meclis-i idârede bi-t-tedkîk sâbit olduktan sonra bâ-mazbata kâ'imakâmlıktan istîzân olunarak îcâbı icrâ kılınacak ve bu makûlelerden birer aylık mikdâr-ı cezâ ahz olunmuş olan mebâliğ mazbatasıyla re's-i sancâğa gönderilerek merkez odasında emânete hıfz ile sene âhirinde o kazânın tahsîldârlarından îfâ-yı hüsn-i hizmet ve gayret etmiş olan her kimler ise hizmet ve gayretleri derecesine göre onlara taksîm olunacak ve bu makûle vukû'ât ve icrââtının sene âhirinde bir kere birer jurnali merkez vilâyete gönderilecektir ve tahsîldârlar hakkında bu vechile cezâ-i akçe ahzı ve kendilerinin me'mûriyetlerinden tardı misillü mu'âmelât mücerred me'mûriyetlerinde kusûr ve müsâmahaları üzerine müterettib olub töhmet ve kabâhat ve cinâyete müte'allik sâ'ir ahvâlde muktezâyı hükm-i kânûn ne ise bilâ-istisnâ icrâ kılınacaktır.

Sekizinci Bend: Tahsîldârların icrâ edecekleri me'mûriyetlerinin vezâ'ifi bâlâda beyân olunduğu vechile mahdûd ve mu'ayyen olduğundan ma'âşları dahi bu hizmetin ücreti bulunduğundan tahsîldârlar işbu umûr-ı tahsîliyeden başka işlerde kullanılmak veyâhûd diğer me'mûriyetlerde istihdâm olunan bir me'mûra tahsîldâr ma'âşı aldırmak misillü bir hâl ve hareket vukû' bulur ise müddet-i istihdâmında verilen ma'âş kâmilen o mahalin mülkiye me'mûrlarına tazmîn ettirilecektir.

Dokuzuncu Bend: Köylere giden tahsîldârların me'kûlâtı ve şa'îr ve saman ta'yînâtı için evvel emirde her mahalin râyicine göre kazâlar meclis-i

idâresinde fi'ât-ı mu'tedile takdîr ve i'lân olunup o fi'ât ile köylerde aldığı me'kûlât ve yem bahâsını ödemeyen tahsîldârlardan akçeleri alındıktan sonra kendileri te'dîb olunacaktır.

Haleb vilâyeti litografya destgâhında tab' olunmuştur.

Fi 3 Rebiülevvel 1283 / 4 Temmuz 1282 (16 Temmuz 1866)

Ek 4:
1871: Emvâl-I Mîrîye Tahsîlâtı İçin İstihdâm Olunacak Tahsîldârların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâ'if-I Me'mûriyetleri Hakkında Ta'lîmâttır*

Birinci Bend: Evvelâ yirmi yaşından yukarı olup vücûdca sakâmet ve 'illetten sâlim olmak sâniyen hükûmet işinde istihdâma elverecek liyâkat-ı zâtiye ve istikâmet-i kavliyye ve fi'liyyesi vesâ'ir ahvâl-i şahsiyesi matlûba muvâfık bulunmak sâlisen mutlakâ Türkçe yazı yazmak ve defter yapmasını bilmek ve râbi'an kuvva-yı kefîl ve sened vermek husûslarıdır. Bu evsâf ile muttasıf teba'a-i devlet-i 'aliyyeden İslâm ve Hıristiyân'dan mahallerince mûnâsib görünenler tahsîldârlığa intihâb olunacaktır.* (*Karâr-ı âhir hükmünce tahsîlât için mahsûs me'mûr istihdâmından sarf-ı nazar kılınmış olmağla vazîfeleri 'asâkir-i zabtiyeye 'ilâve-i me'mûriyet edilmiştir.)

İkinci Bend: Vilâyet dâhilinde kâ'in mahallerde istihdâm olunacak tahsîldârların beher sancâk merkezi için birer neferi sancâk baştahsîldârı nâmıyla makarr-ı mutasarrıfı olan kasabalarda ve işbu ve sancâk baştahsîldârlarından mâ'adâsı kazâ baştahsîldârı nâmıyla kâ'imakâm makarrı olan kazâlarda bulunacakalardır. Ve ikinci sınıfı sûvâri ve piyâde olmak üzere iki nev'i olarak kezâlik sancâk başlarında kullanılacaktır.

Üçüncü Bend: Tahsîldârların elbise ve esliha vesâ'iresi ve sûvârisinin esb ve mâlezimesi kendi taraflarından tesviye olunmak üzere bir hey'et-i muntazamada olması lâzım geleceğinden sancâk ve kazâ baştahsîldârlarının ve piyâde sınıfının setrî ve pantolon ve sûvâri sınıfının potur ve çepken olmak ve sınıflarına göre yekdiğerinden farklı bulunmak üzere bir renkte çuka veyâhûd abadan yapılacaktır ve işbu elbise ile kılıç kayışı ve defter çantası vesâ'iresinin masârifi neye bâliğ olursa mâh-be-mâh ma'âşlarından istîfâ kılınacaktır.

Dördüncü Bend: Her kazâda bulunan tahsîldârların vezâ'if-i mahsûsalarını tamâmıyla îfâ eyledikleri kazâ kâ'imakâmı tarafından tasdîk olunur ise her ay başında mahallî mâl sandığından verilip ol-kazâda müstahdem olan zabtiye 'askerinin aylık defterine idhâl ile mu'âmelât-ı kalemiyyesi icrâ olunacaktır.

Beşinci Bend: Sancâk baştahsîldârlarıyla birinci sınıf tahsîldârlar tahsîline

* "Emval-i Miriye Tahsilatı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezaif-i Memuriyetleri Hakkında Talimattır", *Düstur*, 1. Tertip, c. 2, s. 58-60, 1288.02.05/26 Nisan 1871.

me'mûr oldukları emvâl için verilen nümûnesi vechile defâtir-i mahsûsa tutacakları misillû her kazânın rûsûm-ı mîriyesi dahi sancâk başlarında sandık emînleri ve hesâb kâtibleri ile birlikte bulunup taksîti gelmiş mürettebâtı aramak ve lede-l-iktizâ kâ'imakâma haber vermek ve akçe teslîm olundukça her mahalle ve karyenin teslîmâtını kayd etmek ve vergi ve i'âne ve 'öşürden taksîti geçmiş köylere tahsîldâr irsâliyle icrâ-yı tahkîkât eylemek ve rûsûm-ı mîriyeye jurnal ve defterlerini yapmak vazîfe-i asliyesi olacaktır. Sınıf-ı sâni tahsîldârları dahi bunların idâre ve kumandasında bulunacaktır.

Altıncı Bend: Her kazânın hâvî olduğu kurâ sûvâri ve îcâbına göre piyâde tahsîldârların mevcûduna tatbîkan iki veye üç veya daha ziyâde ve noksan kol ve cihetlere taksîm ile her kol yekdîğerine mu'âvenet etmek için ikişer tahsîldâra ihâle kılınacak ve kasabada olan mahallât dahi lüzûmuna göre piyâde tahsîldârlara tahsîs olunacaktır ve her tahsîldârın me'mûr olduğu kolda kaç karye veya mahalle var ise her birinin vergi ve i'âne ve a'şârının mikdârını ve taksîtlerinin kifâyetini mübeyyin nümûnesi vechile başkaca birer matbû' el defterleri çantalarında bulunacağından her taksîtten sandığa teslîmât vukû' buldukça o defterlere dahi kayd olunacaktır.

Yedinci Bend: Sınıf-ı sâlis tahsîldârları sınıf-ı evvel tahsîldârlarıyla sancâk baştahsîldârlarının re'yine tâbi' olacakları misillû cümlesi hey'etiyle bulunduğu kazâ kâ'imakâmının emri altında olacaklarından hangi sınıf tahsîldârlardan olursa olsun me'mûriyetini infâz ve icrâda bilâ-sebeb-i sahîh terâhî ve kusûr eder ise ilk def'asında tenbîh ve tevbîh olunup ikinci def'asında bir aylık ma'âşı mikdâr akçe cezâ kendisinden alınmak ve yine mütenebbih olmaz veyâhûd olunan tenbîhâtı 'adem-i itâ'atle icrâ etmez ise me'mûriyetinden tard olunmak lâzım geleceğinden tahsîldârlardan birinin 'adem-i takayyûde dâ'ir böyle bir hareketi vukû'unda meclis-i idârede bi-t-tedkîk sâbit olduktan sonra bâ-mazbata mutasarrıflıktan istîzân olunarak îcâbı icrâ kılınacak ve bu makûlelerden birer aylık mikdâr-ı cezâ ahz olunmuş olan mebâliğ mazbatasıyla re's-i sancâğa gönderilerek merkez odasından emâneten hıfz ile sene âhirinde o kazânın tahsîldârlarından îfâ-yı hüsn-i hizmet ve gayret etmiş olan her kimler ise hizmet ve gayretleri derecesine göre onlara taksîm olunacak ve bu makûle vukû'ât ve icrâât'ın sene âhirinde bir kere birer jurnali merkez vilâyete gönderilecektir ve tahsîldârlar hakkında bu vechile cezâ-i akçe ahzı ve kendilerinin me'mûriyetlerinden tardı misillû mu'âmelât mücerred me'mûriyetlerinde kusûr ve müsâmahaları üzerine müterettib olub töhmet ve kabâhat ve cinâyete müte'allik sâ'ir ahvâlde muktezâyı hükm-i kânûn ne ise bilâ-istisnâ icrâ kılınacaktır.

Sekizinci Bend: Tahsîldârların icrâ edecekleri me'mûriyetlerin vezâ'ifi bâlâda beyân olunduğu vechile mahdûd ve mu'ayyen olduğundan ve ma'âşları dahi bu hizmetin ücreti bulunduğundan tahsîldârlar işbu umûr-ı tahsîliyeden başka işlerde kullanılmak veyâhûd diğer me'mûriyetlerde istihdâm olunan bir me'mûra tahsîldâr ma'âşı aldırılmak misillû bir hâl ve hareket vukû'

bulur ise müddet-i istihdâmında verilen ma'âş kâmilen o mahalin mülkiye me'mûrlarına tazmîn ettirilecektir.

Dokuzuncu Bend: Köylere giden tahsîldârların me'kûlâtı ve şa'îr ve saman ta'yînâtı için evvel emirde her mahalin râyicine göre kazâlar meclis-i idâresinden fi'ât-ı mu'tedile takdîr ve i'lân olunup o fi'ât ile köylerde aldığı me'kûlât ve yem bahâsını ödemeyen tahsîldârlardan akçeleri alındıktan sonra kendileri te'dîb olunacaktır.

Ek 5:
1875: Tahsîlât-ı Emvâl-I Mîrîyeye Dâ'ir*

Tahsîl-i emvâl işleri umûr-ı zâbıtadan alınarak ta'lîmâtında dahi gösterildiği üzere nevâhi dâ'ireleri meclisleri vesâtetiyle ve kemâ-fi-s-sâbık vâlî ve defterdâr ve mutasarrıf ve muhâsebeci ve kâ'imakâm ve mâl me'mûrları ma'rifetleriyle rû'yet kılınacağından bunlara âlet-i tedkîkât ve ihtârât olmak ve te'hîrâttan dolayı terettûb eden mes'ûliyet kemâ-fi-s-sâbık me'mûrîn-i mûşâr-ü-mûmâileyhe â'id bulunmak üzere istihdâm olunacak tahsîlât yoklamacıları hakkında ta'lîmât-ı mahsûsadır.

Birinci Madde: Mûrettebât-ı mîriyenin dâ'imâ hesâblarını teftîş ve te'diyesi te'hîr eden tekâsîtin îfâsını ta'cîl etmek üzere tahsîlât yoklamacısı nâmıyla her kazâda lûzûmuna göre sûvâri olarak birer veya ikişer ve vâlî ve mutasarrıflık ve kâ'imakâmlar merkezleri olan şehir ve kasabalarda dahi piyâde olmak üzere başkaca birer nefer muvazzaf me'mûr istihdâm olunacakdır.

İkinci Madde: Yoklamacılar her sınıf-ı teba'a-i devlet-i 'aliyeden ve mevsûk ve mu'temed kesândan ve okur ve yazar ve hesâb bilir takımdan olmak üzere meclis-i idâreler ma'rifetiyle ta'yîn olunarak her birinden kefîl alınacakdır.

Üçüncü Madde: Yoklamacıların kıyâfet-i mahsûsaları olacakdır ve me'mûriyetlerini hâvî yedlerinde hûkûmet-i mahalliye tarafından memhûr tezkere bulunacakdır.

Dördüncü Madde: Yoklamacıların kazâlarda mâl mûdûrlerinin ve livâlarda muhâsebecilerin ve vilâyetlerde defterdârların ma'iyeti me'mûrlarından ma'dûd olacakdır. Bunların vezâ'ifine dâ'ir hareketlerinden me'mûrîn-i mûmâileyhim derece derece mes'ûl tutulacakdır. Binâberîn işbu yoklamacıların seyr û hareket ve umûr-ı me'mûrelerine muvâzabetleri me'mûrîn-i mûmâileyhim taraflarından taht-ı dikkat ve nezârete alınarak me'mûriyetine devâm etmeyen ve hilâf-ı kâ'ide ve nizâm-ı hâl ve hareketde olanların tebdîllerini bâ-mûzekkere-i-i mahsûsa meclis-i idârelere beyân ile tebeyyûn edecek hâle göre tebdîl olunacakdır.

Beşinci Madde: Tahsîlât yoklamacılarına beher sene-i mâliye ibtidâsında mensûb olduğu kazâ mâl kaleminden her kōyûn vergi ve bedelât-ı 'askeriye ve mûrettebât-ı mîriye-i sâ'iresini mûbeyyin nûmûnesi vechile mâl me'mûrları taraflarından memhûr bir kıt'a defter verilecekdir.

* "Tahsil-i Emval-i Miriye Hakkında Talimat", *Düstur*, 1. Tertip, c. 3, s. 269-71, 1292.03.25/1 Mayıs 1875.

Altıncı Madde: Yoklamacılar gerek mâl kalemi kayıdlarından ve gerek esnâ-yı teftîşde görecekleri 'ilmühaberlerden matlûbât-ı mîriye tahsîlât ve teslîmâtını târîhleriyle defterine kayd ve işâret edeceğinden tahsîlâtı geri kalan mahaller nereleri ise derhâl ol- köye 'azîmetle muhtârın hesâbını tedkîk ve rü'yet eyleyecekdir.

Yedinci Madde: İbtidâ-i tedkîkde emvâl-i matlûbe kimler üzerinde olduğu muhtârdan su'âl ve tahkîk olunarak ve aslı ile teslîmât bi-l-muvâzene kusur u matlûbatın mikdâr-ı sahîhi anlaşılarak ba'dehû medyûnînin yedlerinde bulunması lâzım gelen vergi sergilerini mu'âyene ve tedkîk ile hakîkaten borcunu vermemiş ve tekâlîf-i sâ'iresinden de hisse-i musîbesini îfâ etmemiş bulunanlar görûlûr ise deynini te'diye ve îfâ etmesi hakkında kendisine tenbîhât-ı muktezîye icrâ edecek ve işbu tedkîkde muhtâr yedinde mevcûd para olduğu görûlûr ise yine muhtâr yediyle mâl sandığına irsâl ettirilecekdir.

Sekizinci Madde: Esnâ-yı tedkîkte mürettebât-ı mîriyeden zimmetine para geçiren muhtârlara tesâdûf olunur ise nâhiye dâ'iresi meclisine ihbâr-ı keyfiyet edilecek ve îcâbı hâlinde merkez kazâya dahi haber verilecekdir. Ve ahâlîden vaktiyle borcunu te'diye etmeyenlere tesâdûfle yedinci maddede gösterildiği vechile icrâ edilen tenbîhât ve ihtârâtın fâ'idesi görûlemediği ve nâhiyesi dâ'iresi meclisinin i'ânesinden dahi bir semere hâsıl olamayacağı anlaşıldığı hâlde merkez kazâya bildireceklerdir. Şu kadar ki sunûf-ı ahâlîden istihsâl olunacak emvâl-i mîriyenin nizâm-ı mahsûs mûcibince tekâsît-i mu'âyene ile ceste ceste istîfâsı mukarrer olduğundan tahsîlât yoklamacılarının nâhiye dâ'iresi meclislerine veyâhûd merkez kazâya irâ'e ve şikâyet edecekleri adamlar bu taksîtlerden vakt ü zamanında borcunu ödememiş olan köylülerden olmak lâzım gelecekdir.

Dokuzuncu Madde: İşbu yoklamacılar paraya el sürmeyecektir ve emânet ve ta'vîz ve ma'âş ve-l-hâsıl her ne nâm ile olur ise olsun köylûden ve muhtârlardan hiçbir para kabz etmeyeceklerdir.

Onuncu Madde: Yoklamacılar altıncı maddede gösterildiği vechile îcâb ve lûzûmuna ve gerek hükûmetten alacakları emr üzerine hesâbları yoklamak üzere hangi köy ve mahalleye gider ve gittiği mahalde ne kadar zamân tevakkuf ve ârâm eyler ise yedlerinde bulunacak defterin zîrinde mûnâsib bir mahâline ol-mahale gittiği târîhiyle yoklamayı icrâ etdiği tahrîr olunduktan sonra muhtâra tasdîk ve temhîr etdirilecek ve yoklamacıların infisâli vukû'unda ellerinde bulunan defterler ma'rifet-i hükûmetle bâ-sened halefine devr ve teslîm edilecekdir.

On Birinci Madde: Yoklamacılar dolaşacakları köylerde gerek kendileri ve gerek hayvânları için ahâlîden meccânen yem ve yiyecek almayacaklar ve ahâlî hakkında bir güna mu'âmele-i cevr ve âzâr göstermeyecekler ve bu hâllerin vukû'u tahakkuk eder ise o makûleler hakkında mûcâzât-ı kânûniye icrâ olunacakdır.

Fi 25 Rebiülevvel 92 (1 Mayıs 1875)

Ek 6:
1879: Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi*

Birinci Bâb

(Tahsîldârlar ile Kazâ ve Livâ Sertahsîldârları Hakkındadır)

"Birinci Fasıl: Tahsîldârların Sûret-i İntihâb ve Muhassasâtı"

Birinci Madde: Her vilâyet ve livâ merkezi olan kazâlarla bi-l-'umûm mülhakât kazâlarının ve birer kazâ i'tibâr olunan Dersa'âdet devâ'ir-i belediyesinin birer sertahsîldâr ve ma'iyetinde kazâ ve dâ'irenin cesâmetine ve emvâlinin derecâtına göre birer piyâde ve ikişer süvâri veyâhûd daha ziyâde tahsîldâr bulunacakdır. Zikr olunan sertahsîldârlar taşraların merkezinde mâl müdürlerinin ve mülhakâtında mâl me'mûrlarının ve Dersa'âdet'de dâ'ireler re'is me'mûrlarının refâkatinde bulunacakdır.

İkinci Madde: Merkez-i vilâyet olan livâlar ile mülhakâtı olan livâların her birinde bir livâ sertahsîldârı bulunacak ve bunlar vilâyet merkezlerinde umûr-ı mâliye müdürlerinin ve mülhakâtı olan livâ merkezlerinde mâl müdürlerinin refâkatinde ve mecmû'u merkez-i vilâyetde bulunan umûr-ı mâliye müdürlerinin taht-ı nezâretinde olacakdır.

Üçüncü Madde: Kazâ sertahsîldârlarıyla piyâde ve süvâri tahsîldârlarının mutlakâ okuyub yazmağa ve bir köy veya mahallenin mürettebâtı hesâbını rû'yet ve teftîş edecek derecede hesâb yapmağa muktedir olması ve yirmi yaşından aşağı ve elli yaşından yukarı olmaması ve rükûb ve nüzûle iktidâr sâhibi bulunması ve bir cinâyetle müttehim olmuş ve taksîrâtlı müflis olub da i'âde-i i'tibâr eylememiş maküleden ve zimmet-i mîriye ashâbından ve bulunduğu kazâ hükûmet ve mâl me'mûrlarının akrabâ ve tevâbi'inden bulunmaması meşrûtdur.

Dördüncü Madde: Livâ sertahsîldârları umûr-ı hesâbiyede bir livâ mâl müdürlüğünü idâre edebilecek iktidârı hâ'iz ve evsâf-ı matlûbe ile muttasıf olacak ve bunlar Mâliye Nezâreti tarafından bi-l-intihâb ta'yîn ve i'zâm kılınacakdır. Eğer zikr olunan iktidârı hâ'iz mahallerinde adam bulunub da mahallerince bi-l-intihâb keyfiyeti nezârete iş'âr olunduğu hâlde tasdîk-i me'mûriyeti câ'iz olacakdır. Livâ sertahsîldârları Mâliye Nezâretince intihâb olunur ise kefilleri Dersa'âdet'de ve mahallerince intihâb edilir ise kefilleri livâ merkezinde ahz olu-

* "Tahsil-i Emval Nizamnâmesi", *Dûstur*, 1. Tertip, c. 4, s. 382-92, 1296.11.25/10 Kasım 1879.

narak alınan kefillerin isimleri nezâret-i mâliyeye bildirilir ve bir şahıs için iki kefil alınır ve beher altı mâhda bir kere kefillerin ahvâli ba'de-t-tahkîk îcâbına göre tecdîden ibkâ veyâhûd tebdîli icrâ olunur.

Beşinci Madde: Kazâ sertahsîldârlarıyla 'ale-l-'umûm piyâde ve sûvâri tahsîldârları üçüncü maddede muharrer şerâ'iti hâ'iz olmak üzere taşralarda kazâ meclisi idârelerince ve Dersa'âdet'de devâ'ir-i belediyece bi-l-intihâb ta'yîn olunacak ve bunların hîn-i nasbında zimmetlerine para geçirmeyeceğine ve geçirecek olur ise tazmîn edeceklerine dâ'ir ashâb-ı emlâkdan ikişer kefîl alınacak ve beher altı mâhda bir kere madde-i sâbıkada muharrer mu'âmele icrâ olunacakdır.

Altıncı Madde: Tahsîldârlar ile kazâ sertahsîldârlarının tasdîkli kefâlet senedleri taşrada kazâ mâl kaleminde ve Dersa'âdet'de dâ'ire-i belediyede hıfz olunup bir imzâlı sûreti taşrada kazâ mâl me'mûrları tarafından defterleriyle berâber umûr-ı mâliye mûdûrlerine veyâhûd livâ mâl mûdûrlerine ve Dersa'âdet'de tahsîlât-ı 'umûmiye me'mûriyetine gönderilir ve kefâlet senedi alınmayarak istihdâm olunan tahsîldârların yolsuz hareketlerinden kazâ mâl me'mûrları mes'ûl olacağı gibi şâyed zimmetleri zuhûr edecek olur ise onlara tazmîn ettirilecekdir.

Yedinci Madde: Taşralarda piyâde tahsîldârları kasaba ve sûvâri tahsîldârları karyeler kabzımâlları olan muhtârların hesâblarını teftîş ve tahsîlâtda te'ehhûr edenleri tazyîk edecekleri misillü Dersa'âdet'de dahi piyâde tahsîldârları mahallât ve sûvâri tahsîldârları mülhakât mürettebâtını vakt ü zamânında te'diye etmeleri için ashâb-ı emlâka mürâca'at eyleyecek ve bunlar kazâ ve dâ'ire sertahsîldârlarının taht-ı emrinde hareket eyleyecekdir ve lede-l-hâce sertahsîldârlar dahi bi-z-zât kurâ ve kasabâtın hesâbâtını teftîş ve tedkîk edecekdir.

Sekizinci Madde: Tahsîldârlar ara sıra ve nihâyet bir ayı geçirmeyerek mâ kalemine mürâca'at ile işbu nizâmnâmeye merbût 000 numaralı nümûne mûcibince tutacağı defterine her mahalle veya karye mürettebâtına mahsûben ne kadar teslîmât vukû' bulduğunu bi-t-tahkîk târîh ve cins ve nev'iyle kayd edecekdir.

Dokuzuncu Madde: Sertahsîldârlar ile piyâde ve sûvâri tahsîldârları yapılacak nümûnesi vechile elbise iktisâ edecek ve hayvân takımları bir nesakda olup 'alâmet-i fârikaları bulunacakdır.

Onuncu Madde: Dersa'âdet ve taşralarda istihdâm olunacak sertahsîldârlar ile piyâde ve sûvâri tahsîldârlarının ta'yînât ve elbiseleri esmânı ve hayvânlarının masrafı ve geşt ü güzâr harcırâhları kendilerine 'â'id olmak üzere işbu nizâmnâmeye merbût (000) numaralı cedvel mûcibince kendi me'mûriyetleri dâhilinde tahsîl olunan vergi ve bedel-i 'askeriyenin gerek sene-i hâliye ve gerek sene-i mâziye tahsîlâtının kâffesinden yüzde hesâbıyla mu'ayyen olan tahsîldâriyeyi alacaklar ve bu tahsîldâriyeden mâ'adâ hiçbir sebeb ve nâm ile başka bir şey taleb ve ahz edemeyeceklerdir.

On Birinci Madde: Onuncu maddede gösterildiği üzere alınacak tahsîldâriyenin yüzde kırkı müsâvâten süvâri tahsîldârlarına ve on beşi piyâde tahsîldârlarına ve yirmi beşi kazâ sertahsîldârlarına ve yirmisi livâ sertahsîldârlarına 'â'id olacakdır.

On İkinci Madde: Gerek tahsîldârlar ve gerek kazâ ve livâ sertahsîldârları akçeye el sürmeyip ve hiçbir sebeb ve nâm ile tahsîlâtdan para almayıp tahsîldâriyelerini tahsîlât vâkı'ları nisbetinde varaka-i sahîhe üzerine sened-i makbüz i'tâsıyla mâh-be-mâh mâl sandıklarından alınız ve istîfâ edeceklerdir.

On Üçüncü Madde: Tahsîldârlar vakt-i taksîti vürûd ettiği hâlde mürettebât-ı mîriyesini te'diye etmediği defterlerinden müstebân olan mahalle ve kurâya gidip nezdinde para bulunmadığı bi-l-muhâsebe tebeyyün eden kabzımâlları ya'ni muhtârları derhâl mâl sandığı idâresine i'zâm ve birinci maddede muharrer olduğu üzere emr-i teftîşi icrâ ve itmâm eyleyeceklerdir ve zimmeti tebeyyün eden kabzımâllar ya'ni muhtârlar haklarında lâzım gelen mücâzât-ı kânûniye icrâ olunacakdır.

On Dördüncü Madde: Kazâ sertahsîldârları her mahalle ve köyden taleb olunan verginin birer müfredât defterini 000 numaralı nümûnesi mûcibince her sene Kânûnisâni ibtidâsından Şubat gâyetine kadar iki ay zarfında tahrîr-i emlâk kalemlerinden çıkarıp i'lân edilmek üzere tahsîldâr ma'rifetiyle mahallât ve kurâ kabzımâllarına ya'ni muhtârlarına göndereceklerdir.

On Beşinci Madde: Her sene Mart girmezden on beş gün mukaddem tahrîr-i emlâkdan verilen ma'lûmât üzerine her karye veya mahalleden nüfûs-u mevcûde i'tibâriyle taleb olunacak bedelât-ı 'askeriyenin mikdâr-ı mecmû'unu mübeyyin meclis-i idâre tarafından verilecek tevzî' mazbatalarını mahallât ve kurâ ihtiyâr meclislerine i'tâ etmek ve karâr-ı âhir hükmüne tevfîkan tevzî' defterini yaptırıp bir nüshasını o mahalle veya karyenin kabzımâlına ya'ni muhtârına verdirmek ve bir nüshasını dahi on dördüncü maddede gösterildiği vechile i'lân etdirmek sertahsîldârın vezâ'ifindendir.

On Altıncı Madde: Mürettebât-ı mîriyesini vaktiyle îfâ etmediği cihetle kabzımâllar ya'ni muhtârlar tarafından tahsîldârlara irâ'e olunacak medyûnlar tahsîldârlar tarafından köylerde ihtiyâr meclisine ve kasabalarda dâ'ire-i belediyeye celb ile borçları tahsîl edilecek ve îfâ etmedikleri hâlde ihtiyâr meclisi veyâhûd dâ'ire-i belediye ma'rifetiyle evvelâ medyûn hâline göre hânesinin idâresine kâfi eşyâsı sâniyen esnâfın edevât-ı sınâ'iyesi sâlisen zürrâ'ın çift ve zirâ'at edevâtıyla çift hayvânâtı ve tohumluğu ve hâsılâtın mîrî hissesi müstesnâ tutularak kusûr-ı esmâr ve zahâ'ir ve hayvânât ve eşyâ-yı beytiye ve emvâl-i sâ'ire-i menkûlesinden deynine kâfi olacak mikdârı tahsîldâr hâzır olduğu hâlde icrâ kânûnunun işbu nizâmnâmeye merbût elli ikinci maddesi hükmüne tevfîkan sattırılıp esmânı bir kâ'ide teslîm-i sandık ettirilir ancak esmâr ve zahâ'ir mevsimine göre tamâmıyla idrâk ettikçe fürûht olunamaz ve mezâd olunan eşyâdan kabzımâl ya'ni muhtâr ve sertahsîldâr ile tahsîldârlar ve mâl

me'mûrları hafî ve celî bi-z-zât ve bi-l-vâsıta hiçbir şey iştirâ edemezler.

On Yedinci Madde: Medyûnun te'diye-i deyne kudreti olmadığı ihtiyâr meclisi veya dâ'ire-i belediyece ma'lûm olub da zâhirde satılacak zahâ'ir ve esmâr ve emvâl-i menkûlesi ve nizâmen fürûhtu câ'iz olan emlâkı yoğise o makûle medyûnların zimmetleri si'a-i hâllerine ta'lîken temhîl olunacakdır.

On Sekizinci Madde: Emlâk vergisi ve bedel-i 'askeri on iki taksît ile istîfâ olunmak üzere arâzi vergisi mahsûlün zamân-ı idrâki olan Haziran ibtidâsından Teşrînisâni gâyetine kadar altı ay zarfında altı taksît ile istîfâ kılınacağından bir taksîti îfâ etmeyen medyûna bir ihbârnâme-i resmî ile bir ay mühlet verilip yine te'diye-i deyn etmediği ve taksît-i âtî dahi hulûl eylediği hâlde sertahsîldâr hükûmet-i mahalliyeye haber vererek o makûlelerin emvâl-i menkûleleri hükûmet-i mahalliyece fürûht ettirilmek üzere karyelerde ihtiyâr meclisleri ve kasabalarda esnâf kethüdâları ma'rifetleriyle bir mezâd pusulası yapılıp ve zîri temhîr ettirilip medyûnun emvâl-i menkûlesi mûzâyede-i 'aleniyye icrâsıyla inkıtâ'-ı ragabâtdan sonra satdırılacak ve esmânı taksîtden olan borcuna mahsûb edilecekdir.

On Dokuzuncu Madde: Medyûnun emvâl-i menkûlesi ve servet-i nakdiyesi olmadığı hâlde sertahsîldârlar o makûlelerin ... numara ile işbu nizâmnâmeye merbût fî 15 Şevvâl sene 88 târîhli nizâm-ı mahsûsuna tevfîkan emvâl-i gayr-i menkûlesini hükûmet-i mahalliye ma'rifetiyle satdırıp deynini îfâ etdirecekdir.

Yirminci Madde: Köy ve kazâca maktû'an ihâle ve ilzâm kılınan vâridât ile topdan ve perâkende olarak tâliblerine satılan emlâk ve zahâ'ir vesâ'ire ve rüsûmât ve müteferrika bedelât ve hâsılâtından mültezim ve müşterileri veyâhûd me'mûrları taraflarından teslîm-i sandık edilen akçelerden tahsîldârlar ile sertahsîldârlar için tahsîldâriye tevkîf olunmayacakdır. Ma'mâfîh hükûmet tarafından taleb olunduğu hâlde bu misillü zimemât ashâbını ma'iyeti vâsıtasıyla celb ile me'mûrîn-i hükûmete irâ'e etmek sertahsîldârların vezâ'ifindendir.

Yirmi Birinci Madde: Yirminci maddede gösterildiği vechile emvâl-i iltizâmiye vesâ'ireden zimmeti olub da vakt-i taksîtini üç mâh geçirmiş olanların mâl müdür ve me'mûrları tarafından sertahsîldârlara memhûr birer defteri verilecek ve bunlar dahi o makûle zimemât ashâbına bir hafta zarfında îfâ-yı deyn eylemek üzere bir ihbârnâme-i resmî göndererek o müddet zarfında îfâ-yı deyn eylemediği medyûn deynini mu'terif bulunduğu hâlde hakkında hükm-i nizâm icrâ ile zimmeti tahsîl kılınacakdır. O misillü tahsîl te'ehhür edib de sertahsîldârlar ma'rifetiyle ma'-güzeşte tahsîl olunacak zimemâta mukâbil yüz bine kadar yüzde bir ve yüz binden ziyâdesi için yüzde yarım hesâbıyla tahsîldâriye verilecek ve bu tahsîldâriyenin sülüsânı merkez livâda ise livâ sertahsîldârına ve mülhakât kazâlarında ise kazâ sertahsîldârına ve sülüsü ma'iyetlerinde müstahdem olanlara müsâvâten taksîm ve i'tâ kılınacakdır. Merkez-i livâda bulunan kazâ sertahsîldârları bu maddede 'âdî

tahsîldâr gibi hissedâr olacakdır.

Yirmi İkinci Madde: Yirmi birinci maddede gösterildiği üzere emvâl-i iltizâmiye vesâ'ireden zimmeti olan şahıs deynini tasdîk etmediği veyâhûd te'diyede ta'allûl eylediği hâlde sertahsîldârlar derhâl mahallî me'mûrlarına ekiden beyân-ı keyfiyet edecek ve mahalince dahi meclis-i idâre ma'rifetiyle kânûnşinâs ve mûtefennin bir da'vâ vekîli ta'yîniyle müte'allik olduğu mahkemede emr-i muhâkeme ve muhâsama ba'de-l-icrâ alınacak i'lâm üzerine hukûk-ı hazîne ma'-güzeşte istîfâ edilecekdir. Kazâ mahkeme-i da'âvîsinin rü'yete me'zûn olmadığı da'vâlar kazâ sertahsîldârı tarafından livâ sertahsîldârına ihbâr edilerek onun vâsıtasıyla iktizâsı îfâ kılınacakdır. Bu misillû bi-l-muhâkeme tahsîl olunan zimemât için da'vâ vekîllerine yüz bine kadar yüzde bir ve yüz binden yukarı yüzde yarım hesâbıyla ücret verileceği gibi bir misli dahi madde-i sâbıkada gösterildiği vechile taksîm olunmak üzere sertahsîldârlar ile tahsîldârlara i'tâ kılınacaktır.

Yirmi Üçüncü Madde: Nizâmen ta'dîle mûstahak olub da tahrîr-i emlâkca ta'dîlâtı icrâ olunmamak veyâhûd esnâ-yı tahrîrde nâmına sehven emlâk tahrîr edilmek gibi ba'zı esbâbdan dolayı vergisini vermeyenlerin cânib-i hükûmete verecekleri istid'âları üzerine tahrîr me'mûrları ma'rifetiyle ta'dîlât ve tashîhât vesâ'ir muktezayâtını seri'an icrâ ettirmeğe ve mugâyir-i kânûn ve kâ'ide kendisinden vergi taleb olunanların hükûmete takdîm kılınan istid'âlarının dahi icrâ-yı mu'âmelâtıyla matlûbât-ı mîriyeyi ilişikden ve ahâlîyi bu misillû iz'âc ve gadrden muhâfaza etmeğe sertahsîldârlar me'zûndur.

Yirmi Dördüncü Madde: Mûlhakât-ı sancâklarda mutasarrıflığa olunan mürâca'atdan bir netice istihsâl olunamadığı sûretde keyfiyet bir kere de livâ sertahsîldârı tarafından vâlî-i vilâyete yazılıb ondan da bir semere istihsâl edilemediği sûretde doğruca Mâliye Nezâretine ihtâr-ı keyfiyete me'zûn olduğu gibi vilâyet merkezlerinde olan sertahsîldârlar dahi lede-l-hâce nezâret-i müşârileyhaya beyân-ı hâle mübâderet eyleyecekdir.

Yirmi Beşinci Madde: Kazâ sertahsîldârları umûr-ı mevkûlelerinde hükûmet-i mahalliyeden mu'âvenet-i fi'iliye göremedikleri hâlde vukû'âtın mevki' ve zamân ve ahvâl-i mûteferri'asının tashîhiyle keyfiyeti livâ sertahsîldârına iş'âr edecek ve livâ sertahsîldârı dahi merkez-i vilâyetde ise keyfiyeti maddeten tasrîhiyle vâlî-i vilâyete ve livâlarda ise mutasarrıfa ihbâr ile derhâl tedâbir seri'an ittihâz ve icrâsını taleb eyleyecekdir.

(Tashildarlarla Sertahsîldârların Mükâfât ve Mücâzâtı)

Yirmi Altıncı Madde: Hizmetlerinde gevşeklik ve kusûr eden tahsîldârlar mülkiye me'mûru huzûrunda sertahsîldârlar taraflarından birinci def'a tenbîh ve tevbîh olunur, ikinci def'asında cezâen bir aylık tahsîldâriyesi kesilerek mâl sandığına îrâd kayd edilir, üçüncü def'asında me'mûriyetden ihrâc olunur.

Yirmi Yedinci Madde: Emvâl-i mîriyeyi sirkat eden veya zimmetine akçe geçiren sertahsîldâr ve tahsîldârların meclis-i idâre ma'rifetiyle sâbit zimmeti tahsîl

ve hakkında cezâ kânûnunun işbu nizâmnâmeye merbût seksen ikinci ve doksanıncı maddeleri mûcibince mu'âmele-i cezâiye icrâ kılınacakdır.

Yirmi Sekizinci Madde: Bi-l-'umûm tahsîldârlarla sertahsîldârlar gezdikleri yerlerde ahâlîden meccânen yem ve yiyecek vesâ'ir şey alırlar ise cezâ kânûnunun işbu nizâmnâmeye merbût yüz on birinci maddesine tevfîkan haklarında icrâ-yı mûcâzât olunacakdır.

Yirmi Dokuzuncu Madde: Üç sene bilâ-fâsıla hüsn-i hizmet ve îfâ-yı vezâ'if-i me'mûriyet eyleyen tahsîldârlar kazâ sertahsîldârı ve kezâlik beş sen bilâ-kusûr kazâ sertahsîldârlığı edenler livâ sertahsîldârı olabileceği gibi beş sene bilâ-kusûr livâ sertahsîldârlığı edenler dahi derece-i liyâkat ve ehliyetlerine göre sırasıyla daha büyük mâl me'mûriyetlerine ta'yîn edilecekdir.

(İkinci Bâb: Kabzımâllar)
(Kabzımâllık hizmetini îfâ edecek olan muhtârların me'mûriyetleriyle vezâ'if)

Otuzuncu Madde: Her karye veya mahallenin kabzımâllık vazîfesi vilâyet nizâmnâmesinin beşinci bâbının birinci faslının 63 ve 64 ve 65. maddeleri hükmünce ahâlî tarafından intihâb edilmiş olan muhtârâna muhavveldir.

Otuz Birinci Madde: Zikr olunan muhtârların mümkün mertebe bir lisânda okuyup yazmağa ve hesâb tutmağa muktedir olması ve müddet-i 'ömründe bir cinâyet ile müttehim olmuş bulunmaması veya i'âde-i i'tibâr etmeyen taksîrâtlı müflis makûleden olmaması lâzımdır.

Otuz İkinci Madde: Kabzımâlların intihâbı muhtârların hakk-ı intihâbına izâfetle ahâlî yedine verildiğinden muhtârlar zimmetlerine akçe geçirdikleri hâlde vilâyet nizâmnâmesinin dördüncü bâbının altmış birinci maddesi hükmünce tazmîni ahâlîye 'â'iddir. Binâen'aleyh ahâlî tazmîn edeceği mikdâr-ı akçeyi muhtârın nizâmına tevfîkan emvâl ve emlâkını fürûht etdirerek istîfâ etmeğe hakkı olacakdır.

Otuz Üçüncü Madde: Kabzımâllar ya'ni muhtârlar her sene her karye veya mahalle ahâlîsinden tahsîl edeceği paranın işbu nizâmnâmeye merbût 000 numaralı nümûnesi mûcibince mâl me'mûru tarafından zîri memhûr ve musaddak 'ale-l-esâmî bir müfredât defterini köylünün anlayacağı lisân ve 'ibâre ile köy veya mahallenin câmi' ve kilise duvarına veya diğer münâsib bir mahale yapışdırarak dâ'imâ i'lân edecekdir. Kabzımâl ya'ni muhtârlar defter-i mezbûrda muharrer mikdârdan ziyâde bir akçe taleb ve ahz edemezler.

Otuz Dördüncü Madde: Her kabzımâl tahsîl edeceği vergi ve i'âne-i 'askeriye bedelinin her taksîti için akçenin 'akîb-i tahsîlinde işbu nizâmnâmeye merbût nümûneye tevfîkan mükellefîne numaralı ve koçanlı matbû' birer sened vereceklerdir ve hangi kabzımâlın tahsîl etdiği akçe için sened vermediği tahakkuk eder ise ol-kabzımâl hizmet-i asliyesi olan muhtârlıkdan çıkarılacakdır.

Otuz Beşinci Madde: Mahalle kabzımâlları kabz eyledikleri parayı beş günden ve köy kabzımâlları on günden ziyâde nezdinde tutmayıp be-heme-hâl mâl

sandığına getirerek teslîm edecektir. Şu kadar ki makbûzât bin beş yüz kuruştan ziyâde olur ise mûddet-i hitâmını beklemeyip o gün getirip teslîm eylemeğe mecbûrdurlar.

Otuz Altıncı Madde: Kabzımâllar ya'ni muhtârlar kabzımâlı olduğu karye ve mahallenin her nev'i vergi ve bedelât-ı 'askeriyesini ve bunların bakâyâsını cânib-i hükûmetden verilecek mûfredât defterleri mûcibince tahsîl edecekdir.

Otuz Yedinci Madde: Kabzımâllar vergi ve bedelât-ı 'askeriyeyi işbu nizâmnâmeye merbût 00 numaralı ta'lîmât-ı mahsûsası mûcibince Marttan bed'an ile Kânûnievvel gâyesine kadar 10 taksîtte tedrîcen taleb ve ahz etmeğe me'mûrdur. Birkaç taksîtini veyâhûd bir senelik vergisini def'aten verenler olur ise kabûlü câ'izdir.

Otuz Sekizinci Madde: Kabzımâllar ya'ni muhtârlar her karye ve mahalle için işbu nizâmnâmeye merbût 00 numaralı nûmûnesi mûcibince iki defter tutacaktır. Birine yevmiye kabz ettiği akçeleri sırasıyla ve cinsiyle yazacak ve diğer defterde herkesin zimmetine mahsûben vukû' bulan teslîmâtını gösterecektir ve makbûzâtını tahrîr-i emlâk tarafından verilip ahâlî yedinde bulunan koçandan dahi târîhini ve mikdârı ile teslîm kayd ettikten sonra kabzımâllığa mahsûs ve içinde ismi mezkûr olan mühûr ile mühûrleyerek derhâl sâhibine verecektir.

Otuz Dokuzuncu Madde: Mûrettebât-ı mîriyesini taksîtinde vermeyenler için kabzımâllar ya'ni muhtârlar evvelâ kendisine mûrâca'at etmeğe ve bir hafta hitâmına kadar vermez ise sâniyen dâ'ire-i belediyeye şikâyet veyâhûd ihtiyâr meclisini toplayıp işi mûzâkere eylemeğe ve bunun da te'sîri görülmez ise bir hafta sonra tahsîldârlara irâ'e ile o adamın hakkında on altıncı madde mûcibince mu'âmele icrâsını taleb etmeğe ve mûrâca'at ettiğini mübeyyin tahsîldârlara bir pusula mühûrletmeğe me'mûr ve mecbûrdurlar.

Kırkıncı Madde: Kabzımâllar mahalle ve kurâ tahsîldârlarından mu'âvenet görmezler ise sertahsîldârlara şikâyete me'zûndur.

Kırk Birinci Madde: Me'mûr-ı tahsîli olduğu mûrettebât-ı devleti tekâsît-i mu'ayyenesinde tahsîlde tekâsûl eden veyâhûd taksîti gelmeksizin halkdan para isteyen ve toplayacağı mûrettebâtın defterini i'lân eylemeyen ve mûddet-i mahdûdasından ziyâde nezdinde para tutan ve kabz eylediği paraları defterlerine ve eşhâs yedinde bulunan makbûz 'ilmühaberlerine kayd ve temhîr etmeyen ve tahsîlâtı 'ayniyle teslîm eylemeyip de akçeyi tebdîl eyleyen ve medyûnların emvâl-i menkûle ve gayri menkûlelerini tahsîldârlara haber vermeyen kabzımâllar ya'ni muhtârlar 'azl ile yerlerine diğerleri intihâb ettirilecektir.

İrâde-i Seniyye, târîhi: Fi 25 Zilka'de Sene 96.

Ek 7:
1886: Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi*

BİRİNCİ FASIL
Mevâdd-ı 'Umûmiye

Birinci Madde: Devlet-i 'Aliye'nin kavânîn ve nizâmât-ı mahsûsası mûcibince doğrudan doğruya ta'yîn eylediği vergiler işbu nizâmnâmede münderic usûl ve kavâ'ide tevfîkan tahsîl olunur.

İkinci Madde: Birinci maddede muharrer vergilerin tahsîlâtı vazîfesi mûnhasıran işbu nizâmnâmenin tahsîs ettiği vesâ'ite mevdû'dur.

Üçüncü Madde: İşbu nizâmnâmede tahsîl-i emvâl için mu'ayyen olan ahkâm-ı mümtâze kavânin-i 'umûmiyenin olbâbda gösterdiği kavâ'idden kısmen ve husûsen müstesnâ olarak cereyân eder.

Dördüncü Madde: Efrâd-ı mükellefîn işbu nizâmnâmenin kendileri için vaz' ettiği ahkâma ittibâ'a mecbûrdurlar. Onlara muhâlif harekâtın netâyicini dahi işbu nizâm ta'yîn eyler.

Beşinci Madde: Vesâ'it-i tahsîliye her vilâyet ve livâ merkezi olan kazâlarla bil'umûm mülhakât kazâlarında mikdâr-ı kazânın cesâmetine ve emvâlinin kemiyetine göre ta'yîn kılınmak üzere 'asâkir-i zabtiyeye 'ilâveten piyâde ve süvâriden mürekkeb olarak teşkîl olunacak tahsîldâr bölükleri ile her karye ve mahallede birer kabzımâldan 'ibârettir ve işbu kabzımâllar muhtârlardır. Tahsîldâr bölüğü merkez-i vilâyet olan kazâlarda zabtiye alay beyinin ve merkez-i livâ olan kazâlarda tabur ağasının ve mülhak kazâlarda bölük ağalarının kumandasında bulunacak umûr-ı hesâbiyeden dolayı mâl ve vergi me'mûrlarına mürâca'at edeceklerdir. Ancak Dersa'âdet emlâk ve 'akâr vergisinin tahsîline me'mûr hey'etin süret-i tertîbi yedinci fasılda muharrer usûl ve kavâ'ide tâbi' olacaktır.

Altıncı Madde: Tahsîldârların ma'âş ve ta'yînâtı bulundukları mahal zabtiyelerinin ma'âş ve ta'yînâtı ile mütenâsiben tahsîs olunup fakat paltolarının etekleri zabtiye paltolarından daha uzun ve tahsîldârlığa mahsûs 'alâmet-i fârikalı olacaktır. Piyâdelere birer meç ve tüfek ve süvârilere birer kılıç ve tüfek verilecektir. Hayvân takımları dahi birer nesakta olacaktır.

* "Tahsil-i Emval Nizamnamesi", *Düstur*, 1. Tertip, c. 5, s. 644-652, 1304.01.19/6 Teşrin-i Evvel 1302/18 Ekim 1886.

İKİNCİ FASIL
Tahsîldârların Vezâ'ifi

Yedinci Madde: Piyâde tahsîldârları şehir ve kasabât ve sûvâri tahsîldârları kurâ kabzımâllarının zîrdeki maddede zikr ve ta'dâd olunan emvâl-i devleti efrâd-ı ahâlîden tahsîl ve kabz ile mâl sandıklarına îsâl ve teslîm edip etmediklerini teftîş ve tahsîlâtta rehâvet gösteren kabzımâllar ile borcunu vermeyenleri ta'kîb vazîfesi ile mükellef olup paraya aslâ el sûremeyecek ve bu vazîfeden başka bir işte istihdâm olunmaları aslâ câ'iz olmayacaktır.

Sekizinci Madde: Tahsîldârların me'mûr-ı tahsîli oldukları emvâlin cins ve nev'i şunlardır:

Evvelâ – Emlâk ve 'akâr vergisi,
Sâniyen – Arâzi vergisi,
Sâlisen – Yerli ve yabancı esnâf temettû' vergisi,
Râbi'an – Vâridât-ı 'öşriyesinin arâzi üzerine tevzî' ve taksîm olunmuş olan kısmı ve güveri ta'bîriyle bedele tahvîl olunan aksâmı,
Hâmisen – Ahâlî-i gayrimüslimenin bedelât-ı 'askeriyesi,
Sâdisen – Masârif-i tahrîriye karşılığı,
Sâbi'an – Tapu hâsılâtı,
Sâminen – İşbu yedi nev' mürettebâtın bakâyâsı.
Tahsîldârlar işbu sekiz nev' emvâli ayrı ayrı tahsîl edecekleri gibi mahsûbâtını dahi defterlerinde başka başka yürüttüreceklerdir.

Dokuzuncu Madde: Mâl ve vergi me'mûrları madde-i sâbıkada gösterilen sekiz nev' mürettebâttan vergi ıtlâk olunanların asıllar ile bakâyâsından her mahalle ve karyede taleb edecekleri mebâliğin müfredât defterini her sene-i mâliye duhûlünden iki ay mukaddem ya'ni Kânûnisâniden Şubat gâyetine kadar iki ay zarfında ve a'şâr nâmı tahtında bulunanların müfredât defterini dahi sene-i mâliyenin duhûl ile a'şârın tahakkuku hîninde mâl kalemlerinde tanzîm ettirip i'lân edilmek üzere piyâde ve sûvâri tahsîldârları ma'rifetleriyle mahallât ve kurâ kabzımâllarına göndereceklerdir.

Onuncu Madde: Tahsîldârlara taharrî ve ta'kîb edecekleri vâridâtın envâ'ı üzerine mâl kalemleri ile vergi idârelerinden birer defter verilecek ve tahsîlât vukû' buldukça yine mâl kalemleri ile vergi idârelerince bu defterler üzerine yürütülecektir.

On Birinci Madde: Tahsîldârlar vakt-i taksîdi vürûd ettiği hâlde mürettebât-ı emiriyesini te'diye etmediği defterlerinden müstebân olan mahalle ve kurâya gidip kabzımâlların hesâblarını teftîş ile zimmeti tebeyyün eden kabzımâllar ya'ni muhtârları merkez-i kazâya i'zâm edeceklerdir.

On İkinci Madde: Kazâ mâl me'mûrları her mahalle ve karyeden taleb olunan verginin birer müfredât defterini vergi emânetinden tanzîm olunacak nümûnesi mûcibince her sene Kânûnisâni ibtidâsından Şubat gâyetine kadar iki ay zarfında kalemlerinden çıkartıp i'lân edilmek üzere tahsîldâr

ma'rifetiyle mahallât ve kurâ kabzımâllarına gönderecekleridir.

On Üçüncü Madde: Tahsîldârlar her sene Mart girmezden on beş gün evvel tahrîr-i emlâktan verilen ma'lûmât üzerine her karye veya mahalleden nüfûs-ı mevcûde i'tibâriyle taleb olunacak bedelât-ı 'askeriyenin mikdâr-ı mecmû'unu mübeyyin meclis-i idâre tarafından verilecek tevzî' mazbatalarını mahallât ve kurâ ihtiyâr meclislerine i'tâ eder ve tevzî' defterini yaptırıp bir nüshasını o mahalle veya karyenin kabzımâlına verir ve bir nüshasını dahi on ikinci maddede gösterildiği vechile i'lân ettirir.

On Dördüncü Madde: Tahsîldârlar her şahsın hissesine 'â'id vergi ve bedel-i 'askerinin mikdâr ve kemiyetininâtık vergi kalemlerince imlâ edilen tezkerelerle bunların yekûnlarını şâmil olarak köy üzerine imlâ olunmuş olan top sergileri vergi kaleminden ve a'şâr-ı arâzi üzerine taksîm olunmuş yerlerde efrâd-ı zürrâ'ın hissesine 'â'id bedel-i 'öşrün ve arâzi üzerine münkasım olmayıp da yalnız güveri nâmıyla bedele tahvîl olunmuş olan hisse-i 'öşriyenin mikdârlarını mübeyyin olan 'öşür tezkerelerini mâl kaleminden alıp bâsenedât-ı makbûza kabzımâllara i'tâ ve teslîm ve kazâ ve karyece maktû'an zürrâ'-ı ahâlîye ihâle kılınan vâridât-ı 'öşriye ile toptan ve perâkende sûretiyle tâliblerine satılan emlâk ve zahâ'ir vesâ'ire ve rüsûmât-ı müteferrika bedelât ve hâsılâtından deyni olanları celb ve borçlarını tahsîl ile mâl sandıklarına teslîm ettirirler.

On Beşinci Madde: Müşterek-ül-menfa'a reji ambarlarından tahsîl olunan ve muvakkaten Düyûn-ı 'Umûmiye-i 'Osmâniye İdâresine metrûk olunan duhân 'öşrüne bir emr-i mahsûs olmadıkça vaz'iyet edemeyeceklerdir.

ÜÇÜNCÜ FASIL
Usûl-I Tahsîlât

On Altıncı Madde: Emlâk vergisiyle bedelât-ı 'askeriye vergi esnâf temettü' vergisi ve a'şârın arâzi üzerine taksîm olunmuş olan kısmı ve arâzi vergisiyle a'şârın bedele tahvîl olunmuş kısmı tekâsît-i mu'ayyenesinde tahsîl olunur. Ve yabancı esnâf temettü' vergisiyle masârif-i tahrîriye karşılığı ilk taksîte 'ilâveten ve def'aten tahsîl olunur. Birkaç taksîtini veyâhûd bir senelik vergisini def'aten verenler olur ise kabûl olunur.

On Yedinci Madde: Mükellef olduğu emvâl-i devleti evkât ve tekâsît-i mu'ayyenesinde îfâ etmeyip de kabzımâllar cânibinden tahsîldârlara irâ'e olunacak medyûnlar tahsîldârlar tarafından köylerde ihtiyâr meclisine ve kasabalarda dâ'ire-i belediyeye celb ile borçları tahsîl edilir ve îfâ etmedikleri hâlde evvelâ medyûnun hâline göre hânesinin idâresine kâfî eşyâsı sâniyen esnâfın edevât-ı sınâ'iyesi sâlisen zürrâ'ın çift ve zirâ'at edevâtı ile çift hayvânâtı ve tohumluğu ve hâsılâtın mîrî hissesi müstesnâ tutularak kusûr esmâr ve zahâ'ir ve hayvânât ve eşyâ-yı beytiyesi ve emvâl-i sâ'ire-i menkûlesinden deynine kâfî olacak mikdârı madde-i âtiyede beyân olunan usûl ve kavâ'ide tatbîkan sattırılıp esmânı mâl sandığına teslîm ettirilir.

On Sekizinci Madde: Mürettebâtını vaktiyle îfâ etmemiş olan şahıs hakkında deyni sâbit olan medyûn hakkında câri mu'âmele-i kânûniye hükûmet-i mahalliyece icrâ olunur.

On Dokuzuncu Madde: Bir medyûnun emlâkı bulunmadığı ve kendisi zimmet-i musaddakasınıedâdanimtinâ edip de servet-i nakdiyesi tahsîldâr tarafından evrâk veya ihbârât-ı mu'tebere ile isbât olunduğu hâlde tahsîldârın olbâbda edeceği takrîr üzerine hükûmet cânibinden ol-medyûn habs olunur fakat habs müddeti doksan bir günü tecâvüz edemez ve bir deyn için medyûnun iki kere habsi câ'iz olamaz.

Yirminci Madde: Medyûnun te'diye-i deyne kudreti olmadığı ihtiyâr meclis veya dâ'ire-i belediyece ma'lûm olup da nizâmen satılabilecek menkûlât ve gayri menkûlâtı dahi bulunmaz ise kabzımâllar ile tahsîldârlar ve mâl me'mûrları bir kıt'a mazbata tanzîm ederek meclis-i idâre-i kazâya i'tâ ederler. Meclis-i idâre-i kazâ işbu mazbata üzerine betekrâr icrâ-yı tahkîkât ederek medyûnun fi-l-hakîka kudreti olmadığı sâbit olur ise zimmetinin tahsîli si'a-i hâline ta'lîk olunur.

DÖRDÜNCÜ FASIL
Tahsîldârların mücâzâtı

Yirmi Birinci Madde: Hizmetlerinde tekâsûl ve kusûr eden tahsîldârlar birinci def'asında alaybeyi veya tabur ve bölük ağaları tarafından tevbîh ve ikinci def'asında nısıf ma'âşıcezâen kat' ile mâl sandığına îrâd kayd ve üçüncü def'asında me'mûriyetinden tard olunur.

Yirmi İkinci Madde: Tahsîldârlar gezdikleri yerlerde ahâlîden meccânen yem ve yiyecek vesâ'ir bir şey alırlar ise cezâ kânûnunun yüz on birinci maddesine tevfîkan mücâzât olunur.

BEŞİNCİ FASIL
Kabzımâlların sıfât-ı lâzımesi ve mücâzâtı

Yirmi Üçüncü Madde: Her karye ve mahallenin kabzımâlı olacak muhtârların intihâbları vilâyet nizâmnâmesi ahkâmına tevfîk olunur. Muhtârların mu'teberândan olması ve bir cinâyetle mahkûm olmaması şarttır.

Yirmi Dördüncü Madde: Elyevm mevcûd olan muhtârlardan madde-i sâbıkada muharrerevsâfıhâ'iz olmayanlar bi-t-tebdîl yerlerine evsâf-ı lâzımeyi hâ'iz muhtârlar intihâb ettirilecektir.

Yirmi Beşinci Madde: Muhtârların mükellefînden istihsâl eyledikleri emvâlden zimmetlerine akçe geçirirler ise onun tazmîni kendilerini intihâb eden karye veya mahallât ahâlîsine râci'dir. Ahâlî dahi bi-l-mürâca'a muhtârlara tazmîn ettirirler. O makûleler hizmetlerinden ihrâc ve aldığı akçenin tamâmen kendisinden istihsâli için hükûmetce tedâbir-i seri'a icrâolunduktan başka mahkeme ma'rifetiyle tebeyyün edecek hâle göre cezâ kânûnunun doksanıncı

maddesine tatbîkan hakkında mu'âmele-i cezâ'iye îfâ olunur.

ALTINCI FASIL
Kabzımâlların vezâ'ifi

Yirmi Altıncı Madde: Karye ve mahalle muhtârları bulundukları karye ve mahallede işbu nizâmnâme ile envâ'ı ta'yîn olunan tekâlîf-i devleti doğrudan doğruya efrâd-ı mükellefînden tahsîl etmeye ve mürettebât-ı devleti vakt-i mu'ayyeninde vermeyenleri derhâl tahsîldâra irâ'e ile haklarında mu'âmele-i kânûniye icrâsını taleb eylemeye ve mürâca'at ettiğini mübeyyin tahsîldâra bir pusula mühürletmeye me'mûrdurlar.

Yirmi Yedinci Madde: Muhtârlar on ikinci maddede gösterildiği vechile mâl me'mûrları tarafından verilen defterler üzerine her karye ve mahalle ahâlîsinden isteyecekleri paranın müfredâtını nâtık ve köylünün anlayacağı lisân ve ta'bîre muvâfık birer yafta tertîb ile köy ve mahallenin câmi' ve kilisesi duvarına veya diğer münâsib mahaline yapıştırarak i'lân ederler ve bu yaftalarda muharrer mikdârdan ziyâde ahâlîden bir akçe taleb ve ahz edemezler.

Yirmi Sekizinci Madde: Ahâlî-i karye verdikleri parayı hangi senenin hangi nev' borcuna vermek isterler ise muhtâr o borca teslîm yazmağa mecbûr olup alacağı parayı sâhibinin re'yi hilâfında diğer borca mahsûb etmekten memnû'dur.

Yirmi Dokuzuncu Madde: Mahalle muhtârları kabz eyledikleri parayı beş günden ve köy muhtârları on beş günden ziyâde yanlarında tutmayıp be-heme-hâl mâl sandığına teslîm etmeğe mecbûrdurlar. Şu kadar ki makbûzât bin beş yüz kuruştan ziyâde olur ise müddet-i mukarrereyi beklemeyip aldıkları gün teslîm eylemekle mükelleftirler.

Otuzuncu Madde: Muhtârlar tahsîldârlar taraflarından kendilerine i'tâ olunan defterlerin birine beher gün kabz ettikleri akçeleri sırasıyla kaydederler ve diğerinde dahi herkesin teslîmâtının zimemâtından mahsûbu mu'âmelesini yürütürler ve makbûzât-ı vâkı'alarını tahsîldârlar taraflarından verilip mükellefin yedinde bulunan koçanlara târîh ve mikdârları ile teslîmi kaydeyledikten sonra muhtârlığa mahsûs olan mühürle mühürleyerek derhâl sâhibine verirler.

YEDİNCİ FASIL
Dersa'âdet 'akâr vergisinin sûret-i tahsîl ile tahsîldârlarının intihâb ve ta'yîni

Otuz Birinci Madde: Dersa'âdet ve bilâd-ı selâsede kâ'in emlâk vergisi her dâ'ire-i belediyede bir sertahsîldâr ile dâ'irenin cesâmetine ve verginin derecâtına göre beher ikişer bin 'aded emlâk için bir tahsîldâr ve bir tahsîl hademesi isâbet eylemek üzere on sertahsîldâr ile yetmiş nefer tahsîldâr ve tahsîl hademesi ve otuz kâtib ve bir pul muhâfızından 'ibâret bir hey'et-i tahsîliye

ma'rifetiyle tahsîl olunur.

Otuz İkinci Madde: Dersa'âdet ve devâ'iri sertahsîldârlar ile tahsîldârlar ve tahsîl hademesi ve ketebe ve pul muhâfızı erbâb-ı 'iffet ve istikâmetten ve tahsîldârlığa lâzım olan ma'lûmât ashâbından intihâb ve ta'yîn kılınır ve 'ale-l-'umûm tahsîldârlar ile pul muhâfızı nizâmnâme-i mahsûsu hükmüne tevfîkan kefâlete rabt olunur.

Otuz Üçüncü Madde: Hey'et-i tahsîliye nesâk-ı vâhid üzere elbise iktisâ edecek ve yakalarına 'alâmet-i fârika vaz' olunacaktır.

Otuz Dördüncü Madde: Tahsîl hademesi tahsîldârların ve tahsîldârlar ile kâtibler sertahsîldârları ve sertahsîldârlar dahi devâ'ir mâl me'mûrlarının refâkatlerinde bulunup onların taht-ı emir ve nezâretinde îfâ-yı vazîfe ederler ve pul muhâfızı şehremâneti vergi me'mûrunun ma'iyetinde ve onun taht-ı emir ve nezâretinde bulunur.

Otuz Beşinci Madde: Tahsîldârlar kendi dâ'ireleri hudûdu dâhilinde kâ'in emlâk ve 'akârın vergilerini taleb ve tahsîl ederler. Dâ'ireleri hudûdu hâricinde vâki' emlâk ve 'akârın vergilerini taleb ve tahsîl edemeyecekleri gibi bir emr-i mahsûs almadıkça devâ'ir-i belediyeye 'â'id vâridâtı dahi tahsîl edemezler.

Otuz Altıncı Madde: Sertahsîldârlar kendi hudûdları hâricinde vâki' emlâk ve 'akâr vergilerini tahsîle karışmayıp yalnız ma'iyetlerinde bulunan tahsîldârlarla tahsîl hademesinin vergi tahsîlâtınca olan usûl ve harekâtını teftîş ve mu'âmelât ve muhâsebâtını tedkîk ederler.

Otuz Yedinci Madde: Tahsîldârlar ile tahsîl hademesi sertahsîldârlar tarafından verilecek vergi kuponları mûcibince emlâk ve 'akârın vergilerini üç taksîtte tahsîl ve verilecek akçeyi kabz ile mensûb oldukları dâ'ire mâl sandığına teslîm ederler ve tahsîl ettikleri akçe mukâbilinde vergi tezâkirine mahsûs pullardan yapıştırıp makbûz târîhinin vaz'ı ile imzâ edeceklerdir ve her gün vukû' bulan tahsîlâtı mâl sandıklarına teslîme mecbûr olup nezdlerinde tevkîf edenler mes'ûl olur ve her tahsîldâra nihâyet yirmi bin kuruşluk mikdârı pul verilir ve sarf olundukça tekrâr i'tâ kılınır.

Otuz Sekizinci Madde: Emlâk ve 'akâr vergisinin yüzde altısı karşılık tutularak sertahsîldârlar ile tahsîldârlara ve tahsîl hademesine ve kâtiblere ve pul muhâfızına bir nisbet-i mu'ayyene üzere ma'âş i'tâ kılınacaktır.

Hâtime

Otuz Dokuzuncu Madde: İşbu nizâmnâmenin neşrinden i'tibâren 25 Zilka'de 1296 târîhli Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesinin hükmü münfesihtir.

Kırkıncı Madde: Mâliye Nezâreti işbu nizâmnâmenin icrâsına me'mûrdur.

Ek 8:
1894: Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi*

BİRİNCİ FASIL
Mevâddı-ı 'Umûmiye

Birinci Madde: Devlet-i 'Aliye'nin kavânîn ve nizâmât-ı mahsûsası mûcibince doğrudan doğruya ta'yîn eylediği vergiler işbu nizâmnâmede mûnderic usûl ve kavâ'ide tevfîkan tahsîl olunur.

İkinci Madde: Birinci maddede muharrer vergilerin tahsîlâtı vazîfesi mûnhasıran işbu nizâmnâmenin tahsîs ettiği vesâ'ite mevdû'dur.

Üçüncü Madde: İşbu nizâmnâmede tahsîl-i emvâl için mu'ayyen olan ahkâm-ı mûmtâze kavânîn-i 'umûmiyenin olbâbda gösterdiği kavâ'idden kısmen ve husûsen mûstesnâ olarak cereyân eder.

Dördüncü Madde: Efrâd-ı mûkellefîn işbu nizâmnâmenin kendileri için va'z ettiği ahkâma ittibâ'a mecbûrdur. Onlara muhâlif harekâtın netâyici dahi işbu nizâmnâme ile ta'ayyûn eyler.

Beşinci Madde: Vesâ'it-i tahsîliye her vilâyet ve livâ merkezi olan kazâlarla bil'umûm mûlhakât kazâlarında mikdâr-ı kazânın cesâmetine ve emvâlin kemiyetine göre ta'yîn kılınmak üzere 'asâkir-i zabtiyeye 'ilâveten piyâde ve sûvârilerden mürekkeb olarak teşkîl olunacak tahsîldâr bölûkleri ile her karye ve mahallede birer kabzımâldan 'ibârettir ve işbu kabzımâllar muhtârlardır ve muhtârân nizâmnâme-i mahsûsuna tevfîkan intihâb ve ta'yîn olunup tahsîl bölûkleri efrâdının dahi vezâ'if-i mevdû'ayı îfâ edecek kadar okur yazar ve sâhib-i iktidâr olanlardan intihâb ile mezkûr bölûklerde istihdâmları kazâlarda kâ'imakâmın riyâseti tahtında mâl mûdûr ve lede-l-îcâb mu'âvini ve tapu kâtibi ile bölûk ağasından ve livâlarda mutasarrıfın riyâseti altında muhâsebeci ve vergi ve defter-i hâkânî me'mûrları ile tabur ağasından ve vilâyetlerde vâlînin taht-ı riyâsetinde defterdâr ve vergi mûdûrû ve defter-i hâkânî me'mûru ile alay beyinden mürekkeb teşkîl olunacak ve haftada lâakall iki def'a ictimâ' edip mûnhasıran tahsîl-i emvâl işi ile meşgûl olacak komisyon-ı mahsûsun karârına tâbi'dir. Bunlar sıfât-ı 'askeriyelerinden dolayı alay beyi ile tabur ve bölûk ağalarının taht-ı kumandasında ve vezâ'if-i tahsîliyeden dolayı me'mûrîn-i mâliye ve bi-l-îcâb me'mûrîn-i mûlkiye tara-

* "Tahsil-i Emval Nizamnamesi", *Dûstur*, 1. Tertip, c. 6, s. 1461-66, 1311.08.01/26 Kanun-i Sani 1311/7 Şubat 1894.

fından verilecek evâmire tevfîk-i hareket eyleyeceklerdir.

Altıncı Madde: Tahsîldârların ma'âş ve ta'yînâtı bulundukları mahal zabtiyelerinin ma'âş ve ta'yînâtı ile mütenâsiben tahsîs olunur.

İKİNCİ FASIL
Tahsîldârların Vezâ'ifi

Yedinci Madde: Piyâde tahsîldârları şehir ve kasabât ve sûvâri tahsîldârları kurâ kabzımâllarının zîrdeki maddede zikr ve ta'dâd olunan emvâl-i devleti efrâd-ı ahâlîden tahsîl ve kabz ile mâl sandıklarına îsâl ve teslîm edip etmediklerini teftîş ve tahsîlâtta rehâvet gösteren kabzımâllar ile borcunu vermeyenleri ta'kîb vazîfesi ile mükellef olup paraya aslâ el sürmeyecek ve bu vazîfeden başka bir işte istihdâm olunmaları aslâ câ'iz olamayacaktır.

Sekizinci Madde: Tahsîldârların me'mûr-ı tahsîli oldukları emvâlin cins ve nev'i şunlardır:

Evvelen – Emlâk ve 'akâr vergisi,
Sâniyen – Arâzi vergisi,
Sâlisen – Yerli ve yabancı esnâf temettü' vergisi,
Râbi'an – Vâridât-ı 'öşriyenin arâzi üzerine tevzî' ve taksîm olunmuş olan kısmı ve güveri ta'bîriyle tahvîl olunan aksâmı,
Hâmisen – Ahâlî-i gayrimüslimenin bedelât-ı 'askeriyesi,
Sâdisen – Masârif-i tahrîriye karşılığı,
Sâbi'an – Tapu hâsılâtı,
Sâminen – İşbu yedi nev' mürettebâtın bakâyâsı.

Tahsîldârlar işbu sekiz nev' emvâli ayrı ayrı tahsîl edecekleri gibi mahsûbâtını dahi defterlerinde başka başka yürüttüreceklerdir.

Dokuzuncu Madde: Kazâ mâl me'mûrları tarafından her mahalle ve karyenin mikdâr-ı vergisini mutazammın her sene Kânûnisâni ibtidâsından Şubat nihâyetine kadar tanzîm olunacak top sergileri ile eşhâsın hisse-i vergisini hâvî terkîm edilecek vergi tezkereleri ve bedelât-ı 'askeriyenin sûret-i tevzî'ini mübeyyin müfredâtlı defteri tahsîl bölükleri efrâdı vâsıtası ile bâ-sened-i makbûz muhtârlara teslîm olunur.

Onuncu Madde: Madde-i sâbıkada gösterilen top sergilerden her birinin hâvî olduğu mebâliğ müddet-i mezkûre zarfında ve bakâyâ bidâyet-i emirde ve a'şârın hîn-i tahakkukunda mâl kalemince bir defter-i mahsûsa sebt ve kayd olunup ve her ay zarfında her karye ve mahalle mürettebâtından ne mikdâr şeyi tahsîl olunmuş ise kalem-i mezkûrca ma'rûz-zikr defterlerdeki kaydına işâret edilir.

On Birinci Madde: Tahsîldârlar vakt-i taksîdi vürûd ettiği hâlde mürettebât-ı emîriyesini te'diye etmediğini madde-i sâbıkada beyân kılınan defter tetebbu'âtından anlayacakları mahalle ve kurâya gidip kabzımâlların hesâblarını teftîş ile zimmeti tebeyyün eden kabzımâlları ya'ni muhtârları

merkez-i kazâya i'zâm edeceklerdir.

On İkinci Madde: Tahsîldârlar her sene Mart girmezden on beş gün evvel tahrîr-i emlâktan verilen ma'lûmât üzerine her karye veya mahalleden nüfûs-ı mevcûde i'tibâriyle taleb olunacak bedelât-ı 'askeriyenin mikdâr-ı mecmû'unu mübeyyin meclis-i idâre tarafından verilecek tevzî' mazbatalarını mahallât ve kurâ ihtiyâr meclislerine i'tâ eder ve tevzî' defterini yaptırıp bir nüshasını o mahalle veya karyenin kabzımâlına verir ve bir nüshasını dahi i'lân eder ve her mahalle ve karye bedel-i 'askerisinin mecmû' mikdârını sâlif-üz-zikr deftere kayd ve ay ay vukû' bulan tahsîlâtını evvel deftere işâret ettirmek için mâl me'mûruna mürâca'at eyler.

On Üçüncü Madde: Tahsîl bölükleri efrâdı sekizinci maddede gösterilen emvâlden mâ'adâ kâffe-i metâlib-i emîriyeden zimmeti bulunanları mâl kalemlerinin taleb ve ifâdesi üzerine celb ve ta'kîb ederler.

On Dördüncü Madde: Müşterek-ül-menfa'a Reji ambarlarından tahsîl olunan ve muvakkaten Düyûn-ı Umûmiye-i 'Osmâniye İdâresine metrûk olan duhân 'öşrü ile müstakrazât-ı ma'lûme karşılığı olmak üzere kezâlik idâre-i mezkûreye tevdî' kılınan vâridât-ı 'öşriye ve rüsûmiyeye bir emr-i mahsûs olmadıkça vaz'iyet edemeyeceklerdir.

ÜÇÜNCÜ FASIL
Usûl-I Tahsîlât

On Beşinci Madde: Emlâk vergisi ile bedelât-ı 'askeriye ve yerli esnâf temettü' vergisi ve a'şâr ve rüsûmât-ı sâ'irenin bedele tahvîl olunmuş kısmı tekâsît-i mu'ayyenesinde tahsîl olunur ve yabancı esnâf temettü' vergisi ile masârif-i tahrîriye karşılığı ve tezâkir esmânı def'aten ve emânet-i a'şâr ve rüsûmât vesâ'ire hâsılâtı tahakkukunda tahsîl olunur. Birkaç taksîtini veyâhûd bir senelik vergisini def'aten verenler olur ise kabûl olunur.

On Altıncı Madde: Mükellef olduğu emvâl-i devleti evkât ve tekâsît-i mu'ayyenesinde îfâ etmeyip de kabzımâllar tarafından tahsîldârlara irâ'e olunacak medyûnlar tahsîldârlar tarafından köylerde ihtiyâr meclisine ve kasabalarda beşinci maddede gösterilen komisyon-ı mahsûsa celb ile borçları tahsîl edilir ve îfâ etmedikleri hâlde evvelâ medyûnun hâline göre hânesinin idâresine kâfî eşyâsı sâniyen esnâfın edevât-ı sınâ'iyesi sâlisen zürrâ'ın çift ve zirâ'at edevâtı ile çift hayvânâtı ve tohumluğu ve hâsılâtın mîrî hissesi müstesnâ tutularak kusûr esmâr ve zahâ'ir ve hayvânât ve eşyâ-yı beytiyesi ve emvâl-i sâ'ire-i menkûlesinden deynine kâfî olacak mikdârı madde-i âtiyede beyân olunan usûl ve kavâ'ide tatbîkan sattırılıp esmânı mâl sandığına teslîm ettirilir.

On Yedinci Madde: Mürettebâtını vaktiyle îfâ etmemiş olan şahıs hakkında deyni sâbit olan medyûn hakkında câri mu'âmele-i kânûniye hükûmet-i mahalliyece icrâ olunur.

On Sekizinci Madde: Medyûnun emlâkı bulunmadığı ve kendisi zimmet-i

musaddakasınıedâdanimtinâ edip de servet-i nakdiyesi tahsîldâr tarafından evrâk veya ihbârât-ı mu'tebere ile isbât olunduğu hâlde tahsîldârın olbâbda edeceği takrîr üzerine hükûmet cânibinden ol-medyûn habs olunur fakat habs müddeti doksan bir günü tecâvüz etmez ve bir deyn için medyûnun iki kere habsi câ'iz olamaz.

On Dokuzuncu Madde: Medyûnun te'diye-i deyne kudreti olmadığı ihtiyâr meclisi veya dâ'ire-i belediyece ma'lûm olup da nizâmen satılacak menkûlât ve gayri menkûlâtı bulunmaz ise kabzımâllar ile tahsîldârlar ve mâl me'mûrları bir kıt'a mazbata tanzîm ederek meclis-i idâre-i kazâya i'tâ ederler. Meclis-i idâre-i kazâ işbu mazbata üzerine betekrâr icrâ-yı tahkîkât ederek medyûnun fi-l-hakîka kudreti olmadığı tahakkuk eder ise zimmetinin tahsîli si'a-i hâline ta'lîk olunur.

DÖRDÜNCÜ FASIL
Tahsîldârlar mücâzâtı

Yirminci Madde: Hizmetlerinde tekâsül ve kusûr eden tahsîldârlar birinci def'asında alay beyi veya tabur ve bölük ağaları tarafından tevbîh ve ikinci def'asında nısıfma'âşıcezâen kat' ile mâl sandığına îrâd kayd ve üçüncü def'asında me'mûriyetinden tard olunur ve şu mu'âmele me'mûrîn-i mâliye tarafından vukû' bulan ihbâr ve taleb üzerinde beşinci maddede beyân kılınan komisyon-ı mahsûsaca tedkîkât-ı lâzıme icrâsı ile verilecek karârlara göre bilâ-te'hîr icrâ kılınır.

Yirmi Birinci Madde: Tahsîldârlar gezdikleri yerlerde meccânen yem ve yiyecek vesâ'ir bir şey alırlar ise cezâ kânûnunun yüz on birinci maddesine tevfîkan mücâzât olunur.

BEŞİNCİ FASIL
Kabzımâllar sıfât-ı lâzımesi ve mücâzâtı

Yirmi İkinci Madde: Elyevm mevcûd olan muhtârlardan nizâmnâme-i mahsûsunun ta'rîf ettiği evsâfıhâ'iz olmayanlar bi-t-tebdîl yerlerine evsâf-ı lâzımeyi hâ'iz muhtârlar intihâb ettirilecektir.

Yirmi Üçüncü Madde: Muhtârlar mükellefînden istihsâl eyledikleri emvâlden zimmetlerine akçe geçirirler ise onun tazmîni kendilerini intihâb eden karye veya mahalle ahâlîsine râci'dir. Ahâlî dahi muhtârlara bi-l-mürâca'a tazmîn ettirirler. O makûleler hizmetlerinden ihrâc ve aldığı akçenin kendisinden tamâmen istihsâli için hükûmetce tedâbir-i seri'a icrâolunduktan başka mahkeme ma'rifetiyle tebeyyün edecek hâle göre cezâ kânûnunun doksanıncı maddesine tevfîkan hakkında mu'âmele-i cezâ'iye îfâ olunur.

ALTINCI FASIL
Kabzımâllar vezâ'ifi

Yirmi Dördüncü Madde: Karye ve mahalle muhtârları bulundukları karye ve mahallede işbu nizâmnâme ile envâ'ı ta'yîn olunan tekâlîf-i devleti doğrudan doğruya efrâd-ı mükellefînden tahsîl etmeye ve mürettebât-ı devleti vakt-i mu'ayyeninde vermeyenleri derhâl tahsîldâra irâ'e ile haklarında mu'âmele-i kânûniye icrâsı taleb etmeye ve mürâca'at ettiğini mübeyyin tahsîldârlara bir pusula mühürletmeye me'mûrdur.

Yirmi Beşinci Madde: Muhtârlar mâl me'mûrları tarafından verilen sergiler üzerine her karye ve mahalle ahâlîsinden isteyecekleri paranın müfredâtını nâtık ve köylünün anlayacağı lisân ve ta'bîre muvâfık birer yafta tertîb ile köy ve mahallenin câmi' ve kilisesi duvarına veya diğer münâsib mahale yapıştırarak i'lân ederler ve bu yaftalarda muharrer mikdârdan ziyâde ahâlîden bir akçe taleb ve ahz edemezler.

Yirmi Altıncı Bölüm: Ahâlî-i karye verdikleri parayı hangi senenin hangi mâlından olan borcuna vermek isterler ise muhtâr o borca teslîm yazmağa mecbûr olup alacağı parayı sâhibinin re'yi hilâfında diğer borca mahsûb etmekten ve mâl sandığına teslîmde dahi karyenin ahar mâldan olan borcuna mahsûb ettirmekten memnû'dur.

Yirmi Yedinci Bölüm: Mahalle muhtârları kabz eylediklerini beş günden ve köy muhtârları on beş günden ziyâde yanlarında tutmayıp be-heme-hâl mâl sandığına teslîm etmeğe mecbûrdurlar. Şu kadar ki makbûzât bin beş yüz kuruştan ziyâde olur ise müddet-i mukarrereyi beklemeyip aldıkları gün teslîm eyler.

Yirmi Sekizinci Madde: Muhtârlar tahsîldârlar tarafından kendilerine i'tâ olunan defterin birine beher gün kabz eyledikleri akçeleri sırasıyla kaydederler ve diğerinde dahi herkesin teslîmâtının zimemâtından mahsûb-ı mu'âmelesini yürütürler ve makbûzât-ı vâkı'alarını tahsîldârlar taraflarından verilip mükellefin yedinde bulunan koçanlara târîh ve mikdârları ile teslîmi kaydeyledikten sonra muhtârlığa mahsûs mühür ile mühürleyerek derhâl sâhibine verirler.

Hâtime

Yirmi Dokuzuncu Madde: İşbu nizâmnâme neşrinden i'tibâren 19 Muharrem sene 1304 târîhli Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesinin hükmü münfesihtir.

Otuzuncu Madde: Mâliye Nezâreti işbu nizâmnâmenin icrâsına me'mûrdur.

Ek 9:
1896: Erzurum ve Van ve Bitlis ve Diyarbekir ve Mamüretülaziz ve Sivas Vilâyetlerinde İstihdâm Olunacak Tahsîldârlara Mahsûs Ta'lîmât Sûretidir*

Birinci Madde: Vilâyât-ı Sitte-i mezkûrede Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesinin sekizinci maddesinde muharrer vergilerin tahsîlâtı ba'de-zîn 'asâkir-i zabtiye ma'rifetiyle icrâ olunmayıp vâlî ve mutasarrıf ve kâ'imakâmlar ma'iyetinde sûret-i mahsûsada istihdâm olunacak tahsîldârlara tevdî' edilecektir.

İkinci Madde: Zikr olunan tahsîldârlar vilâyet ve livâ merkezi olan kazâlarla mülhak kazâların cesâmetine ve emvâlin kemiyâtına göre her bir kazâ için lüzûmu kadar piyâde ve süvâri tahsîldâr tertîb ve ta'yîn olunacak ve piyâde tahsîldârların ma'âşı ikişer ve süvârilerin ma'âşı üçer yüz kuruştan dün olmamak şartıyla îcâbât-ı mevki'iyeye göre tahsîs olunduktan sonra mahalleri idâre mecâlisi ma'rifetiyle okur yazar kesândan intihâb ve ta'yîn edilecektir.

Üçüncü Madde: Tahsîldârların vezâ'ifi evvelâ efrâd-ı ahâlîden her birinin mikdâr-ı vergisini mübeyyin me'mûrları tarafından tanzîm olunacak vergi tezkereleri ile her bir karyenin ve mahallenin vergisini hâvî top sergileri vakt-ü zamânıyla alınıp senenin duhûlünden lâ-akall iki mâh evvel bâ-sened kabzımâllara teslîm ve i'tâ ile kabzımâllar tarafından zikr olunan tezkereleri derhâl ahâlîye tevzî' ve teslîm olunmasına dikkat eylemek; sâniyen Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesinde beyân olunduğu vechile kabzımâlların emvâl-i devleti efrâd-ı ahâlîden tekâsît-i mu'ayyenesinde tahsîl ve vakt-ü zamânıyla mâl sandıklarına tavsîl etmelerini 'ale-l-devâm ta'kîb ederek tahsîlâtta rehâvet gösteren kabzımâlları tahsîlât komisyonlarına bildirmek; sâlisen kabzımâlların efrâd-ı ahâlîden tahsîl edecekleri mebâliği herkesin yeddindeki tezkerelere derhâl teslîm yazmakla berâber kendi defterlerine tamâmen kayd ederek zimmetlerine akçe geçirmemelerine ve tahsîlâta müte'allik vazîfelerini hüsn-i îfâ etmelerine dikkat ve nezâret eylemekten 'ibârettir.

Dördüncü Madde: Kabzımâllar vergi tezkerelerini efrâd-ı mükellefeye tevzî' etmeksizin tahsîlâta kıyâm edemeyecekleri gibi tahsîlât-ı vâki'alarını doğrudan doğruya mâl sandıklarına îsâl ve teslîm edip havâle sûretiyle veya başka bir sebeb-ü vesîle ile kimseye bir akçe vermeyecekler ve tahsîldârlar dahi bu husûsa dikkat ve nezâret eyleyeceklerdir.

Beşinci Madde: Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesinin on altıncı maddesinde muharrer olduğu emvâl-i devleti evkât ve tekâsît-i mu'ayyenesinde îfâ etmeyenler kabzımâllar tarafından tahsîldârlara irâ'e olunacak ve tahsîldârlar cânibinden dahi işbu medyûnlar ol-emirde ihtiyâr meclislerine celb ve zimmetleri tahsîl

* BOA, DH.TMIK.S, 4/41, 1314.07.08/13 Aralık 1896.

ettirilecek ve kâbil olamadığı hâlde bunların esâmîsi ile borçlarının mikdâr ve cihâtını mübeyyin ihtiyâr meclisi tarafından zîri musaddak bir defter alınıp merkezlerdeki tahsîlât komisyonlarına tevdi' ve i'tâ olunacaktır.

Altıncı Madde: Gerek madde-i ___ muharrer defterler ve gerek Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesinin on sekizinci ve on dokuzuncu maddeleri mûcibince medyûnun mütemerrid olduğuna veyâhûd te'diye-i deyne muktedir olmadığına mütedâ'ir kabzımâllar ve tahsîldârlarla mâl me'mûrları taraflarından i'tâ olunacak mazbata ve takrîrler tahsîlât komisyonlarınca bi-t-tedkîk verilecek karârlar nizâmnâme-i mezkûrun on altıncı maddesinin fıkra-i ahîresine tevfîkan hükûmet ma'rifetiyle icrâ kılınacaktır.

Yedinci Madde: Tahsîldârlar kabzımâlların vazîfelerini sûiisti'mâl ettiklerine veya zimmetlerine akçe geçirdiklerine vâkıf olduklarında bâ-müzekkere tahsîlât komisyonlarına beyân edecekleri gibi beş senenin nihâyetinde kabzımâllarla ahâlî beynindeki mu'âmelâtın hesâbını rü'yet etmelerini ihtiyâr meclislerine ihtâr eyleyeceklerdir.

Sekizinci Madde: Tahsîldârlar tahsîl olunan akçelere kat'iyen el sürmeyecek ve gidecekleri mahallerde meccânen yem ve yiyecek almayacaklardır. Akçeye el sürdükleri ve yem ve yiyecek aldıkları bi-t-tahkîk tebeyyün ettiği hâlde kânûnen lâzım gelen mu'âmele dahi îfâ olunmak üzere tard olunacaktır.

Dokuzuncu Madde: Hizmetlerinde kusûr ve tekâsûl eden tahsîldârlar hakkında nizâmnâme-i mezkûrun yirminci madesinde muharrer cezâlar tahsîlât komisyonunun karârı üzerine tertîb ve icrâ olunacaktır.

Onuncu Madde: Vergi tezkerelerini vaktiyle tahsîldâra vermeyerek o tahsîlâtın sektelenmesine sebebiyet veren mâl me'mûrları ile zikr olunan tezkereleri kabzımâllara îsâl ile ahâlîye tevzî' ettirmeyen tahsîldârlar ve tezkereleri tevzî' etmeyen veyâhûd tevzî' edip de mu'âmelâtını îfâ etmeyen kabzımâllar 'azl ve tebdîl olunacaktır.

On Birinci Madde: Tahsîldârlar tahsîldârlık vazîfesinden gayri hizmette olunamayacak ve a'şârın mültezimlere ihâlesi hâlinde mültezimler nâmına tahsîlâtta bulunamayacaklardır.

On İkinci Madde: Tahsîlât komisyonları kazâlarda kâ'imakâmların riyâseti tahtında mâl müdürü veya mu'âvini ile tapu kâtibinden ve livâde mutasarrıf taht-ı riyâsetinde muhâsebeci ve vergi ve defter-i hâkânî me'mûrlarından vilâyetlerde vâlînin riyâseti tahtında defterdâr ve vergi müdürü defter-i hâkânî me'mûrlarından 'ibâret olacaktır.

On Üçüncü Madde: Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesinin işbu ta'lîmâta mugâyir olmayan ahkâmı kemâkân mer'iyy-ül-icrâ olunacaktır.

24 Cemâziyelâhir 314 / 18 Teşrinisâni 312 (30 Kasım 1896)

Ek 10:
1902: Tahsîldârların me'mûrîn-i mâliyeye irtibâtlarıyla müteferri'âtı hakkında 8 Zilhicce 1319 târîhli Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'ne müzeyyel mevâdd-ı nizâmiye[†]

Birinci Madde: Vilâyet ve sancâk ve kazâlarda tahsîldârlar ve tahsîl-i emvâle mûte'allik husûsâtta mahallât ve kurâ muhtârânı defterdâr ve muhâsebecilerle mâl mûdûrlerinin ma'iyetindedirler. Binâen'aleyh me'mûrîn-i tahsîliye me'mûrîn-i mâliyenin evâmiri tahtında hareket ederler. İşbu evâmirin nizâmât-ı mevzû'aya mûstenid olması şarttır.

İkinci Madde: Defterdârlar ve muhâsebeciler ve mâl mûdûrleri emvâl-i mûrettebât-ı devletin evkât-ı mu'ayyenesinde tahsîli için nizâmen vazîfelerine terettûb eden tedâbiri bilâ-sebeb-i sahîh te'hîr ederler ise veyâhûd defterdârlar Mâliye Nezâretinin emrine hâzır tutulması emr olunan mebâliği ta'yîn olunan evkâtda kazâ ve livâlardan getirip mâliye hazînesine göndermezler ise derhâl 'azl ve tebdîl olunacaklardır.

Üçüncü Madde: Hazînenin hesâbına hâzır tutulması lâzım gelen mebâliğin te'hîr-i irsâli mutasarrıf ve kâ'imakâmların mûdâhalesinden neş'et etmiş ise buna sebeb olan mutasarrıf ve kâ'imakâmlar 'azl olunurlar. Mebâliğ-i mezkûrenin te'hîr-i irsâli vâlî tarafından mutasarrıf ve kâ'imakâmlara ve defterdârlara emr olunmuş ise esbâbı devletçe tedkîk olunur. Ol-esbâb kabûle şâyân görûlmez ise emri veren vâlî hakkında ta'yîn olunacak mu'âmele icrâ olunur.

[†] BOA, İ.ML, 50/1320/M-8, 1320.01.11/20 Nisan 1902.

Ek 11:
1902: Tahsîl-I Emvâl Nizâmnâmesi*

BİRİNCİ FASIL
Mevâdd-ı 'Umûmîye

Madde 1: Nizâmât ve mukarrerât-ı mahsûsasına tevfîkan doğrudan doğruya alınan tekâlîf-i emîriye ya'ni evvelâ emlâk ve 'akâr vergisi sâniyen arâzî vergisi sâlisen yerli ve yabancı esnâf temettû' vergisi râbi'an ahâlî-i gayrimüslimenin bedelât-ı 'askeriyesi hâmisen işbu dört nev' emvâlin techîzât-ı 'askeriye tertîbi sâdisen masârif-i tahrîriye karşılığı sâbi'an mûsakkafât-ı ma'ârif hisse-i i'ânesi sâminen emvâl-i mezkûrenin sinîn-i sâbıkaya 'â'id bakâyâsı işbu nizâmnâmede münderic usûl ve kavâ'ide tevfîkan tahsîl olunur.

Madde 2: Tekâlîf-i muharrerenin tahsîli mûnhasıran işbu nizâmnâme ahkâmına tâbi' olduğu gibi tahsîlât vazîfesi dahi bu nizâmnâmenin tahsîs ettiği vesâ'ite mevdû'dur.

Madde 3: Vesâ'it-i tahsîliye her kazâda cesâmetine ve emvâlin ve mükellefinin mikdârına göre ta'yîn olunacak piyâde ve sûvâri tahsîldârlarından 'ibârettir. Kazâlarda sertahsîldârlık vazîfesi tahsîldârların en muktedîri tarafından îfâ olunur. Her kazâda cesâmetine göre bir veya iki tahsîlât mûfettişi bulundurulur. Mâl ve vergi ketebe-i mevcûdesinden alınmak üzere merkez-i vilâyette ikişer ve livâ merkezlerinde birer kâtib tahsîlâtın umûr-ı hesâbiyesinde istihdâm edilir. Piyâde ve sûvâri tahsîldârların dâ'ire-i tahsîliyesi nihâyet yedi yüz elli hâneyi tecâvüz edemez. Mûfettişler kazânın bi-l-'umûm devâ'ir-i tahsîliyesini teftîşe me'mûr olarak bunların her sene kazâları tebdîl kılınır.

Madde 4: Tahsîlât mûfettişleri erbâb-ı liyâkat ve istikâmetten olarak vilâyet tahsîlât komisyonunun kararı ve defterdârların iş'ârı üzerine Hazîne-i Celîlenin tasdîki ile ta'yîn kılınır. Tahsîldârlar be-heme-hâl defter tutabilecek derecede hesâba âşinâ olmak ve yirmi yaşından dün ve kırk beş yaşından ziyâde olmamak ve cünha ve cinâyetle mahkûm bulunmamak ve vazîfe-i me'mûriyetinden dolayı muhâkeme altına alınmamış bulunmak ve hüsn-i hâlleri bulundukları mahaller mecâlis-i idâresinden musaddak olmak üzere bi-l-imtihân kazâ tahsîlât komisyonlarınca intihâb olunur. Vâlî ve mutasarrıflar inthâb olunan tahsîldârların evsâf-ı matlûbeyi hâ'iz olmadıklarını gördüğü hâlde evrâk-ı intihâbiyeyi komisyona i'âde ederek komisyonca dahi di-

* "Tahsil-i Emval Nizamnamesi", *Düstur*, 1. Tertip, c. 7, s. 831-49, 1319.12.08/05 Mart 1318/18 Mart 1902.

ğerleri intihâb edilecektir. Tahsîldârların intihâbında lisân-ı resmîden mâ'adâ lisân-ı mahallîye dahi âşinâ olmaları sebeb-i rüchân addolunacaktır.

Madde 5: Tahsîldârlara 'â'idât verilecektir. Şöyle ki her vilâyetin vüs'atine ve emvâl-i mürettebenin mikdârına göre ne kadar devâ'ir-i tahsîliyeye taksîmi ve kaç tahsîldâr istihdâmı ve hasb-el-mevki' bir tahsîldâra şehrî nihâyet üç veya dört yüz kuruş isâbet edecek derecede tahsîlâttan yüzde beşten sekize kadar ne mikdar 'â'idât i'tâsı lâzım geleceği vilâyât mecâlis-i idâresince kararlaştırılarak Mâliye Nezâreti'ne beyân ve nezâret-i müşârileyhaca Bâb-ı 'Âlî'den istîzân ile kararlaştırılacaktır.

Madde 6: Tahsîldârlar mahallî en büyük mâl me'mûrlarının emri altında olacak ve işbu vesâ'it-i tahsîliye ta'dâd olunan emvâl tahsîlâtından başka bir hizmet ve vazîfe ile iştigâl edemeyeceklerdir.

Madde 7: Tahsîldârlar dâ'ire-i tahsîliyelerinin emvâline göre on binden otuz bine kadar ve müfettişler on beş bin kuruşluk kefîl irâ'e edeceklerdir.

Madde 8: Vilâyâtta defterdârı vilâyetin riyâseti altında idâre ve belediye meclisleri â'zâsından birer zât ve elviyede muhâsebecinin riyâseti altında kezâlik idâre ve belediye meclislerinden birer â'zâdan ve kazâlarda mâl müdürünün taht-ı riyâsetinde idâre ve belediye meclislerinin birer â'zâsından ve sertahsîldârdan mürekkeb birer komisyon bulunacak ve bu komisyon lâakall haftada iki kere ictimâ' edip münhasıran tahsîlat işleri ile iştigâl edecektir.

Madde 9: Jandarmaların mu'âmelât-ı tahsîliyeye müdâhaleleri kat'iyyen memnû'dur. Ancak lede-l-hâce komisyonların talebi üzerine muhâfaza için tahsîldârâna jandarma efrâdı ve îcâbı hâlinde zabit terfîk olunacaktır. Tahsîldâr ma'rifeti ile medyûnlara teblîğ olunacak celbnâmelere 'adem-i itâ'at gösterenler dahi jandarma ve polis ma'rifeti ile komisyonlara celb ve ihzâr edilir.

Madde 10: Tahsîldârlarla tahsîlât müfettişlerine köylerde bulundukları müddetçe köylü tarafından bir oda irâ'e olunacaktır. Ancak bunlar kendilerinin ve hayvânlarının yiyecekleri bi-l-'umum eşyânın bedelini ashâbına te'diyeye mecbûrdurlar. Hilâf-ı hareketten dolayı Cezâ Kânûnnâme-i Hümâyûnu'nun yüz on birinci maddesine tevfîkan mücâzât olunurlar.

Madde 11: Tahsîldârlarla müfettişlere esmânı mukassatan ma'âşlarından kesilmek üzere vilâyetlerce ma'mûlât-ı dahiliyeden yeknesak elbise yaptırılacağı gibi tahsîldârların hazînece müteselsilen numara altında vuku' bulacak olan sicil kayıtları i'tibârı ile hangi numarada mukayyed iseler o numara iktisâ edecekleri elbisenin yakasında ve evrâk ve nukûd vaz'ına mahsûs taşıyacakları çantalarının üzerinde menkûş bulunacaktır.

Madde 12: Piyâde tahsîldârları şehir ve kasabalarda ve süvâri tahsîldârları kurâda bulunan mükellefînin tekâlîfini istîfâya me'mûrdur.

Madde 13: Beş yüz hâneyi mütecâviz köylere ve yekdiğerine yakın olub mec-

mu' hâneleri yedi yüz elliyi tecâvüz eden iki nihâyet üç köye dahi piyâde tahsîldârı ta'yîn olunabilir.

Madde 14: Henüz tahrîri icrâ olunmayan mahallerde tahsîl mu'âmelâtı usûl-i kadîmesi ve îcâbı mahallî vechile cereyân eder.

Madde 15: Bi-l-cümle me'mûrîn-i tahsîliye hakkı tekâ'üdden müstefîd olacaklardır.

Madde 16: Umûr-ı tahsîliyenin külliyâtı ve işbu nizâmnâmenin ta'kîbi icrââtı Hazîne-i Celîle'de bir idâre-i mes'ûleye tevdî' olunur.

İKİNCİ FASIL
Vezâ'if-i 'Umûmiye

Madde 17: Tahsîldârlar birinci maddede gösterilen emvâlden mâ'adâ hiçbir cihetten para tahsîl edemezler.

Madde 18: Müfettişler teftîş ettikleri tahsîldârların defterlerine târîh-i teftîşini işâretle berâber imzâlarını vaz' edeceklerdir. Bir müfettiş kendinden evvel diğerinin teftîş etmiş olduğu zamâna 'â'id mu'âmelât hakkında dahi her ne sebeble olursa olsun bir lüzûm görüldüğü takdirde icrâ-yı teftîşât edebilir.

Madde 19: Müfettişler her karyeye uğradıkça tezkereleri ve tahsîlât defterlerini ve evrâk-ı sa'ireyi 'arîz ve 'amîk tedkîk ile lüzûm gördükleri tahsîldârları isticvâba ve zimmetleri zuhûrunda veyahud mükellefînden mükerrer ve fazla vergi istihsâline cür'etleri takdîrinde işten el çektirerek bilâ-ifâte-i vakt o kazânın en büyük mâl me'mûruna tahrîren beyân-ı keyfiyet etmeye mecbûrdur.

Madde 20: Şehir ve kasabalarda bulunan piyâde tahsîldârları her hafta ve kurâdaki süvâri tahsîldârları on beş günde bir kere tahsîlât-ı vâkı'alarını müteselsil numara altında olarak (iki numara işâreti ile merbût nümûne) irsâliye ile mensûb oldukları kazâlar mâl sandıklarına teslîm ederler. İşbu irsâliyelerin hâvî olacağı mebâliğ kimlerden alındığını ve hangi mâl ve seneye mahsûb edileceğini irsâliye zahrına işâret edeceklerdir. Şu kadar ki kefâletlerinin sülûsünü tecâvüz ederse bir hafta veya on beş günün hulûlüne intizâr edilmeyerek tahsîlât-ı vâkı'ayı derhâl mâl sandıklarına teslîm etmeğe mecbûrdurlar.

Madde 21: Tahsîldârlar mâl sandıklarına teslîm edecekleri akçe mukâbilinde sandık makbûz 'ilmühaberi almağa ve teslîmlerini bununla isbât etmeğe mecbûrdurlar.

Madde 22: Mükellefînden tekâlîfini yedindeki tezkeresi mûcibince doğrudan doğruya kısmen veya tamâmen mâl sandığına teslîm etmek isteyenlere mâl sandığından makbûz verilecek ve ancak işbu makbûz tahsîldârın makbûz 'ilmühaberiyle mübâdele olunacaktır.

Madde 23: Devâ'ir-i tahsîliyenin sene-i hâliye emvâli o senenin Şubat

nihâyetine kadar tamâmen bi-t-tahsîl mu'âmele-i lâzıme îfâ olunmuş olacağından tahsîldârân Mart ibtidâsında asliyât ve bakâyâ ile henüz tahsîl olunmayan mebâliğden kaç kuruş için hapis cezâsı hükm olunmuş ve bundan ne mikdârı si'a-i hâle terk olunmak üzere mazbataya rabt olunmuş ve ne kadarı için emvâl-i gayri menkûle fürûhtuna teşebbüs kılınmış olduğunu mübeyyin bir cedvel tanzîm edip kazâ sertahsîldârına vermeğe ve tahsîlât idâresi dahi 'umûm tahsîldârlardan gelen cedvelleri cem' ve telfîk ile ertesi sene Mart ibtidâsında bir kazâ cedveli yaparak tahsîldârların cedvelleri ile berâber kazâ tahsîlât komisyonuna i'tâ etmeğe mecbûrdur. İşbu cedveller hakkında tedkîkât icrâsı ile tahsîldârların müsâmaha ve mübâlâtsızlığı görülür veyahud tahsîlât idârelerince ve muhâsebe ve mâl kalemlerince bir yolsuzluk hissolunursa işbu nizâmnâme mûcibince îcâb edenler hakkında îfâ-yı mu'âmeleye müsâra'atle berâber cedâvil-i mezkûre zîrinde bâ-mazbata îzâh-ı keyfiyet ederek Nisan ibtidâsına kadar livâya ve livâ tahsîlât komisyonlarınca da kazâlar cedâvili hakkında bu vechile mu'âmele olunarak hulâsası Haziran ibtidâsında vilâyete ve vilâyetlerce de kezâlik bu sûretle cereyân edecek tahkîkât ve tedkîkât Eylûl ibtidâsına kadar ikmâl olunub tanzîm olunacak vilâyet hulâsası Mâliye Nezâreti'ne gönderilecektir.

Madde 24: İşbu nizâmnâme mûcibince emvâl-i menkûle ve gayri menkûlenin satılması hakkında tahsîlât komisyonlarından ve vergi deyni için medyûnların hapsine dâ'ir mecâlis-i idâreden verilecek kararların tenfîz ve icrâsı ile me'mûrîn-i mülkiye mükelleftir.

ÜÇÜNCÜ FASIL
Usûl-ü Tahsîl

Madde 25: Kâffe-i mükellefîne bir karye veya mahalle dâhilinde olarak 'uhdelerinde bulunan emlâk ve arazinin müfredâtını ve bunların vergilerini ve kendisine tarh olunan temettü' vergisi ile efrâd-ı gayrimüslimenin bedelât-ı 'askeriyeden hissesini ve techîzât-ı 'askeriye tertîbini ve ma'ârif hisse-i i'ânesini ve bunların bakâyâsı varsa onun mikdârını hâvî olmak üzere (bir işâretli nümûnesi merbût) tezkere verilecektir. İşbu tezkereler kemâ-fi-s-sâbık ücret-i iimlâiyye verilerek yazdırılacaktır.

Madde 26: Beyân olunan tezkereler behe-me-hâlsenenin duhûlûnden bir ay evvel ihzâr olunarak tahsîldârlar ma'rifeti ile nihâyet-ün-nihâye Mart gâyesine kadar ashâbına yed-be-yed i'tâ olunacak ve hîn-i tevzî' ve i'tâda muhteviyâtı mükellefîne lisânen dahi tefhim olunub mükerrer veya nâm-ı âhara geçmesi melhûz olan arazi ve emlâk bulunmak gibi ba'zı sehviyâtı görülen tezkereler tevzî' olunmayıp li'ecli-t-tashîh tahsîldâr tarafından vergi şu'belerine i'âde olunacaktır.

Madde 27: Tahsîldârlar dâ'ire-i tahsîliyesi dâhilindeki kurâ ve kasabât ve mahallât ahâlî-i mükellefesinin esâmisini ve bunların emvâl-i mezkûreden olan borçlarını hâvî bir cedveli hâmil olmadıkça ve işbu cedvelin bir nüshası

'â'id olduğu karye ve mahallenin münâsib bir mahalline ta'lîk ile i'lân edilmedikçe icrâ-yı tahsîlâta me'zûn değildirler. İşbu cedveller vilâyet ve livâ vergi şu'belerince ve kazâlar mâl kalemlerince her senenin Martından evvel yirmi beşinci maddede gösterilen tezkerelere muvâfık olmak üzere iki nüsha olarak bi-t-tanzîm tahsîldârlara imzâ ile i'tâ olunacak ve bu cedvellerdeki esâmi ve müfredât-ı emvâli hâvî (bir numaralı merbût nümûne) tahsîldârlar tarafından birer defter tutulacak ve tahsîl ettikleri akçeyi evvel emirde (bir numara işâreti ile merbût nümûne) koçanlı makbûzât defterine müfredât vechile ve her mâl başka başka olarak ve senesi tasrîh edilerek kaydettikten sonra deftere merbût makbûz 'ilmühaberini kezâlik başka başka tahtîm ve imlâ ile koçanından kat' ederek mükellefîne verecekler ve işbu koçanlı makbûzât defterinde mukayyed tahsîlâtı günü gününe müfredât defterine nakleyleyeceklerdir.

Madde 28: Yirmi yedinci maddede muharrer cedvellerin tanzîm ve tahrîrinde tahsîldâr ve müfettişler mâl ve vergi kâtibleri ile birlikte çalışarak bunları vaktinde yetiştirmeğe mecbûrdurlar.

Madde 29: Tahsîldârlar evvelâ hâmil oldukları cedvellerde esâmisi muharrer mükellefînin tezkerelerini taleb ve ona göre tahsîlât icrâ edeceklerdir. Emlâk ve arazi vergisi ile bedelât-ı 'askeriye Nisan ve Haziran ve Eylûl ve Teşrinisâni gâyelerinde olmak üzere dört ve yerli temettü' vergisi Mart ve Eylûl aylarında iki taksît ile ve yabancı temettü' vergisi ile ma'ârif hisse-i i'ânesi ve masârif-i tahrîriye karşılığı ve tezâkir esmânı def'aten ve techîzât-ı 'askeriye tertîbi evkât-ı mu'ayyenesinde tahsîl edilecektir. Tekâsît bu müddetler zarfında te'diye olunmak şartı ile mükellefîn tarafından verilecek mebâliğ alınacak ve birkaç taksît veya bir seneliği def'aten verdiği takdîrde kabûl olunacaktır.

Madde 30: Sene-i hâliyeden deyni olan mükellefînin te'diye ettikleri mebâliğ kendilerinin talebi olmadıkça sinîn-i sâbıkadan olan borçlarına mahsûb edilemez.

Madde 31: Mükellef olduğu emvâl-i devleti evkât ve tekâsît-i mu'ayyenesinde îfâ etmeyen mükellefîne taksîdin hulûlünden on gün sonra ve nihâyet bir hafta zarfında tahsîldârlar tarafından matbu' (üç numara işâreti ile nümûnesi merbût) ihbârnâmeler teblîğ olunacaktır. Bir taksît iki yüz kuruşa bâliğ olmadığı hâlde ihbârnâme i'tâsı için tekâsît-i âtîye ile o mikdâra bâliğ olmasına intizâr olunacaktır. Şu kadar ki bir şahsın bir senelik vergisi iki yüz kuruştan dûn olsa dahi son taksîdin müddet-i mu'ayyenesinde ihbârnâmesi teblîğ edilecektir. İhbârnâmeler bi-z-zât mükellefîne veyahud mahalle veya karye muhtârânına teblîğ ile imzâ ettirildikten veya mesken ve 'akâr kapısına yapıştırıldıktan sonra bir hafta intizâr olunarak yine tesviye-i deyn etmediği hâlde evvelâ medyûnun hâline göre hânesinin idâresine kâfî eşyâsı ve sâniyen esnâfın edevât-ı sınâ'iyesi sâlisen zürrâ'ın çift ve zirâ'at edevâtı ile çift hayvânâtı ve tohumluğu ve hâsılâtı mîrî hissesi müstesnâ tutularak kusûr-ı esmâr ve zahâ'ir ve hayvânât ve eşyâ-yı beytiyesi ve emvâl-i sâ'ire-i

menkûlesinden deynine kâfi mikdârını madde-i âtîyede ta'yîn olunan usûl ve kavâ'ide tevfîkan sattırıp esmân-ı deynine mahsûben istîfâ olunur. Temettü' vergisinden olan zimmetini tekâsît-i mu'ayyenesinde îfâ etmeyenlerin dükkân ve mağâza ve idârehâneleri sed ve kayık ve araba ve hayvânları işten men' olunarak istîfâ-yı matlûb edilmedikçe icrâ-yı san'ata müsâ'ade olunmaz ve bunun için kat'iyyen mehil verilmez.

Ancak bu sed ve men' mu'âmelesinden eczâhâne ve fırın gibi havâyic-i zarûriye istihzârına hizmet eden mahaller ve ba'zı nehirler üzerinde mürûr için bulundurulan kayıklar ve bir kasabada bir veya iki tâneden 'ibâret olan kirâ araba ve hayvânları müstesnâdır.

Madde 32: Tekâlîf-i emiriyesini ihbârnâmelerle ta'yîn olunan müddette dahi îfâ etmeyenlerin emvâl-i menkûlesi tahsîldârların talebi üzerine kurâda ihtiyâr meclisleri ve nevâhi merkezlerinde nâhiye meclisleri ve merâkiz-i kazâda tahsîlât komisyonları ma'rifeti ile satılıp esmânı medyûnun deynine mahsûben ahz olunur.

Madde 33: Emvâl-i menkûlesi bulunmayan medyûnların borçlarına kâfi emlâk ve arazisi tahsîlât komisyonlarının kararı üzerine müzâyede-i evveliyesi yirmi bir ve ba'de-l-karar müzâyedesi on günü tecâvüz etmemek üzere meclis-i idârece fürûht olunur ve esmân-ı hâsılası medyunların deynine mahsûben ahz olunur.

Madde 34: Tekâlîf-i emiriyesinden dolayı müzâyede edilecek emlâk ve araziye hâricden tâlib bulunmadığı hâlde tahsîlât komisyonunca takdîr-i kıymet olunarak hazîne nâmına pey sürülür. Şu kadar ki takdîr olunan kıymet matlûb-u hazîne derecesinden fazla olmayacağı gibi bir mülke matlûb-u hazîne mikdârının dûnunda veyahud değerinden ziyâde kıymet takdîr olunduğu hâlde komisyon heyeti zımân ile mes'ûldür. Medyûn mülkün zamân-ı tefevvuzundan bir sene mürûruna kadar tesviye-i deyn edecek olursa o müddet zarfındaki menâfi'-i hazîne-i celîleye kalmak şartı ile kendisine i'âde olunur.

Madde 35: İhbârnâme teblîğ olunup da deynini edâdan imtinâ' edenlerin zâhirde emval-i menkûle ve gayri menkûlesi bulunmadığı veyahud servet-i nakdiyesi evrâk veyahud ihbârât-ı mu'tebere ile tahsîldâr tarafından isbât olunduğu hâlde komisyonların talebi ve meclis-i idârelerin kararı üzerine mahallî en büyük mülkiye me'mûrunun işâreti ile medyûn haps olunur. Fakat hapis müddeti doksan bir günü tecâvüz etmez ve bir deyn için medyûnun iki kere hapsi câ'iz olamaz. Doksan bir gün müddeti ikmâl edenlerin deynlerinin tahsîli si'a hâle terk olunur.

Madde 36: Diyâr-ı âharda bulunan kesânın vergi ve bedel-i 'askerîlerini istîfâ için evvel-be-evvel verginin tarh olunduğu mahalde emvâl-i menkûle ve gayri menkûlelerine mürâca'at olunur. Orada hiçbir mâlı bulunamazsa tahsîldârlar tarafından vâki' olacak ihtâr üzerine me'mûrîn-i mâliye tarafından medyûnun bulunduğu mahal me'mûrîn-i mâliyesine iş'âr-ı keyfiyetle işbu nizâmnâme ahkâmına tevfîkan tahsîl olunur.

Madde 37: Ashâb-ı ma'âşın vergi ve bedel-i 'askerîden olan borçları müterâkim ma'âşı varsa ondan mahsûb ve yoksa ma'âşının rub'u hacz olunur.

DÖRDÜNCÜ FASIL
Mükâfât ve Mücâzât

Madde 38: Bir senenin vergisini o senenin Mayıs nihâyetine kadar tamâmen tesviye edenlere yüzde beş ikrâmiye verilecektir.

Madde 39: Mu'âmelât-ı tahsîliyede tekâsûl eden tahsîldârlar üç kere ihtâr ve tevbîh ve tekdîr olunarak dördüncüsünde komisyon kararı ile tard olunur. Ancak bu mu'âmele sene ibtidâsından Şubat gâyetine kadar olmak lâzım gelip sene nihâyetinde sene-i hâliye emvâli tahsîlâtı yüzde seksenden dûn bulunur ve o dâ'ire-i tahsîliyenin son üç sene zarfındaki tahsîlâtının hadd-i vasatından dahi yüzde on derecesinde olsun fazla tahsîlât icrâ etmemiş olursa gerek ihtâr ve tevbîh cezâsı görsün gerek görmesin her hâlde bir sene tahsîldârlıkta kullanılmamak üzere ihrâc olunur.

Madde 40: Üç kere tevbîh gören veyahud vezâ'if-i mu'ayyenesinin îfâsında kusûru anlaşılan bir tahsîldârın tardını tahsîlât komisyonuna bâ-takrîr-i mahsûs bildirmeyen mâl me'mûrları ve işbu takrîrlerini ilk ictimâ'da okunmak üzere komisyonlara tevdî' etmeyen komisyon re'isleri ve kararın i'tâsını te'hîr eden komisyon re'is ve a'zâsı birinci derecede tekdîr ikinci derecede bir aylık cezâ-yı nakdî ahz üçüncüsünde azl olunur.

Madde 41: Tahsîldârların zuhûr edecek zimmetleri tarih-i zuhûrundan iki ay evvelki zamân mu'âmelâtına 'â'id olduğu hâlde müfettişler onlarla birlikte mes'ûldürler. Beyân olunan zimmetler dört ay evvelki zamâna sirâyet ettiği hâlde livâ ve altı ay evvelki zamâna râci' ise vilâyet mâl me'mûru dahi cezâya teşrîk edilir.

Madde 42: Zimmetine para geçiren tahsîldârlar veya geçmesine mûsâ'ade eden me'mûrlar Kanûn-ı Cezâ'da mu'ayyen cezâ ile mücâzât olunurlar.

Madde 43: Tahsîldârlara verilecek cedveller ile mükellefîne i'tâ olunacak tezkereleri imlâ ve ihzâr ile mükellef olan ketebe ve me'mûrîn-i mâliye ve mu'âvenetle mükellef tahsîldârlar ve müfettişler bunları Şubat gâyesinde ihzâr etmedikleri hâlde on beş günlük ma'âşları kat' olunur. Hulûl edecek Mart'ın on beşine kadar da ikmâl edilmediği sûrette azl olunurlar.

Madde 44: Tahsîldârların bi-l-cümle evrâk ve defâtirinde kat'iyyen hak ve silinti olmayacak ve bir sehiv vukû'unda üzeri okunacak sûrette çizilip doğrusu yazılacaktır. Bi-l-cümle evrâk ve defâtir sâbit mürekkeble imlâ olunacaktır. Bunlarda hak ve silinti görüldüğü hâlde tahkîkât icrâ ile bir suiniyete mübtenî olduğu anlaşılırsa mu'âmele-i kanûniye îfâ ve suiniyete mübtenî olmadığı hâlde hak ve silintiyi yapan me'mûrun iki günlük ma'âşı kat' ve tekerrûrû hâlinde bu cezâ iki kat olarak istîfa olunur.

Madde 45: Verdiği kefâletin sülûsü mikdârından ziyâde nezdinde para bu-

lunduran veyahud her ne sebeble olursa olsun haftada ve on beş günde bir kere tahsîlât-ı vâkı'asını mâl sandığına teslîm etmeyen tahsîldârlar kezâlik bir sene istihdâm olunmamak üzere ihrâc olunurlar. Bir tahsîldârın bu gibi bir hâline vâkıf olub da bâ-mûzekkere-i mahsûsa tahsîlât idâresine veyahud komisyon riyâsetine ihbâr etmeyen mâl me'mûrları aynı cezâya dûçâr olacakları gibi komisyon re'is ve â'zâsı dûçâr-ı mûcâzât olurlar.

Madde 46: Mutasarrıflarla kâ'imakâmlar tahsîldârların ve tahsîlât komisyonlarının işbu nizâmnâme mûcibince vâki' olacak mûrâca'atları üzerine tedâbir-i lâzımeyi günû gününe ittihâz ve icrâ ile mükellef olduklarından bu bâbda mûsâmahaları vukû'unda vâliye vâli dahi Dâhiliye ve Mâliye Nezâretlerine iş'âr-ı keyfiyet edecektir.

Mevâdd-ı Müteferrika

Madde 47: Üç yüz on yedi senesinden evvele 'â'id bakâyâyı üç ay zarfında mûfredât vechile tahsîldârlara devretmeğe kabzımâllar mecbûrdur. Bakâyâyı devretmeyen kabzımâlların hesâbâtı mahsûsan ta'yîn olunacak kâtibler ma'rifeti ile rü'yet ettirilecek ba'dehû kabzımâllardan tahsîl olunmak ve bakâyâ-yı mûtehakkikanın yüzde yarımı derecesinde bulunmak üzere istihdâm olunan kâtiblere mâl sandıklarından bir ücret-i mûnâsibe verilir. Bu sûretle de hesâbı bulunamayan bakâyâ kabzımâllardan ve müntehiblerinden tahsîl olunur.

Madde 48: Techîzât-ı 'askeriye tertîbinden mâ'adâ emvâlin ve hisse-i ma'ârifin üç yüz on yedi senesinden evvele 'â'id olan bakâyâsından yüzde beş ücret-i tahsîliye verileceğinden mezkûr ücretin yüzde yirmi beşi her ay o dâ'irenin tahsîldârına verilip yüzde yetmiş beşi terâkûm ettirilecek ve üç ayda bir kere hesâbâtın bi-l-rü'ye yüzde nisbeti ile en ziyâde bakâyâ tahsîl eden tahsîldârlara birer ma'âş mikdârını tecâvüz etmemek üzere hıfz olunacak yüzde yetmiş beşten mükâfât verilerek bakiye kalırsa tahsîlât komisyonlarına 'â'id olacaktır.

Madde 49: Tahsîldârlar ve Kabzımâllar Nizâmnâmesi bi-t-tabi' münfesih olub yalnız Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'nin işbu nizâmnâme ahkâmına mugâyir olmayan mevâdı bâkîdir.

Hâtime

İşbu nizâmnâmenin icrâsına Mâliye Nezâreti me'mûrdur.

Ek 12:
1903: Vergi-i Şahsî Hakkında Nizâmnâme*

Birinci Madde: Dersa'âdet ile vilâyât-ı şâhânede mütevattın nüfûs-u zükûrun 18 yaşını ikmâl etmiş olanları şahsî vergi ile mükelleftir.

İkinci Madde: Meflûc ve muk'ad ve iki gözlerinden â'mâ ve kâr kisbe muktedir olmayacak derecede ma'lûl olanlar ve esbâb-ı ma'işeti olmayan 'aceze ve mükellefînin birinci ve ikinci sınıfında bulunup da 70 yaşını ikmâl edenler ve binbaşının dûnunda olan 'asâkir-i şâhâne zâbitânı dâ'imâ silâh altında bulunan efrâd-ı 'asâkir-i şâhâne dahi silâh altında bulundukları müddetce vergi-i şahsîden müstesnâdır.

Üçüncü Madde: Nüfûs-u mükellefeden istîfâ olunacak şahsî vergi ber-vech-i âtî sınıflara taksîm edilmiştir.

Kuruş	Sınıf
5	1, nüfûs-u mükellefenin %50'sinin beheri
10	2, nüfûs-u mükellefenin %20'sinin beheri
20	3, nüfûs-u mükellefenin %12'sinin beheri
40	4, nüfûs-u mükellefenin %8'inin beheri
60	5, nüfûs-u mükellefenin %5'inin beheri
80	6, nüfûs-u mükellefenin %2'sinin beheri
100	7, nüfûs-u mükellefenin %2'sinin beheri
	8, nüfûs-u mükellefenin %1'inin beheri

İşbu %1'e isâbet eden nüfûs dahi %nisbetle ber-vech-i âtî sınıflara münkasımdır.

Kuruş	
150	%30 nisbetle beheri
200	%20 nisbetle beheri
300	%20 nisbetle beheri
400	%15 nisbetle beheri
500	%10 nisbetle beheri
750	%3 nisbetle beheri
1000	%2 nisbetle beheri

* "Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname", *Düstur*, 1. Tertip, c. 7, s. 1064-67, 1321.05.26/7 Ağustos 1319/20 Ağustos 1903.

Ahâlî-i kurâ birinci sınıfa ve ahâlî-i şehir ve kasabât iki günlük kisb-ü-kârları ve ashâb-ı ma'âş ma'âşlarının iki günlüğü nisbetinde sunûf-u muharrereden birine idhâl edilecektir.

Dördüncü Madde: Madde-i sâbıkada mu'ayyen olan sınıflar lâ-yetegayyer ise de yüzde i'tibâriyle ta'yîn olunan nisbet nüfûs-u mükellefenin mikdâr-ı 'umûmisi üzerine müretteb olduğundan işbu nisbet dahi esâsen mahfûz tutulmak üzere vilâyetlerin mevki' ve ticâretlerine göre hazîne-i celîle-i mâliyece ta'dîl-i nisbet câ'iz olacaktır.

Beşinci Madde: İşbu nizâmnâmenin neşrini ta'kîb eden Teşrînisâni on beşinden mukaddem ve ondan sonra üç senede bir kere her karye ve kasaba ve beldede 18 yaşını ikmâl etmiş olanların esâmîsini ve her karye ve kasaba ve beldenin nüfûs-u zükûr yekûnunu mübeyyin olarak nüfûs idârelerinden mâl kalemlerine birer defter i'tâ olunur. Kazâlarda mâl müdürlerinin livâ merkezlerinde muhâsebecilerin ve vilâyet merkezlerinde defterdârların riyâsetinde meclis-i idârenin â'zâsından teşkîl olunacak birer komisyon ve Dersa'âdet'te bir re'is ve iki â'zâdan mürekkeb olmak üzere hazîne-i celîlece devâ'ir-i merkeziye me'mûrîn-i münâsibesinden lüzûmu kadar teşkîl olunacak komisyonlar ma'rifetiyle mükellefînin sunûfu ve müstesneyâtı tefrîk ile zikr olunan defterin hâne-i mahsûslarına işâret edilir. İşbu komisyonlar Teşrînisâni 15'inden Kânûnisâni 15'ine kadar ikmâl-i vazîfe edeceklerdir.

Altıncı Madde: Madde-i sâbıka mûcibince tanzîm olunacak deftere birinci sınıfın gayri sınıflara mensûb olan mükellefîn için mâl me'mûrları tarafından ayrı ayrı bir varaka-i ihbâriye tanzîm ve Kânûnisâninin 20'sine kadar kendilerine tebliğ olunur. Varaka-i ihbâriye tebliğ olunan şahsın ta'yîn olunan sınıfca i'tirâzı olduğu hâlde 10 gün zarfında bâ-istid'ânâme mürâca'at edip taşralarda kazâ ve livâ ve vilâyet idâre meclislerinde ve Dersa'âdet'te meclis-i mâliyede verginin ta'dîli hakkında mü'esses olan nizâmâta tevfîkan tedkîk-i keyfiyet ile sınıflarında îkâ veya tenzîl ve terfi' edilmek Şubat'ın 15'ine kadar i'tâ-yı karâr olunur ve bu karârlar i'tirâz vukû' bulmadığı hâlde ihbâr olunan vergi 3 sene mürûr ile yoklama icrâsına kadar lâ-yetegayyerdir.

Yedinci Madde: Her sene dâhil-i sinn-i teklîf olanların ve o sene vefâtı vukû' bulanların esâmîsini mübeyyin nüfûs idâreleri tarafından i'tâ olunacak defterler üzerine mu'âmele-i tarhiye ve terkîniye icrâ olunur ve müceddeden dâhil-i teklîf olanlar kendilerine tebliğ olunacak ihbârnâmenin târîh-i tebliğinden i'tibâren 10 gün zarfında i'tirâz edebilirler. Bu i'tirâzlar hakkında verilecek karârlar yoklama icrâsına kadar kat'îdir.

Sekizinci Madde: Ma'lûl bulundukları hâlde kendilerine şahsî vergi tarh edilmiş olanlar veyâhûd muahharan düçâr-ı ma'lûliyet olanlar her ne vakit olur ise olsun karye ve mahallelerinden birer tasdîk 'ilmühaberiyle mürâca'atlarında taşralarda kazâ ve livâ ve vilâyet idâre meclislerinin ve Dersa'âdet'te meclis-i mâliyenin karârıyla istisnâ olunurlar. Bu bâbda verecekleri 'arzuhâller ve rabt edecekleri 'ilmühaberler damga resminden müstesnâdır.

Dokuzuncu Madde: İlk def'a vaz' ve tarh olunacak şahsî vergi bir sene hitâmında yoklama ve ta'dîl olunup ondan sonra yoklama ve ta'dîl mu'âmelesi mevâdd-ı sâbıka mûcibince üç senede bir icrâ edilecektir.

Teklîf-i Şahsînin Sûret-i İstîfâsı

Onuncu Madde: Mâl me'mûrları Şubat'ın 15'inden 25'ine kadar her mükellef için 1 numaralı nümûnesine tevfîkan 5 senelik olmak ve tahsîl olundukça tahsîlâta dahi kayd edilmek ve her sınıf için başka renkte bulunmak üzere bir vergi pusulası tanzîm ederek Mart ibtidâsına kadar tahsîldârlar vâsıtasıyla tevzî' eder.

On Birinci Madde: Teklîf-i şahsî her sene Mart'ının birinci günü vâcib-ül-îfâ olur ve def'aten tahsîl olunur ve me'mûrînin her sene Nisan ma'âşından kat' ve tevkîf edilir.

On İkinci Madde: Her şahıs emvâl-i gayri menkûle bey' ve ferâğ ve intikâlinde ve icâr ve istîcârında ve mürûr tezkeresi ve pasaport ahzında vergi-i şahsîden deynini te'diye etmiş olması lâzım gelir. Te'diye etmemiş ise husûsât-ı muharrereye mûte'allik mu'âmelât-ı te'diye-i deyn etmesine kadar te'hîr olunur.

On Üçüncü Madde: Teklîf-i şahsî Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesine tevfîkan tahsîldârlar ma'rifetiyle tahsîl olunur. Teklîf-i şahsîyi ahz eden tahsîldâr ve doğrudan doğruya mâl sandığına teslîm olunmuş ise mâl kalemi akçenin kabz olunduğunu ve kayd olunduğu yevmiyenin târîh ve numarasını hânelerine işâret ile münhasıran işbu vergi için isti'mâl olunmak üzere tab' olunan tatbîk pullarından ilsâk eder. Bir şahsın bir senelik vergisi için vereceği akçe kıymetinde yalnız bir 'aded tatbîk pulu ilsâk olunmak lâzım gelip 100 kuruş yerine 2 elli kuruşluk tatbîk pulu yapıştırılması câ'iz olmayacaktır.

On Dördüncü Madde: İşbu nizâmnâmenin icrâsına Mâliye Nezâreti me'mûrdur.

Ek 13:
1905: Vergi-i Şahsî Hakkında Ta'lîmât*

Birinci Madde: Dersa'âdet'te ve bil-cümle vilâyât ve livâ ve kazâ ve nâhiye merâkizi olan şuhûr ve kasabâtta mütemekkin olup teba'a-i Devlet-i 'Aliye'den bulunan ve Hazîne-i Devlet'ten ve tekâ'üd sandıkları ile Evkâf ve Ma'ârif ve Düyûn-ı 'Umûmiye sandıklarından ve Zirâ'at Bankası'ndan hiçbir nâm ile ma'âş-ı muhassaslar bulunmayan kâffe-i ahâlî yirmi yaşından bed ile yetmiş yaşına varıncaya kadar şahsî vergi ile mükelleftir.

İkinci Madde: Şuhûr ve kasabât ahâlîsinden olup da münhasıran zirâ'at ile te'mîn-i ma'îşet eyleyenlerin ve sinn-i mükellefiyete dâhil oldukları hâlde tahsîl-i 'ilm ile meşgûl bulunan mekâtib-i 'aliye talebesine medrese-nişîn olan talebe-i 'ulûmun mahalle imâmları ile papaz ve râhiblerin ve meflûc ve muk'ad ve iki gözlerinden â'mâ ve kâr kisbe muktedir olmayacak derecede ma'lûl bulunan 'acezenin birinci sınıfa dâhil olanları şahsî vergiden müstesnâdır.

Üçüncü Madde: Nüfûs-u mükellefeden istîfâ olunacak şahsî vergi ber-vech-i âtî sınıflara taksîm edilmiştir.

Kuruş	Sınıf	
15		Kazâ merkezlerindeki zürrâ'ın gayri esnâf ve sâ'ireden
25	1	Livâ " " " " "
35		Vilâyet " " " " "
70		Kazâlarda çiftlik sâhibleriyle toptan ticâret edenlerden
150	2	Livâlardaki " " " "
200		Vilâyetlerdeki " " " "
400	3	Ağniyâdan

Dördüncü Madde: Dâhil-i sinn-i mükellefiyet olan Müslim ve gayrimüslim teba'a-i şâhânenin mahalle i'tibâriyle nüfûs-u zükûru 'adedini mübeyyin nüfûs idârelerinden her üç senede bir def'a olmak üzere Teşrînievvel ibtidâsında verilecek defterler üzerine emlâk ve temettü' vergilerinin tarh ve ta'dîline müttehaz usûle tevfîkan mükellefînin san'at ve hüviyetleri ta'yîn ve müstesneyâtı tefrîk edilerek mu'ayyen olan üç sınıftan birine idhâl edilmek

* "Vergi-i Şahsi Hakkında Ta'limat", *Düstur*, 1. Tertip, c. 8, s. 259-63, 1323.05.16/6 Temmuz 1321/19 Temmuz 1905.

üzere şahsî vergi tarhla zikr olunan defterin hâne-i mahsûslarına işâret olunacaktır.

Beşinci Madde: Henüz tahrîri icrâ olunmayan veyâhûd kısmen tahrîr olunan mahallerde nüfûsu hükûmetçe ma'lûm ve mukayyed olanların kayıttan ve lede-l-hâce mahallât hey'et-i ihtiyâriyesiyle muhtârlardan icrâ-yı tedkîkat ve tahkîkât edilmek sûretiyle ve ma'lûm ve mazbût olmadığı takdîrde mahallât hey'et-i ihtiyâriyesiyle muhtârlardan alınacak musaddak defâtir üzerine nüfûsun 'adedi mümkün mertebe ta'yîn ve sunûfu tefrîk edilerek ona göre mu'âmele-i tarhiye icrâ kılınacaktır.

Altıncı Madde: Her sene dâhil-i sinn teklîf olanların ve o sene vefâtı vukû' bulanların ve sinn-i mükellefiyeti ikmâl edenlerin esâmîsini mübeyyin nüfûs idâreleri tarafından i'tâ olunacak defter üzerine mu'âmele-i tarhiye ve terkîniye îfâsı Dersa'âdet'te Dersa'âdet Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi'nce ve taşrada mâl kalemlerince tahkîkât-ı mukteziye îfâ ve esbâb-ı mûcibe dermeyânıyla meclis-i mâliye ve mecâlis-i idârenin tasdîkine iktirân ettirilmesine vâ-bestedir.

Yedinci Madde: Madde-i sâbıka mûcibince tanzîm olunacak defterde esâmîsi muharrer mükellefîn içine Dersa'âdet Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdaresi'nden ve taşraca mâl me'mûrları tarafından ayrı ayrı birer varaka-i ihbâriye tanzîm ve Kânûnıevvelin ibtidâsına kadar Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'nin otuz birinci maddesinde muharrer usûle tevfîkan teblîğ olunur. Varaka-i ihbâriye teblîğ olunan şahsın bir i'tirâzı olduğu hâlde teblîğ târîhinden i'tibâren on gün zarfında Dersa'âdet'te Mâliye Nezâreti'ne ve taşrada bulunduğu mahalin en büyük mülkiye me'mûruna bâ-istid'ânâme mürâca'at edip Dersa'âdet'te meclis-i mâliyece ve taşrada mecâlis-i idârece bi-l-'umûm vergilerin ta'dîli hakkında mü'esses olan nizâmât ve mukarrerâta tevfîkan keyfiyet ile sınıflarında ibkâ veya tenzîl edilmek veyâhûd bütün bütüne müstesnâ tutulmak üzere Şubat ibtidâsına kadar i'tâsı karâr olunur. Bu karârlar kat'î olup ihbârnâmelere on gün zarfında i'tirâz vukû' bulmadığı hâlde dahi ihbâr olunan mikdârı kesb-i kat'iyet eder.

Sekizinci Madde: Birinci sınıfa dâhil olan mükellefînden meflûc ve muk'ad ve iki gözlerinden â'mâ bulundukları hâlde kendilerine şahsî vergi tarh edilmiş bulunan veyâhûd muahharan düçar-ı ma'lûlîn olanlar veya ehl-i kurâdan ve zürrâ' ve nizâmen müstesnâ olanlar her ne vakit olursa olsun mahallelerinden veyâhûd bir dâ'ire-i resmiyeden meccânen verilecek birer tasdîk 'ilmühaberleriyle mürâca'atlarında Dersa'âdet'te Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi'nce ve taşrada mâl kalemlerince tahkîkât-ı mukteziye icrâsı ile mütâla'a-i lâzıme dermeyân olunduktan sonra meclislerce bi-t-tedkîk verilecek karâr üzerine istisnâ olunurlar.

Dokuzuncu Madde: Bir mahal ahâlîsinden olup da diğer mahalde sâkin bulunanların şahsî vergileri bulundukları mahallerce tarh ve istîfâ olunur. Şu kadar ki vergi-i şahsîden müstesnâ olan mahaller ile vilâyât-ı şâhâne

ahâlîsinden olup da Dersa'âdet'te veyâhûd Dersa'âdet ve vilâyât ahâlîsinden olup da memâlik-i ecnebiyede bulunan eşhâs maskat-i re'slerince dâhil-i teklîf edilerek vergileri Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'ne tevfîkan istîfâ edileceği gibi şehir ve kasaba ashâbı emlâkından olup da kurâda ihtiyârî ikâmet edenler dahi şehir ve kasabanın hangi mahallesinde mukayyed iseler oraca dâhil-i teklîf olunurlar.

Onuncu Madde: Mektûm kalan nüfûsun şahsî vergisi işbu verginin târîh-i ihdâsından i'tibâren bi-l-hesâb istîfâ olunur.

On Birinci Madde: Mevâdd-ı sâbıkada beyân olunduğu üzere tevzî'âtın icrâ ve ta'dîlâtın ikmâlini mûte'âkıb her mahalde şahsî verginin mikdâr ve sunûfu tahakkuk edeceğinden kazâ mâl kalemlerince be-heme-hâl Mart ibtidâsından sunûf üzerine mûretteb olmak üzere "2" numara işâretiyle nümûnesi merbût bir kıt'a tahakkuk cedveli imlâ olunarak livâya livâca dahi mülhak kazâlardan alınan cedvellerle merkez kazâsı için tanzîm edilecek cedvel üzerine her kazânın mikdâr-ı tahakkukâtını gösterir sûrette (3) numaralı işâretiyle nümûnesi merbût bir livâ cedveli imlâ ederek nihâyet Nisan ibtidâsına kadar hazîne-i celîleye gönderileceği gibi işbu cedvellerin birer sûret-i musaddakası da tâbi' oldukları vilâyâta irsâl kılınacak ve Dersa'âdet ahâlî-i mükellefesine tarh olunan şahsî verginin sunûf üzerine tahakkukunu müş'ir bir defterde Dersa'âdet Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi'nce bi-t-tanzîm i'tâ olunarak vilâyâttan gelen cedvellerle birleştirilip nihâyet Eylûl gâyesinde Tahsîlât İdâresi'nce bir cedvel-i 'umûmi tanzîm ve Bâbı'âlî'ye takdîm kılınacaktır.

On İkinci Madde: Şahsî vergi mikdârı her sene bir sûretle tahakkuk ve cedvelleri tanzîm olunduktan sonra Dersa'âdet'te Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi'nce ve taşrada mâl kalemlerince işbu verginin tahakkukât ve tahsîlâtını ve vukû'ât mu'âmelâtını câmi' olmak üzere (4) işâretiyle nümûnesi merbût deftere devâ'ir-i tahsîliye üzerine mikdâr-ı tahakkukât hemen kaydedilerek müte'âkıben tahsîlât ve vukû'ât mu'âmelâtı muntazaman yürütülecek ve cedâvil-i şehriyede ve hesâbât-ı mâliyede açılacak hesâb-ı mahsûsalara da keyfîyet tahakkuk ve tahsîl-i terkîm edilecektir.

On Üçüncü Madde: Üç ayda bir kere kazâlarca şahsî vergiden vukû' bulan tahsîlâtın nev'i ve makâdîrini mübeyyin (5) numara işâretiyle nümûnesi merbût birer cedvel tanzîm olunarak livâya gönderilecek ve livâca dahi her üç ayda bir kere kazâlardan alacağı cedvellerle merkez-i kazâ cedvelini cem' ve telfîk ederek (6) numara işâretiyle merbût bir cedvel tanzîmiyle hazîne-i celîleye irsâl olunacağı gibi Dersa'âdet Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi dahi tahsîlât-ı vâkı'ayı hâvî üç ayda bir kere bir cedvel tanzîmiyle Tahsîlât İdâresi'ne i'tâ edecektir.

Şahsî Verginin Sûret-i İstîfâsı

On Dördüncü Madde: Şahsî vergi her sene Martının birinci günü vâcib-ül-îfâ olur ve senenin birinci üç ayı zarfında def'aten tahsîl olunur.

On Beşinci Madde: Dersa'âdet'te Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi ve taşrada mâl me'mûrları tarafından Şubatın on beşine kadar her mükellef için (1) numaralı nümûnesine tevfîkan tahsîl olundukça tahsîlâtı dahi kaydedilmek ve her sınıf için başka renkte bulunmak üzere bir vergi tezkeresi tanzîm ederek Mart ibtidâsına kadar tahsîldârlar vâsıtasıyla tevzî' eder.

On Altıncı Madde: Her şahs-ı mükellef emvâl-i gayri menkûle bey' ve ferâğ ve intikâlinde ve icâr ve istîcârında ve mürûr tezkeresi ve pasaport ahzında vergi-i şahsîden deynini te'diye etmiş olması lâzımdır. Te'diye etmemiş ise husûsât-ı muharrereye müte'allik te'diye-i deyn etmesine kadar te'hîr olunur.

On Yedinci Madde: Şahsî vergi tahrîr-i icrâ edilen mahallerde Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'ne tevfîkan tahsîldârlar ve henüz tahrîr olunmayan yerlerde te'âmül-i kadîm vechile vücûd vesâ'it-i tahsîliye ma'rifetiyle tahsîl olunur. Şahsî vergiyi tahsîle me'mûr olanlar ve doğrudan doğruya mâl sandığına teslîm olunmuş ise mâl kalemi akçenin kabz olunduğunu ve kaydolunduğu yevmiyenin târîh ve numarasını tezkerelerdeki hâne-i mahsûslarına işâretle zîrini tahtîm edecektir.

On Sekizinci Madde: Şahsî verginin cibâyet-i masrafı olmak üzere yüzde beş tahsîs kılınarak bunun yüzde iki buçuğu masârif-i tarhiye ve hesâbiyeye ve yüzde iki buçuk kuruşu doğrudan doğruya vergi tahsîlâtı hakkında câri nisbet kâ'idesine tevfîkan devâ'ir-i tahsîliye üzerine tahsîldârâna tevzî' edilir.

On Dokuzuncu Madde: İşbu nizâmnâmenin icrâsına Mâliye Nezâreti me'mûrdur.

Ek 14:
1906: Vergi-i Şahsî Hakkında Ta'lîmât*

Vergi-i Şahsînin Tarh ve Tahsîline Dâ'ir Ta'lîmât
"Lâyiha"

Birinci Madde: Dersa'âdet'te ve bi-l-cümle vilâyet ve livâ ve kazâ ve nâhiye merâkizi olan şuhûr ve kasabâtta meskûn olup teba'a-i devlet-i 'aliyeden bulunan ve 20 yaşını ikmâl etmiş olan kâffe-i nüfûs-ı zükûr [ve teba'a-i sâ'ireden bulunan çiftlik ve 'akâr ashâbı (kırmızıyla yazılmış fakat üstü çizilmiş)] şahsî vergi ile mükelleftir.

İkinci Madde: Şuhûr ve kasabât ahâlîsinden olup da mûnhasıran zirâ'atle te'mîn-i maîşet eyleyenler [ile mebânî-i mukaddese ve cevâmi'-i şerîfe imâm ve hutebâ ve hademesi ve tekâyâ post-nişînleri ve bi-l-fi'l müderris] ve medrese-nişîn olan talebe-i 'ulûmun ve sinn-i mükellefîne dâhil oldukları hâlde tahsîl-i 'ilm ile meşgûl bulunan mekâtib-i 'aliye talebesi ve mahalle imâmları ile papas ve râhibler ve bi-l-fi'l havralarda hizmeti olan hahamlar ve meflûc ve muk'ad ve iki gözlerinden â'mâ ve kâr u kisbe muktedir olamayacak derecede ma'lûl bulunan 'aceze ve 70 yaşını tecâvüz eyleyen kesân ile 50 kuruştan dûn vergi ile mükellef olanlar şahsî vergiden müstesnâ olduğu gibi muhâcirîn dahi kavâ'id-i mevzû'ası vechile 2 sene şahsî vergiden mu'âf tutulur.

Üçüncü Madde: Mülâzım-i sâni mâ-dûnunda bulunan zâbitân ile başçavuşa kadar efrâd-ı nizâmiye-i şâhâne ve silâh altında bulunan efrâd-ı redîfe ve jandarma efrâdı şahsî vergiden müstesnâdır. Şahsî vergi mu'âmele-i tarhiyesi kat'iyen hitâm bularak ve îcâb-ül-îfâ olduktan sonra terhîs olunan efrâda o sene için şahsî vergi tarh olunmaz ve tarh olunduktan sonra fakat kabl-et-tahsîl silâh altına alınan efrâdın o seneki vergilerinin dahi meclis-i idârelerden alınacak mazbatalarla 'ale-l-usûl kayıtları terfîk ve işbu mazbatalar redîf taburlarından verilecek 'ilmühaberler üzerine tanzîm olunur.

Dördüncü Madde: Şahsî vergi 3 sınıf üzerinden müretteb olup birincisi me'mûrîn, ikincisi çiftlik ashâbı ve üçüncüsü bunlardan mâ'adâ sâ'ir mükellefîndir.

Beşinci Madde: Me'mûrîn ile çiftlik sâhiblerinden mâ'adâ şuhûr ve kasabât nüfûs-u mükellefesinden istîfâ olunacak şahsî vergi ber-vech-i âtî derecâta taksîm edilmiştir.

* BOA, İ.KAN, 4/1324/Ra-1, 1324.03.22/16 Mayıs 1906.

10 kuruş, üç günlüğü 19 kuruşa kadar olan mükellefinden
20 kuruş, üç günlüğü 29 "
30 kuruş, üç günlüğü 39 "
40 kuruş, üç günlüğü 49 "
50 kuruş, üç günlüğü 59 "
60 kuruş, üç günlüğü 69 "
70 kuruş, üç günlüğü 79 "
80 kuruş, üç günlüğü 89 "
90 kuruş, üç günlüğü 99 "
100 kuruş, üç günlüğü 199 "
200 kuruş, üç günlüğü 299 "
300 kuruş, üç günlüğü 399 "
400 kuruş, üç günlüğü 499 "
500 kuruş, üç günlüğü 599 "
600 kuruş, üç günlüğü 699 "
700 kuruş, üç günlüğü 799 "
800 kuruş, üç günlüğü 899 "
900 kuruş, üç günlüğü 999 "
1000 kuruş, üç günlüğü 1999 "
2000 kuruş, üç günlüğü 2999 "
3000 kuruş, üç yevmiyesi 3 bin ve daha ziyâde olanlardan

Her şahsî mükellefin yevmiyesi belediyelerce ta'yîn olunur.

Altıncı Madde: Me'mûrînin vergisi bir senelik 'â'idât ve i'ânât çıktıktan sonra bir sene-i kâmile zarfında aldıkları mebâliğin 365'e taksîminden hâsıl olacak harç kısmının 3 mislinden 'ibârettir. Me'mûrînin 3 günlükleri ma'âş aldıkları vezne ve sandıklarca hesâb edilir.

Yedinci Madde: Çiftlik sâhibleri ber-vech-i âtî 5 derece üzerine şahsî vergi ile mükellef olup müştereken tasarruf olunan çiftlik ashâbı dahi bu hesâb üzerine dâhil-i teklîf olunurlar. Ba'zı kıymet-i tahrîriyeden müştereklere isâbet eden hisse derecât-ı âtîden hangisine tevâfuk eder ise o süretle mükellef tutulup meselâ 4 bin lira kıymetinde olan bir çiftlik 4 hisseye münkasım olursa her hisseye biner lira isâbet edeceğinden her hisse sâhibine yalnız 50 kuruş ve 3500 lira kıymetinde bulunan bir çiftlik 3 hisseye münkasım olur ise her hisse sâhibine 100 kuruş vergi tarh olunur ve bunların mikdârı hiçbir vakitte 50 kuruştan dûn olamaz.

50 kuruş, 1000 liraya kadar kıymet-i muharreresi bulunan çiftlik sâhibleri
100 kuruş, 2000 liraya kadar kıymet-i muharreresi bulunan çiftlik sâhibleri
200 kuruş, 4000 liraya kadar kıymet-i muharreresi bulunan çiftlik sâhibleri

400 kuruş, 6000 liraya kadar kıymet-i muharreresi bulunan çiftlik sâhibleri
600 kuruş, 6000'den ziyâde kıymeti olan çiftlik ashâbı

Çiftlik sâhiblerinin vergilerine tahrîr kayıtları esâstır.

Sekizinci Madde: Me'mûrînden olan çiftlik sâhibleri ve ticârete mâni' olmayan belediye riyâsetlerinde ve ba'zı â'zâlıklarda bulunan tâcirler ve çiftlik ashâbından olduğu hâlde ticâretle meşgûl olan eşhâs ve-l-hâsıl iki üç sıfatı hâ'iz bulunan kesân en ziyâde vergi vermesi iktizâ eden sınıf ile dâhil-i defter edilir.

Dokuzuncu Madde: Kurâ ahâlîsi şahsî vergiden müstesnâ ise de fi-l-asl şehir ve kasaba ahâlîsinden iken ticâret i'tibâriyle karyelere ihtiyâr-ı ikâmetle ahâlî-i kurâdan satın aldığı mahsûlâtı şehir ve kasabalarda satmak sûretiyle icrâ-yı ticâret edenler ve mahsûs çiftlikleri ve şehir ve kasabalarda emlâk ve 'akârı bulunanlar ve bir kasaba ve şehir ashâb-ı emlâkından olub da kurâda ihtiyâr-ı ikâmet edenler ta'yîn olunacak yevmiyeleri veyâhûd sıfat ve hüviyetleri i'tibâriyle merbût oldukları kasabât ve şuhûr hesâbına idhâl olunur.

Onuncu Madde: Ashâb-ı 'akârın 3 günlükleri almakta oldukları bedelât-ı icâr ile ve irbâh ve idâne vesâ'ir güne ticâretle müştagil bulunmayan servet-i nakdiye ashâbının yevmiyeleri masrûfât yevmiyeleri üzerine hesâb ve me'mûrînden olan 'akâr sâhibleri 8. maddede gösterildiği vechile en ziyâde vergi vermesi iktizâ eden sıfatla dâhil-i defter olunur.

On Birinci Madde: Dâhil-i sinn-i mükellefiyet olan Müslim ve gayrimüslim teba'a-i şâhânenin mahalle i'tibâriyle nüfûs-u zükûru 'adedini mübeyyin nüfûs idârelerinden verilecek defterler vergi şu'beleri kuyûduyla ba'de-t-tatbîk kâffe-i erkân ve âmir ve zâbitân ile me'mûrîn ve müstahdemînin esâmî ve mikdâr-ı ma'âşlarını ve bir senelik 'â'idât ve yevmiyelerini muhtevî devâ'ir ve taburlardan i'tâ olunacak defâtir ve çiftlik ashâbının vergi defterlerinden ihrâc olunacak kayıtları üzerine 3 sınıfa bi-t-tefrîk te'sis-i kayıt olunarak her sene nihâyet Teşrînievvel ibtidâsına kadar merbût nümûne vechile bir defter imlâ edilip belediyelere verilecek ve belediyelerce mükellefînin san'at ve sıfat ve hüviyetleri tebeyyün ettirilerek yevmiyeleri ta'yîn ve hâne-i mahsûslarına işâret olunup nihâyet Kânûnıevvel ibtidâsına kadar zikr olunan defterler vergi idârelerine i'âde olunacaktır. Nevâhi merkezi olub belediyeleri bulunmayan kasabalarda tahkîkât-ı lâzımenin icrâsıyla yevmiyelerin ta'yîni nâhiye meclislerine 'a'iddir.

On İkinci Madde: Henüz tahrîri icrâ olunmayan veyâhûd kısmen tahrîr olunan mahallerde nüfûs hükûmetçe ma'lûm ve mukayyid olanların kayıttan ve lede-l-hâce mahallât hey'et-i ihtiyâriyesiyle muhtârlardan icrâ-yı tedkîkât ve tahkîkât edilmek sûretiyle ve ma'lûm ve mazbût olmadığı takdîrde mahallât hey'et-i ihtiyâriyesiyle muhtârlardan alınacak musaddık defâtir üzerine nüfûsun 'adedi mümkün mertebe ta'yîn ve belediyelerce ve belediyesi bu-

lunmayan mahallerde me'mûrîn-i mâliyece derecâtı tefrîk edilerek ona göre mu'âmele-i tarhiye icrâ kılınacaktır. Tahrîri icrâ olunmayan mahallerce çiftlik ashâbının vergileri çiftliklerinin usûl ve nizâmı vechile tahmîn olunacak kıymetleri üzerine ta'yîn olunur.

On Üçüncü Madde: Her sene dâhil-i sinn-i teklîf olanların ve o sene vefâtı vukū' bulanların esâmîsini mübeyyin nüfûs idâreleri tarafından nihâyet Eylûl ibtidâsına kadar birer defter i'tâ olunarak bunlar üzerine kayd-ı esâsiye vukū'ât yürütülecek ve Teşrînievvel ibtidâsında belediyelere verilecek defterler be-heme-hâl işbu vukū'âtı câmi' bulunacaktır.

On Dördüncü Madde: Evvelce birinci sınıfa dâhil bulunduğu hâlde me'mûr olanlar veyâhûd çiftlik mübâya'a eyleyenler ve çiftlik sâhibi olduğu hâlde çiftliği satarak ve me'mûr bulunduğu hâlde isti'fâ ederek ticârete sülûk ve me'mûr olduğu hâlde çiftlik mübâya'a edenler sene-i âtiyeden mu'teber olmak üzere kendilerine mahsûs sınıfa geçirilmek lâzım geleceğinden belediyelere verilecek defterler bu bâbda izâhât-ı kâfîyi muhtevî olacaktır.

On Beşinci Madde: Mevâdd-ı sâbıka mûcibince tanzîm olunacak defterde esâmîsi muharrer mükellefîn için Dersa'âdet'te Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresinde ve taşraca vergi şu'belerinden ayrı ayrı bir varaka-i ihbâriye tanzîm ve Kânûnıevvelin 15'ine kadar Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'nin 31. maddesinde muharrer usûle tevfîkan teblîğ olunur. Varaka-i ihbâriye teblîğ olunan şahsın bir i'tirâzı olduğu hâlde teblîğ târîhinden i'tibâren 10 gün zarfında Dersa'âdet'te Mâliye Nezâreti'ne, taşrada bulunduğu mahalin en büyük mülkiye me'mûruna bâ-istid'ânâme mürâca'at edecekleri misillü belediyelerce ve nâhiye meclislerince ta'yîn olunan yevmiyeler hadd-i i'tidâlde görülmediği veyâhûd mükellefînin i'tirâzları gayri muhikk görüldüğü takdîrde vergi tahsîl idâresi ve vergi şu'beleri de bâ-müzekkere beyân-ı hâl edebilecek ve Dersa'âdet'te meclis-i mâliyece ve taşrada mecâlis-i idârece tedkîk-i keyfiyet ile haklarında ibkâ veya tenzîl ve terfî'-i sınıf edilmek veyâhûd bütün bütün müstesnâ tutulmak üzere Şubat ibtidâsına kadar i'tâ-yı karâr olunacaktır. Bu karârlar katî olup ihbârnâmelere 10 gün zarfında i'tirâz vukū' bulmadığı hâlde dahi ihbâr olunan mikdâr kesb-i kat'iyet edeceğinden mecâlis-i mezkûrece i'tirâz olunmayan vergiler için ta'dîlât icrâ olunamaz.

On Altıncı Madde: 50 kuruş ve ondan dûn vergi vermesi lâzım gelen mükellefînden meflûc ve muk'ad ve iki gözlerinden â'mâ bulundukları hâlde kendilerine şahsî vergi tarh edilmiş bulunan veyâhûd muahharan düçâr-ı ma'lûliyet olanlar veyâhûd ehl-i kurâ ve zürrâ' ve nizâmen müstesnâ olanlar ve 70 yaşını ikmâl edenler her ne vakit olur ise olsun mahallerinden veya bir dâ'ire-i resmiyeden meccânen verilecek birer tasdîk 'ilmühaberiyle mürâca'atlarında Dersa'âdet'te Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi'nce ve taşrada vergi şu'belerince tahkîkât-ı mukteziye icrâsıyla mütâla'a-i lâzıme dermeyân olunduktan sonra meclislerce bi-t-tedkîk verilecek karâr üzerine istisnâ veya ibkâ olunurlar. Vergileri tahakkuk etmiş olduğu takdîrde mecâlis karârlarında bu cihet dahi

tasrîh olunarak hemen mu'âmele-i terkîniyeleri icrâ kılınır.

On Yedinci Madde: Bir mahal ahâlîsinden olub da diğer mahalde sâkin bulunanların ve kurâ ahâlîsinden olub da şuhûr ve kasabâtta temekkün olanların şahsî vergileri bulundukları mahallerce tarh ve istîfâ olunur. Şu kadar ki çiftlik ve 'akâr ashâbından bulunan erbâb-ı servet ve yesâret çiftlik ve emlâk ve 'akârının bulunduğu mahallerce sınıf-ı derecesi ta'yîn olunarak ikâmetgâhının bulunduğu mahaldeki en büyük mâl me'mûriyetine iş'âr edilmek lâzımdır. Bunlar emlâk ve 'akârının bulunduğu mahaller hesâbına idhâl edilmeyip sâkin oldukları mahallerce 8. madde mûcibince dâhil-i hesâb olunurlar. Dersa'âdet ve vilâyât-ı şâhâne ahâlîsinden olub da memâlik-i ecnebiyede veyâhûd şahsî vergiden müstesnâ olan mahallerde me'mûren veya âhir sûretle ikâmet eden eşhâs maskat-i re'slerince dâhil-i teklîf edilerek vergileri Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'ne tevfîkan istîfâ edilecektir.

On Sekizinci Madde: Dâhil-i tahrîr olan mahallerde mektûm kalan nüfûsun şahsî vergisi işbu verginin târîh-i ihdâsından i'tibâren bi-l-hesâb istîfâ kılınır. Ve dâhil-i tahrîr olunmayan mahallerce zuhûru senesinden i'tibâren mükellef tutulur.

On Dokuzuncu Madde: Mevâdd-ı sâbıkada beyân olunduğu üzere tevzî'âtın icrâ ve ta'dîlâtın ikmâlini müte'âkıb her mahalde şahsî verginin mikdâr ve derecât ve sunûfu tahakkuk edeceğiden kazâ vergi şu'belerince be-heme-hâl Mart ibtidâsında me'mûrîn ve çiftlik sâhibleri ve bunların gayr-i kesândan 'ibâret olarak 3 sınıf üzerine müretteb olmak üzere (2) numara işâretiyle nümûnesi merbût bir kıt'a tahakkuk cedveli imlâ olunarak livâya ve livâca dahi mülhak kazâlardan alınan cedvellerle merkez kazâsı için tanzîm edilecek cedvel üzerine her kazânın mikdâr-ı tahkîkâtını gösterir sûrette (3) numaralı işâretiyle nümûnesi merbût bir livâ cedveli imlâ edilerek nihâyet Nisan ibtidâsına kadar hazîne-i celîleye gönderileceği gibi işbu cedvellerin bir sûreti-i musaddakası da tâbi' oldukları vilâyâta irsâl kılınacak ve Dersa'âdet ahâlî-i mükellefesine tarh olunan şahsî verginin sunûf üzerine tahakkukunu müş'ir bir defterde Dersa'âdet Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresince bi-t-tanzîm i'tâ olunarak vilâyâttan gelen cedvellerle birleştirilip nihâyet Eylûl gâyetinde tahsîlât idâresince bir cedvel-i 'umûmi tanzîm ve Bâbı'âlî'ye takdîm kılınacaktır.

Yirminci Madde: Şahsî vergi mikdârı her sene bu sûretle tahakkuk ve cedvelleri tanzîm olunduktan sonra Dersa'âdet'te Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi'nce ve taşrada mâl kalemlerince işbu verginin tahakkukât ve tahsîlâtını ve vukû'ât-ı mu'âmelâtını câmi' olmak üzere (4) işâretiyle nümûnesi merbût deftere devâ'ir-i tahsîliye üzerine mikdâr-ı tahkîkât hemen kaydedilerek mute'âkıben tahsîlât ve vukû'ât-ı mu'âmelâtı muntazaman yürütülecek ve cedvel-i şehriyede ve hesâbât-ı mâliyede açılacak hesâb-ı mahsûslarda da keyfiyet-i tahakkuk ve tahsîli terkîm edilecektir.

Yirmi Birinci Madde: 3 ayda bir kere kazâlarca şahsî vergiden vukû' bulan

tahsîlâtın nev'i ve makâdirini mübeyyin (5) numara işâretiyle nümûnesi merbût birer cedvel tanzîm olunarak livâya gönderilecek ve livâca dahi her 3 ayda bir kere kazâlardan alacağı cedvellerle merkez kazâ cedvelini cem' ve telfîk ederek (6) numara işâretiyle merbût bir cedvel tanzîmiyle hazîne-i celîleye irsâl olunacağı gibi Dersa'âdet Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi dahi tahsîlât-ı vâkı'ayı hâvî 3 ayda bir kere birer cedvel tanzîmiyle tahsîlât idâresine i'tâ edecektir.

Şahsî Vergînin Sûret-i İstîfâsı

Yirmi İkinci Madde: Şahsî vergi her sene Martının birinci günü vâcib-ül-îfâ olur. 50 kuruşa kadar olan vergiler senenin birinci 3 ayı zarfında def'aten istîfâ olunur. Elli kuruştan ziyâde olan vergiler senenin ilk altı ayı zarfında müsâvî iki ve nihâyet üç taksîtte ve her taksîtin arası iki ayı tecâvüz etmemek üzere mukassatan tahsîl olunur. Me'mûrînin vergileri bir senelik 'â'idât ve i'ânât tenezzül olunduktan sonra 6. madde mûcibince bi-l-hesâb ta'yîn ve her sene Haziran ma'âşlarından sûret ve senedlere işâret olunarak kat' ve tevkîf kılınır. Her sene Teşrînievvel ibtidâsına kadar müstahdemîn-i mevcûdenin esâmî ve mikdâr-ı ma'âşlarını hâvî birer defter vermeye şirket ve kumpanyalarla ve kâffe-i mü'essesât-ı 'umûmiye mecbûr olup bu sûretle defter veren şirket ve kumpanya müstahdemîninin şahsî vergileri Haziran ma'âş ve yevmiyelerinden tevkîf edilmek üzere şirket ve kumpanyalardan Temmuz zarfında mutâlebe olunur. Vaktinde defter vermeyen şirket ve kumpanyalar müstahdemîninin yevmiyeleri belediyelerce ta'yîn olunup şu kadar ki bunların hakk-ı i'tirâzları olamaz ve Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'ne tevfîkan şahıslarından tahsîl olunur.

Yirmi Üçüncü Madde: Ma'âşları hazîne-i celîle ile vilâyet ve livâ ve kazâ mâl sandıklarından muhassas bulunan veyâhûd buralardan muhassas olduğu hâlde devâ'ir-i sâ'ire vezne ve sandıklarından verilmek üzere havâle olunan me'mûrînin vergileri ma'âş aldıkları vezne ve sandıklarca kezâlik Haziran ma'âşından kat' ve tevkîf sûretiyle istîfâ olunarak derhâl hazîne-i celîle ve mâl sandıklarına îsâl ve teslîm kılınır.

Yirmi Dördüncü Madde: Dersa'âdet'te Tahrîr ve Vergi Tahsîl İdâresi ve taşrada mâl me'mûrları tarafından Şubatın 15'ine kadar her mükellef için (1) numaralı nümûnesine tevfîkan tahsîl olundukça tahsîlâtı dahi kaydedilmek üzere bir vergi tezkeresi tanzîm edilerek Mart ibtidâsına kadar tahsîldârlar vâsıtasıyla tevzî' olunur. İşbu tezkereler 20'şer paralık maktû' resm-i munzamm puluna tâbi'dir.

Yirmi Beşinci Madde: Her şahıs mükellefîn emvâl-i gayr-i menkûle bey' ve ferâğ ve intikâlinde ve icâr ve istîcârında ve mürûr tezkeresi ve pasaport ahzında ve ma'âş yoklamalarında şahsî vergiden deynini tamâmen te'diye etmiş olması lâzımdır. Te'diye etmemiş ise husûsât-ı muharrereye müte'allik mu'âmelât te'diye-i deyn etmesine kadar te'hîr olunur.

Yirmi Altıncı Madde: Şahsî vergi tahrîri icrâ edilen mahallerde Tahsîl-i Emvâl Nizâmnâmesi'ne tevfîkan tahsîldârlar ve henüz tahrîr olunmayan yerlerde te'âmül-i kadîm vechile mevcûd vesâ'it-i tahsîliye ma'rifetiyle tahsîl olunur. Şahsî vergiyi tahsîle me'mûr olanlar ve doğrudan doğruya mâl sandığına teslîm olunmuş ise mâl kelemi akçenin kabz olunduğunu ve kayd olunduğu yevmiyenin târîh ve numarasını tezkerelerdeki hâne-i mahsûslarına işâretle zîrini tahtîm edecektir.

Yirmi Yedinci Madde: Şahsî verginin cibâyet masrafı olmak üzere %7,5 tahsîs kılınarak bunun %60 parası masârif-i tarhiye olarak nâhiye ve belediye meclislerine ve 1 kuruş muhammen vesâ'ire ücûrâtına verilmek üzere meclis-i idârelere 'â'idât olarak verilip 2,5'u masârif-i tarhiye ve hesâb olmak üzere muhâsebe ve mâl ve vergi kalemlerince ve tahsîlât idâre ve komisyonlarınca 'ilâveten istihdâm olunacak ketebeye tahsîs kılınacak ve yüzde 2,5'i tahsîldârânın 'adedleri tezyîd olunmak üzere emvâl-i 'umûmiye tahsîldârân 'â'idâtına zam olunacaktır.

Yirmi Sekizinci Madde: Ketebeye verilmesi lâzım gelen %2,5 ilk senenin 'umûm tahakkuku üzerine bi-l-hesâb sûret-i kat'iyede tahsîs olunup belediye ve idâre meclisleriyle tahsîldârâna verilecek 'â'idât tahsîlât nisbetinde i'tâ olunur ve fakat me'mûrin vergisinden vukū' bulan tahsîlâttan 'â'idât verilmez.

Yirmi Dokuzuncu Madde: İşbu ta'lîmât icrâsına Mâliye Nezâreti me'mûrdur.

23 Safer 324/4 Nisan 322/18 Nisan 1906

Ek 15:
1906: Vergi-i Şahsînin Tarhı Hakkındaki Usûlün Ta'dîline Dâ'ir İrâde-i Seniyye*

(11 Muharrem 1324 - 22 Şubat 1321 - 6 Mart 1906)

Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâ'iresi Mazbatası

Şahsî verginin derecât-ı muharrereye göre ta'dîli ve 'umûm me'mûrîn ve müstahdemînden senede bir def'a üçer günlük ma'âşları nisbetinde şahsî vergi alınması hakkında Mâliye Komisyon-ı 'Alisinden tanzîm ve takdîm olunan ve sûretleri evrâk-ı müteferri'a ile ma'an irsâl kılınan iki kıt'a mazbatanın 'ale-l-usûl Şûrâ-yı Devletçe müzâkeresinden sonra Meclis-i Vükelâ'da mütâla'a ve karârının bâ-mazbata 'arz-ı hâkpâ-yı 'ali kılınması şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı 'alisinden bulunduğu Mâbeyn-i Hümâyûn-u Mülûk-âne Başkitâbetinden bâ-tezkere-i husûsiye iş'âr olunduğu beyân-ı 'alisiyle ber-mantûk-u emr-ü-fermân-ı hümâyûn-u şâhâne iktizâsının sûrat-i îfâ ve imbâsını ve evrâk-ı mezkûrenin i'âdesini âmir şeref-vârid olan 8 Muharrem 1324 târîhli tezkere-i sâmiye melfûflarıyla Tanzîmât Dâ'iresinde kırâ'at olundu.

Mâliye Komisyon-ı 'Alisinin sâlif-üz-zikr iki kıt'a mazbatasından 18 Zilhicce 1323 târîhli mazbatasında şahsî verginin istîfâsında ba'zı mahallerce tesâdüf edilmekte bulunan müşkilât ve bu bâbda vukû' bulmakta olan mürâca'at ve şikâyâtın mezkûr verginin sûret-i tarhındaki nisbetsizlikten münba'is bulunduğu ve ta'dilât-ı münâsebe icrâsı muvâfık olacağı Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Müfettişliğinden iş'âr olunmuş ve mezkûr müfettişliğin mülâhazâtı ba'zı vilâyâttan mürsel muharrerâtta dahi te'yîd kılınmış olup vâkı'a bu bâbdaki ta'lîmâtta esnâf ile çiftlikler ashâbından vesâ'ir erbâb-ı ticâret ve servetten istîfâ olunacak şahsî vergi kazâ ve livâ ve vilâyet i'tibâriyle derecât-ı mütezâyideye taksîm edilmiş olmasına ve hâlbuki ta'yîn-i sunûf için ittihâzı lâzım olan nisbete ancak derecât-ı istitâ'at ve istifâde esâs olabilip mükellefînden mücerred kazâda bulunmaları i'tibâriyle az ve vilâyette bulunmaları hasebiyle zîyâde vergi alınması muvâfık-ı hakkâniyet olamayacağı derkâr bulunmasına nazaran mükellefînin kazâ veya livâ yâhûd vilâyette bulunmalarına i'tibâr edilmeyerek her nerede bulunurlarsa bulunsunlar esnâftan ve erbâb-ı ticâret ve servetten alınacak şahsî verginin bunların üçer

* "Vergi-i şahsinin tarhı hakkında usulün ta'diline dair irade-i seniyye.", *Dūstur*, 1. Tertip, c. 8, s. 427-30, 1324.01.11/22 Şubat 1321/18 Mart 1906.

günlük temettü' ve çiftlikler ashâbından istîfâ olunacak mikdârın da buna kıyâsen çiftliklerin kıyem-i tahrîriyesi nisbetinde hesâb ve ta'yîn-i muktezâ-yı ma'delete mutâbık ve mu'tedil olacağından çiftlik ashâbının gayri bi-l-'umûm mükellefînden üçer günlük temettü'ü on dokuz kuruşa kadar olanlardan on ve yirmi kuruştan yirmi dokuz kuruşa kadar olanlardan yirmi ve otuz kuruştan otuz dokuz kuruşa kadar olanlardan otuz kuruş alınmak hesâbıyla yüz kuruşa kadar 'aşerâtın ve kezâlik üçer günlük temettü'ü yüz kuruştan yüz doksan dokuz kuruşa kadar olanlardan yüz ve iki yüzden iki yüz doksan dokuz kuruşa kadar olanlardan iki yüz ve üç yüzden üç yüz doksan dokuz kuruşa kadar olanlardan üç yüz kuruş alınmak üzere bin kuruşa kadar olan mi'âtın bu minvâl üzere hesâb edilmesi ve üç günlük temettü'ü bin kuruştan bin dokuz yüz doksan dokuz kuruşa kadar olanlardan bin ve iki bin kuruştan iki bin dokuz yüz doksan dokuz kuruşa kadar olanlardan iki bin ve üç bin kuruş ve daha ziyâde olanlardan üç bin kuruş alınması ve kıymet-i tahrîriyesi bin liraya kadar olan çiftliklerin ashâbından elli ve binden iki bin liraya kadar olanlardan yüz ve iki binden dört bine kadar olanlardan iki yüz ve dört binden altı bine kadar olanlardan dört yüz ve daha ziyâde olanlardan altı yüz kuruş ahz olunması ve derecât-ı mezkûrenin mahalleri mecâlis-i belediyesince ta'yîniyle ashâb-ı tekâlif tarafından nihâyet on beş gün zarfında i'tirâz vukû' bulduğu hâlde mahallî meclis-i idâresince istînâfen tedkîkiyle bâ-mazbata verilecek karârın kat'î addedilmesi ve bu ta'dîlâtın teşvîşâta mahal kalmamak üzere bin üç yüz yirmi iki sene-i mâliyesi ibtidâsından i'tibâren her tarafça mevki'-i tatbîka vaz'ı ve 21 Zilhicce 1323 târîhli mazbatasında dahi mezkûr verginin ta'lîmât-ı câriyede muharrer sunûfunun ta'dîli muktezi ve şeref-i tâbi'iye-i saltanat-ı seniyye ile mübâhî nüfûs-ı zükûrun zî-iktidâr olanlarından 'umûmen alınmakta olan bu vergiden yalnız me'mûrînin istisnâsı muvâfık olmayacağı beyândan müstagnî bulunmasına ve ta'dîlen alınacak şahsî verginin mükellefînin üçer günlük temettü'ü nisbetinde hesâb ve ahzi tezekkür ve 'arz edilmiş olmasına nazaran 'umûm me'mûrîn ve müstahdemîn-i devletten dahi 'â'idât ve i'ânât tenzîl olunmak üzere senede bir def'a üçer günlük ma'âşları nisbetinde şahsî vergi alınması husûsunun Meclis-i Mahsûs-u Vükelâca müzâkeresi mütâla'a kılındığı bildirilmiştir.

Vâku'a Komisyon-u 'Alinin işbu ta'dîlatı öteki sûretten hâsıl olan ihtilâfı meh-mâ-emken def' edebilmekle berâber her teklîfini veren emlâk ve arâzi hâsılâtının vergi-i şahsî için esâs mikyâsittihâzıdadiğergünaiddi'âya müsâ'id görünürse de ma'lûm-ı 'ali olduğu üzere bu misillüfevk-al-'âde teklîfât nasıl olsa def'aten yerleşemeyerek şikâyât vukû' buldukça îcâbına bakıla bakıla yoluna gireceğine ve me'mûrîn ve müstahdemîn ma'âşından senede üç günlük kesilmesi ise zâten muhtâc-ı bahis olmadığına binâen Komisyon-u 'Alinin karâr-ı meşrûhu üzerine şeref-sâdır olacak irâde-i seniyyeye tevfîk-ı mu'âmele olunması lâzım geleceği tezekkür ve evrâk-ı mezkûre takımıylai'âdeve takdîm kılındı. Olbâbda emr-ü-ferman hazret-i men leh-ül-emrindir.

10 Muharrem 1324 ve 21 Şubat 1321

Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ Mazbatası

Şahsî verginin derecât-ı muharrereye göre ta'dîli ve 'umûm me'mûrîn ve müstahdemînden senede bir def'a üçer günlük ma'âşları nisbetinde şahsî vergi istîfâsı hakkında Mâliye Komisyon-u 'Alisinden tanzîm ve takdîm olunan mazbatalar üzerine ber-mantûk-u irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî Şûrâ-yı Devletçe cereyân eden müzâkerâtı hâvî Tanzîmât Dâ'iresinden kaleme alınıp melfûfatıyla berâber meyâne-i 'âbid-ânemizde mütâla'a olunan işbu mazbatada dermeyân olunduğu vechile mezkûr verginin sûret-i tarhındaki nisbetsizlikten dolayı istîfâsı husûsunda ba'zı mahallerce tahaddüs eden müşkilâta binâen bunun sûret-i taksîmi hakkında ittihâz olunan evvelki usûlün ta'dîliyle esnâftan ve erbâb-ı servet ve ticâretten alınacak şahsî verginin bunların ikâmet ettikleri kazâ ve livâ veya vilâyet nazar-ı i'tibâra alınmaksızın seviyyen üçer günlük temettü'leri ve çiftlikler ashâbından alınacak mikdârın dahi buna kıyâsen çiftliklerin kıyem-i tahrîriyesi nisbetinde hesâb ve ta'yîni muvâfık-ı ma'delet olacağı gibi temettü'ât-ı vâkı'a çiftlikâtın kıyem-i tahrîriyesi makâdirine göre alınacak şahsî vergi için Mâliye Komisyon-u 'Alisince karârlaştırılan ve metni mazbatada münderic ve muharrer bulunan nisbet ve derecât dahi mu'tedil görünmüş ve bi-l-'umûmteba'a-i saltanat-ı seniyyeden alınacak işbu verginin mükellefiyetinden me'mûrînin istisnâsı münâsib olamayacağına nazaran 'umûm me'mûrîn ve müstahdemîn-i devletten dahi 'â'idât ve i'ânât tenzîl olunmak üzere senede bir def'a üçer günlük ma'âşları nisbetinde şahsî vergi alınması muvâfık-ı maslahat bulunmuş olmakla ona göre îfâ-yı muktezayâtının devâ'ir-i 'â'idesinetebliği tezekkür ve evrâk-ı müteferri'a leffen takdîm kılındı ise de olbâbda ve kâtıbe-i ahvâldeemr-ü-fermân hazret-i veliyy-ül-emr efendimizindir.

11 Muharrem 1324 ve 22 Şubat 1321

'Arz Tezkeresi

Şahsî verginin derecât-ı muharrereye göre ta'dîli ve 'umûm me'mûrîn ve müstahdemînden senede bir def'a üçer günlük ma'âşları nisbetinde şahsî vergi istîfâsı hakkında Mâliye Komisyon-ı 'Alisinden kaleme alınıp takdîm olunan mazbatalar üzerine ber-mantûk-u irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihânbânî Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâ'iresinden tanzîm ve Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ'dan tezyîl olunan mazbata 'arz ve takdîm olunmakla olbâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulursa mantûk-u münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâ-verî terkîm kılındı efendim.

11 Muharrem 1324 ve 22 Şubat 1321

İrâde-i Seniyyeyi Mübelliğ Hâmiş

Resîde-i dest-i ta'zîmolup Şûrâ-yı Devlet'in Meclis-i Mahsûs-u Vüke-

lâ'dan müzeyyel mazbatası vemelfûfuylamanzûr-ı 'ali buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuş ve mezkûr mazbataya hâmiş terkîmiyle de teblîğ kılınmış olmakla olbâbda emr-ü-fermân hazret-i veliyy-ül-emrindir.

12 Muharrem 1324 ve 23 Şubat 1321

Ek 16:
1907: Vergi-i Şahsînin Tarhı Hakkındaki Usûlü Mu'addil İrâde-i Seniyye*

(25 Muharrem 1325 – 25 Şubat 1322 – 10 Mart 1907)

Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ Mazbatası

Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresi'nin meyâne-i çâker-ânemizde kırâ'at ve mütâla'a olunan işbu mazbatasında ekseriyeti âra tarafından beyân ve izâh edilmiş olduğu üzere vergi-i şahsînin sûret-i tarhı takdîr-i şahsîye tâbi' olmasından dolayı emr-i cibâyetinde müşkilâta tesâdüf edilmekte olduğu gibi ba'zı mahallerce sudâ'a sebeb olmakta idüğinden mezkûr verginin sûret-i tarh ve cibâyeti bi-t-ta'dîl ahâlî-i kurâ ile silâh altında bulunan efrâd-ı nizâmiyeden mâ'adâ şeref-i tâbi'iyet-i saltanat-ı seniyyeye nâ'il olan bi-l-cümle efrâd-ı zükûrunbilâ-istisnâmu'tedilbir vergi ile mükellef tutulması ve efrâd-ı mezkûre içinde bi-l-külliyye'aczi tahakkuk edenlerin sâ'ir tekâlîfte olduğu gibi tahkîkât-ı resmiye netâyicine göre istisnâsı lüzûmu bit-tecrübe anlaşılmış ve mezkûr verginin kemiyet-i mütehakkıkasında tebeyyün edebilecek noksanın temettü' vergisinin sûret-i tarh ve istîfâsı hakkındaki nizâmnâme-i mahsûsunca icrâ olunan ta'dîlâtın mevki'-i tatbîka vaz'ı takdîrinde telâfi edileceği Mâliye Nezâreti'nin cümle-i iş'ârâtından bulunmuş olmasına ve mezkûr Temettü' Vergisi Nizâmnâmesi'nin ta'dîlâtı hakkında meclis-i çâker-ânemizce cereyân eden tedkîkât ve müzâkerâtın neticesi bâmazbata arz-ı huzûr-u 'ali kılınmasına mebnî ahâlî-i kurâdan ve silâh altında bulunan efrâd-ı nizâmiye ile bi-l-külliyye 'âcizleri tahkîkât-ı resmiye neticesinde tebeyyün edenlerden mâ'adâ bi-l-cümle efrâd-ı zükûrun iki kısma tefrîkiyle dükkânlarda vesâ'ir ticârethânelerde ve mahal-i mahsûsada icrâyı san'at ve ticâret edenlerden ve 'akâr ve îrâda mâlik olanlardan onar kuruş ve seyyâr sûretinde icrâ-yı san'at ve ticâret edenlerle 'amele vesâ'ireden beşer kuruş vergi-i şahsî ahz ve istîfâsı ve me'mûrîn temettü' vergisiyle mükellef olmamalarına mebnî bunlar hakkında seyyânen mu'âmele bi-l-îfâ o yolda maktû' vergiye tâbi' tutulmaları muvâfık-ı maslahat olmayıp ma'amâfîh onlar dahi lutf ve merhamet-i seniyye-i cenâb-ı mülûk-âneden hisse-mendolmak üzere me'mûrîn-i devlette ma'âşlarına göre alınmakta olan üç günlüğün bir günlüğe tenzîl-imuvâfık-ı maslahat ve ma'delet görülmemiş olmakla

* "Vergi-i şahsinin tarhı hakkındaki usulü muaddel irade-i seniyye", *Düstur*, 1. Tertip, c. 8, s. 655, 1325.01.05/7 Mart 1323/20 Mart 1907.

karîn-i tasvîb-i hikmet nasîb-i hazret-i hilâfet-penâhî buyurulduğu hâlde îfâ-yı muktezâsının Mâliye Nezâreti'ne havâlesi tezekkûr kılındı, olbâbda ve kâtıbe-i ahvâldeemr-ü-fermân hazret-i veliyy-ül-emr efendimizindir.

25 Muharrem 1325

'Arz Tezkeresi

Şahsî verginin sûret-i tarh ve cibâyeti hakkında icrâsı lâzım gelen ta'dîlâta dâ'ir Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nden vârid olup Şûrâ-yı Devlet'e havâle olunan tezkere üzerine Mülkiye Dâ'iresi'nden tanzîm ve Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ'da mütâla'a olunan mazbata cereyân eden mûzâkerâta tevfîkan bi-t-tezyîl 25 Muharrem 1325 târîhinde arz-ı huzûr-u 'ali kılınmıştı. Sene-i cedîde-i mâliyenin hulûlünebinâen mazbata-i marûzanın sûreti leffen 'arz ve takdîm kılınmış olmakla olbâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulursa mantûk-u münîfî infâz olunacağı beyânıyla tezkere-i senâ-verî terkîm kılındı efendim.

4 Safer 1325, 6 Mart 1323

İrâde-İ Seniyyeyi Mübelliğ Hâmiş

Resîde-i dest-i ta'zîmolupmelfûfuylamanzûr-ı 'ali buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulmuş olmakla olbâbda emr-ü-fermân hazret-i veliyy-ül-emrindir.

5 Safer 1325, 7 Mart 1323

Ek 17:
1907: Vergi-i Şahsî ile Hayvânât-ı Ehliye Resminin Lağvı Hakkında İrâde-i Seniyye-i Husûsiye[†]

Ma'lûm olduğu vechile vergi-i şahsî ile hayvânât-ı ehliye resmi hazîne-i devlete vâridât-ı cedîde tedâriki maksadıyla tarh ve tertîb olunmuşsa da bunun ba'zı yerlerde alınıp birçok taraflarda tatbîkâtı henüz icrâ olunmamakta bulunduğundan ve hayvânât-ı ehliye resmi levâzım ve mühimmât-ı harbiyenin teshîl-i tedâriki ümniyyesiyle te'sîsolunduğu hâlde bir taraftan bunun sûret-i matlûbede istîfâsına imkân bulunamaması ve diğer cihetten resm-i mezkûrun muhtasunlehi olan levâzım ve mühimmât-ı mezkûrenin tedâriki mecbûriyetinden vâreste kalınamaması mümkin-üt-te'lîf olamayarak binâen'aleyh bunun için başka bir îrâd bulunmak lâzım geleceğinden gerek vergi-i şahsî gerek hayvânât-ı ehliye resmimerâhim-iseniyye-i cenâb-ı pâdişâhi îcâbât-ı 'aliyesinden olarak 'afv ve ilgâ buyurulmasıyla ona göre iktizâ-yı keyfiyetin îfâ ve ber-vech-i muharrer hayvânât-ı ehliye resmi hâsılâtı yerine Techîzât-ı 'Askeriye Sandığı için başka bir münâsib vâridât bulunmasının Mâliye Komisyonu'na havâlesi ve işbu tezkerenin yarınki Meclis-i Vükelâ'da kırâ'at olunarak teblîgât-ı lâzımenin icrâ ve keyfiyetin 'arz-ı 'atebe-i 'ulyâ kılınması şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-u münîfinden olmakla olbâbda emr-ü-ferman hazret-i veliyy-ül-emrindir.

[†] "Vergi-i şahsi ile hayvanat-ı ehliye resminin lağvı hakkında irade-i seniyye-i hususiye", *Dūstur*, 1. Tertip, c. 8, s. 655, 1325.01.08/10 Mart 1323/23 Mart 1907.

Ek 18:
Hicaz Vilâyetinden Mâ'adâ Bi-l-cümle Vilâyât-ı Şâhânede İcrâ Olunacak Islâhât Lâyihasıdır*

Birinci Fasıl: Vilâyetler ve Mutasarrıflıklar

Birinci Madde: Her vilâyet nezdine 29 Şevvâl 87 târîhli İdâre-i 'Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi'nin fasl-ı sânisi ahkâmına tevfîkan Müslim veya gayrimüslim bir mu'âvin ta'yîn olunacaktır. Nizâmnâme-i mezkûr ahkâmı mûcibince mu'âvinlerin vezâ'if-i mükellefeleri umûr ve mesâlih-i 'umûmiye-i vilâyete mu'âvenet etmek ve bunların sûret-i temşiyetini istihzâr eylemekten 'ibâret olacaktır.

İkinci Madde: Ahâlî-i mevcûdenin kesret-i nüfûsu i'tibâriyle sancâk ve kazâlarda mutasarrıf ve kâ'imakâmlar nezdine Müslim veya gayrimüslim mu'âvinler ta'yîn olunacaktır.

İkinci Fasıl: Kâ'imakâmlar

Üçüncü Madde: Kâ'imakâmlar Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi tarafından din ve mezhebe bakılmaksızın Mekteb-i Mülkiye me'zûnları meyânından veya kâ'imakâmlıklarda mücerreb ve ehil olanlardan intihâb ve bâ-irâde-i seniyye ta'yîn kılınacaklardır.

Dördüncü Madde: Vilâyâtta idâreye mûte'allik me'mûriyetler her vilâyetin ahâlî-i Müslime ve gayrimüslimesi nüfûsu nisbetinde teba'a-i Müslime ve gayrimüslime-i şâhâneye tevdî' olunacaktır. İdâre ve polis ve jandarma me'mûrîn-i Müslime ve gayrimüslimenin 'adedi vilâyât vâlîleriyle bi-l-muhâbere Dâhiliye Nezâreti tarafından ta'yîn ve Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ'ca tasdîk olunacak ve bu mukarrerâtın mevki'-i icrâya konulması bi-l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi şeref-sudûruna menût olacaktır.

Beşinci Madde: Vilâyet ve livâ ve kazâ idâre meclisleri â'zâ-yı müntahabenin suver-i intihâbiyeleriyle vazîfeleri vilâyât nizâmnâme-i hâzırasına tâbi'dir.

Altıncı Madde: Dâ'iresi vâsi' olan kazâlar derece-i vüs'at ve kâbiliyetine göre nâhiyelere münkasım olacaktır. Müdürleri vâlî-i vilâyet tarafından bi-l-intihâb me'mûriyetleri Dâhiliye Nezâreti'nden tasdîk olunacaktır.

Yedinci Madde: Nâhiyede ahâlî-i Müslimenin nısfı râddesinde ahâlî-i gayrimüslime bulunduğu hâlde müdürlere gayrimüslim teba'a-i şâhâneden birer

* BOA, Y.PRK.BŞK, 46/38, 1313.12.30/12 Haziran 1896.

mu'âvin nasb olunacaktır.

Elyevm müdürlükte müstahdem olub isbât-ı ehliyet etmiş olanlar yedlerinde mülkiye ve hukûk mekâtib-i şâhânesi şahâdetnâmeleri olmasa bile istihdâm olunacaklardır.

Sekizinci Madde: Her nâhiyenin meyânından müntahab dört nefer â'zâdan mürekkeb bir meclis olacaktır. Ahâlî-i nâhiye sunûf-ı Müslime ve gayrimüslimeden mürekkeb ise â'zâ-yı meclisin nısfı Müslim ve nıfs-ı diğeri gayrimüslim olacaktır.

Dokuzuncu Madde: Nâhiye müdürleriyle mu'âvin ve kâtibleri muvazzaf olacaktır.

Onuncu Madde: Nevâhi meclis â'zâlığına nâmzed olanların idâre-i nevâhi nizâmnâmesinin onuncu maddesinde musarrah şerâ'iti câmi' olmaları lâzım gelecektir.

On Birinci Madde: Â'zâ-yı meclisin nısfı her sene tecdîd olunacaktır.

On İkinci Madde: Müdür ile nevâhi mecâlisinin vezâ'ifi idâre-i nevâhi nizâmnâmesinin yirminci maddesinden yirmi yedinci maddesine kadar olan mevâd ile ta'yîn olunmuştur.

On Üçüncü Madde: Her karyenin bir muhtârı olacaktır. Müte'addid mahalleler bulunur ve ahâlîsi sunûf-ı muhtelifeden olur ise her bir mahalle ve her bir sınıf ahâlî için birer muhtâr bulunacaktır.

On Dördüncü Madde: Bir veya iki veya üç vilâyete bir 'adliye müfettişi nasb olunacaktır. Vilâyâtın nüfûs-ı gayrimüslimesi müsâ'id ise o müfettişe ahâlî-i gayrimüslimeden bir mu'âvin dahi nasb olunacaktır. Bunların vazîfeleri mahâkim-i nizâmiyenin teşkîlâtı kânûnnâmesiyle ta'yîn olunmuştur.

On Beşinci Maddesi: Polis me'mûrları vilâyetin ahâlî-i Müslime ve gayrimüslimesi nüfûsu nisbetinde olarak teba'a-i Müslime ve gayrimüslime-i şâhâne meyânından kayd ve tahrîr edilecektir.

On Altıncı Madde: Nâhiye dâhil olduğu hâlde her kısım idâreye mikdâr-ı kâfi polis me'mûrları ifrâz kılınacaktır. Nâhiye polis me'mûrları müdürün emri ve komiserlerin kumandası tahtında bulunacaklardır ve silâh ve elbiseleri dahi zaten kabûl edilen eşgâle muvâfık olacaktır.

On Yedinci Madde: Jandarma zâbitânıyla küçük zâbitân ve neferâtı her vilâyetin ahâlî-i Müslime ve gayrimüslimesi nüfûsu nisbetinde olarak memâlik-i şâhânenin ahâlî-i Müslime ve gayrimüslimesi meyânından 'ale-l-usûl kayd ve tahrîr olunacaktır. Jandarmanın masârif ve ma'âşâtı vilâyet sandığından tesviye olunacaktır. Jandarma efrâdının ma'âşı nizâmiye efrâdının ma'âşından ziyâde ve zâbitânın ma'âşı dahi nizâmiye zâbitânının ma'âşına mu'âdil bulunacaktır.

On Sekizinci Madde: Huzûr ve âsâyişin muhâfazası ve postaların imrârı jandar-

maya mevdû'dur.

On Dokuzuncu Madde: Hapishânelerle tevkîfhânelerin idâresine mûte'allik nizâmât-ı mevcûde ahkâmı tamâmıyla icrâ olunacaktır.

Yirminci Madde: Gidecekleri mahallerde yem ve yiyeceklerini taleb edemeyecek ve tahsîl edecekleri akçeye el sûremeyecek olan me'mûrîn-i mahsûsa kuvve-i zâbıta isti'mâline mahal kalmamak için kurâ ve mahallâtın ahâlî tarafından mûntahab muhtâr ve kabzımâllarına ahâlîden her birinin vergilerini mûbeyyin varakaları i'tâ edeceklerdir. İşbu muhtâr ve kabzımâllar vergileri bi-t-tahsîl mâl sandıklarına teslîme me'mûr olacaklardır.

Yirmi Birinci Madde: A'şâr iltizâm tarîkiyle istîfâ edilecektir. Toptan ihâle-i a'şâr usûlû mûlgâ kalıp nizâmât-ı mevcûdesi hûkmûnce karye-be-karye mûzâyede kâ'idesi vaz' olunmuştur. İltizâm husûsunda ahâlî-i kurâ sâ'ir mûltezimlere râcihdir. Bir karye a'şârına tâlib zuhûr etmez veyâhûd bedel-i sâbıkını bulmaz ise a'şâr nizâmnâmesi mûcibince emâneten idâre olunacaktır. Mûşkilât zuhûrunda ahâlî mahkemelere mûrâca'at edebileceklerdir. Angârya usûlû ilgâ edildiğinden 'aynen ve bedelen 'amele-i mûkellefe istihdâmı usûlû umûr-ı nâfı'a hakkında ibkâ edilmiştir. Her vilâyetin ma'ârif-i 'umûmiyesi bûtçesi Ma'ârif-i 'Umûmiyè Nezâret-i Celîlesi tarafından ta'yîn edilir. Gerek dûyûn-ı emîriye ve gerek dûyûn-ı şahsiye için mûkellefînin meskeniyle ta'ayyûşûne muktezî arâzinin ve âlât-ı zirâ'iyesinin ve çift hayvânâtıyla tohumluğunun bey' u fûrûhtu kemâ-fî-s-sâbık memnû'dur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BOA, A.MKT.MHM, 262/100, 1279.11.21/10 Mayıs 1863.
BOA, A.MKT.MHM, 277/15, 1280.04.03/17 Eylül 1863.
BOA, A.MKT.MHM, 447/65, 1289.12.20/18 Şubat 1873.
BOA, A.MKT.MHM, 447/78, 1289.12.21/19 Şubat 1873.
BOA, A.MKT.MHM, 646/3, 1313.04.19/9 Ekim 1895.
BOA, A.MKT.MHM, 660/53, 1313.06.03/21 Kasım 1895.
BOA, A.MKT.MHM, 620/15, 1313.10.16/31 Mart 1896.
BOA, A.MKT.MHM, 659/1, 1314.04.11/19 Eylül 1896.
BOA, A.MKT.MHM, 679/25, 1314.06.07/13 Kasım 1896.
BOA, A.MKT.MHM, 681/3, 1314.09.30/4 Mart 1897.
BOA, A.MKT.MHM, 621/1, 1315.09.15/7 Şubat 1898.
BOA, A.MKT.MHM, 683/11, 1315.10.17/11 Mart 1898.
BOA, A.MKT.MHM, 673/39, 1325.07.23/1 Eylül 1907.
BOA, DH.TMIK.S, 4/41, 1314.07.08/13 Aralık 1896.
BOA, DH.TMIK.S, 6/117, 1314.09.06/8 Şubat 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 7/1, 1314.09.07 /9 Şubat 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 7/42, 1314.09.25/27 Şubat 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 8/59, 1314.11.17/19 Nisan 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 8/62, 1314.11.18 /20 Nisan 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 9/30, 1314.12.17/19 Mayıs 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 9/40, 1314.12.19/21 Mayıs 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 11/26, 1315.01.29 /30 Haziran 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 11/65, 1315.02.10/11 Temmuz 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 11/68, 1315.02.11/12 Temmuz 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 11/89, 1315.02.16/17 Temmuz 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 11/101, 1315.02.17/18 Temmuz 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 12/ 16, 1315.02.19/20 Temmuz 1897.

BOA, DH.TMIK.S, 12/27, 1315.02.24/25 Temmuz 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 12/46, 1315.02.26/27 Temmuz 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 12/74, 1315.03.05/4 Ağustos 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 13/57, 1315.04.03/2 Ağustos 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 13/76, 1315.04.09/7 Eylül 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 13/78, 1315.04.10/8 Eylül 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 13/81, 1315.04.12/10 Eylül 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 13/92, 1315.04.16/14 Eylül 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 13/106, 1315.04.22/20 Eylül 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 14/6, 1315.04.25/23 Eylül 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 14/24, 1315.05.02/29 Eylül 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 14/43, 1315.05.07/4 Ekim 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 14/62, 1315.05.16/13 Ekim 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 15/10, 1315.05.25/22 Ekim 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 15/56, 1315.06.11/7 Kasım 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 15/69, 1315.06.22/18 Kasım 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 16/10, 1315.07.10/5 Aralık 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 16/20, 1315.07.14/9 Aralık 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 16/29, 1315.07.17/12 Aralık 1897.
BOA, DH.TMIK.S, 16/94, 1315.08.16 /10 Ocak 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 16/105, 1315.08.18/12 Ocak 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 17/19, 1315.10.06/28 Şubat 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 17/29, 1315.10.08/2 Mart 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 18/15, 1315.11.06/29 Mart 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 18/25, 1315.11.11/3 Nisan 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 19/69, 1316.02.14/4 Temmuz 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 19/87, 1316.02.28/18 Temmuz 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 21/76, 1316.06.27/12 Kasım 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 22/3, 1316.07.01/(15 Kasım 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 22/41, 1316.07.25/9 Aralık 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 22/84, 1316.08.04/18 Aralık 1898.
BOA, DH.TMIK.S, 22/97, 1316.08.28/11 Ocak 1899.
BOA, DH.TMIK.S, 24/4, 1316.11.04/16 Mart 1899.
BOA, DH.TMIK.S, 24/76, 1316.12.20/1 Mayıs 1899.
BOA, DH.TMIK.S, 25/6, 1317.01.06/17 Mayıs 1899.

BOA, DH.TMIK.S, 26/54, 1317.04.21/29 Ağustos 1899.
BOA, DH.TMIK.S, 27/57, 1317.06.20/26 Ekim 1899.
BOA, DH.TMIK.S, 27/60, 1317.06.23/29 Ekim 1899.
BOA, DH.TMIK.S, 29/8, 1317.10.07/8 Şubat 1900.
BOA, DH.TMIK.S, 29/71, 1317.12.05/6 Nisan 1900.
BOA, DH.TMIK.S, 31/90, 1318.06.22/17 Ekim 1900.
BOA, DH.TMIK.S, 33/23, 1318.09.04/26 Aralık 1900.
BOA, DH.TMIK.S, 33/104, 1318.12.05/26 Mart 1901.
BOA, DH.TMIK.S, 34/109, 1319.04.28/14 Ağustos 1901.
BOA, DH.TMIK.S, 35/9, 1319.05.06/21 Ağustos 1901.
BOA, DH.TMIK.S, 35/42, 1319.06.22/6 Ekim 1901.
BOA, DH.TMIK.S, 35/47, 1319.06.29/13 Ekim 1901.
BOA, DH.TMIK.S, 37/23, 1320.01.14/23 Nisan 1902.
BOA, DH.TMIK.S, 40/33, 1320.08.17/19 Kasım 1902.
BOA, DH.TMIK.S, 47/1, 1321.05.04/29 Temmuz 1903.
BOA, DH.TMIK.S, 54/21, 1322.04.26/10 Temmuz 1904.
BOA, İ.DA, 13/494, 1291.01.21/10 Mart 1874.
BOA, İ.DH, 649/45154, 1289.02.15/24 Nisan 1872.
BOA, İ.DH, 771/62808, 1295.07.06/6 Temmuz 1878.
BOA, İ.DH, 800/64881, 1297.03.08/19 Şubat 1880.
BOA, İ.DH, 801/64907, 1297.04.03/15 Mart 1880.
BOA, İ.DH, 808/65333, 1297.07.26/4 Temmuz 1880.
BOA, İ.DH, 810/65445, 1297.08.17/25 Temmuz 1880.
BOA, İ.DH, 1327/Ca-09, 1313.05.09/28 Ekim 1895.
BOA, İ.HUS, 50/Ca-47, 1314.05.27/3 Aralık 1896.
BOA, İ.HUS, 108/1321/Ca-039, 1321.05.13/7 Ağustos 1903.
BOA, İ.HUS, 137/1323/Za-083, 1323.11.27/23 Ocak 1906.
BOA, İ.HUS, 139/1324/M-103, 1324.01.24/20 Mart 1906.
BOA, İ.HUS, 152/1325/S-034, 1325.02.10/25 Mart 1907.
BOA, İ.KAN, 3/1321/Ca-2, 1321.05.26/20 Ağustos 1903.
BOA, İ.KAN, 4/1324/Ra-1, 1324.03.22/16 Mayıs 1906.
BOA, İ.ML, 7/M-21, 1311.01.27/10 Ağustos 1893.
BOA, İ.ML, 18/S-25, 1314.02.09/20 Temmuz 1896.
BOA, İ.ML, 50/1320/M-8, 1320.01.11/20 Nisan 1902.
BOA, İ.ML, 56/1321/B-29, 1321.07.24/16 Ekim 1903.

BOA, İ.ML, 58/1322/S-26, 1322.02.24/10 Mayıs 1904.
BOA, İ.ML, 59/Ca-15, 1322.05.18/31 Temmuz 1904.
BOA, İ.ML, 63/S-15, 1323.02.17/23 Nisan 1905.
BOA, İ.ML, 66/1323/C-34, 1323.06.29/31 Ağustos 1905.
BOA, İ.ML, 67/1323/Ş-43, 1323.08.09/7 Kasım 1905.
BOA, İ.ML, 68/1323/L-18, 1323.10.20/18 Aralık 1905.
BOA, İ.ML, 69/1323/Za-07, 1323.11.08/4 Ocak 1906.
BOA, İ.ML, 70/1324/M-28, 1324.01.12/8 Mart 1906.
BOA, İ.ML, 75/1325/S-06, 1325.02.05/20 Mart 1907.
BOA, İ.ML, 75/1325/S-03, 1325.02.06/21 Mart 1907.
BOA, İ.ML, 75/1325/S-11, 1325.02.08/23 Mart 1907.
BOA, İ.ML, 75/1325/S-16, 1325.02.14/29 Mart 1907.
BOA, İ.MMS, 43/1762, 1289.01.16/26 Mart 1872.
BOA, İ.MMS, 50/2194, 1291.11.13/22 Aralık 1874.
BOA, İ.MMS, 52/2307, 1292.05.20/24 Haziran 1875.
BOA, İ.MMS, 63/2984, 1296.08.17/6 Ağustos 1879.
BOA, İ.MMS, 64/3031, 1296.11.24/9 Kasım 1879.
BOA, İ.MMS, 65/3077, 1297.01.01/15 Aralık 1879.
BOA, İ.MMS, 65/3084, 1297.03.04/15 Şubat 1880.
BOA, İ.MMS, 92/3904, 1304.11.28/18 Ağustos 1887.
BOA, İ.MMS, 100/4212, 1305.11.21/30 Temmuz 1888.
BOA, İ.MTZ.GR, 28/1026, 1312.01.05/9 Temmuz 1894.
BOA, İ.MTZ.GR, 28/1028, 1312.01.20/24 Temmuz 1894.
BOA, İ.MVL, 76/1489, 1262.04.29/26 Nisan 1846.
BOA, İ.MVL, 185/5609, 1266.12.22/29 Ekim 1850.
BOA, İ.MVL, 189/5711, 1267.01.07/12 Kasım 1850.
BOA, İ.MVL, 195/5962, 1267.02.19/24 Aralık 1850.
BOA, İ.MVL, 206/6639, 1267.06.14/16 Nisan 1851.
BOA, İ.MVL, 210/6804, 1267.07.12/13 Mayıs 1851.
BOA, İ.MVL, 229/7869, 1268.03.29/22 Ocak 1852.
BOA, İ.MVL, 229/7918, 1268.04.14/6 Şubat 1852.
BOA, İ.MVL, 230/7942, 1268.04.20/12 Şubat 1852.
BOA, İ.MVL, 374/16413, 1273.11.28/20 Temmuz 1857.
BOA, İ.MVL, 412/17981, 1275.06.28/2 Şubat 1859.
BOA, İ.MVL, 522/23473, 1281.07.05/4 Aralık 1864.

BOA, İ.MVL, 535/24054, 1282.03.02/26 Temmuz 1865.
BOA, İ.MVL, 559/25160, 1283.05.09/19 Eylül 1866.
BOA, İ.MVL, 560/25166, 1283.05.09/19 Eylül 1866.
BOA, İ.ŞD, 40/2086, 1295.08.08/7 Ağustos 1878.
BOA, İ.ŞD, 51/2849, 1297.08.25/2 Ağustos 1880.
BOA, İ.ŞD, 55/3147, 1298.10.27/22 Eylül 1881.
BOA, İ.ŞD, 64/3754, 1300.07.29/5 Haziran 1883.
BOA, Y.EE.KP, 5/426, 1312.12.29/23 Haziran 1895.
BOA, Y.MRZ.d, 12208, 1321.11.29/16 Şubat 1904.
BOA, Y.MRZ.d, 14452, 1325.02.12/27 Mart 1907.
BOA, Y.PRK.BŞK, 46/38, 1313.12.30/12 Haziran 1896.
BOA, Y.PRK.UM, 48/51, 1317.06.18/24 Ekim 1899.
BOA, ZB, 3/53, 1287.05.25/23 Ağustos 1870.
BOA, ZB, 10/5, 1292.01.20/26 Şubat 1875.
BOA, ZB, 10/8, 1292.02.05/13 Mart 1875.
BOA, ZB, 466/93, 1320.09.10/11 Aralık 1902.

NİZAMNAMELER

"Eyalat ve Elviyede Kurâ ve Mahallatın Muayyen Olan Vergilerinin Beynelahali Tevzii Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamname", 1277.07.15/15 Kanunisani 1276/27 Ocak 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1, s. 279-83.

"Umûr-ı Maliyeye Dair Nizamname", 1277.07.15/27 Ocak 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 2, s. 4-21.

"Emval-i Miriye Tahsilatı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezaif-i Memuriyetleri Hakkında Talimattır", 1288.02.05/26 Nisan 1871, *Düstur*, 1. Tertib, c. 2, s. 58-60.

"Tahsil-i Emval-i Miriye Hakkında Talimat", 1292.03.25/1 Mayıs 1875, *Düstur*, 1. Tertib, c. 3, s. 269-71.

"İdare-i Umur-ı Maliye ve Ahkam-ı Arazi ve Emlak ve Musakkafat-ı Mevkufe", 1294.07.18/17 Temmuz 1293/29 Temmuz 1877, *Düstur*, 1. Tertib, c. 4, s. 376-79.

"Tahsil-i Emval Nizamnâmesi", 1296.11.25/10 Kasım 1879, *Düstur*, 1. Tertib, c. 4, s. 382-92.

"Temettu Vergisi Kanununun Tadiline Dair Kanun", 1298.04.20/25 Mart 1297/22 Mart 1881, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1-4 Zeyl, s. 69-71.

"Emlak ve Temettü Vergisi Hakkında Nizamname", 1303.11.05/24 Temmuz 1302/5 Ağustos 1886, *Düstur*, 1. Tertib, c. 5, s. 503-06.

"Tahsil-i Emval Nizamnamesi", 1304.01.19/6 Teşrin-i Evvel 1302/18 Ekim 1886, *Düstur*, 1. Tertib, c. 5, s. 644-52.

"Tahsil-i Emval Nizamnamesi", 1311.08.01/26 Kanun-i Sani 1311/7 Şubat 1894, *Düstur*, 1. Tertib, c. 6, s. 1461-66.

"Tahsil-i Emval Nizamnamesi", 1319.12.08/05 Mart 1318/18 Mart 1902, *Düstur*, 1. Tertib, c. 7, s. 831-49.

"Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname", 1321.05.26/7 Ağustos 1319/20 Ağustos 1903, *Düstur*, 1. Tertib, c. 7, s. 1064-67.

"Vergi-i Şahsi Hakkında Ta'limat", 1323.05.16/6 Temmuz 1321/19 Temmuz 1905, *Düstur*, 1. Tertib, c. 8, s. 259-63.

"Aşar ve Rüsumatın İhale ve İdare-i Müzayedesine Dair Nizamname", 1272.04.11/9 Kanun-ı Evvel 1271/21 Aralık 1855, *Düstur*, 1. Tertib, c. 2, s. 41-46.

"Varidat-ı Öşriyenin Zürra-i Ahaliye İhalesi Hakkında Nizamname", 1277.08.11 /10 Şubat 1276/22 Şubat 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1/1279 Tab, s. 284-90.

"Aşarı Ahalisine İhale Olunmayan Mahallerin Karye-be-karye Bilmüzayede Mahalli Mültezimlere İhalesi Hakkında Talimat", 1277.08.17/16 Şubat 1276/28 Şubat 1861, *Düstur*, 1. Tertib, c. 1, s. 291-93.

"Bilumum Vilayetler Varidat-ı Öşriyesinin Müzayede ve İhale İdaresi Hakkında Talimat-ı Cedide", 1288.03.16/24 Mayıs 1287/5 Haziran 1871, *Düstur*, 1. Tertib, c. 3, s. 243-67.

"Varidat-ı Öşriyenin Karye-be-Karye İhalesi Hakkında Zeyl-i Nizam", 1289.01.16, *Düstur*, 1. Tertib, c. 2, s. 47-48.

İKİNCİL KAYNAKLAR

[Sayın], Abdurrahman Vefik. *Tekâlif Kavaidi*. Ankara: Maliye Bakanlığı, 1999.

Adanır, Fikret. *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Adanır, Fikret *Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Ahmed Cevdet Paşa. *Ma'rûzât*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Akar, Şevket Kamil. "1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdulhamid Dönemi Maliyesi". Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.

Akarlı, Engin Deniz. *The Problems of External Pressures, Power Struggles,*

and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdolhamid II (1876-1909): Origins and Solutions, History. Princeton: Princeton University, 1976.

———. "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions". Yayımlanmamış Doktora Tezi. Princeton University, 1976.

Akkuş, Yakup. "Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Malî İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)". Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.

Akyıldız, Ali. *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Alonso, Ana M. "Sovereignty, the Spatial Politics of Security, and Gender : Looking North and South from the US-Mexico Border " *State Formation: Anthropological Perspectives* ed. Christian Krohn-Hansen and Knut G. Nustad, içinde. 27-52. London: Pluto Press, 2005.

Aslanoğlu, Mehmet. "II. Abdülhamid'in İktisadi ve Mali Politikalar Üzerindeki Etkisi". *Toplumsal Tarih*, no. 63 (1999): 25-32.

Ateş, Sabri. "Empires at the Margin: Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples, 1843-1881". Yayımlanmamış Doktora Tezi, New York University, 2006.

Aydın, Veli. "Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması". *Türkler*, içinde. 340-50. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Behar, Cem, der. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)- The Population of the Ottoman Empire and Turkey*. Cilt. 2, Tarihi İstatistikler Dizisi. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

Birdal, Murat. *The Political Economy of Ottoman Public Dept: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century*. New York: I. B. Tauris Publishers, 2010.

Bölükbaşı, Ö. Faruk. *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005.

Brownlee, W. Elliot. *Federal Taxation in America: A Short History*. Cambridge: Woodrow Wilson Center Press & Cambridge University Press, 2004.

Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, XVII. Yüzyıldan Tanzimat'a Malî Tarih*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Çakır, Coşkun. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Daunton, Martin. *Trusting Leviathan: The Politics of Taxation in Britain, 1799-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Daunton, M. J. "Payment and Participation: Welfare and State-Formation in Britain, 1900-1951". *Past and Present*, no. 150 (1996): 169-216.

Deringil, Selim. "The Ottoman Twilight Zone of the Middle East". *Reluctant Neighbor, Turkey's Role in the Middle East*, ed. Henri J. Barkey, içinde. 13-23. Washington D.C.: U.S. Institute of Peace Press, 1996.

Durusoy, Mustafa. "Sultan II. Abdühamit'e Sunulan Layihalar Işığında Dönemin İktisadi Özellikleri". Marmara Üniversitesi, 1995.

Efe, Ayla. "Muhassıllık Teşkilatı". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2002.

Eldem, Edhem. *A History of Ottoman Bank*. İstanbul: Osmanlı Bankası, 1999.

———. "Istanbul: From Imperial to Peripheralized Capital". *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, ed. Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Alan Masters, içinde. 135-227. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Emiroğlu, Kudret. *Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı*. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Genç, Mehmet. "İltizam". *İslam Ansiklopedisi* içinde, s. 154-58.

Gorlin, Robert H. "Problems of Tax Reform in Imperial Russia". *Journal of Modern History* 49, no. 2 (1977): 246-65.

Güran, Tevfik. "Ondokuzuncu Yüzyıl Temettüat Tahrirleri". *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik-Data and Statistics in the Ottoman Empire*, ed. Şevket Pamuk ve Halil İnalcık, içinde. 73-94. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

———. *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003.

———. "Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918". *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*, ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar, içinde. 65-93. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.

İnalcık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50. Yılı)*. İstanbul: Eren Yayınları, 1992.

———. "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler". *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, içinde. 361-83. İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

Kabadayı, Mustafa Erdem. "Mkrdich Cezayirliyan or the Sharp Rise and Sudden Fall of an Ottoman Entrepreneuer". *Merchants in the Ottoman Empire* içinde, ed. Suraiya Faroqhi ve Gilles Veinstein, s. 281-99. Paris: Peeters, 2008.

Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. çev. Ayda Erbal. İstanbul: İletişim Yayınları,

2001.

Karaca, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa, 1838-1899*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Karakaş, Mehmet, "Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.

Karaman, K. Kıvanç, ve Şevket Pamuk. "Ottoman State Finances in European Perspective, 1500-1914". *The Journal of Economic History* 70, no. 3 (2010): 593-629.

Kars, Zafer. *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.

———. *1908 Devriminin Halk Dinamiği*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

Kaya, Alp Yücel. "Politics of Property Registration: Cadastre of Izmir in the mid Nineteenth Century". *New Europe College Yearbook*, içinde. 149-79, 2005-2006.

Kaya, Alp Yücel, ve Yücel Terzibaşoğlu. "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: "kadastro tabir olunur tahrir-i emlak". *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, no. 9 (2009).

Kazgan, Haydar. *Galata Bankerleri*. İstanbul: Türk Ekonomi Bankası, 1991.

Kieser, Hans-Lukas. *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet, 1839-1938*. çev. Atilla Dirim. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Kıray, Emine. *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Kırlı, Cengiz. *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlaarı, 2009.

Kırmızı, Abdülhamit. *Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi, 1895-1908*. İstanbul: Klasik, 2007.

Kiyotaki, Keiko. "The Practice of Tax Farming in the Province of Baghdad". *Frontiers of Ottoman Studies* içinde, ed. Colin Imber, s. 91-107. London: I. B. Tauris, 2005.

Klein, Janet. "The Hamidiye and the Agrarian Question". *Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1880-1914* içinde, 2002, s. 128-69.

———. "Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2002.

Kodaman, Bayram. "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Aşiretleri)". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, no. 32

(1979): 427-80.

Kotsonis, Yanni. "'Face-to-Face': The State, the Individual, and the Citizen in Russian Taxation". *Slavic Review* 63, no. 2 (2004): 221-46.

———. "'No Place to Go': Taxation and State Transformation in Late-Imperial and Early-Soviet Russia". *Journal of Modern History* 76, no. 3 (2004): 531-77.

Köksal, Yonca, ve Davut Erkan, eds. *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007.

Küçük, Cevdet. "Tanzimat Devrinde Erzurum". Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1975.

———. *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985.

Kütükoğlu, Mübahat. "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri". *Belleten* 59, no. 225 (1995): 395-412.

M. Cezmi [Maliye Umum Varidat Müdürü]. *Vergilerimizden Vasıtalı Vergiler (Maliye Meslek Mektebinde Verilen Derslere Ait Vergiler)*. Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbası, 1931.

Özbek, Nadir, "Köylü Aşar Yükünden Kurtuldu". *Cumhuriyetin 75 Yılı, Cilt 1, 1923-1953* içinde, 46. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

———. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

———. "Imperial Gifts and Sultanic Legitimation During the Reign of Sultan Abdulhamid II, 1876-1909". *Poverty and Charity in the Middle Eastern Contexts*, ed. Mine Ener, Amy Singer ve Michael Bonner, içinde. 203-20. Albany: State University of New York Press, 2003.

———. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, no. 16 (2004): 59-95.

———. "Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism and the Hamidian Regime, 1876-1909". *International Journal of Middle East Studies* 37, no. 1 (2005): 59-81.

———. "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late-Nineteenth-Century Ottoman Empire (1876-1908)". *International Journal of Middle East Studies* 40, no. 1 (2008): 47-67.

———. "'Anadolu Islahatı', 'Ermeni Sorunu' ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908". *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, no. 9 (2009): 59-85.

———. "İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Koşullar: Rumeli'de Vergi Tahsilatı ve Jandarma". *Toplumsal Tarih*, no. 183 (2009): 46-50.

———. "Abdülhamid Rejimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset, 1876-1908". *Doğu Batı*, no. 52 (2010): 159-97.

———. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli *Vergi-i Şahsi* Uygulaması". *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, no. 10 (2010): 43-80.

———. "The Politics of Taxation and the "Armenian Question" during the Late Ottoman Empire, 1876-1908". *Comparative Studies in Society and History* 54, no. 4 (2012): 770-97.

Özcan, Abdülkadir. "II. Mahmud'un Memleket Gezileri". *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, içinde. 361-79. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991.

Öztel, Muharrem. *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Kitabevi, 2009.

Pakalın, Mehmet Zeki. "Temettü Vergisi". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, içinde. 453-55. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

———. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

———. *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998: 500 Years of Prices and Wages in Istanbul and Other Cities*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2001.

Quataert, Donald. *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

———. "Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914". *The Modern Middle East: A Reader*, ed. Albert Hourani, Philip S. Khoury ve Mary C. Wilsonet, içinde. 255-69. Berkeley: University of California Press, 1993.

Sabine, B. E. V., *A History of Income Tax*. London: Allen & Unwin, 1996.

Seligman, Edwin R. A. *The Income Tax: A Study of the History, Theory, and Practice of Income Taxation at Home and Abroad*. New York: The Macmillan Company, 1914.

Shaw, Stanford J. "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System". *International Journal of Middle East Studies* 6, no. 4 (1975): 421-59.

Sönmez, Ali. "Zaptiye Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimi". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.

Şahiner, Araks. "The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1995.

Şaşmaz, Musa. *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Şener, Abdüllatif. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

———. "Tanzimat ve Meşrutiyet'te İktisadi ve Mali Politikalar". *Osmanlı*, içinde. 548-64. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Terzi, Arzu. "Osmanlı-Yunan Tashih-i Hudud Meselesi Sırasında Başvurulan Bir Mali Kaynak: Vergi-i Şahsi". *Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan*, no. 15 (1997): 535-45.

Tokay, Gül. *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*. İstanbul: AFA Yayınları, 1995.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. 2 baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

Uzun, Ahmet. *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*. İstanbul: Eren Yayınları, 2002.

White, Eugene N. "From Privatized to Government-Administered Tax Collection: Tax Farming in Eighteenth-Century France". *The Economic History Review* 57, no. 4 (2004): 636-63.

Willis, H. Parker. "Income Taxation in France". *The Journal of Political Economy* 4, no. 1 (1895): 37-53.

Dizin

1848 Devrimi 118
1871 Fransa-Prusya Savaşı 118
1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) 27, 60, 68, 89, 166, 167

Abdullah Onbaşı 204
Abdurrahman Vefik 45, 87
Abdülaziz 158
Abdülhamid II xiii, 21, 22, 43, 44, 45, 46, 74, 82, 83, 85, 88, 120, 154, 155, 158, 166, 167, 177, 180, 188, 193, 202, 208, 213, 214
Abdülkerim Ağa 102
Abdülmecid 158
Adalar 46
Adana Vilayeti 64, 65, 71, 72, 79, 180
Adliye Nezareti 101, 188
Ahi Çelebi Kazası 76, 78
Ahmet Şakir Paşa 45, 74, 81, 82, 83, 89, 92, 211
Ahmet Şükrü Efendi 93
Akar, Şevket Kamil 22
Akçaabat Kazası 108, 109, 110, 111
Akkuş, Yakup 22
Aksendi Efendi 106
Ali Bey 52
Almanya 17, 111, 112, 118
Almanya Sefareti 111, 112
Amare Sancağı 191
Amasya Sancağı 201
Anadolu x, 46, 51, 53, 59, 61, 62, 70, 99, 112, 148, 155, 158, 167, 176, 177, 179, 180, 181, 192, 193, 194, 198, 202, 203, 211, 214
Anadolu Hisarı Köyü 99
Anadolu Islahatı 176, 177, 181, 192, 193, 194, 202, 203, 211
Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği 177
Ankara Vilayeti 22, 24, 28, 38, 65, 71, 72, 102, 120, 141, 180, 183
Antakya Kazası 204
Arap Abdullah 203
Arapça 163
Arap vilayetleri 79, 112, 148, 158, 179, 180, 188, 200, 203, 214
Arif Paşa 159, 160, 163
Arnavutluk 46, 136, 137
Aşar Emaneti 63, 64
Aşar Nezareti 61
Aşar Nizamnamesi 70, 75
Aşar ve Ağnam Emaneti 59, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 82, 89
Aşar ve Ağnam Nezareti 60
Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyyesi 68, 89
Avrupa ix, x, 23, 36, 43, 115, 117, 119, 131, 167, 184, 192, 193, 203, 205
Avusturya ix, 17, 42, 150
Aydın Vilayeti 58, 64, 65, 71, 72, 77, 102, 180, 181, 182, 183

Bâb-ı Âli 83, 107
Bağdat Vilayeti 46, 58, 64, 65, 71, 73, 165, 180, 188, 190
Balkanlar 21, 34, 35, 158
Basra Vilayeti 65, 71, 73, 180, 188, 191
Bedo Ağa 206
Bekir Efendi 188
Berat Sancağı 102, 185
Berlin Kongresi 32, 74, 155, 165, 166, 167, 176, 180, 192, 205, 213

Beykoz Köyü 99
Beyrut Vilayeti 180
Biga Sancağı 52, 93, 180
Bilad-ı Selase (Üsküdar, Galata ve Eyüp) 114
Binbaşı Mehmet Ali Bey 205
Bingazi Sancağı 58, 65, 71, 73, 79, 135, 136, 137, 180, 188, 189
Birinci Dünya Savaşı ix, x, 17, 18, 23, 35, 36, 114, 118, 119
Bitlis Vilayeti vii, 64, 65, 71, 72, 74, 80, 81, 104, 141, 177, 192, 194, 196, 198, 203, 204
Bosna Vilayeti 46
Bölükbaşı, Ö. Faruk 22
Bucak Sancağı 95
Bulanık Kazası 203, 207
Bulgaristan 85

Canik Sancağı 78, 99
Celaleddin Bey 100
Cemal Bey 63
Cevdet Paşa 35, 161, 162, 163, 164
Cezair-i Bahr-i Sefid 65, 71, 73, 180
contribution personelle 115
contribution personnelle et mobiliere 115
Cuma-i Bâlâ Ayaklanması 184

Çakır, Coşkun 21
Çarşamba Kazası 99
Çatalca Sancağı 71, 73, 180, 186, 187
Çaylak Kirkor 99
Çemişgezek Sancağı 209
Çerkez 194, 202

Dahiliye Nezareti 76, 77, 78, 80, 83, 85, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 136, 137, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 204, 209, 210, 211
Debre Sancağı 186
Dedeağaç Sancağı 188
Dersaadet 133, 139, 145
Dersaadet Tahrir ve Vergi Tahsil İdaresi 139, 145
Dersim Vilayeti 71, 72, 80
Dimetoka Kazası 94
Divan-ı Ahkam-ı Adliye 106
Diyarbekir Vilayeti vii, 46, 64, 65, 71, 72, 74, 80, 84, 141, 177, 192, 194, 196, 198, 206, 207
Doğu Anadolu x, 192
Doğu vilayetleri 193
Doğu vilayetleri (Vilayat-ı Sitte) x, xv, 17, 31, 34, 70, 74, 78, 85, 100, 105, 112, 147, 158, 167, 176, 179, 180, 192, 193, 194, 202, 203, 205, 208, 213, 214
Dördüncü Ordu 35
Düyun-u Umumiye İdaresi 43

Edirne Vilayeti 65, 71, 73, 76, 84, 94, 102, 158, 187, 188
Elmas 203
Emin Ağa 100
Emiroğlu, Kudret 22
Encümen-i Has-ı Vükela 59
Ergiri Sancağı 185
Ermeni x, 18, 34, 35, 74, 149, 151, 158, 167, 179, 192, 193, 194, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213
Ermeni Patrikliği 203
Erzurum Vilayeti vii, 46, 65, 71, 72, 74, 80, 81, 141, 147, 148, 149, 150, 151, 177, 192, 194, 196, 197, 198, 209
Eyüp 114

Ferik Edhem Paşa 204
Fettah Beyzade Süleyman 100
Fırat 101
Fırka-i Islahiye 35

Fransa 17, 23, 27, 29, 33, 36, 42, 115, 118, 193, 194
Fransızca 163
Fransız Devrimi 115, 118
Fuad Paşa 23

Galata 114
Gavur Dağı 35
gayrimüslim 86, 100, 137, 145, 149, 206
Gediz 93
Girit Vilayeti 106, 107
Gülhane Hatt-ı Hümayunu 46
Gümülcine Sancağı 76
Gümüşhacıköy Kazası 201
Gümüşhane Sancağı 177

Hacıbektaş Kazası 102
Hacı Paşaoğlu Seyyid 106
Hafız Mesud Efendi 108, 110
Halep Vilayeti 104, 161, 162, 163, 164, 165, 180, 191, 204
Hamamcı Tahir Ağa 94
Hamidiye Alayları 31, 35, 149, 202, 205, 206, 207
Hamzaşeyh Köyü 203
Hariciye Nezareti 210
Harput Vilayeti 52, 209, 210
Harran Ovası 209
Hasan Efendi 96, 108, 109
Haşim Efendi 52
Hınçak 204, 205
Hıristiyan 56, 86, 100, 104, 107, 162, 206
Hicaz Vilayeti vii, 74, 75, 177, 180, 193
Himbab Köyü 208
Hulusi Bey 51
Hurşit Paşa 95
Hüdavendigâr Vilayeti 64, 65, 71, 72, 180, 181, 182, 183
Hüseyin Bey 100
Hüseyin Hilmi Paşa 86, 90, 141, 142, 143, 184

Islahat-ı Maliye Komisyonu 59, 168
Islahat Komisyonu 58, 183, 195
Islahat Teftiş Heyeti 193
Islahat Teftiş Komisyonu 193

İbrahim Edhem Efendi 96
İhale-i Aşar İdaresi 69
İhale-i Aşar Müdürlüğü 64
İkinci Meşrutiyet 18, 21, 22, 114, 130, 192
İlinden Ayaklanması 184
İnalcık, Halil 21
İngilizce 21, 163
İngiltere 17, 23, 27, 29, 33, 36, 42, 117, 118, 192, 193, 194, 203, 209, 210
İngiltere Sefareti 203, 209
İnöz Kazası 93
İran 199
İslam 162
İstanbul 186, 193
İstanbul hükümeti 107, 150, 151, 210
İstanköy Adası 93
İşkodra Sancağı 64, 65, 71, 73, 137, 180
İtalyanca 163
İzmid Sancağı 77, 79, 180
İzmir 70
İzolu Aşireti 206
İzzet Efendi 94
İzzet Paşa 206

Kahire 149
Kamil Paşa 77, 183
Kandiye (Girit) 107
Kanlıca Köyü 99
Kansu, Aykut 22, 147, 148
Kapuaçmaz Köyü 208
Karacadağ 206
Karapapak 206, 207

Kars Vilayeti 46
Kars, Zafer 22, 149
Kastamonu Vilayeti 65, 71, 72, 79, 141, 180, 183, 184
Kayseri Sancağı 141
Kıbrıs Adası 106
Kırım Savaşı 42, 54, 89
Kırkkilise Kazası 51
Kırşehir Sancağı 102
Komes Köyü 203
Konya Vilayeti 64, 65, 71, 72, 106, 180, 183
Kosova Vilayeti 64, 65, 71, 73, 79, 84, 104, 140, 141, 180, 187
Kozan 35
Köprülü Kazası 100
Köprülülü Hüseyin Beyzade Tevfik 100
Kudüs Vilayeti 65, 71, 73, 79, 102, 180
Kürt 34, 35, 151, 194, 199, 205, 206, 207, 208
Kürtçe 163

Luka veled-i Hacı Nikola 106

Mabeyn-i Hümayun 136
Magosa Kazası 106
Mahmud 119, 122, 152, 154, 212
Mahmud II 119
Mahmut Bey 95
Makedonya 22, 184
Malazgirt Sancağı 207
Maliye Komisyonu 59, 86, 131, 137, 143, 150, 168
Maliye Nezareti 59, 61, 62, 70, 76, 77, 83, 85, 101, 107, 142, 143, 150, 164, 165, 168, 170, 179, 182, 183, 185, 186, 188, 189, 190, 196, 197, 201
Maliye Nezareti Tahsilat Dairesi 142
Mamuretülaziz Vilayeti 64, 65, 74, 80, 81, 177, 192, 194, 196, 197, 198, 209, 210
Manastır Vilayeti 64, 65, 71, 73, 84, 86, 93, 96, 180, 186
Mandamanda Nahiyesi 96
Mecis-i Mahsus-ı Vükela 83
Meclis-i Vâlâ 51, 53, 93, 94, 95, 98, 99, 159, 162
Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası 51
Meclis-i Vükela 70, 74, 85, 107, 131, 135, 136, 137, 143, 150, 168, 193, 196
Meğri Köyü 188
Mehmed Çavuş 102
Mehmet Nusret 149, 151
Merzifon Kazası 201
Mesarya Nahiyesi 106
Midilli Adası 96
Milas Kazası 77
Mir Ali Bey 207
Muharrem Kararnamesi 166
Mustafa Ağa 100
Musul Vilayeti 58, 64, 65, 71, 73, 76, 141, 180, 190, 191
Muşlu N. 103
Muş Sancağı 103, 141, 177, 203, 204, 209
Münir Bey 63
Müntefik Sancağı 191
Müslüman 56, 86, 136, 145, 149, 150, 208

Napolyon Savaşları 36, 117
Necd Sancağı 191
Niş Eyaleti 158, 159, 160

Of Kazası 107, 108, 111
Ortahisar Köyü 106
Osman Ağa 100
Osman Bey 100

Ömer Ağa 103
Ömer Çavuş 188
Öztel, Muharrem 22

Palu Kazası 52, 207
Pamuk, Şevket xi, xiv, 20, 21
Patoha Efendi 96
Preveze Sancağı 185
Prizren Kazası 139, 140
Prusya 118

Rauf Paşa 197
Reşit Efendi 209
Rıza Bey 100
Rize Sancağı 110
Rumeli x, 17, 21, 31, 34, 43, 44, 46, 51, 53, 59, 61, 62, 70, 79, 85, 86, 90, 100, 105, 112, 134, 139, 141, 143, 148, 158, 159, 163, 167, 179, 180, 184, 185, 187, 193, 213, 214
Rumeli Vilayat-i Şahanesi Müfettiş-i Umumiliği 143
Rusya ix, 17, 42, 118, 149, 193, 194

Saatçi İbrahim Efendi 111
Saatçi İsmail Kemal Efendi 110
Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa 159
Sait Paşa 93
Samsun Vilayeti 99, 141
Sarı Alioğlu Hasan Efendi 108, 109
Sason Kazası 158, 176, 177, 192, 193, 205, 209
Selanik Vilayeti 64, 65, 71, 73, 95, 100, 180, 187
Serfiçe Sancağı 186
Serkez 99
Shaw, Stanford 21
Sırbistan 104
Silistre Sancağı 158, 159, 160, 163, 165
Sinop Sancağı 99, 141
Sivas Vilayeti vii, 65, 71, 72, 74, 80, 141, 177, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 206
Suriye Vilayeti 58, 65, 71, 73, 180
Süveydiye Köyü 204

Şam Vilayeti 166
Şefik Bey 109, 110, 111
Şener, Abdüllatif 21
Şura-yı Devlet 93, 96, 103, 107, 110, 111, 143, 150, 168
Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi 107
Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi 96
Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi 143, 150, 168

Tahsil-i Emval Nizamnamesi 134, 167, 168, 172, 175, 176, 177, 179, 184, 195, 200, 201
Tanzimat xiii, xiv, xv, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 60, 87, 88, 89, 97, 98, 100, 105, 112, 114, 119, 120, 121, 122, 125, 127, 130, 143, 149, 150, 152, 155, 168, 169, 179, 180, 181, 193, 202, 208, 211, 213, 214, 215
Tanzimat Fermanı 18, 20, 30, 39, 40, 47, 119, 122, 127
Tekalif Kavaidi 45, 87
Tesri-i Muamelat Komisyonu 102
Tırhala Sancağı 64, 65
Trablus Vilayeti 180
Trabzon Vilayeti 46, 65, 71, 72, 78, 95, 107, 111, 141, 177, 180
Tuna Vilayeti 58
Türk 151, 185, 208
Türkçe 162, 163
Türk Mecmuası 149

Urla Kazası 70
Uzun, Ahmet 21

Üsküdar 114

Üsküp Sancağı 160

Van Vilayeti vii, 46, 65, 71, 72, 74, 80, 81, 85, 141, 177, 192, 194, 196, 198, 199, 200
Vergi Emaneti 63
Vidin Kazası 52, 95, 158, 160
Vilayat-ı Sitte 35, 74, 75, 80, 81, 82, 84, 158, 177, 179, 180, 181, 184, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 200, 202, 203, 206, 211, 214

Yahya Ağa 52
Yanako 188
Yani 93
Yanya Vilayeti 64, 65, 71, 73, 79, 102, 180, 185
Yemen Vilayeti 65, 71, 73, 79, 134, 135, 137, 180, 188, 189
Yeni Pazar 104
Yunanistan 114

Zaptiye Müşiriyeti 165
Zaptiye Nezareti 99, 106
Zeki Paşa 35
Ziya Efendi 94
Ziya Paşa 108, 109, 110, 111
Zor Sancağı 101, 188, 189, 190

19. yüzyılın başında dağılma tehlikesiyle karşı karşıya olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı mali krizin temel nedeni, taşrada toplanan vergilerin önemli bir bölümünün aracıların elinde kalmasıydı. Reform adımlarıyla artırılan vergi geliri sayesinde İmparatorluk Birinci Dünya Savaşı'na kadar ayakta tutuldu. Bu nedenle, 19. yüzyılda Osmanlı merkezî yönetiminin vergi gelirlerini nasıl artırabildiği sorusu önem taşıyor.

Çalışmasında bu soruya yanıt arayan Nadir Özbek, reformların ve mali merkezileşme sürecinin merkezî hazineye giren vergi gelirlerini nasıl artırdığını gösterirken, bu sürecin toplumsal ve siyasal bedelinin de bir hayli ağır olduğunu gözler önüne seriyor. Halk üzerindeki baskının artmasının siyasi rejimin meşruiyetini sorgulattığını, vergi rejiminin eşitlik ve adaletten uzak olmasının İmparatorluğun birçok bölgesindeki milliyetçi hareketlere ivme kazandığını vurgulayan çalışma, önce Rumeli'de, sonra Doğu Anadolu'da patlak veren Sırp, Yunan, Bulgar ve Ermeni sorunlarının ardında vergi meselesinin de olduğunu ortaya koyuyor.

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda bölüşüm ilişkileri, vergi adaleti, siyasal ve toplumsal meşruiyet, vergi tahsil kurumu ve pratikleri, iltizam sisteminin dönüşümü, vergi tahsilatının askerî niteliği, baskı ve şiddet boyutu gibi konuları ele alan *İmparatorluğun Bedeli*, modernleşme olarak tanımlanan reformların, Osmanlı toplumunu oluşturan halklara nasıl bir bedel ödettiğini, gündelik hayatın somutluğu içinde inceliyor.

"Osmanlı'nın son döneminin can alıcı konularından birini büyük ustalıkla ele alan Özbek'in çalışması hem tarih meraklıları hem de profesyonel tarihçiler için önemli ve okunması gereken bir eser."

– Şevket Pamuk

Prof. Dr. NADİR ÖZBEK, Lisans eğitimini 1991 yılında Boğaziçi Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü'nde tamamladı. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisans yaptı. 2001 yılında Binghamton Üniversitesi'nden (SUNY) Osmanlı tarihi alanında doktora derecesi aldı. 2001 yılından bu yana Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde öğretim üyesi. Yayımlanmış başlıca eserleri: *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul: Tarih Vakfı, Emeklilik Gözetim Merkezi, 2006; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, 2002.

ISBN 978-605-4787-58-6

THG 024082 DHA

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ